F. W. FOERSTER

*

ÉLET ÉS JELLEM

FORDÍTOTTA

SCHÜTZ ANTAL

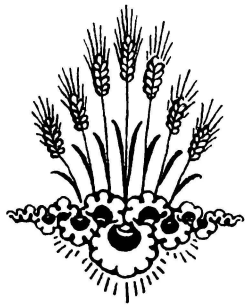

BUDAPEST

A SZOCIÁLIS-MISSIÓ-TÁRSULAT KIADÁSA

1913.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. szám.

AZ ELSŐ KIADÁS ELŐSZAVA.

A jelen könyv a «Lebenskunde[1] folytatása, és szellemileg nagykorú fiatalembereknek van szánva. A szerző a «Jugendlehre»-nek és más műveinek néhány fejtegetését itt is fölvette, mert e könyv céljaira kiválóan alkalmasaknak látszottak.

Zürich, 1909. március.

AZ ÚJ KIADÁS ELŐSZAVA.

A «Lebensführung» jelen új kiadása tetemesen bővült, nevezetesen a «Sors és jellem», «A családi élet etikája», «Az ember és a pénz», «Lelkiismereti kérdések», «Társadalmi kultúra» c. fejezetekkel. Más fejezetek is új szakaszokkal gazdagodtak. Ezen bővítések alapján e könyv már most általában a gondolkodó emberekhez fordul — jóllehet főként fiatal emberek életkérdéseire van tekintettel, és különösen úgy is tekinthető, mint «Etika, nevelők számára».

Zürich, 1911. nov. 1. *A szerző.*

[1] *Az élet művészete.* Fordította a Szociális-Missió-Társulat irodalmi bizottsága, 1912.

A FORDITÓ ELŐSZAVA.

Miért jelenik meg e fordítás ? Erre feleljen meg maga a könyv : Korszerű, mélyen járó és érett tartalma megérdemli, hogy könnyebben hozzáférhessenek hazánkban olyanok is, kiknek az eredetivel küzködniök kellene. — E fordítás megkészítésében nem annyira filologiai szempontok, hanem elsősorban az a törekvés volt irányadó, hogy a szerző *gondolatai*, lehetőleg az eredetinek jellegével szóljanak az olvasóhoz, de úgy, «mintha magyar ember először magyarúl írta volna meg» (Pázmány). Nehány idegen szót s kevésbbé megszokott szólást mentsen részben az eredetinek gazdagsága, részben a pregnáns kifejezésre való törekvés.

Budapest, 1912. dec. 8.

Schütz Antal.

BEVEZETÉS.

1. A modern célnélküliség.

Mi szükség van az életbölcseség és jellemalakítás új kalauzára ? Nem mondja-e meg utólérhetetlen határozottsággal a vallás, mit kell s mit nem szabad tennünk ? Igen ; de épen e pontban a mai fiatalember nagyon nehéz helyzetben van. Ezer meg ezer hang emelkedik a szentelt hagyományok bölcsesége ellen, s mind azt mondja, hogy azoknak ma már nincs joguk az embernek törvényeket szabni. «A vallás törvényei — halljuk — nem felelnek meg a mai kulturélet szükségleteinek ; ellenségei az életnek, és nem számolnak a valósággal.» Mindenfelé új erkölcsiségről és az összes értékek átértékeléséről beszélnek. Szóval nincsen már szilárd s általánosan elismert életigazság, hanem csak ellenmondó nézetek kaosza.

De ez a nagy bizonytalanság nem jelent-e óriási veszedelmet a jellemre ? Tudjuk-e nevelni és fejleszteni magunkat, ha nincsenek világos céljaink ? A művész meg tudja-e faragni a márványt, ha kezét nem vezérli ideál ? S hol vannak a mi ideáljaink ? Mi az igazság ? Mi a jó ?

A jelen könyv szerzője a következőkben ezen kérdésekre akar feleletet adni. De nem a saját bölcsesége alapján. Nem tartozik ugyanis azok közé, kik hivatottaknak érzik magukat arra, hogy kicsiny élettapasz-

talatuk alapján új erkölcsiséget teremtsenek. Sőt meg van győződve, hogy alapvető életideálok fölállításához olyan mélyreható élet- s emberismeret és olyan hősies önlegyőzés szükséges, aminőt csak néhány kivételes egyéniségben lehet találni. És e kevesek minden időben ugyanazt az igazságot vallották, vagy legalább sejtelemszerüen affelé haladtak. Ezért a következő fejtegetésekben Goethe szavához tartjuk magunkat:

Das Wahre ist schon längst gefunden,
Hat edle Geisterschaft verbunden,
Das alte Wahre, fass' es an! [1]

A jelen könyv azonban nem pusztán csak ismételni akarja a régi igazságokat. Mindenekelőtt a tanácstalanul álló és kétségek közt hányódó mai fiatalemberek számára *a régi igazságokat új szempontokból* akarja megvilágítani s megokolni; t. i. nem erkölcsi prédikációt akar nyújtani, hanem életbölcseséget, lélek-ismeretet, a valóság tudományát. Bizonyságot akar tenni, hogy épen ezen nézőpontokból tekintve leginkább szembeötlő a régi életelvek igazsága; ellenben a modern elméletekből, melyek a régieket ki akarják szorítani, épen az hiányzik, amit főerejüknek tartanak: t. i. a való életnek és az emberi természetnek ismerete.

«Nekünk nem kellenek régi igazságok, újakat akarunk» — hangzik az ifjúság köréből. Nos, azok *az ősi igazságok régiek, de egyszersmind örökké újak* is. Minél mélyebb érintkezésbe jut az ember a való élettel, minél súlyosabb válságokat kell végigküzdenie, annál elevenítőbbeknek bizonyulnak ezek a régi igazságok; annál több a mondanivalójuk, annál hathatósabb a segítségük.

[1] Az igazság már régen meg van találva; körében láthatod a szellem-világ legjobbjait; a régi igazságot, azt kövesd!

Ellenben az új tanok egyébként igen bőbeszédűek ; de mikor élet-halál-küzdelemről van szó, sápadozva és hebegve állnak mellettünk.

A szerző a jelen fejtegetésekkel nemcsak a hivőkhöz fordul, hanem a kétkedőkhöz s a hitükvesztettekhez is. Azért fejtegetéseiben általában nem hivatkozik a vallásos érzelmekre és gondolatokra,[1] hanem mindenkinek tulajdon önismeretét s élettapasztalatait hívja bizonyságul. Éltet a remény, hogy ez úton segítséget nyernek benső megszilárdulásukra mindazok, akik sejtik, mi a jellem, és akik jellemre törekszenek ; s védelmet találnak majd azon fecsegőkkel s szószátyárokkal szemben, kik üres és hamis jelszavakkal az embert lelke jobb meggyőződésével szemben süketté akarják tenni.

Sokrates valahol azt mondja : egész határozottan tudja, hogy az athéniek oly biztosan el fogják ítélni, mint egy csupa gyermekből álló törvényszék elitélné az orvost, akit a cukrászok megvádolnak, hogy rossz ember, mert az édességeket elveszi tőlük, keserű orvosságokat rendel, s betegeit vágja és égeti. Ma is vannak ilyen cukrászok és cukrásznők, kik cukrász-filozófiájukkal a lélek igazi egészségtanát meggyanusítják és megvádolják. Az ifjú nemzedék ne utánozza azt a gyerektörvényszéket ! Hanem egészséges lelkületével érezze ki, hogy az igazi nagyság ott van, ahol az akaraterőnek legnagyobb erőpróbáira szólítanak föl !

2. Életirányítás.

Mit jelent voltaképen az «életirányítás» ? Azt, hogy mi irányítsuk az életet, ne pedig az bennünket. Sok ember híjával van a szilárd pontnak, melyhez életét

[1] V. ö. a *Befejezést*.

hozzáigazíthatná, s melyre külső meg belső behatásokkal szemben támaszkodhatnék. Ezek az emberek aztán mindenkori környezetük, változó ismerőseik és saját szeszélyeik zsákmányai, s egész életükön keresztül minden képzelhető esemény és befolyás ide-oda lökdösi őket. Sőt akárhány, látszólag pedig nagyon aktiv ember élete legfontosabb dolgaiban mégis teljesen szenvedőleg viselkedik: az ő tevékenységüknek nem valmi nagy életcél ád irányt s tartalmat, hanem elv és cél nélkül össze-vissza, kínálkozó alkalmak s hatások szerint élnek; majd pillanatnyi ötleteikre hallgatnak, majd a szórakozás és mámor vágya irányítja tetteiket; nem is tevékenység, hanem egyszerüen foglalatoskodás az, amit űznek. Mert a *tettérő alapvető ténye, a valóban aktiv magatartás főfeltétele*: elszánt elhatározás arra, hogy a jellem s a lelkiismeret útját fogjuk járni. Ezzel az elhatározással az ember gyökerében legyőzte a szenvedőlegességet, s többé nem egyszerű szereplő, hanem ő lett a rendező.

«Herkules a válóuton» antik mondájának mélységes értelme van: A valóban erős ember az ő hódító, törvényhozó, szervező erejét az élettel szemben nem érvényesítheti máskép, mint ha mindjárt pályája kezdetén egy föltétlen «vagy-vagy» elé állítja magát s egyszersmindenkorra választ a jó és rossz között. Ezen alapvető választási aktus minden más választásnál fontosabb, mert ettől függ minden további állásfoglalásunk határozottsága és ereje. Az ilyen nagyszabású önelhatározás mintha ma már divatját multa volna. Igaz, nagy gonddal szokás pályát választani. Itt fontolóra kerül s tervszerüen előkészíttetik minden egyes lépés. De a legfontosabb dolgokban tétova magatartás uralkodik; pulyán engedünk az ingereknek és alkalmaknak.

Szép számmal akadnak ma fiatalemberek, kik nagyon jólelkűek, igen tisztességesek, kifogástalanul öltözködnek s mosakodnak, és mégis izig-velőig el vannak hanyagolva, — mert nincsenek elveik. Nem foglaltak ők a rossz mellett állást ; ó nem ; ők egyáltalán nem foglaltak állást, csak játszottak az órákkal és a pillanatokkal — s egyszerre csak gazemberek lettek, maguk se tudják, hogyan. Ez a dolog a másnemüekkel való vonatkozásokban veszi kezdetét, s azután rendesen folytatódik az egész életen keresztül. Nem mondhatni, hogy ez vagy az az ember a hanyagság követőjének esküdött föl ; csak nem tett elhatározást, hogy szigoruan őrködik minden kijelentése fölött ; így beszédje merőben a pillanat ötletszerű sürgetéseinek szülötte, s egyszerre lelkiismeretlen fecsegő, gyáva hazudozó lesz belőle ; a folytatás aztán következik. Azt sem lehet mondani, hogy ez vagy az a fiatalember tisztességtelen üzleti praktikákra tökélte el magát ; csak nem vitte végbe a szent választást a föltétlen becsületesség s a tisztességtelenség közt; várja, hogyan alakulnak maguktól a dolgok, kacérkodik apró inkorrektségekkel, nem tudja megérteni, miért veszi ezt némely ember olyan tragikusan, s egyszerre csak a dzsungelek ragadozója lett belőle — «sic fata tulerunt».

Aki nem ragadja magához vasmarokkal a gyeplőt, azt az élet borzasztóan meghurcolja.

Jellem és sors.

1. Vizsgálatok.

Az élet egész sereg titkos vizsga elé állít bennünket, melyek egész fejlődésünkre többnyire sokkal jelentősebbek, s legmélyebb mivoltunkat és tudásunkat sokkal inkább napfényre hozzák, mint valamennyi hivatalos és nyilvános vizsgánk. Ezeket a titkos vizsgákat úgy látszik maga a Gondviselés rendezi, hogy akarásunk irányát érettebbé, szilárdabbá s tudatosabbá tegye. Ezek a vizsgák t. i. megmutatják nekünk, hogy alapjában mily kevéssé vagyunk még megállapodottak és határozottak ; másfelől pedig fölkeltenek és működésbe hoznak belsőnkben olyan erőket, melyek eddig fejletlenül szunnyadoztak. Ilyen vizsgatételre nyílik alkalmunk pl. ha nagy külső szabadság, vagy nyomasztó függés állapotába kerülünk ; mikor szakadatlan sikerek, vagy szakadatlan kudarcok sorozata ér ; midőn valaki önfeláldozó, nagy szeretetet tanusít irántunk, vagy súlyosan csalódunk olyanokban, kiket nagyon szerettünk ; mikor nagy szenvedelem ébred szivünkben másnemű egyén iránt, ami súlyos eltévelyedésekre kisért ; vagy pedig kisebb kisértések sorozata támad, melyek szerelmi téren hűtlenségre, vagy jellemtelen játékra csábítanak ; ha oly állásba jutottunk, mely nagy hatalmat ad mások fölött ; midőn alkalom kinálkozik alapos bosszút állani ellenségünkön ; ha olyan helyzetbe kerü-

lünk, mely csekély tisztességtelenség, vagy minimális jellemtelenség árán nagy külső sikerek elérésére ád lehetőséget ; midőn végzetes ballépést tettünk, melynek ránk vagy másokra nézve súlyos következményei vannak.

Aki fölületesen gondolkozik, az ilyen próbákban csak veszélyeket lát, melyek ide-oda rángatják az embert. Aki azonban hiszi, hogy a lelkének üdve fontosabb a világ összes javainál, akiben él a *lelki haladás vágya*, annak megnyílik a szeme s világosan átlátja, hogy mindezen konfliktusoknak, kisértéseknek és föladatoknak kiváló egyéni értelmük és értékük van ; s amiben más csak bosszantó vagy szerencsés véletlent lát, azt ő vizsgának fogja fölismerni ; sőt rögtön azzal is tisztában lesz, miben kell vizsgát állnia, s jellemének fenyegetett ponjait kettőzött éberséggel fogja szemügyre venni, s egész erejét összeszedi, hogy becsülettel helyt álljon.

Ha megváltozhatatlan helyzetbe, vagy nehéz föladat elé kerülsz, mely első tekintetre érthetetlen alkalmatlanságként nehezedik rád, *kérdezd magadtól :* talán ép azért szakadt rám ez a kellemetlenség, mert homlokegyenest ellenkezik legmélyebb vágyaimmal, egész vérmérsékletemmel, legjobb tehetségeimmel ? Talán azért van rámmérve, hogy megmentsen egyoldalúságomtól, hogy lappangó erőket keltsen életre bennem, vagy titkos bűnadósságot törlesszen, melyet eddigi korlátoltságomban szereztem ? Vagy talán azért kerültem ebbe a helyzetbe, hogy megtanuljak belehelyezkedni annak a sok-sok embernek lelkivilágába, kiknek sohasem adatott meg saját vágyaik szerint élni és örülni ? Talán ebben a tekintetben is ki kell emelkednem énem korlátoltságából ?

Sok szó esik arról, hogy korunk nagyon akar művelődni — de, hogy vajjon valaki igazán művelődni, gyara-

podni s megújulni akar-e, vagy pedig csak szellemi cicomára vágyik, az abból tünik ki, mikép tudja az életben fölismerni és kihasználni a vizsgatételek alkalmait.

2. Akadályok.

«Vállalkozásainknak még akadályait is szeretnünk kell», mondotta egyszer az életművészetnek egy kiváló mestere. A nyugtalanul előre törtető, gyors sikert és jutalmakat sóvárgó mai ember az ilyen szeretetet alighanem teljesen érthetetlennek találja. Hogy is lehet szeretni azt, ami elállja utunkat, elrabolja időnket, megkétszerezi fáradságunkat, sőt talán meghiúsítja egész munkánkat ? Szeretheti-e az építész a sztrájkot, mely nem engedi, hogy idejére elkészüljön kiállítási épületével; szeretheti-e a jelölt vizsgálatának balsikerét, az államférfiú javaslatának elutasítását, vagy a háziasszony sütetének megromlását ?

Főbenjáró dolog, hogy erre a kérdésre megfeleljünk, mert sok embert az akadályok és kudarcok rendkívül felizgatnak, sőt sokszor öngyilkosságba kergetnek. Sőt, sajátságos, gyakran épen a különben nagyon erős és erélyes embereknél tapasztalhatni, hogy gyöngék a kudarcokkal szemben. Ennek az az oka, hogy gyakran épen a «tettek emberének» nagyon külsőséges és egyoldalú fölfogása van a sikerről. Nem látja, hogy az akadályok és kudarcok akárhányszor sokkal többet lendítenek az emberen, mint legfényesebb diadalai. Vállalkozásaink könnyű sikere akárhányszor végzetes önámításba ringat. Hiszen a gyors sikert sokszor egyáltalán nem annak köszönhetjük, hogy tervszerüen számbavettünk s mérlegre tettünk minden személyi és tárgyi tényezőt ; nem ritkán csak a szerencsés körülmények véletlen találko-

zásának eredménye az. Az akadályok és kudarcok határozottabb realistákká nevelnek bennünket, s arra szorítanak, hogy olyan tényezőket is számba vegyünk, melyeket előbb lekicsinyeltünk vagy elhanyagoltunk. Egy-egy meg nem érdemelt s nagyon is gyors siker nemde akárhányszor nem engedi meglátnunk, mennyire nem vagyunk fölkészülve a ránk háruló kötelezettségek teljesítésére ? A sok balsiker az önismeret és életismeret iskolája — a szerencse ellenben legtöbbször az elbizottság és az önámítások iskolája.

Vállalkozásaink akadályait szeretni annyi, mint *megérteni a balsikerek pedagogiáját*, s megnyitni lelkünket azon titokzatos lendítő erőknek, melyeknek ép akkor jutunk birtokába, mikor vak igyekezetünkben csak a hátravető lökést érezzük. Ha tevékenységünk akadályokra bukkan, nemcsak gyakorlati eljárásunk megjavítására nyílik alkalmunk, hanem megmenekülhetünk ama sikerlától is, mely kiégeti a lelket és a lelkiismeretet, s az embert egészen a muló dolgok szolgájává teszi. Az akadályok alázatosakká és türelmesekké tesznek bennünket, szítják önelégedetlenségünket, s késztetnek, hogy végére járjunk számos olyan kérdésnek is, melyek azelőtt elkerülték figyelmünket ; végül koncentrálják s növelik lelkünk összes erőit.

Akinek sohasem volt kudarca, annak sohasem lesz ujjászületése ; csak az akadályok s balsikerek gondoskodnak arról, hogy lelkünk ifjú, megszokásunk hajlékony, gondolkozásunk tanulékony, akaratunk rugékony maradjon. Az akadályok a mi igazi továbbképző iskolánk.

Ha közelebbről szemügyre vesszük azokat az embereket, akiknek bőven volt részük sikerekben, nem nehéz észrevennünk, mennyi vereség lappang az ilyen diadal-

maskodásban. A diadalittasság olyan lelkiállapot, melyben a szív legnemesebb képességei ijesztően hamar elsorvadnak. Az önteltség sírja a szerénységnek, a lélek e virágoskertjének, s nem hágy helyt a mások élete és munkálkodása iránti érdeklődés meg részvét számára. Azonfelül a siker nagyon sokszor bizonyos mámort idéz elő, mely az eszközök megválasztásában félretolja előbb a kiméletet, majd hovatovább a lelkiismeret szavát. Így amit sikernek neveznek, sokszor voltaképen rettenetes balsiker. Ebből is kitünik, mennyire fontos, hogy jellemünk tökéletesítését tartsuk legfőbb célunknak; csak így ismerhetjük föl mindig tisztán a *siker veszedelmeit s a balsikerek áldásait*, csak így leszünk elég erősek mindkettőben, s csak így tudunk mindkettőből igazi hasznot húzni magunk és mások számára.

3. Betegvigasztaló.

Van egy régi legenda a hegedűsről, akit a pestis megfosztott feleségétől s gyermekeitől; ő aztán mint «vigasztaló testvér» hegedűjével végigjárta a sinylődőket és roskadozókat, és soha nem hallott csodás játékával magasabb világba ragadta lelküket.

Akik legjobban tudják megérteni, vigasztalni és segíteni embertársaikat, azok valaha a legnagyobb megpróbáltatásokon mentek keresztül. Akiknek pedig mindig csak szerencsében és sikerekben volt részük, úgy állanak mások insége előtt, mint a bámész gyermekek, kik egy pillanatig odafigyelnek, de azután nyomban megint csak játékszereik iránt érdeklődnek. Szomoruakat igazán megvigasztalni csak az tud, aki végigjárta a megpróbáltatások iskoláját. Bajban nem egy akad, ki fölajánlja segítségét; jó tanács hivatlanul is jön,

vigasztaló szót akárhányan tudnak, de a megtörteknek és letörteknek az ilyen segítség s az ilyen vigasz csak kín és gúny. Vígasztalni csak azon keveseknek van joguk, kik legyőzött fájdalmak mélységeiből jönnek, s fölülemelkednek saját önzésük és a földi élet szűk körén.

Minden csapást, minden veszteséget s csalódást sokkal könnyebb elviselni, ha meggondoljuk, hogy csak így érlelődünk meg a szeretetre — amit addig szeretetnek gondoltunk és hívtunk, az csak az önzés egy különös formája volt. Manapság számtalan alkalom nyílik arra, hogy valaki kiképezze magát a segélynyujtás, a betegápolás stb. hivatásaiban — de a részvét és másokkal való együttérzés egyedüli főiskolája saját szenvedéseink, saját összedőlt ambicióink, füstbe ment reményeink, letört nagyravágyásunk. Aki képes fölismerni s fölhasználni ezen iskola hatalmas nevelő-eszközeit, többet sohasem fog panaszkodni sorsa miatt, s nem fog letörni, ha kudarc érte, hanem új tudással, új tehetéssel, új örömmel tér vissza az élethez.

«Szeretnék kikelni sorsom ellen, — mondja Keller Helén, a süketnéma vak leány, — mert szivem még fékezetlen és szenvedelmes; de nyelvem nem akarja kimondani az ajkamra toluló keserű szavakat, melyek így visszahullnak szivembe, mint az el nem sírt könnyek. Mérhetetlen hallgatás borul szivemre; de ime, mosolyogva közeledik a reménység, s fülembe súgja: az önfeledésben is van boldogság. Megkisérelem hát úgy élni, hogy más szemevilága az én napom, a más fülében csengő zene az én szimfóniám, a más ajkán kelő mosoly az én boldogságom is legyen».

4. Öngyilkosság.

Nehéz dolog puszta szóval visszatartani azt, aki egyszer önmaga ellen emel fegyvert. Az öngyilkosság ugyanis csak végső eredője a beteges lelkületnek, a mélyen gyökerező gyávaságnak és erélytelenségnek, vagy a teljesen téves világnézetnek, mely ama szerencsétlennek nem nyújt módot, hogy sorsával, önmagával s embertársaival megbéküljön. S mi ez a téves világnézet? Az a *balhit, mintha azért volnánk a világon, hogy itt jól legyen dolgunk.* Ez a hiedelem az érzéki szükségletek és szenvedélyek természetes kifejezése; s amig az ember ezen ösztönök rabja, remegő nyugtalanság, kéjes jóllakottság és buta kétségbeesés közt hányódik. Ilyen állapotban az ember teljesen a véletlen kényétől függ, a külvilágból él, mint a rab vadállat, mely a rácsnál éhesen lesi, mikor vetnek neki valami falatot.

Ezzel szemben van már most egy fensőbb életfölfogás, mely függetleníti az embert a külső világtól; ez a jellem világából fakad s az ember szellemi természetében gyökerezik, mely kifejtőzni és tenni akar. Ez az életfölfogás nem jómódot áhít, hanem megtisztulást és tökéletesedést; meg akar küzdeni a sorssal, nagy győzelmekre és kemény megpróbáltatásra vágyik. Aki ebben az életfelfogásban él, nem ijed meg a szerencsétől sem, melyet még nehezebb elviselni, mint a balsorsot, az a szerencsében is lelke üdvét fogja munkálni. «A deréknek — úgymond Sziénai szent Katalin — a jó és balsors olyan, mint a jobb és bal keze; mindkettőt használja.»

Amint megaláztatásainkat, tévedéseinket, csalódásainkat, veszteségeinket és szenvedéseinket ezen szempontból nézzük, egészen más alakot öltenek s

egészen más jelentőséget nyernek szemünkben; a nyugtalanság és a kétségbeesés enged — sejteni kezdjük, mit jelent az ember számára Isten, s feléje, indulunk.

Carlyle beszéli, hogy Goethe «Wilhelm Meister»-ében olvasott egy bölcs férfiakból és nőkből álló társaságról; ezek a hozzájuk fordulóknak minden komoly kérdésben tanáccsal szolgáltak; csak egy kérdésre nem feleltek: hogyan lehet jólétre szert tenni. Carlyle eleinte nem tudta, mire vélje ezt a magatartást. Azt mondja:

«Mikor ezt először olvastam, csodálkozás fogott el. Hiszen, gondoltam, egész életemben nem a jólét receptjét kerestem-e, s nem azért vagyok-e ilyen nyomorult és elégedetlen, mert kutatásom nem járt eredménnyel? Ismerve Goethe őszinteségét, e helyet nem magyarázhattam paradoxonra. Végre hosszas gondolkozás után rájöttem, hogy Goethe mély igazságot fejezett ki: Senkinek sem áll jogában a jólét receptjét követelni; jólét nélkül is ellehetünk: van valami ami a jólétnél magasabb. Akik valaha nagyot alkottak — papok, próféták, bölcsek, felsőbb vezércsillagot követtek; nem a jólét áhitása volt az, hanem a szellemi megtisztultság és tökéletesség. A jólét áhitása a legjobb esetben is éhség, vágyakozás, amely elfogja az embert, mert nem jutott neki elég a világ édességeiből. Ha megkérdezne valaki, hogy mi az a fensőbb valami, nem tudnék rögtön felelni, mert tartok tőle, hogy félreértenének. Nincs találó szó, mellyel megnevezhetném ezt a valamit. Neve nincsen, de jaj annak a szívnek, mely nem érzi; az ilyen szívben nincs erő. Valaha ezt a nemesebb valamit Krisztus keresztjének nevezték, s ez nyilván nem jólét.»

Az öngyilkosság ellen csak az van igazán fölvértezve, aki ilyen magasabb szempontból nézi az életet; mert csak az marad ment az érzelmek s a kétségbeesés ama paroxizmusától, mely az embert megfosztja a nyugodt megfontolástól s támasz nélkül kiszolgáltatja a sötét pillanatoknak.

Ha felül tudunk emelkedni saját jólétünk naiv

áhitásán, nyugodtabban foglalhatunk állást embertársaink konfliktusaival s igényeivel szemben is. Akárhányan meggondolatlanul csak azért követnek el öngyilkosságot, hogy másokat megmentsenek a nehéz gondoktól s akadályoktól. Ez azonban fölötte rövidlátó gondoskodás. Aki öngyilkosság által akar nehézségeket elhárítani, borzasztó példát nyújt hozzátartozóinak. Egy emberéletet sohasem szabad akadálynak tekinteni ; annak szent és sérthetetlen valaminek kell maradnia, különben fölbomlik minden emberi viszony.

Miért ítélik el a nagy vallások s bölceleti rendszerek az öngyilkosságot ? Többek közt azért, mert az alaphangulat, melyből az öngyilkosság fakad, bomlasztó elemként hat az egész életre. Ha t. i. szabad az embernek elvetni életét, mihelyt jólétet áhító vágya nem teljesedik, akkor föl szabad bontani minden más köteléket és vonatkozást is, mihelyt nincs inyünkre. Akkor nincs többé hűség és áldozatkészség ; akkor a zászló-elhagyás, a gyáva megfutamodás lesz a legfőbb életelv. Jellemünk legfőbb ereje a sorssal s tetteink következményeivel szemben helytálló bátorság ; s nincs olyan helyzet, mely az öngyilkosságot jogossá vagy éppen kötelességgé tenné.

Minden sorscsapás azért van ránk mérve, hogy nagyobbakká legyünk, mint sorsunk s másoknak példát adjunk arra, miképen kell a külvilágot legyőzni a belső világ, a lélek által. Bűn-adósságainkat is csak derekas engeszteléssel róhatjuk le : meg kell mutatnunk, hogy tudunk nagyobbak lenni, mint bűnünk ; de ennek nem az öngyilkosság a módja. Az öngyilkosság szökés, s mindig úgy is kell azt elbírálni, mint szökést.

Az akarat nevelése.

1. Akaraterő.

Egy francia pedagógus korunknak azt veti szemére, hogy fiai férfitestben gyermekakaratot hordoznak. Ez nyilván túlzás, legalább annyiban, hogy korunk voltaképen nagyon is sok energiát fejt ki — ismeretlen földrészek fölfedezésében, technikában, gazdasági szervezkedésben és vállalkozásban. De ez mind csak kifelé fordított akaraterő, *hiányzik a befelé ható energia.* Nem látjuk munkában azt az akaraterőt, mely szervezkednék a lelki élet rendetlen ösztöneivel szemben ; nem látjuk a gondolat és a szavak nagyszabású megfegyelmezését. Innen van, hogy akárhányan óriási kezdeményező tetterővel rendelkeznek ugyan, az önnevelés és önfegyelmezés terén azonban bámulatosan gyatrák, s az élet legfinomabb megpróbáltatásaiban csődöt mondanak.

Novalis azt mondja valahol, hogy a jellem nem egyéb, mint teljesen kiképzett akarat. Egyoldalúlag kifejlesztett akarat található akármennyi — de hol az az egyetemesen kiképzett akarat, mely minden életnyilvánulást egy legmagasabb célnak rendel alá s útjából elhárít mindent, ami nincs összhangban e céllal ? Pedig ezen egyetemes akarat állandó szervező ereje nélkül a lelkiismeret s a szeretet legfinomabb és leggyöngédebb nyilvánulásai is értéktelenek ; a lelki nyilvánulások csak úgy válnak jellemmé, ha az akarat kohójában megmunkáljuk és szigorú, következetes állhatatossággá kovácsoljuk őket. Csak az akarat segítségével nőhet a jó szándék világhódító meggyőződéssé.

Sohasem beszéltek annyit az egyéniség kulturájáról,

mint napjainkban — de sohasem ápolták oly kevéssé az egyéni élet tulajdonképeni alapfeltételét, az akaraterőt. Pedig a sokoldalú természeti tehetség még nem teremt egyéniséget ; sőt épen a tehetségek sokoldalúsága vihet legkönnyebben az egyéniség szétforgácsolódására, ha hiányzik a céltudatos akarat szervező ereje.

Mily tehetetlen, mily meddő még legbuzgóbb áhitatunk is, ha nincs meg bennünk a legelemibb akarat ! S nem tagadja-e meg a kegyelem is hatékonyságát, ha nem siet fölkarolására az a benső feltámadás, melyet akarásnak nevezünk ?

Egy nagy középkori gondolkodó, midőn halálos ágyán huga megkérdezte, mire van szüksége, hogy üdvözülhessen, azt felelte : «*akarnod kell*». Hogy napjainkban mennyire aláhanyatlott az akarat kulturája, a patológiai elem előtérbe nyomulása is kézzelfoghatóan mutatja. Sohasem tett a patológia tudománya akkora haladást, mint napjainkban ; de sohasem is szorult annyira háttérbe az akarat a patológikus elemmel szemben, mint ma. Nem csoda aztán, hogy elsősorban épen az idegorvosok fedezik föl ma ismét, mily jelentős az akarat fegyelme az idegrendszer egészségének és helyreállításának szempontjából s milyen fontos épen a veszélyeztetett idegzetüekre nézve, hogy megtanuljanak akarni s beteges rohamaikkal szemben erélyes ellenállást kifejteni.

Az egészséges ember is belebetegszik, ha többé nem az akarat kormányozza énjét és szervezete az alsó ösztönöknek van kiszolgáltatva. Ha elhagyjuk magunkat, nemcsak embertársainknak leszünk terhére, hanem magunknak ártunk leginkább : minden, még oly kicsiny beteges csira akadálytalanul zsendülésnek indul — mint esős időben a giliszták előbújnak a földből. Ezért egy

újabb gyógypedagógus joggal mondja: «Tanulj meg akarni; az akarást meg lehet és meg kell tanulni.»

Az akarat nevelésének döntő jelentősége van hivatásbeli életünkben is; tőle függ nemcsak saját munkabirásunk, hanem mások vezetése is: «Csak az tud másokat kormányozni, aki saját jellemét tudja alakítani», mondja Konfucius. Nincs az a kemény, vagy tűzről-pattant fellépés, melyből akkora tekintély áradna, mint a szoros önfegyelmezésben megerősödött akaratból.

Mi már most az akaraterősítés útja-módja? Két eszköz kinálkozik itt. Először meg kell szereznünk a *tettekre képesítő cselekvő energiát*, azáltal, hogy hajthatatlan kitartással keresztülvisszük szándékainkat bármily külső vagy belső akadállyal szemben. Azután gyakorolnunk kell a *fékező energiát*, az ellenállás és lemondás erejét. Az akarat-kifejtés e két módja merően különböző tevékenységekben gyökerezik s azért mindegyiket külön-külön kell gyakorolni. Hiszen akárhány ember nagy energiát tanusít cselekvésében, önuralma meg egyáltalán nincs. S ez a hiány hányszor lett már egy egész életnek végzetévé!

«Az önuralom többet ér, mint a puskapor», mondja Stanley. A cselekvő energia fékező energia nélkül a legsúlyosabb válságokba sodorhatja az embert.

Sok értékes «akaratember» az ideggyógyítóintézetben végezte, vagy kénytelen volt idő előtt félreállni, mert csak explozív energiája volt kifejlődve s ezért alkalmatlannak bizonyult a magasabbrendű közös munkára.

2. Az állhatatosság gyakorlása.

Rendes napi életünkben és foglalatosságunkban lépten-nyomon kinálkozik alkalom az akarat erősítő-

sére, de ép úgy energiánk gyöngítésére és szétforgácsolására is. Minden attól függ, hogyan visszük végbe azt, amit magunk elé tűztünk. Tehát arról van szó, vajjon lerakjuk-e a fegyvert, mihelyt egy kis bosszúság, fáradság, avagy nehézség jelentkezik, s így minden tettünk a befejezetlenség jegyében születik-e, vagy pedig annál hatalmasabban tör előre erőnk, minél magasabbra tornyosulnak a kívülről és belülről jövő akadályok. Az ősi asszír sziklafalakon gyakran látni a nagy hódítókat, amint robogó diadalszekerükkel föltartóztathatlanul ledöntenek minden ellenállást. Igy kellene nekünk is minden vállalkozásunkra, dolgunkra győzelmes energiánk bélyegét ütni ; minden munkánknak hajthatatlan energiáról és elhatározásról kellene bizonyságot tenni.

Sokszor halljuk, hogy «a munka istentisztelet». De csakis az a munka megy istentisztelet számba, mely érvényesülésre segíti azt, ami isteni bennünk, t. i. a szellem fensőbbségét, mely győzedelmeskedik a nyugtalanság, a szeszélyesség, a kényelmesség és a könnyelműség fölött. Nagyon sok munka bizony ördögtisztelet, mert úgy végezzük el, hogy a véghezvitelben nyilvánuló befejezetlenség egész jellemünket elhatja. Nagyon sok embernek sejtelme sincs arról, mennyire befolyásolja a dolgozás módja jellemünket és egész akaratéletünket. Akárhányan felületes munkát végeznek, mert nem látják be, miért kellene egy részvénytársaságért megerőltetniök magukat. Pedig minden munka lelkünket alakítja vagy éktelenîti, aszerint, ahogyan elvégezzük. Az útszéli kőzúzó «szellemi» munkát végez, ha a szellem s lelkiismeret hatja át még az ujja hegyét is ; s a tudós csak kézműves, ha gondatlanul s lelkiismeretlenül dolgozik. Igazán szellemi munka csak az, mely a lelkiismeretességből fakad. Ezen a lelkiismeretességen

fordul meg a munka becsülete. A lelkiismeretlen munka lealázó s akaratgyöngeségre nevel; s viszont állhatatosan, lelkiismeretesen teljesítve, a legkisebb munka is a mindenirányú megbizhatóság iskolája. «Aki mindvégig hűséges, az üdvözül.» Ez a mondás még a legkisebb munkára is érvényes.

Már Pestalozzi azon panaszkodik, hogy a régi lelkiismeretesség kihalt a munkából, s hogy a munkások szemlátomást e jelszó szerint dolgoznak: «Auszen fix, und innen nix — csak mutatós legyen, ha hitvány is». Még inkább illik ez a mondás a mai munkaüzemre. Ma akárhányan csak a munka külső, látható jutalmát keresik; mintha teljesen feledésbe merült volna az az igazság, hogy a munkának legjobb és legjelentősebb jutalma az az alakító erő, amellyel jellemünkre hat. Azt mondják, hogy «a jellem az élet vásári zajában nevelődik». Pedig valójában az élet vásárja többet ront a jellemen, mint amennyit épít rajta; aki megállapodott jellem nélkül kerül az élet forgatagába, az csakhamar elveszti lelkiismeretessége utolsó maradékát is. A jellemet ép ellenkezőleg, mindennapi életünk legkisebb s legegyszerűbb szokásai nevelik. Minden jó megszokást az őserdőben dolgozó úttörőhöz lehet hasonlítani, aki a vadont irtogatja. T. i. legapróbb teendőink gondos és elszánt elvégzése a leghatalmasabb kulturtényező benső vadonunkra nézve. Stanley beszéli önéletrajzában a maga gyermekkoráról, hogy midőn az árvaházban rajta volt a sor megágyazni, minden ágyat oly gonddal vetett meg, hogy akár «egy herceg is elalhatott volna benne». Ez az az ember, aki áthatolt a legsötétebb Afrikán és akit semmiféle akadály nem tudott visszatérésre kényszeríteni.

Nagyokat akarni — ennek alig van jelentősége. Jelle-

münket igazában csak a legelemibb, legegyszerűbb tevékenységgel képezhetjük. A férfias elszántság nem vasárnap, hanem a hétköznapok kemény munkájában érlelődik meg. A vasárnap megadhatja a lelkesedést, de csak a munkás hétköznapok ültetnek át mindent az életbe. Ha égő lámpa fölé gyujtót tartunk, gyakran titokzatos kék lángocska jelentkezik. Sok embernél az eszmény mindig csak ilyen lobogó kék lángocska marad ; ezek nem ismerik az önnevelésnek azt a művészetét, mely nélkül ég és föld soha át nem hidalható, s mely egyszerüen abban áll, hogy a legnagyobbat a legkisebben kell megkezdeni. A kis dolgoknak ez az értékelése nem kicsinyeskedés. Csak az a kicsinyeskedő, aki a kicsinyt a kicsiny kedveért teszi. Aki azonban minden kis dolgot csak a vele kapcsolatos nagy szempontok kedveért tesz, annak szemében minden muló dolog csak az örökkévalóknak jelképe («alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis») ; s *az* a kis dolgokban való lelkiismeretesség által nem lesz kicsinyessé, hanem a kicsinyességek közepett nagyszabású életet fog élni. Az igazán nagy energia nem is tud a kis dolgokban lelkiismeretlen lenni ; az ő lelkiismeretessége itt kimeríthetetlen erejének folyománya, ép úgy, mint a gót dómokban a fölséges alapeszme épen teremtő ereje következtében a legkisebb diszítményt is áthatja s alárendeli a vezérgondolatnak.

3. Az akaratgyöngeség gyógyítása.

Ha valaki észreveszi magáról, hogy hajlik az akaratgyöngeségre, lagymatagságra és állhatatlanságra, s mégis élénken áhítja a gyógyulást s megerősödést, rendesen abba a hibába esik, hogy az ellenhatást a leggyöngébb pontnál kezdi meg, s azután természetesen a

gyakori vereségek után teljesen elveszti a kedvét és bátorságát. *A helyes módszer* a következő: Vizsgáljuk meg magunkat, nincs-e bennünk élénk érdeklődés vagy tehetség valamely szellemi vagy technikai irányban? Az ilyen hajlamok rendesen eleven erőket is jeleznek, kivéve talán a versirás hajlamát. Most aztán fogjunk hozzá egy ilyen irányban alaposan kiképezni magunkat, pl. a zenében, valamely idegen nyelvben, vagy a fordítás művészetében, kézügyességben, kerti, házi munkában, a rajzolásban vagy a tevékeny felebaráti szeretet szolgálatában. Addig ne nyugodjunk, míg a hajlamot művészieséggé nem fokoztuk s olyan gondosságra és lekiismeretességre nem tettünk szert, hogy az állhatatosság és a pontosság második természetünkké, sőt szenvedélyünkké vált. Csakhamar tapasztalni fogjuk, hogy a kifogástalan munkán kelt örömünk, rejtett képességeinknek sikeres erőpróbája észrevétlenül fokozza energiánkat más téren is. Sőt egyszer csak azon vesszük észre magunkat, hogy egyre növekvő ellenszenvvel nézünk minden félmunkát; s akkor megértjük ezt a mondást: «Aki egyszer megizlelte a lelkiismeretességet, sohasem tudja többé elhagyni».

4. Időlopás.

Agyondolgozott fiatalembertől igazán nem lehet zokon venni, ha egyszer amúgy istenigazában leszerel és a semmittevés gyönyöreit élvezi. Csak aztán idejében vissza tudjon találni a rendes élet útjára! Ennek a visszatérésnek, sajnos, gyakran útját állja egy végzetes tévedés: az egyik oldalon látjuk kívánságaink, hangulataink, hajlamaink boldogító kielégítését, a másik irányban pedig a szürke, rideg kötelesség kategórikus

imperativusa fenyeget, mint valami sötét hatalom, mely napról-napra erőszakosabban akar rabigába hajtani. Pedig az élet rövid, tehát — lézengjünk és élvezzünk, amíg csak lehet, «míg virul az aranyos ifjúság, míg nyílnak a rózsák — Noch ist die blühende goldene Zeit, noch sind die Tage der Rosen !»

A tévedés itt abban van, hogy csak a kényünk-kedvünk szerint való lustálkodást gondoljuk személyes életnek, és a szoros összeszedettségben, a szigorú időbeosztásban a hideg törvényt s személyi szabadságnak korlátozását látjuk. Pedig valójában az az aranykor mindenütt felvirul, ahol akaratunk erőteljes és állhatatos munkába lép. Mert mi a személyes élet ? A jellem győzelmes előnyomulása a külső dolgok hatalmával szemben, a jellem diadalmaskodása a körülmények és véletlen, a test és az idegzet fölött. Alig is érvényesül valahol annyira a legerőteljesebb személyes élettevékenység, mint ha az egész vonalon fölvesszük a küzdelmet a lézengő vegetálás, a tervnélküli időlopás ellen. Hogy a szoros időbeosztást a kötelesség és a felelősség is előírja, arról most ne is szóljunk. Itt azt értsük meg, hogy pusztuló életnek, és nem ifjúi erőnek jele az akarat álmossága és az elv-nélküliség, mely hangulatoktól és alkalmaktól engedi magát vezettetni. Az igazi diákélet, az igazi Burschenherrlichkeit, mégis csak a belső lagymatagság elleni hadakozásban van. S épen a főiskolai szabad tanulás adja a legszebb alkalmakat erre a hadviselésre ; még pedig épen azért, mert szabad s nem áll rendőr a háta mögött.

Szórakozzatok, amennyit akartok ; de egész lelketekkel fogjátok meg a munkát, tartsátok zabolán kellet-lenkedő éneteket, mint a lovas makrancos paripáját, küzdjétek le az állhatatlanságot s félénkséget és külö-

nösen azt a munka közben való lézengést, ami sokkal több kárt tesz a jellemben, mint akár a teljes tétlenség! Meg fogjátok látni: a jellem ezen acélos szilárdsága az időlopással szemben valóságos kúra az életerő számára, s ennek következtében lényetek sokkal több igazi férfiasságot áraszt, mint az összes bor- és diákdalok együttvéve.

5. Pontosság.

Egész sereg olyan külső kötelezettségünk akad, melyeknek belső jelentőségük van, s nagy akaratnevelő hatékonyságuk lehet, ha önként felkaroljuk s az önfegyelmezés gyakorlóterévé tesszük. Ilyen a pontosság is. Ez egészen új vonzóerőt nyer, ha akaratgyakorlatnak, a körülmények és véletlenségek elleni harcnak tekintjük. Hány ember engedi, hogy a véletlen űzzehajtsa, hogy föltett szándékaitól, sőt meggyőződéseitől is eltérítse! Egy francia író tanulmányt írt e címen: «Mennyire szükséges, hogy ne a véletlen vezessen bennünket!»

De hogyan tanulhatjuk meg ezt a művészetet: megszabadulni a véletlen gyámságától? Az erősjellemű ember szinte beleszületik a határozott életirányba; de a természettől vegyes, vagy gyönge jelleműnek is módjában van a külső, zavaró körülmények fölötti uralmát, valamint szándékainak állandóságát biztosítani, ha t. i. a kis dolgok nevelő erejét föl tudja használni. A pontosság különösen hathatós segítséget nyújt ez irányban. Ezt legvilágosabban akkor látjuk, ha pontatlanságunk okát kutatjuk. Természetesen mindig előállhatunk valami mentséggel; de ha csak egy kis ismeretre is tettünk szert, rájövünk, hogy aki igazán pontos akar lenni, az nem ismer mentséget, hanem lelki-

ismereti kérdést csinál abból, hogy pontosan megtartsa a szóbeli megállapodásokat, határidőket és bensőséges érintkezésben maradjon órájának másodpercmutatójával. Az ilyen ember mindig előrenéz s úgy intézi dolgait, hogy véletlenül fölmerülő akadályok számára is maradjon némi tér ; továbbá irgalmatlanul félbeszakítja munkáját, olvasmányát, szórakozását, vagy pihenését, mihelyt ideje már nem az övé, hanem legközelebbi megbeszéléseé s kötelezettségeé ; látógatóját jóságosan, barátságosan, de kérlelhetetlenül elbocsátja ; s ha az utcán ismerőssel találkozik, e találkát szivélyesen, de haladék nélkül elintézi. Igy a legbonyolultabb viszonyok közt is mindent úgy tud előkészíteni és elrendezni, hogy ne legyen előre nem látott akadályok, leszakadt gombok, eltünt keztyűk, vagy foltos kabátok áldozatává. Ebben az előrelátó pontosságban nyilvánul tulajdonkép az ember stratégiája a véletlen hatalma ellen s életutunk egyenes irányban ható eleven ereje.

Aki igyekezettel gyakorolja ebben magát, csakhamar föl fogja ismerni, milyen nehéz dolog az ilyen pontosság ; de egyben azt is észre fogja venni, miły jótékony hatású az akaraterők megfeszítésére a határidők pontos betartása. Egyúttal föl fogja ismerni, hogy a kicsiny dolgoknak itt is *szimbolikus jelentőségük* van : a pontosság nagyon szemléltető s megragadó hasonlatban mutatja be, *hogyan alakítja életét a jellemes ember*, akit semmi nem tartóztat föl és nem térít ki útjából. Az ilyen embernek tettei belülről indulnak ki, megállapított terv s érett megfontolás mélyéből ; az ilyen ember megvesztegethetetlenül jár a maga útján e mondás értelmében, mely az állhatatosaknak s szilárdaknak szól : «Aki erősen kitart szándéka mellett, a maga akarata szerint alakítja a világot.»

Ha szigorú ellenőrzést gyakorlunk késéseink mentségei fölött, egyúttal hathatós oltalmat nyerünk az egész modern mentegetőzési filozófiával szemben, s megerősítjük egyéni felelősségérzetünket.

A becsületérzés legmagasabb fokára az jutott, aki nem embertársai miatt izgul, hanem a saját hibái és botlásai mentségeit utasítja vissza egész következetességgel. Mindenesetre van olykor helye mentségnek is; de az erősjellemű tudja, hogy *lehet* nyugodtnak maradni ideges terheltség mellett is; *lehet* becsületesnek maradni szegénységben is, *lehet* tisztának maradni az erős ösztönökkel és kisértéssel szemben is.

Ha jobban szemügyre vesszük a pontosságot, ki fog tünni, hogy nemcsak a személyes élet energiájával van vonatkozásban, nemcsak a jellemességnek szimboluma, hanem egyúttal *társadalmi kérdés is*, és ebben az irányban is fogjuk fejleszteni, finomítani lelkiismeretességünket — ha t. i. megfontolva gyakoroljuk a pontosságot és megértjük a pontosság szellemét, mélyebb értelmét s tartalmát. Mert hiszen a pontosság a kiméletet, a szerződési hűséget, a megbizhatóságot és az adott szó iránti érzéket is neveli és élesíti; és nyilván nem egészen mindegy lelki kulturánkra nézve, hogy érzéketlenek maradunk-e ebben a tekintetben, elhagyjuk-e magunkat, vagy pedig fölfedezzük a kicsinyben is a nagyot? Egy ismert mondás szerint «a pontosság a fejedelmek udvariassága.» Valóban a pontosságban van valami fejedelmi: a pontos ember fejedelem módjára uralkodik a világ fölött.

6. Feledékenység.

«Papa, ma elfelejtettük elhagyni az ernyőt» figyelmeztette egy kis fiú az atyját. Sok embernek csakugyan annyira második természetévé vált a feledékenység, hogy nála a vigyázat tévedésnek és elvtagadásnak tünik föl. Alig is van tulajdonság, melyet annyira változhatatlan végzetnek tartanának, mint a feledékenységet. De hát *csakugyan nem lehetne leszokni a feledékenységről ?*

Az üdv hadseregének egy kongresszusán Booth tábornoktól hallottam e szavakat: «Ne gondoljátok, hogy bármikor is késő volna ; ez a férfi, az a nő : még ma új életet kezdhet !»

Ki nem érzi, hogy ez igaz ? Ki nem érzi, hogy tudna, ha igazán akarna ? Akárhányan nem sejtik, hogy épen a feledékenység elleni harcnak óriási jelentősége van az ilyen új élet megkezdésére nézve. Mert a mindennapi életben tanusított gondatlanság alvajáró akarat jele ; itt az egyéniség nem uralkodik éber és összeszedett energiával az élet fölött, hanem mintegy álomban átadja magát a jövő-menő képzeteknek.

Ki tud bizni a feledékeny emberben ? Kit nem bánt a szórakozott ember magatartásában nyilvánuló komolysághiány és fegyelmezetlenség ? Nem kell-e attól tartani, hogy az ilyentől kitelik akármilyen indiskréció és megbizhatatlanság ? Sőt a gondatlanság végelemzésben nem a lelkiismeretlenség előiskolája-e ?

A feledékenységtől meg lehet szabadulni — ha akarunk. És az akarás itt annyit jelent, mint egyszer néhány hétig kizárólag az emlékezet nevelésének élni . Ne halmozd el magad ezer apró dologgal, hanem azon légy, hogy bizonyos megbizatásokat, föltevéseket és kötele-

zettségeket teljes erődből agyadba szögezz ; gondolj rájuk elalvás előtt, fölébredés után, kényszerítsd lelkiismeretedet, hogy egész nagy energiáját kis dolgokba fektesse bele. Szabj magad is ilyen kisebb föladatokat magad elé ; tedd föl magadban, hogy rendbehozod ezt az ügyedet, elolvasod azt a fejezetet, megirod azt a levelet ; szoktasd akaratodat lépésről-lépésre arra, hogy a szükséges dolgokat, mint a királytigris, megragadja s fogva tartsa.

A «veledszületett esernyő» iránti hűséget megtanulhatod egy hét alatt. Gondolj csak néhány napig több állomású kimenőid alkalmával egész akaraterőddel, parancsoló figyelemmel, sőt intenziv szeretettel erre a társadra ; tartsd szem előtt, mennyire megkivánja emberi méltóságod, hogy az esernyő állandóan veled maradjon s hogy tulajdonod ép oly kevéssé való a rendőrségre, mint lelkiismereted és meggyőződésed. Igy lassanként olyan erős és biztos emlékezetre téssz szert, hogy az üzletek elhagyásánál láthatatlan kezek visszahúznak, míg minden dolgodat össze nem szedted. Ez a szervezett jellem szimboluma.

Igy lassanként megtanulod összes mindennapi dolgaidat és kötelezettségeidet hasonló összeszedettséggel végezni.

Ezek apróságok, ugyebár ? De mégis ezek minden nagyság alapjai. Minden muló dolog csak jelkép. Legnagyobb nevelőink saját mindennapi akarattevékenységeink. Épen mert a legkisebb dolgok a leginkább mindennapiak, az önnevelés nem lehet el nélkülük. Ezek szilárditják meg magatartásunkat az élet minden nagy dolgával szemben is.

7. Az ellenállás gyakorlása.

A külső és belső ingerekkel szemben való ellenállás, vagyis a lemondás és önmegtartóztatás máskép gyakorolja ugyan az akaratot, mint az erélyes és kitartó tevékenység, de nem kevésbbé szükséges az életirányításhoz. Sokan ugyan azt mondják: mire való még ez a gyakorlás is; nem sokkal egyszerűbb és egységesebb-e, ha tevékenységgel gyakoroljuk akaratunkat, nem lemondás által? De aki az életet és az embereket jól megfigyelte, az tudja, hogy vannak nagyon energikus emberek, akiknek még sincs egy csöpp önuralmuk sem — világos jelűl, hogy az ellenálló energia más, mint a cselekvő energia, s ezért más módon is kell azt gyakorolni.

Az ellenállás gyakorlását a görögök aszkézisnek nevezték, s lélek-gimnasztikának tekintették, mely az ἐγκράτεια-ra, a befelé fordított erőre vezet. Ide sorolták a nélkülözés, a hallgatás gyakorlását, a fájdalmak elviselésére való megerősödést.

Az igazi filozófusnak akkoriban bizonyos ideig az aszkézist kellett gyakorolnia. A hellének azt tartották, hogy csak az lehet igazán szabad gondolkodó, aki úrá lett szenvedélyei felett.

A keresztény egyház később az aszkézis elvét nagy mértékben fölkarolta s átvitte szabványaiba, sőt külön életközösségekbe is. Az élet minden öröméről való teljes lemondás elve különösen a buddhista szerzetesek világgyülöletében valósult meg.

Itt nem beszélünk a vallásos világmegvetésről; nekünk most az önmegtartóztatás önkéntes gyakorlása az akarat erősítésének s az ösztönök és indulatok világa fölötti uralmának egy eszköze. A mi jelszavunk itten: Világuralom az önuralom útján.

A helyesen értelmezett és helyesen gyakorolt önmegtagadásnak és lemondásnak semmi köze sincs ahhoz a lelkülethez, mely sötét képpel tekint a derűs életörömökre. Sőt csak az lehet igazán derült lelkű, aki megtanult határozott nemet mondani és úrnak maradni vágyai fölött. Csak az ilyen ember engedheti át magát szabad lélekkel az élet örömeinek, mert egészen ura önmagának, s mert számára az élvezetek nem rejtenek többé olyan veszedelmeket, melyek a nem-szabadokat és a jellemnélkülieket fenyegetik, s melyek az örömet fájdalommá, lelkiinséggé és önrontássá változtatják. A valódi élet tulajdonkép annyit jelent, mint úrnak lenni a sötét hatalmak fölött; nincs sötétebb valami, mint az olyan lélek, mely nem tudja magát fegyelmezni. Ki nem ismeri e sötét lelkeket, melyek mindig tele vannak az emberi természet legalsóbb rétegeiből eredő zavaros hangulatokkal s gerjedelmekkel? Csak a királyi lelkek derültek; a rabszolga lélek mogorva.

Annak az ősrégi hitnek, hogy az áldozatok az istenséget kegyességre hangolják s a könyörgőnek segítséget biztosítanak, mély szimbolikus értelme is van. Hozzunk csak valami áldozatot, ha még oly csekélyet is: ezáltal lelkünk magasabb erői felszabadulnak és minden tettünkben segítségünkre lesznek.

Payot francia pedagógus joggal állítja, hogy mi modern emberek egészen elfelejtettük az akarás technikáját, s azért fiatalembereknek az akarat erősítésére elsősorban a legkisebb aszkétikus gyakorlatokat, az ártatlan és megengedett dolgokkal való önmegtartóztatást ajánlja, mint amely legalkalmasabb arra, hogy akaraterőnket a gerjedelmekkel és ösztönökkel szemben megerősítse. Az ilyen önmegtartóztatás gyakorlása úgyszólván tervszerüen trenirozza agyunk ellen-

őrző erejét s eleve szerény föllépésre szoktatja az ösztönöket. Épen ezért, úgymond *Bossuet* «az önnevelésben a kis áldozatokra kell fektetni a fősúlyt, mivel ezek okozzák a legnagyobb fájdalmat». Akárhányan nagyon szivesen gyakorolnák az önmegtagadást, de nem tudják, hogy itt is minden a preventiv gyakorlattól függ ; nemcsak az izmok munkaképessége, hanem az akarat ellenálló energiája is csak rendszeres gyakorlás, trenirozás által feljleszthető megbizható erővé. Tudott dolog, menynyire fontosak a szki-sportban az ellenállási gyakorlatok, melyek arra képesítik az embert, hogy a mélység szélén meg tudjon állni. Az aszkézis sem egyéb, mint trenirozás, mely arra képesít, hogy meg tudjunk állni a mélységek szélén.

Az aszkézis alapelve ez a lélektani igazság: Aki sohase tagadott meg önmagától megengedett dolgot, attól nem várhatjuk azt sem, hogy a meg nem engedettről le tudjon mondani. Az ösztönök és hajlamok elleni harcban is a *támadás a legjobb védelem.* A tornatanításban a nehezebb gyakorlatokat részeikre bontják és a nehezebb részeket külön izomgyakorlás tárgyává teszik, pl. a húzókodást, vagy a kötélhúzásnál az ellenállás kifejtését; hasonlóképen a magasabb jellempróbákra is csak úgy szerezhetünk elegendő erőt, ha minden erkölcsi cselekvés magvát, az önfékezést a lemondás tervszerű gyakorlása által elsajátítottuk. Ezt mindenki belátja, aki fölérti, hogy amit illemnek és jellemnek nevezünk, tulajdonképen rendíthetetlen ellenálló erőn alapul. A rómaiak «virtus»-nak mondták az erényt s joggal, mert minden magasabb erkölcsi cselekvésben van egy férfias elem, egy akaratkifejtés ; aki ebben nem gyakorolja magát, annak sohasem lesz megbizható jelleme.

8. Megfontoltság.

Azt gondolhatná valaki, hogy talán túlbecsüljük az önuralom értékét. Hisz akárhányszor nagyon hideg s önző embereknél is rendkívül nagyfokú önuralmat látunk. A legnagyobb gazemberek és csalók is olykor micsoda bámulatraméltó művészettel tudnak uralkodni érzelmeiken és arckifejezésükön! Ellenben akárhányszor akadunk nagyon nemes és önzetlen emberekre, kikben teljesen hiányzik az érzelmek szervezése és a cselekvések ellenőrzése. A hideg és számító természetű emberek kétségtelenül könnyebben tudnak haladni az önuralomban, mint a forróvérüek és a szenvedélyes temparementumuak. Azért óvakodjunk attól, hogy az önuralmat minden fönntartás nélkül már magasabb műveltség jelének tartsuk. Bizonyos, hogy az önuralom az akarat fegyelmezettségének, az erők koncentrálásának s a szellem uralmának kezdete; de igazi értéke attól függ, hogy mily indítékok birják az embert önuralomra: önzés és hideg számítás-e, vagy pedig őszinte szeretet azon felsőbb javak iránt, melyek csak a megfontoltság birodalmából szerezhetők be. Mik már most ezek a felsőbb javak?

Az önuralom és a megfontoltság azért oly mérhetetlenül fontos és sürgős föladata az önnevelésnek, mert minden szavunkban, tettünkben és elhatározásunkban legbelsőbb és legjobb énünket s leghiggadtabb gondolkodásunkat segítik szóhoz az ingerültség és ösztönösség ellenében. Sok ember szenved hajótörést az életben — nem azért, mert rossz, hanem mert minden szava s tette az elhamarkodottság jegyében születik. Ilyen esetekben a külső ember beszél és cselekszik, a belső pedig hátul kullog és szerepe mindössze annyi, hogy szeretne

mindent visszaszívni s jóvátenni. Csakhogy ettől rendesen már elkésett. A heves vagy könnyelmű szó ki van mondva, az elhamarkodott tett el van követve, visszavonhatatlanul megkezdi végzetes útját a világban. Ezen szempontból *az ellenálló energia gyakorlását a lélekjelenlét iskolájának is nevezhetni:* általa védősorompót emelünk, hogy ne cselekedjünk fejetlenül és ellenőrzés nélkül, ne engedjünk keresztül szervezetünkön minden ingert; általa megtanulunk nem reagálni a külső hatásokra, míg legjobb gondolataink ki nem mondották hozzájárulásukat vagy vétójukat. Csak így érlelődünk arra, hogy magunk határozzunk saját magunkról és bensőnk uralkodjék külsőnk fölött.

Elhamarkodottság szóban és tettben — vajjon nem ez-e az emberi élet tragikuma? Hiszünk Istenben, és istentelen szavakat mondunk; a mindenütt jelenlevő szeretetet valljuk, s mégis első jött-ment érzelmünk, vagy idegeink pillanatnyi izgalmának hatása alatt beszélünk és cselekszünk. Az aszkézis *harc a pillanat zsarnoksága ellen.* Kell, hogy legtisztább érzelmeink, legvilágosabb gondolataink mint őrzőangyalok virrasszanak szavaink és tetteink fölött. Ezért tervszerüen gyakorolnunk kell magunkat abban, hogy idegeinket, szenvedélyeinket, fecsegési hajlamunkat erős zabolán tartsuk; komolyan gyakorolnunk kell magunkat a hallgatásban, hogy ne a neveletlen és ellenőrizetlen ember beszéljen belőlünk, hanem a megfontolt, művelt ember, aki igazán lélekkel és nyugalommal teljes szavakkal szól, szavakkal, amelyek áldást, békét hoznak és szilárdságot adnak; szavakkal, melyek a szeretetből fakadnak és nem az idegességből, a megtisztult szellemből és nem a külső ember ingerültségéből.

9. A hallgatás iskolája.

Az önuralomra nevelő eszközök közt alig van hatékonyabb, mint a hallgatás iskolája. Micsoda jelentőséget tulajdonítottak a hallgatásnak, mint a szellemi megerősödés eszközének már az ókorban, mutatják a pitagoreusok, kik követőiknek évekig tartó hallgatást írtak elő próbaként. Ez nemcsak azért történt, mert a hallgatás a gondolkozás bölcsője, hanem azért is, mert aki megtanult hallgatni, az önuralom legnagyobb, döntő próbáját megállotta és biztosította szellemének uralmát az ingerek és zavarok világa fölött. Minden kívülről eredő hatásra és támadásra az első visszahatás a beszélőszervek útján történik ; itt megy végbe a megzavart, felizgatott szervezetnek első kisülése. Ezért *a hallgatás a szellem legnagyobb uralma a természet fölött : a hallgatással veszi kezdetét a szabadságharc a külvilág mindenhatóságával szemben ;* a hallgatásban kezd megszabadulni beszédünk minden külső inger hatalmától,és legbensőbb, legnyugodtabb megfontoltságunk szolgájává lesz. A hallgatás ezen nevelő és megnyugtató hatására gondol Kempis Tamás is, mikor ezt mondja : «Nagy szer a száj hallgatása : a szívnek békéjére segít».

Kezdjük a gyakorlást azon, hogy nyugodtan, részvéttel meghallgatjuk az ellenmondó véleményt és fürkésszük annak mélyebb személyi s tárgyi okait, ahelyett, hogy rögtön támadnánk és cáfolnánk. Csak aki ellenfelét alaposan megértette, tud úgy föllépni ellene, hogy megnyerje és meggyőzze. De vajjon lehetséges-e ez, ha nem gyakoroljuk magunkat mások önzetlen meghallgatásában? Csak azt tudjuk igazán meggyőzni, akinek okait teljesen, önzetlenül átéltük. Vagy talán a másik győz meg bennünket? . . . Aki mást nem tud megghallgatni

anélkül, hogy rögtön ne feleljen, az sohasem fog megszabadulni saját szükkeblűségétől és rövidlátásától. Gyakran a hallgatás arra a belátásra segit, hogy olyan emberrel van dolgunk, aki híjával van bizonyos élettapasztalatoknak, melyek nélkül pedig a legmeggyőzőbb beszéd is hiábavaló. Olykor meg a hallgatás, a várakozás arról győz meg bennünket, hogy olyan problémákról foly a vita, ahol nem a bizonyítékok, hanem csak az élő példa tudja megtörni ellenfelünk makacsságát. Végezetül pedig, nagyon is gyakran fecsegőkkel akadunk össze, kiket a komoly felelet csak még szemtelenebbé tesz, s kiket csak bánatos, bár udvarias hallgatás által lehet helyesebb önismeretre nevelni, ha ugyan még egyáltalán fogékonyak erre.

Különösen szigoruan kell gyakorolnunk magunkat abban, amit *diskréciónak* neveznek; azaz meg kell tanulnunk teljes hallgatással magunkba temetni a ránk bizott titkot s más oly tényeket, melyeket csak különös bizalmi vonatkozások útján tudtunk meg, vagy melyek kibeszélésével másokat zavarba hozhatnánk, avagy nekik árthatnánk és rájuk rossz világot vetnénk. Nem véletlen az, hogy mindenki ösztönszerüen határtalan bizalmat táplál az igazán diszkrét ember iránt. Mintegy kiérzik, hogy az ilyen ember kiállotta az önfegyelmezés legnehezebb próbáját.

Az általános fecsegési hajlam, a mulattatás vágya, a szellemeskedés viszketege nagyon is könnyen olyan dolgok elárulására csábítanak, melyeket sohasem kellett volna ajkunkra vennünk. Hatásosabb mulattatás kedvéért hányan törnek össze sziveket és tesznek tönkre emberi életeket! Az ilyenekről mondják: «Nem szeretném, ha egyszer erre az emberre kellene szorulnom». S ez igaz, s mélyebb értelme van. Föl kell tennünk, hogy

az ilyen embernél hiába keresne valaki mélyebb felelősségérzetet, határozott önkormányzást és ellenálló erőt az ingerekkel és alkalmakkal szemben. Helyesen következtetünk itt is a kicsinyből a nagyra ; mert érezzük, hogy erkölcsi téren minden nagy dolog mennyire függ a kicsinyben való erőteljes önneveléstől. A megbizhatóságra való nevelődés a hallgatáson kezdődik.

Az ilyen gyakorlatokat azzal könnyítjük meg és siettetjük, hogy nem várjuk be, míg titkot bíznak ránk, hanem időről-időre megkisértjük, hogy lenyeljünk valami közölni valót, ami épen böki az oldalunkat s általában tartózkodunk mások személyes dolgaira vonatkozó megjegyzésektől. Alig van valami, ami hamarabb segítene igazi férfiasságra és igazi férfias méltóságra, mint ha energikusan hadat üzenünk a fecsegési ösztönnek ; és nincs semmi, ami inkább elkelne és jobban illenék a mélyebb nőiességhez, mint a beszélő szerveknek a megfontoltság és szeretet birodalmával való összekapcsolása.

Különben nemcsak kívülről, hanem belülről is támadnak erős kisértések vigyázatlan beszédre, de egyúttal kiváló alkalmak az önfegyelmezésre. Ezek : a szellemeskedés, a humor viszketege, mely jóllakottságból, gonoszságból, mulatásvágyból, vagy henye képzeletből ered, és sajnos, nagyon is gyakran olyat mondat velünk, amit lelkiismeretünk elitél. Az elmés ötletek, komikus gondolatok elhallgatása nehéz, de termékeny akarattevékenység s egész jellemünkre különösen áldásthozó, ha arra használjuk föl a vitézül kivívott hallgatást, hogy elmésségeinket közelebbről megvizsgáljuk. Akkor látni fogjuk, hogy mennyi önmagasztalás és emberlekicsinylés, mennyi föltünési viszketeg, tetszenivágyás és könnyelműség lappang, sajnos, a legtöbb élcben, és mindez micsoda akadék arra, hogy bennünk is, mások-

ban is a finom, részvevőbb lelkület gyarapodjék; s végül mennyi ijesztő durvaság és gúnyolódás nyilvánul a hallgatóság nevetésében! Akkor aztán hirtelen világosság és bánat kel szivünkben: ó, bár hallgattam volna! Áldott, háromszár áldott a hallgató ajak!

Mily nagyszerű nevelő intézet a hallgatás főiskolája az akarat és szeretet részére! Mekkora összeszedettséget lehet itt szerezni az igazi életadó beszéd és cselekvés számára!

10. A táplálkozási ösztön fékentartása.

Sok ember szolgalelkűsége abban nyilvánul, hogy egy tanítást vagy szokást rögtön elvet, mihelyt az a vallás hagyományaival függ össze. Kérdésbe sem teszik, hogy az ilyen szokásokban nem nyilvánul-e talán mélyebb emberismeret, melytől ma is sokat lehetne tanulni? Mert hát modernek vagyunk és az elmult századok szelleme már rég meghaladott álláspont. Ilyen magatartást különösen akkor lehet megfigyelni, ha olyan szokásokról esik szó, aminő pl. a bőjtölés is. Pedig kevés előirás gondoskodik olyan érett bölcseséggel az ember testi-lelki egyensúlyáról, mint az a követelés, hogy időnkint megtagadjuk magunkat az étkezésben. Épen a leghaladottabb modern orvosok állítják, hogy a kelleténél többet eszünk s hogy kisebb-nagyobb koplaló kúrák sokszor döntő jelentőségűek a gyomorra nézve. Hihetetlen — mondják — mennyi mindent kénytelen dolgozni az ő sötét tárnáiban ez a szegény proletár, a gyomor! Egyáltalán nem csoda, ha sokszor túlterhelés következtében fölmondja a szolgálatot! Nem adunk neki pihenőt, sőt a legnagyobb ünnepeken kétszeres munkát rovunk rá. El sem hinné pl. az ember, ha nem

látná: az emberek azt gondolják, hogy Megváltójuk születését kettős gyomortöltéssel kell megünnepelniök, s a bérmálás napját, melyen a fiatalembernek szellemi rendeltetését kell ünnepelnie, a táplálkozás ösztönének külön örömünnepévé avatják. Ezeken a szokásokon nevessenek a mulatni akarók, és ne azokon a tiszteletreméltó segédeszközökön, melyekkel egy életismerő hagyomány lelki szabadságra akarja nevelni az embert.

Az étkezésben való mértéktartást már egészségi szempontból is alig lehet eléggé nagyra becsülni; de még sokkal áldásosabb és mélyrehatóbb az *erkölcsi jelentősége.* Ha a sok tudomány és technika közepett nem tanultunk volna ki a lelki erők helyes kezeléséből, már rég újra fölfedeztük volna ezeket a régi igazságokat. Aki megpróbálja, mindjárt látni fogja, mennyire nő szellemi ereje, ha néha-néha erős kézzel belenyúl a szervezet e legelemibb folyamatába, a táplálkozásba; mintha a szellemnek semmi más megnyilatkozása nem imponálna annyira az ösztönvilágnak és semmi sem mérsékelné annyira a testi követelések naivságát, mint a táplálkozás ösztönének megfékezése. S épen a legjobb étvágy éveiben lehet itt a legszebb diadalokat aratni, természetesen nem azzal, hogy állandóan koplalunk, hanem úgy, hogy olykor lemondunk kedvenc ételünkről, általában időnként megszorításokkal és állandóan bizonyos méltósággal lépünk föl az étel és ital vágyainak mértéktelen és tolakodó követelőzéseivel szemben. Joggal mondja Tolstoj: «El nem kerülheti sem keresztény, sem pogány, hogy ne a kezdetén, t. i. az önmegtartóztatásnál kezdje a tökéletesedést. Az önmegtartóztatás a legelső lépcső a jó élethez s csak lassankint szerezhető meg. Az önmegtartóztatás a rendetlen vágyainktól való szabadulás. De az emberben sok rendet-

len vágy van, s hogy eredményes legyen a harc, a gyökerén kell kezdeni : a torkosságon, restségen, érzékiségen».

Mathias Claudius pedig megjegyzi : «Sok ember elveti a bőjtölést, de azért még nincs elvetve. Hiszen ha valami nincs inyünkre, hamar készen vagyunk az elutasító ítélettel, és visszaélés elvégre mindenhez tapad. Azt mondják, mindig mértékletesnek lenni jobb, mint néha bőjtölni. Meglehet. Minthogy azonban a legtöbb ember mindig — nem-mértékletes, talán mégis csak jó legalább néha megmutatni, ki az úr a háznál.»

Efféle tanácsok talán csak a sötét lemondás prófétáitól erednek ? Aki ezt gondolja, annak fogalma sincs arról a sötétségről, mely azoknak a lelkére borul, akik nem ismerik az energikus önnevelést, a *sustine et abstine* elvét. Csak az önmegtartóztatás helyes gyakorlása adja meg a szellemnek azt a derültséget, üdeséget, a lelki életnek azt az energiát, melyben minden valódi, állandó derültség és életöröm gyökerezik. Az állatok nem nevetnek. Akiken ösztönös vágyaik és indulataik uralkodnak, azok gyakran ép olyan bárgyú és mogorva komorsággal járnak-kelnek e világban, mint akár a legabsztraktabb pedánsok.

Valódi jótétemény volna, ha komoly fiatalemberek, kik irtóznak a táplálkozás ösztönének zsarnokságától és örömet találnak benső szabadságuk növelésében, *ellenmozgalmat* kezdeményeznének a mértéktelen és raffinált étkezés növekvő kultusza ellen. Ha elgondolja az ember, mi mindent esznek meg egy télen városainkban, mennyi gondolkozást, munkát, technikát és pénzt fordítanak arra, hogy bizonyos emberek órákon keresztül tömjék a gyomrukat, akkor önkénytelenül is Mephisto szava jut eszünkbe : «Er braucht's allein, um

tierischer als jedes Tier zu sein — csak azért van rá szüksége, hogy állatibb lehessen minden állatnál.»

Ha az emberiség igazán szociálisan gondolkoznék, meg nem tudná tenni, hogy ekkora nyomor és éhség közepett oly nagy stilban és oly pazar világítás mellett vigye végbe a gyomortöltést.

Comte Ágost, az ismertnevű francia filozófus, ebéd után csemege helyett egy darab száraz kenyeret majszolt, hogy emlékeztetve legyen azokra, akiknek még az sem jut. Ez a finom vonás legyen figyelmeztetőnk arra, hogy az egyéni szükségletek túlzott kultuszán költ bizonyos szent borzalom elválaszthatatlanul hozzátartozik az ember erkölcsi egészségéhez; szolgáljon intőjelül, hogy az önmegtagadás gyakorlásának mély szociális jelentősége is van: jelkép az, mely szerénységre és egyszerűségre int és megóv a szívtelen önzéstől, ami okvetlenül felüti a fejét, ha egyéni szükségleteinket minden ellenállás és lemondás nelkül szabadon engedjük burjánozni.

Ezzel azonban egyáltalán nem akarunk az emberi élet anyagi oldalára merev, puritán törvényt szabni; csak helyes lelkületet és érzéket szeretnénk kelteni, melynek aztán mindenki a maga módja és helyzete szerint engedelmeskedhetik.

Minden önlegyőzés első jutalma az, hogy lehetségesse tesz egy még nagyobbat ebben az irányban. Hamlet azt mondja: «Csak egyszer légy ura magadnak, *ez* erőt ad további megtartóztatásra s még a természet bélyegét is megváltoztathatja és csodálatos erővel üzi ki az ördögöt». *Az ínycsiklandozás fölötti uralom az önkormányzás elemi tanfolyama;* itt rakja le az ember azon alapokat, melyeken megvetheti lábát a többi ösz-

tön vad ostromával szemben való méltóságteljes és várakozó állásfoglalás is ; szervezetünkben szinte előkelő hagyománnyá válik az a meggyőződés és az a magatartás, hogy szellemünk a szenvedélyek fölötti uralomra van hivatva. Épen ezért minden erős indulatnak és szenvedélynek pl. a haragnak is leghatásosabb ellenszere mindig a legelemibb lemondások gyakorlása lesz. A legegyszerűbb érzékfékezésnek tehát mindenekelőtt abban van a nagy jelentősége, hogy előgyakorlat a nehezebb önmegtagadásokhoz. Aki az alsó életkörökben semmire sem vitte, aki legdurvább szükségleteinek rabja maradt, az sohasem fogja megszerezni azt a magasabb fegyelmezettséget, mely a benső műveltség koronája.

11. Magasabb fegyelem.

Sokan azt hiszik, hogy az önuralomnak csak a legerősebb ösztönökkel és szenvedélyekkel van dolga. Pedig a magasabbrendű hajlamok legalább is ép úgy rászorulnak a fegyelemre és az ellenőrzésre. Sok régi képen a legmagasabb felhőkben angyalok seregeit lehet látni, amint térden állva imádják az Istent. Ez szimbolum, mely jelzi, hogy a jó hajlamoknak is a legmagasabb igazságot kell szolgálni — ha az angyalok pártolnak el Istentől, ők buknak a legmélyebb sötétségbe. Mennyi zavart okozott már az ellenőrizetlen részvét, a féktelen képzelet, az oktalan hazafiság, az állhatatlan lelkesedés ! Hány tehetséges ember forgácsolta szét erejét, mert megfontolás és terv nélkül engedett minden hajlamának s ötletének ! S hány mélyen érző nőt döntött már romlásba épen érzelmei féktelen túltengése ! A gazdagság sokkal jobban rászorul a rendre és fegyelemre, mint a szegénység.

Platon egyszer azt mondta : «Lakedaimonban több igaz bölcseség van, mint bárhol a világon». Igaz bölcseségen azt a fegyelmet értette, mely minden egyes jelenséget és tényt a legfontosabbnak, a legmagasabbnak rendel alá és így az egész életre a nagyszabású férfiasság bélyegét üti rá. Ezt a szervező, kemény lelket a sokoldalú tehetség számára Platon egyenest nélkülözhetetlennek tartotta. Az akarat mintegy dór, a lélek ión jellegű. Az ión szellemnek és az ión finomságnak a dór fegyelemre van szüksége, hogy egységes maradjon. Mily nagyszerűen érvényesül ebben az értelemben Platon párbeszédeiben az a fegyelmezettség még a lelkesedésben is, ami mindenesetre a körültekintő önnevelés legérettebb gyümölcse.

Van végül *szociális aszkézis*, mely a szociális ösztöneinkkel szemben való megtartóztatást sürgeti ; s ez a jellemre nézve alapvető jelentőségű. Gyakorolnunk kell magunkat öntudatosan és tervszerüen abban, hogy ne engedjünk a társak rábeszélésének, és pedig nemcsak akkor, ha ivásról, züllésről vagy efféléről van szó, hanem alkalomadtán egészen ártatlan esetekben is — csak azért, hogy erőt gyűjtsünk a társak ostromlásaival szemben és fölvértezzük magunkat a gúny és a lenézés ellen. Ha pl. valami okból abban állapodtunk meg, hogy nem veszünk részt egy kiránduláson vagy ünnepélyen, ne engedjünk többet. Az ilyen szilárdság mégis csak tiszteletet és igaz barátokat szerez a pillanatnyi surlódások dacára is ; mert aki ilyen kis dolgokban erős tud lenni, az bizalmat kelt arra, hogy komolyabb válságokban sem engedi magát csakúgy jobbra-balra rángatni.

12. Cselekvő és fékező energia.

A fékező energia gyakorlása a cselekvő energia kifejlődését is nagy mértékben elősegíti. Aki valami határozott dolgot végbe akar vinni, annak minden erejét egy célra kell összpontosítania. Ezért elszánt állást kell foglalnia minden zavaró és szétforgácsoló inger ellen. Sok örömről kell lemondania, sok kívánságnak nem szabad engednie; sőt saját hajlamait és érdekeit is legszigorúbban ellen kell őriznie.

Sok kiváló energiájú és szép tehetségű ember csak azért nem viszi semmire, mert nem ismer semmiféle aszkezist saját változó ötletei és embertársai ezer meg ezer szétforgácsoló kívánságával szemben. Ilyenformán a tevékenység, ez az aktiv akaratkifejtés, hovahamar merő foglalatoskodássá lesz, mely szenvedőn átengedi magát minden kívánságnak és ingernek. Ebben a tekintetben a nagy város rendkívül veszedelmes az ember akarati életére nézve, és csak az tud itt még nagyszabású akaraterőt kifejteni, aki nagy erővel ellene tud állni az ingereknek. Részvét, becsvágy, társasági hajlamok, hiúság, szórakozási vágy, közhasznú tevékenység: mind végzetesekké válhatnak a nagyvárosi ember akaratképzésére, ha nem ismeri föl világosan a veszedelmet és a szó szoros értelmében nem trenirozza magát a megközelíthetetlen szilárdságra, mely aztán állásfoglalásra képesíti az ismerősök, az egyesületek és általában az egész nagyvárosi routine növekvő igényeivel szemben.

13. Energia és szeretet.

Azt mondhatja valaki: *az akaraterő gyakorlása nem ér semmit, ha a megerősödött akaratot nem állítjuk maga-*

sabb célok szolgálatába. S teljes joggal. Mit ér az akaraterő, ha csak fonák és romboló tevékenységre irányul, s csupán az alsórendű szenvedélyek hatalmát erősíti!? Mit ér a legnagyobb kitartás, ha bábeli torony építésére fordítjuk? Nem az az igazi akaratképzés, hogy energiánkat erősebbé, mozgékonyabbá, szabatosabbá tesszük, hanem az, hogy indítékait megtisztítjuk, a durva ösztönöktől emancipáljuk s az egész tetterőt magasztos célokra irányítjuk. Épen a férfiakarat hajlik arra, hogy elszakadjon a finomabb lelkierőktől, minthogy ezáltal az energia látszólag szabadabb és hatékonyabb lesz — a valóságban azonban az az akarat, mely elszabadul a magasabb hatalmaktól, menthetetlenül áldozatul esik a legalacsonyabb rendű hatalmaknak, ezáltal elveszti biztos önuralmát·és másokban is vad, kiszámíthatatlan erőket kelt életre. A merő energia társadalmi műveltség nélkül gazdaságilag is negativ hatású, mert szétrobbantja azokat az erőket, melyeknek együtt kellene működniök.

Goethe a Faust második részében bemutatja ama kiméletlen úttörő energia tragikumát, mely sötét hatalmakkal szövetkezik s ennek következtében saját életüdvét is veszélyezteti. A férfiúi akarat csak akkor lesz igazán alkotóvá, ha egyesül az örök nőiséggel, t. i. azzal a látnoki együttérzéssel és azzal a finomabb lelkiismereti műveltséggel, mely a nő ideáljában testesül meg.

Amint a keresztény lovag hajdan a szent Grál szolgálatára szentelte erejét s kardját, úgy kell általában a tevékeny akaratnak egész határozottan a legmagasabb szeretet eszméjének szolgálatába állnia. Csak így szabadul meg akaratunk a durva érzéki élet ösztönösségétől; csak így nemesedik a merő brutális férfiasság lovagiassággá.

De nem azt mondja Hamlet is, hogy a lelkiismeret gyávává tesz? S nem úgy látszik-e, mintha a szeretet megbénítaná cselekvésünk elevenerejét és határozottságát? A céltudatos energia nem párosul-e szükségképen kiméletlenséggel?

Igaz: minél magasabbrendüek ideáljaink, minél finomabbak érzelmeink, annál több dologról kell lemondanunk; még a másokért, vagy a közjóért folytatott munkálkodásban is le kell mondanunk sok olyan eszközről, mellyel a durva energia megrövidíti és megkönnyíti a maga útjait. Mennyivel gyorsabban lehetne bizonyos dolgokat végbevinni, ha lelkünkre tudnánk venni egy-egy hazugságot, hűtlenséget, durvaságot, vagy épen egy-egy emberéletet!

S mégis: a vak és lelkiismeretlen energia nem teszi-e tönkre végelemzésben mindig azoknak az életüdvét, akik rá hagyatkoznak? Nem maga az élet-e az, mely előbb-utóbb rettenetes vészt gyüjt azon mű fejére, amit ilyen energia hozott létre? Nem épen a lelkiismeretesség-e az emberi energia igazi higiénéje s nem épen a lelkiismeretesség szabadítja-e meg energiánkat a legkövetkezetesebben minden merőben robbantó erőtől s minden romboló tendenciától, és nem a lelkiismeret hoz-e a legtökéletesebb összhangba a valósággal? Nem a lelkiismeret figyelmeztet-e arra a fölötte reális igazságra, hogy a lelkek birodalmában semmit sem lehet merőben mechanikai erőkkel építeni, s hogy *itt egészen más, finomabb energetikát kell alkalmazni?* S végül nem látnivaló-e, hogy a lelkiismeretlen energiában valami rejtett gyöngeség lappang, és akaraterőnk csak a legmagasabb hatalmakkal való szövetkezés által juthat a diadalmas hatalomnak és kitartásnak tetőfokára? Mennél inkább táplálkozik energiánk az alsóbbrendű te-

nyésző életből, annál hamarabb bomlanak föl alkotásai is ismét azon alacsonyabb rendű elemekre, melyekből keletkeztek.

Valóban nincs fontosabb dolog a szövevényes emberéletben, mint hogy *a sikert és balsikert ne pillanatnyi felületes következményei szerint itéljük meg.* Ne áldozzuk föl sohasem a pillanatnyi sikernek jobb énünket, kapcsoljuk össze akaraterőnket mindig egész következetesen a magasabb élettel! Igy biztosak lehetünk, hogy valamikor és valahol igazi siker koronázza igyekezetünket. Mi magunk mindenesetre megerősödünk a jóban — s végre is ez a legfontosabb annak szemében, aki nem a rozsda és a moly számára dolgozik.

Aki ily értelemben akarja nevelni akaratát, annak nemcsak arra a belátásra kell eljutnia, hogy a nyers, műveletlen akaraterő teljesen meddő; a kicsinyben is nagy körültekintéssel kell nevelnie magát; gyakorolnia kell magát, különösen az erőstermészetű embernek, a körültekintő gondoskodásban, a finomabb kiméletben, a szolgáló szeretetben. «*Szilárd, mint a gyémánt és gyöngéd mint egy anya*», igy fejezte ki egy XVII. századbeli pedagógus a lelki nevelés eszményét. Ezért teljesen elhibázott dolog a merő erőgyakorlást tenni a férfinevelés egyedüli céljává. Az akarat gimnasztikája és a testi tréning bizonyára nélkülözhetetlenek; de különösen erőteljes fiatalemberek számára egyenest megbecsülhetetlen volna, ha néha-néha részt vennének a betegápolásban, a házi munkában és a szegény-segítésben, és egyáltalán fölhasználnák mindazon alkalmakat, ahol az erő megtisztulhat és nevelődhetik a caritas által. Ebben a tekintetben igen hatékony nevelőeszköz az asztalkendők, poharak, tálcák és ruhák gondos kezelése, az udvarias és lovagis érintkezés az emberekkel. Fön-

tebb beszéltünk a pontosságról, mint a határozottság nevelő eszközéről ; itt hozzátehetjük, hogy épen a pontosság gyakorlása nyújt alkalmat arra, hogy a szilárdságot a finomsággal, az erőt a gyöngédséggel egyesítsük, ahelyett, hogy egyszerüen halomra döntenénk minden akadályt. «Szeretettel járj», ez ép oly fontos, mint az, hogy «lassan járj».

Sokan azt hiszik, hogy a kiméletlen föllépés hozzátartozik a férfiú méltóságához. Valójában azonban az ilyen magatartás a merő energia szempontjából is szegénységi bizonyítvány ; mert a durva kiméletlenség és a vad keresztülgázolás sokkal könnyebb és sokkal kevesebb lelkierőt és körültekintést igényel, mint a kiméletes és részvevő energia. Az igazi lelki jóság abban áll, hogy szilárdan helyt állunk saját indulatainkkal szemben; s csak ez a szilárdság ad hatalmat mások indulatai fölött is.

Láttam egyszer egy embert, aki hanyatt-homlok rohant, hogy még elérje a vonatot ; egyszerre három kis gyerek került az útjába : rohanó sietsége hirtelen szerető gondoskodássá változott, szépen megkerülte a gyerekeket, megfogta őket, hogy el ne essenek, a legkisebbnek még a haját is megsimogatta s csak azután sietett tova. Ez a látvány valóban fölemelő megnyilatkozása volt a szeretetben nevelt és megerősödött akaraterőnek ! S egyúttal magasabb dolgok szimboluma. Életünkben hányszor tartóztatnak föl s zavarnak meg, nem egyszer igen fontos dolgokban, «ügyetlen gyerekek» ! Pedig mily végtelenül fontos saját magunkra nézve az a mód, ahogyan elbánunk velük ! Mert az élet együttélés ; s aki csak önmaga akar érvényesülni, minden kibékítő és gondoskodó gyöngédség nélkül, annak tevékenysége meddő marad, ha a lehető legszebb elvei volnának is.

14. Ifjuság — alkohol — jellem.

Kit nem zavart már meg egy nagyszerű költemény élvezetében egy pedáns magyarázó tanár? Hánynak nem tette ellenszenvessé a vallást egy-egy édeskés képmutató? S hányan maradtak hivek az alkoholhoz merő bosszúságból bizonyos absztinensek fanatikus agitációja miatt, melyben megint csak öldöklő mértéktelenség nyilatkozott, ha más irányban is?

Azonban mégis csak méltatlan az igazán szabadlelkű emberhez elutasítani magától egy nagy dolgot csak azért, mert képviselői közt véletlenül kisszerű embereket is talál. Aki komolyan veszi a társadalmi felelősséget és lelke üdvét, az még sem maradhat teljesen érzéketlen az alkoholellenes mozgalom tényei és követelései iránt.

Egy ujabb fiziológus egyszer megvizsgálta az öröklött alkoholizmus okozta pusztításokat egyetlen egy családban, melynek borzasztó történetét a hatóságok támogatásával egész részletességgel kipuhatolhatta. 1740-ben született egy Ada Jurke nevű asszony, ki a mult század elején halt meg mint iszákos, tolvaj és csavargó. Utódainak száma idővel 834-re rúgott, kik közül 709-nek az életét hatóságilag meg lehetett állapítani. Közülök 106-an születtek házasságon kívül, 142 volt koldus és 64-en éltek alamizsnából, 181 nő prostitucióra adta magát, 76-ot ítéltek el gonosztettek, közülök hetet gyilkosság miatt. 75 év alatt ez az egyetlen család a megejtett számítások szerint az államnak segélypénzek, fogházi költségek és kártalanítások cimén körülbelül 6 millió koronájába került.

Szabad-e ezen megrendítő tények szine előtt azt mondani: «Mi közöm hozzá ? Anyámat nem hijják Ada

Jurkenak, tisztességben iszom meg egy-egy pohárkával; vajjon föl kell-e áldoznunk ártatlan szórakozásunkat, mert mások nem tudnak mértéket tartani ? Hogy függ össze az iszákosok nyomorúsága a mi csöndes házi iddogálásunkkal ? Talán a mi boros pincénk az oka, hogy annyi család összedől, s annyi nemzedék züllik el ? Hát iszákosok vagyunk mi ?»

Felelet : Elfelejtitek, hogy az a borzasztó nyomorúság, az a szembeötlő elfajulás csak nagyító üvegen át mutatja nekünk, mily mértékben befolyásolja az alkohol a jellemet — és hogy észrevétlenül befolyásol mindenkit, aki az alkoholt az agyára engedi. Lehetne itt beszélni a finomabb életerőknek valami lappangó eldurvulásáról, az éberségnek észrevétlen elaltatásáról. Ezek a dolgok látszólag bomlasztó hatás nélkül szállnak át nemzedékről-nemzedékre ; a valóságban azonban mégis lefokozzák bennünk mindazt, ami elsőrangúságra van hivatva.

Az a néhány csöpp, amit megiszunk, talán nem tesz idiótákká se magunkat, se utódainkat ; de azért mégis befolyásolja kis és nagy elhatározásainkat, még pedig az alsóbb régiók felől.

Csak tessék megfigyelni, hogyan fordul az asztali társalgás, ha az a bizonyos pár csöpp hatni kezd az agyra! Kevésbbé törődnek a fülelő gyermekekkel, kevesebb tiszteletet tanusítanak a jelenlevő nők iránt, mindent durvábban és egyoldalúbban mondanak meg, mint máskor.

Az alkohol már csak azért is leggonoszabb ellensége az embernek, mert jobb énünket álomba ringatja, legjobb gondolatainknak szárnyát szegi, úgy hogy azok nem őrködnek többé őrzőangyalként felettünk. Van-e fölségesebb ideál, mint a mindenütt jelenlévő

szeretet, mely lelket önt az ember minden tettébe és szavába ? S az alkohol épen ezt az éber szeretetet bénítja meg, mely pedig arra van hivatva, hogy minden működésünket és cselekvésünket megáldja, mielőtt azok világgá indulnak.

Sokan azt mondják: «Apáink és nagyapáink is elbirták a maguk részét.» Vagy azt mondják, hogy «mindig is ittak az emberek.» De elfelejtik, hogy nem vagyunk már olyan vasgyúrók, mint a régiek, s a mai élet sokkal jobban megőrli az embert. Nem gondolnak arra, hogy ma ezerszer erősebb ingerek támadják idegrendszerünket, mint a csöndesebb multban. Idegeink ellenben sokkal érzékebnyebbek és gyöngébbek, s így minden csepp alkohol annál rombolóbb. Mindnyájan valamiképen terheltek és túlizgatottak vagyunk; ezért csillapító kúrára van szükségünk és nem izgatásokra. Inkább, mint bármikor, van ma szükségünk önfegyelemre s szellemi önuralomra, hogy idegrendszerünk egészségét megőrizzük s a túlságosan nagy ingerektől megóvjuk. Egyszóval a komoly, erőteljes önnevelés nevében: le az alkohollal. És ha mindjárt orvosok bizonyítanák, hogy az alkohol használ az egészségnek, akkor is azt mondanám: súlyos tévedésben van, aki azt hiszi, hogy egészségünk csak állati természetünktől függ. A fizikai egészségnek is nélkülözhetetlen alapja a tiszta szellem, erős lelkiismeret, izmos akarat. Az agy energiájából táplálkoznak a test összes funkciói. Ezért *nem egészség az, amelyet a jellem rovására akar valaki fönntartani.*

De nemcsak saját üdvünk forog itt kockán. Egy régi jámbor könyvben olvastam a kilenc idegen bűnről: ezek embertársainknak azon bűnei, melyeknek a mi nemtörődömségünk az oka. Mindenesetre ilyen ide-

gen bűn terheli lelkünket, még pedig nem is a legkönnyebbje, ha ivásunkkal, gondtalan mulatozásunkkal, könnyelmű alkoholista szokásainkkal rossz példát adunk s általában, ha olyan élvezetekkel játszunk, melyek gyöngébb embertársainknak, vagy gyermekeiknek gyorsan romboló titkos mérgévé válnak.

Nem magától értetődő lovagias kötelességünk-e életünkből kitörölni azokat a szokásokat, melyek a gyöngébbeket örvénybe ránthatják ? Hány család pusztult már bele, hány egyén ment már tönkre azért, mert az úgynevezett magasabb körök gondtalanul áldoznak az alkoholnak ! S mennyi áldást terjesztettek már azok a nők és férfiak, kik minden gúny és élcelődés ellenére száműzték az alkoholt házukból s háztartásukból ! S nekünk mindehhez nem volna semmi közünk ? Valóban, ha igazán komoly felelősségérzetünk volna, ez állandóan mint a végitélt világítana be életünkbe, és ennek világánál meglátnók, hogy sok dolgot ártatlannak tartunk, valójában pedig bennünket is, másokat is romlásba döntenek. E megvilágításban legártatlanabb megszokásaink is egyszerre roppant jelentőséget nyernek, és amihez látszólag semmi közünk sem volt, az egyszerre kézzelfogható ügyünkké lesz. És akárhányszor kerülőuton jutunk rá, hogy mikor a tőlünk igen távolesőknek hoztunk áldozatot, voltaképen önmagunkat mentettük meg.

15. «Fenékig üríteni az élet serlegét.»

Mindazok a tanácsok, melyekről eddig szó volt, éles ellentétben állanak a korszellemmel. Széles körökben uralkodó jelszó : «az életet ki kell használni, fenékig kell üríteni az élvezet serlegét, melyet az élet felénk

kinál!» A szigorúságot az életösztönökkel szemben, a magunkra-eszmélést szenvedélyeinkkel szemben életellenességnek és élettagadásnak mondják, és a régi ideáloknak helyébe az úgynevezett *életigenlést* állítják. De épen az ilyen zavaros, kétértelmű szólamok árulják el, hogy a modern nézetek hirdetőinek takaróra van szükségük, hogy lázongásukat leplezhessék. Vajjon mit akar jelenteni az az életigenlés? Az élet egészséges és beteg, erős és gyenge, gyáva és derék elemekből áll; mit kell hát igenelni? Mindent, össze-vissza? Valóban a bátor tagadásban gyakran több életerő nyilvánul, mint az erőtlen igenlésben! És sokan csak azért szegődnek az életigenlők karához, mert nincs erejük arra, hogy a legkisebb kívánságot is megtagadják maguktól.

«Minden fejlődés elnyomással jár», mondja egy angol pedagógus, és utal arra, hogy nem fejleszthetjük ki természetünk egy oldalát anélkül, hogy egy másikat el ne nyomnánk. Ezért Goethe is csatlakozik a régi elvhez: «Stirb und werde — meg kell halnod, ha föl akarsz támadni.» A természeti embernek nehéz lemondásokon kell keresztülmennie, ha felsőbb életét szabaddá akarja tenni. Aki az életigenlés jelszavát hirdeti, mondja meg nyiltan, *hogy mit kell hát igenelni?* A szellemet, vagy az ösztönöket? Szeszélyeinket vagy jellemünket? Az önzést vagy a szeretetet? Ha azt akarjuk, hogy felsőbb életünk virágozzék ki, akkor alsóbb természetünknek lemondást és engedelmességet kell tanulnia; ha alsó természetünket igeneljük és szabadjára eresztjük, akkor a felsőbb életnek el kell sorvadnia.

Ebből azonban nem következik az, hogy le kell gázolni magunkban mindent, ami természetes. Ellenben igenis, a természetnek nem szabad saját kényét követnie, hanem az önmegtartóztatás kemény iskolá-

jában felsőbb akaratunk alá kell hódolnia. Az ilyen engedelmesség nem halált hoz a természetre, hanem életet; sőt csak így, a felsőbb eszmények szolgálatában fejtőzik ki gazdag élete. Ha a kertész lenyesegeti a rózsató fölburjánzó vadhajtásait, azt kiáltjuk-e neki, hogy ne tegye tönkre a rózsatőt ? Ki ne tudná, hogy az életerőt nem szétforgácsolással, hanem csak koncentrácóival lehet fokozni s hogy a rózsató sohasem termi meg legszebb virágait, ha vadhajtásokban fecsérli el életerejét ? Ime, a növény is csak önmegtagadás által érheti el legpompázóbb virágzását ! Épen így az ember személyisége is csak úgy fejlődhetik ki teljesen, ha erős kézzel nyúlunk bele az ösztönök világába. Az ember erőit csak így lehet nagyobb tettekre beállítani és összesűríteni; enélkül — hogy úgy mondjuk — vadhajtások termelésére tévednek, vagyis az ösztönös életben tékozolják el erejüket.

Az úgynevezett életigenlés vagy kiélés még egyéb okokból is egészen másra vezet, mint amit várnak tőle. Aki ellenállás nélkül enged szeszélyeinek és ösztöneinek, az egyáltalán nem tud többé ellenállni a kívülről jövő behatásoknak, a külvilág egyre jobban hatalmába keríti és elnyomja személyes életét. S így az, aki az egyéni élet fokozása nevében minden önlegyőzést elvet, csakhamar rájön arra, hogy a valódi szabadságnak, mint minden nagy dolognak, hős küzdelem az ára; az emelkedő élet szimboluma nem az egyéni élvezet és kény, hanem az áldozat.

Euripidestől származik ez a titiokzatos mondás: «Ki tudja, vajjon életünk nem halál-e, és halálunk nem élet-e ?»

Az emberekkel való érintkezés.

1. A részvét mint ismeretforrás.

Az egyház legnagyobb szentjeinek életirásában, pl. Assisi sz. Ferencében, többször olvashatjuk, hogy ezek a nagy szentek, midőn legjobban elmerültek az Üdvözítő kínszenvedéseiben, megkapták az úgynevezett sztigmákat, azaz testükön láthatólag feltüntek Krisztus sebhelyei. Nem foglalkozunk itt ezen sztigmák keletkezésének sem természetes, sem természetfölötti magyarázataival — csak egy mélyebb jelképes értelmükre akarnók irányítani a figyelmet: e történetek t. i. azt a nagy és zseniális szeretetet dicsőítik, mely csak a leghatalmasabb egyéniségekből fejlődhetik ki, akik annyira eggyé lesznek odaadásuk tárgyával, annyira rajta vesznek, hogy annak sebei az övéik is lesznek, sőt vérezni kezdenek.

Milyen ritka ez a nagy szeretet! A legtöbb embert annyira lefoglalják saját valódi vagy képzelt sebei, hogy mások sebeit legföljebb ha egyszer kíváncsiságból megnézik; igazi részvétre nem képesek.

De meg sokan nem is akarják látni azokat a borzasztó sebeket, melyeket jobbra-balra osztogat az élet, mert az ilyen betekintés az élet sötét oldalába zavarná örömeiket és felizgathatná idegeiket.

Milyen kevesen vannak, akik igazán szívből meg tudnak hallgatni valakit! Mily kevés kómolyság szól azokból a kérdésekből, amelyek hogylétünket tudakolják! Aki kimerítően válaszol az ilyen kérdésekre, a legtöbb kérdező szemében csakhamar észre fogja venni azt az unatkozó, révedező kifejezést, mely nagyon is világ-

gosan megmondja : «Te balga ember, mit érdekel engem a te sorsod ? Elég nekem a magam baja. Nem tudod, hogy a hogylét felőli kérdezősködés csak formaság ?» Egy király egyszer egy a világot nem ismerő tudóstól nejének hogyléte felől tudakozódott : «Ó felség, a szegény asszony már hetek óta . . .» «Ne részletezze kérem», szakította félbe a király. Aki az életben nem akar délibábot kergetni, jól teszi, ha szem előtt tartja ezt a feleletet : Nemcsak a királytól telt ilyen felelet ; ott lebeg az nagyon sok ember ajkán, ha valaki komolyan veszi a hogylétet tudakozódó kérdésüket.

Azért mondja Goethe : Végelemzésben az ember mégis csak önmagára van utalva. S egy másik helyen hárfása panaszkodik : «Ein jeder lebt, ein jeder liebt und läszt ihn seiner Pein — mindenki él, mindenki szeret s egyedül hagy fájdalmainkkal.» Jót és gonoszt lázas serénykedéssel űz és hajt saját élete, akarása, érzése; igazán együttérző, résztvevő lélek csak nagyon ritka kiváltságosoknak sajátja. S ez a lélek, amely egészen bele tud helyezkedni más állapotába, együtt szenvedi át vele legrejtettebb fájdalmait, beleereszkedik egész gyöngeségébe, ismeri elhagyatottságát s együtt éli át vele az élet s halál borzalmait : ez a lélek az isteni irgalom közelsége, vigasz és ünnep.

Izaiás próféta egy helyen a Messiásról azt mondja, hogy tud majd a fáradtal beszélni a kellő időben. Nem képzelhető ennél megindítóbb előresejtése a mindentudó szeretetnek. Igen ritka dolog, még igazán segíteni kész embereknél is, hogy *valaki kellő időben tudjon a fáradttal beszélni és vele hallgatni.* Mintha az emberi természetnek ereje itt határaihoz ért volna : nem tudja magát beleélni a fáradtnak helyzetébe, sőt az alig lábbadozó is az új élet tüzében csakhamar elfelejti, mi a

fáradtság. A legtöbb ápoló, akárhányszor a legjobbak, legkönyörületesebbek is, nem ismerik még azt a könyörületességet, amely nem vár hálára és feleletre, azt a jóságot, amely a szenvedőt teljesen lefegyverzi. Ők még ama szeretet körében élnek, mely a barátságot keresi és a barátság érzelméből fakad. Nagyon kevesen tudnak egészen egyedül lenni önmagukkal, és ez a tökéletlenség átragad karitászukra is. Végül aztán ezrek közt akad egy, aki hallgatni tud igazán, igénytelenül, kinek jelenléte hallgatásra hív, mint a legirgalmasabb éjszaka, akinek szavai is csak olyan képzeteket keltenek, melyek véget vetnek a harcnak, és a gondokat annyai békességük keblére vonják. Ezek tudnak kellő időben beszélni a fáradtakkal.

Honnan jönnek ezek az emberek ? A kegyelem világából és azon nehéz szenvedések iskolájából, ahol az ember választásra van kényszerítve, hogy vagy összetörik, vagy felülemelkedik önzésén.

«Ön tudja, mit érez egy beteg», mondta egyszer egy köszvényes napszámos az úrnőnek, ki őt meglátogatta.[1] Ez a legnagyobb, legritkább dicséret, melyet egy beteg mondhat az egészségesről. S aki tudni akarja, mi az «általános műveltség», annak csak azt lehet felelni : Tudni, mirt érez a másik. *Részvét által tudósnak lenni*, ezerszerte többet mond, mint «könyvekből tudósnak» lenni.

Ám a beteg érzületébe belehelyezkedni, ez a dolognak csak egyik oldala. A tudatos betegápolás úgyszólván csak a kapuja annak a magasabb önmegtagadó életnek, mely az embert önzése szűk köréből kiemeli és

[1] E szakasz néhány eszméje *v. Zedlitz* bárónő derék könyvéből való : Und hätte der Liebe nicht: Hamburg, 1908.

az élet egészének áttekintésére képesíti. Legtöbbnyire milyen elvakult az emberekről mondott ítéletünk! Sokszor mennyi szenvedésen és kiábrándulásón ment keresztül, aki most visszataszító jellemű; mennyi megaláztatáson, aki most gőgös; mennyi kétségbeesésen a könnyemlű és mennyi benső elhagyottságon a fösvény! Milyen ritkán tudják a sikerekben gazdag és a tehetséges emberek az elmaradottak, a becstelenek, elhanyagoltak helyzetébe beleélni magukat! Milyen gyöngédtelenül szokás bánni az alantasokkal! Boldog, akiről elmondhatjuk: Ön tudja, hogyan érez egy alantas.

De — kérdezhetné valaki — vajjon a tapintat és szeretet merőben természeti adomány-e, vagy pedig komoly akarat által a korlátolt lélek is «tudó» lélekké fejlődhetik? Ez kétségtelenül lehetséges, s akinek erre vágya kél, abban a tehetség is csirázik, — csak neki kell zsendíteni és kifejleszteni. A dolog azon fordul meg, hogy mindazt a lelkierőt, melyet idáig mellékes és mulandó dolgokra pazaroltunk, egyszer arra a felsőbb körültekintő gondosságra irányítsuk, melyből az igazi szeretet táplálkozik. Miként elfelejtettük a természeti ember művészetét, ki a letaposott fűszálakból megtudja állapítani, ki járt arra; ép úgy elhanyagoltuk azt a tehetségünket is, hogy a legkisebb külső jelekből is következtetni tudjunk embertársaink benső állapotára; sőt egyáltalán nem veszünk magunknak időt arra, hogy beleéljük magunkat helyzetükbe és csak ennek alapján vigasztaljuk és segítsük őket.

Csak tessék megfigyelni, mi mindent hanyagolunk el e miatt a betegápolásban is. Meglátogatjuk a beteget, de nem vesszük észre, mikor kezd elfáradni. Nem tudjuk, hogyan számlálja a beteg a perceket is, menynyire kívánja a legszigorúbb pontosságot; mily lelki-

ismeretesen kell vele szemben a legkisebb igéreteket is megtartani ; mily fontos, hogy szobájában a legnagyobb rend legyen, mert a mások keresgélése őt is felizgatja annál inkább, mivel nem tud segíteni ; mily fontos, hogy tisztaság, csín és világosság uralkodjék szobája berendezésében, az ételek fölszolgálásában s az ápoló külső megjelenésében ! Ha egy ember az anyag tökéletlensége és törékenysége miatt szenved, akkor folyton bátorítólag kell mutatni előtte, hogy van hatalmunk lelket, szellemet önteni az anyagba. A tisztátlan, rendetlen, pontatlan, csín nélküli ápolás a betegnek a pusztulás és enyészet gondolatát szuggerálja és az anyag nyomasztó hatalmát mutatja. Azonkívül nagyon sokszor elfelejtjük, hogy mily finom érzéke van a szenvedőnek az ápoló arcában föltünő türelmetlenség vagy idegesség bármily csekély nyilvánulása iránt ; és végre, hogy mily gyöngéden kell a társalgás módjában a szenvedő egyéniségéhez alkalmazkodni. S még ezer más dolog van, ami mind az igazi tapintat körébe tartozik.

Ezt a tapintatot pedig *el lehet sajátítani*, ha valakinek egyáltalán van tehetsége a szeretetre. A dolog azon múlik, hogy beleéljük magunkat mások helyzetébe ; hogy kimüveljük tapintásérzékünket a kívülünk eső élet és szenvedés iránt, mellyel minden külső kívánságunk és szemfülességünk dacára oly érzéketlenül állunk szemben, mint a süketnéma a hangok világával. Ha ebben az értelemben gyakoroljuk magunkat az igazi részvevésben, nemcsak a betegekkel, hanem más emberekkel szemben is, kikkel sorsunk összehoz, akkor nemcsak azt a boldogságot fogjuk élvezni, amely meg van igérve a békességeseknek, hanem más tapasztalatra is jutunk : az a benső szabadság, mely után legjobb óráinkban mindnyájan vágyódunk, csak annak adatik meg, aki

kimenekült önzése karmai közül. «Mihelyt megszületik a szeretet, meghal a legsötétebb zsarnok, az önzés.»

Az eleven és mindenütt jelen levő részvét ilyen gyakorlása nemcsak a nőnevelés föladata. Ép így, sőt talán még inkább szüksége van arra a férfinak; mert az ő nagy alkotó és tettet sürgető energiája csak rombol, ha hijával van annak a művészetnek, mely megtanít belehelyezkedni mások lelkületébe. A részvétre való nevelés egyáltalán nem gyöngíti az igazi férfiasságot, — ellenkezőleg amint a legférfiasabb férfi mindig a legnőiesebb nőhöz vonzódik, ép úgy a gondoskodó szeretet ideálja épen a legerősebb természetekre hat legnagyobb vonzóerővel. Az erő és a mások megsegítése elválaszthatatlanok egymástól, miként a lovagiasság ideáljában is mindig kifejezésre jutott az a követelés, hogy az igazi férfiasságnak a nőies könyörületesség szellemével kell egyesülnie.

2. Az emberekkel való érintkezés kétféle módja.

Kétféle módja van az emberekkel való érintkezésnek: Az egyik a látható érintkezés, a tényleges együttlét; a második a láthatatlan érintkezés, a gondolatban való együttlét, az egymásról való gondolkozás.

Sok embernél ez a láthatatlan érintkezés nem más, mint a látható érintkezés utóhangja. Ha lehangoltan, vagy bosszúsan váltak el, akkor lelkük továbbra is haragot és kedvetlenséget táplál a távollevő iránt. Amint a sziklás völgyekben a ködfelhők nyugtalanul ide s tova vándorolnak s majd ebbe, majd abba a hasadékba tömörülnek, úgy gomolyognak békesség nélkül az ilyen lelkekben a sötét és mérges gondolatok ide-

oda s a léleknek majd ezt, majd azt a zugát ülik meg.

Azután vannak emberek, akik főleg a látható világban élnek s egyáltalán nem foglalkoznak szivesen bensőleg; gyorsan felednek, könnyen megbocsátanak és minden újabb találkozásnál úgy viselkednek, mintha mi sem történt volna. De minden újabb találkozáskor ugyanazokat a hibákat is követik el, mert hiszen időközben nem tanultak.

Sohasem fog tudni az emberekkel bánni az, aki nem födözte föl a láthatatlan érintkezés titkát, s aki nem szenteli magányának egy részét arra, hogy felebarátja felől nyugodtan gondolkozzék, hogy így jobban megérthesse gyönge oldalait, jobban kimélhesse, bátoríthassa és fölhasználhassa erős tulajdonait.

«Szeressétek ellenségeiteket» — kezdetnek ez talán nagyon is nehéz akárhány ember számára. Ezért kisértsétek meg először a láthatatlan érintkezést azokkal, kik ellenséges indulattal vannak irántatok. «*Gondolkozzál nyugodtan és alaposan ellenségeidről*», ez a szeretet első lépcsője. Mert aki időt szakít arra, hogy alaposan gondolkozzék embertársáról, mindig jobban meg fogja őt érteni; a megértés pedig a szeretés kezdete.

Nagy testi megerőltetésnél mély lélekzetet kell vennünk — az emberekkel való érintkezés nagy föladatainál tetteinket és szavainkat szintén lelkünk legcsöndesebb mélységeiből kell merítenünk, különben elszáll békességünk.

A költők a paradicsomot úgy festik, hogy az viszontlátás, hol eltünnek a félreértések, melyek a földön elválasztanak bennünket egymástól és a boldogok égi egyességben emelkednek a legmagasabb világossághoz. Nem kelthetné-e bennünk ez azt a vágyat, hogy

már itt a földön egy ilyen égi béke-ünnepet rendezzünk az elidegenültek számára, benn a lélek csöndes mélyében, ahol minden gyülölet és önzés elhallgat, ahol csak a szeretet nagy példái világítanak, és csak legjobb vágyaink jutnak szóhoz?

3. A párbaj.

A párbaj hivei közt sok igazán lovagias gondolkozású, fejlett becsületérzésű és mélyen igazságszerető embert lehet találni. Amit ezek a párbaj mellett mondanak, gyakran sokkal többet ér, mint amit a merő polgári szelidség képviselői ellene tudnak fölhozni. De bármily nagyra becsüljük is ezen emberek indítékait, a párbajt mégsem lehet összeegyeztetni a mi haladott erkölcsi meggyőződésünkkel. S ezen erkölcsi meggyőződésünk egyáltalán nem áll ellentétben a férfibecsület megőrzésével, ellenkezőleg, kimélyíti és bensőségesebbé teszi magát a férfias erőt. Avagy nem tudjuk-e mindnyájan, mennyi titkos rettegés és lappangó emberfélelem, mennyi benső határozatlanság rejlik az ingerlékeny és mindig harcrakész önérvényesítésben? Akárhányan nemhogy hozzáférhetetlenül csak abban keresnék becsületüket, amit ők maguk tesznek vagy nem tesznek, hanem azt hiszik, hogy becsületük függ minden semmiházitól vagy kamasztól és minden meggondolatlan izgágától; s ezért természetesen minden oldalról éber vigyázattal kell azt védeni. Itt a fizikai bátorság alapjában mégis csak az érett, nyugodt férfiasság hiányát takarja. Mert az igazi férfiasság nem engedi, hogy az éretlen fiatalság magatartása szabjon törvényt önkifejtőzésének, és nem támad másra párbajjal, mivel jól tudja, hogy maga megtámadhatatlan.

Bizonyos, hogy sokaknak az élethez való ragaszkodása erkölcsileg alantabb áll, mint a párbajozók vakmerősége; de az is bizonyos, hogy a magunk és mások életéért érzett szent és komoly felelősség világánál az úgynevezett becsületért végbevitt lövöldözés gyerekségnek és dőreségnek tünik föl. Hiszen egyáltalán nem lehet kétség az iránt, hogy a fegyveres elégtétel durva és értelmetlen alternativája: «vagy én, vagy ő» — a formaságok dacára is a férfiasság érvényesülésének csak egyik állatias előfoka. Egy embert egyszerüen megfosztani életétől azért, mert megtámadta becsületemet vagy jogaimat, ez — ha mindjárt veszélynek teszem ki magamat is — ellene mond mindazon előkelőbb és lelkiismeretesebb eljárásoknak, melyeket kulturánk a jogtalanság elleni küzdelemben megalkotott. Erkölcsi műveltségünknek mégis csak az a legérettebb és legérthetőbb követelése, hogy ne hagyjuk magunkat a bűnöstől bűnre ragadtatni, hanem előkelő magatartásunkkal és egyéb lelki behatásokkal bírjuk rá bűnének megvallására és kiengesztelésére.

A párbajozás annak a merőben külsőséges önérvényesítésnek maradványa, amin a vérbosszú szokása is alapszik s az a veleje, hogy én kénytelen vagyok énemet minden közönséges fickóval szemben elvesztegetni, ha annak eszébe jut engem lerántani a saját szinvonalára.

«De — mondhatná valaki — ha anyámat, húgomat vagy feleségemet bántják, akkor is nyugodtan maradjak? Hogy mondhatnék le ilyenkor a golyóról vagy a kardról?» Aki ilyen kérdést tesz, az elfelejti, hogy a legtöbb ilyen esetben a párbaj is csütörtököt mond; minthogy épen a legnagyobb ripőkök rendesen nem «párbajképesek». Nem marad tehát más hátra, mint az

ilyen támadásokat előkelően tudomásul nem venni, vagy szükség esetén az igazságszolgáltatáshoz folyamodni. S ezt a magatartást általánossá kellene tenni minden támadással szemben: egyszerűen párbajképtelennek kellene tartani azt, aki ok nélkül sérteget s azután nem kér bocsánatot.

Az azonban megint tény, hogy a törvényeknek és szokásoknak a mostaninál sokkal nagyobb védelmet kellene nyújtani a sértések és a rágalmak ellen. Csakhogy e társadalmi védő intézmények kifejlődését a párbajmánia egyenesen megakadályozza. Tagadhatatlan pl., hogy az egyetemi hallgatóság párbajozása határozottan akadályt gördít az olyan finomabb társadalmi formulák általános érvényesítése elé, aminők Angliában szokásban vannak a fiatalemberek között, anélkül, hogy ott kevesebbre becsülnék a férfiúi méltóságot és a becsületet, mint a kontinensen.

Tagadhatatlan, hogy a főnnálló szokással való szembeszállás különösen e pontban nagyon nehéz, mert aki elutasítja a párbajt, azt a gyávaság látszata terheli. De az ilyen látszattól csak annak kell félnie, aki egyéb életnyilvánulásaiban kétséget hagyott az iránt, vajjon a komoly elvek és indítékok embere-e. Ilyen alkalmakkor tünik ki aztán, hogy bő kárpótlás jár azért a munkáért, amelyet önnevelésünkbe fektettünk: A komoly és bátor ember nem is maradhat rejtve, mert számtalan kis és nagy alkalommal elárulja jelleme nagyságát, s az a becsülés, melyet kivívott, előbb-utóbb legszokatlanabb elhatározásainak is megtisztelő magyarázatot fog biztosítani.

Összes társadalmi szokásainkra mondhatatlanul üdvös volna, ha épen a leglovagiasabban gondolkozó körökben állást foglalnának a párbaj ellen. A párbaj-

mánia karöltve jár a mindig verekedni kész lelkület túlbecsülésével; s főként ebben kell látnunk annak a szomorú jelenségnek okát, hogy ha valaki érzékenyen megsértett mást és tévedését őszintén megbánta, mégis görcsös makaccsággal tusakodik a bocsánatkérés ellen, mert attól tart, hogy meggyanusítják a kihivástól való félelemmel. Igy a párbaj légkörének feszültsége mesterségesen elfojtotta legnemesebb természeti érzésünket; s ennek a rovására kell írnunk, ha a bocsánatkérés etikája, az igazán előkelő lelkület e kiváló vonása, hangadó köreinkben s ennélfogva egész társadalmunkban is oly aránytalanul fejletlen. Itt még nagy út vár ránk az erkölcsi haladás terén; vértanúk és hitvallók nélkül ez persze nem fog menni.

4. Külső szokások.

Gyakran meg lehet figyelni, hogy midőn valaki a telefonon valami tekintélyes úrral beszél, csaknem ugyanolyan hajlongásokat végez és ugyanolyan barátságos arckifejezést ölt, mintha a megszólított tényleg jelen volna. Mi ennek az oka? Kétségtelenül testi és lelki életünk titokzatos kapcsolata: nem is tudunk igazán kedvesen és tiszteletteljesen beszélni, ha testtartásunk, arckifejezésünk nem támogat. Testünk megfelelő kifejező mozgásai mintegy lelki folyamatok szimbolumaiként működnek és elősegítik a lelki tevékenységek gyors és biztos lefolyását; ellenben a lelki élményeknek meg nem felelő testmozgások bénítólag, szétforgácsolólag hatnak a lélekre, mely egész energiáját csak összes életnyilvánulásaink szoros egységében tudja kifejteni. Az énekművész ismeri ezt a tényt; tudja, hogy ha valamiféle lelki hangulatot ki akar fejezni, nemcsak az

illető lelki állapotba kell belehelyezkednie, hanem test- és arcizmait olyan állapotba kell hoznia, mely megfelel az illető hangulatnak.

Ezek a tények, aminőket mindenki bőven megfigyelhet magán és másokon, a test és a lélek viszonyát nagyon tanulságos módon világítják meg az önnevelés szempontjából. A test nem a lélek «porhüvelye», mint az alkonyodó antik bölcselet tanította; nem is csupán életünk szerves takarója, hanem kifejező eszközei, szimbolikája révén közvetlenül is részt vehet a lelki életben. A test és lélek viszonyáról való keresztény fölfogás ezt mindig hangsúlyozta. Kezdettől fogva kárhoztatta a testnek megvetését és a testet Isten templomának nevezte. Már most a testet legpontosabban úgy hozhatjuk kapcsolatba a szellem céljaival, ha kifejlesztünk és gyakorlunk magunkban bizonyos külső szokásokat, melyeknek szimbolikus módon a szellem céljait kell szolgálniok. Ha testünknek ilyen részt juttatunk a szellemi föladatokban, nemcsak a szellemnek teszünk szolgálatot, hanem testi szükségleteink, ösztönеink vadságát és gyerekességét is megszelidítjük. Ime néhány példa:

Mária Terézia egyszer egy reábizott nőnek ezt írta: «*Cselekedj úgy, mintha szeretnél, és szeretni fogsz*». Ez az életszabály tanúságot tesz azon mély befolyásról, mellyel bizonyos testi tevékenységek a megfelelő lelki folyamatokra hatnak. A külső udvariassági formáknak és szabályoknak mélyebb értéke is abban gyökerezik, hogy a test visszahat a lélekre. Az egyoldaluan puritán lelkek mindig hajlandók a külső szokásokat és formákat képmutatásnak minősíteni; mert nem látják, hogy a külsőségnek itt nem az a föladata, hogy a lelkiséget pótolja, hanem az, hogy megerősítse és támogassa. Igy

a vendéglátás külső szokásai bizonyára nem kelthetnek vendégmarasztó érezelmeket, ha a lélekben egyáltalán nincsenek ilyen érzelmek ; mindazáltal arckifejezéseink és szokásaink igenis lélekjelenlétre segítenek, fölráznak nehézkességünkből, fölkeltik legjobb énünket és segítenek elfojtani mindazokat az érezelmeket, melyek nem állnak a helyzet magaslatán.

Helyes szokás — amit különösen Angliában nagyon szigorúan megtartanak — hogy egy előadóval, vagy általában elbeszélővel szemben a legfeszültebb figyelés kifejezését öltik magukra az emberek, akár érdeklik őket az illető fejtegetések, akár nem. S ez a feszült figyelés egyáltalán nem képmutatás ; mert ez a külső figyelem fölkelti és segíti benső érdeklődésünket. S utóvégre valamit mégis csak lehet tanulni minden beszélőtől, ha mindjárt csak azt is, hogy hogyan nem kell előadni ; ezenkívül a külső testtartás pótolhatatlan figyelmeztetés meg segítség, hogy minden helyzetben arra gondoljunk, mivel tartozunk embertársainknak. Az ilyen szimbolikus formákban úgyszólván raktárba van halmozva egy jókora adag lelki műveltség, melyet minden fogékony ember észrevehet s lelki élete számára gyümölcsözővé tehet. Nem állunk mindig nemesebb érzéseink magaslatán ; azért szükségünk van a külső formákra, melyek az ilyen ingadozásokat kiegyenlítik s útját állják, hogy hangulatunk minden változásának engedjünk. Sokan azt hiszik, hogy következetlenek lesznek önmagukhoz, ha megtartanak bizonyos formulákat, és nem mondják ki minden egyes esetben leplezetlenül gondolataikat és érzéseiket ; a valóságban azonban legjobb énünkhöz akkor leszünk leggyakrabban és legfájdalmasabban következetlenek, ha az érintkezés szilárd formái által nem biztosítjuk magunkat pillanati fölindulásaink vagy

lehangolódásaink ellen. A formák támogatják a benső élet folytonosságát.

Épen ezért kétségtelenül lélek-művelő hatást fejtenek ki pl. a francia nyelv udvarias formulái, melyekben ez az impulziv nép ellensúlyt teremtett heves vérmérsékletének veszedelmei ellen.

A forma megvetőit gondolkodóba ejthetné, hogy olyan kifejezetten lelki emberek, mint Pascal és Szalézi szent Ferenc nagyon nagyra tartották a külső formák és szokások belső értékét. Igy pl. Szalézi szent Ferenc a Port Royal apátnőjének, ki lobbanékony vérmérsékletéről panaszkodott előtte, ezt a tanácsot adta: «Szokja meg, hogy szeliden beszéljen és halkan járjon. Mindent, amit tesz, tegyen nyugodtan; és meg fogja látni, hogy lobogó hevessége három-négy év alatt a kellő mederbe terelődik. De ne feledje el, hogy olyankor is nyugodtan kell cselekednie és beszélnie, mikor nem fenyegeti a fölizgulás veszedelme, mikor látszólag semmitől sem kell tartania, pl. ha fölkel, vagy lefekszik, ha evéshez ül, vagy beszél valakivel; szóval mindenkor és mindenhol».

A mondottak a külső tisztaság és rend szokásaira is vonatkoznak. Egy modern ember, aki hosszú tévelygések után visszatért a keresztény valláshoz, beszélte, hogy fürdésnél támadt először ez a gondolata: «Vajjon belül is tiszta vagyok-e?» Már most bizonyos, hogy igen sokan naponkint fürdenek, sőt a túlzott bőrápolás következtében erkölcsileg tönkre is mennek; s mégis igaz marad, hogy a fogékony embereknél a külső tisztaság a benső tisztulást is előmozdítja, és viszont a külső elhanyagolása kétségtelenül befelé is bomlasztólag hat.

Sok gúny érte már az angolt, aki az őserdőben sem mond le a külső tisztaságot ápoló szokásokról; nem tudták megérteni, hogy az indiai dzsugelekben élő magános

hivatalnok, akit csak benszülött szolgák vesznek körül, miért ül teljes toalettben vacsorájához. De aki tudja, hogy külsőnk elhanyagolása mennyire átharapózik a belső életre is, és mily jótékonyan hat a külső fegyelem rendetlen hajlamainkra, az el fogja ismerni az ilyen szokások mélységes jogosultságát. Angliában vagy Franciaországban talán túlságba viszik és túlbecsülik a külső szokásokat meg formákat, de mi még hírül sem tartunk ott. Nálunk még mindig nagyon sok az olyan ember, aki a finomabb szokásokra bizonyos gőgös egykedvűséggel tekint le, és a formákkal szemben a tőrőlmetszett természetesség álláspontját szereti képviselni. Ez utóbbi azonban többnyire csak a lustaság, a kamaszkodás és a zabolátlanság álláspontja ; rendesen nem látjuk, mily fegyelmező ereje van épen a férfiakra nézve, ha egy kis kényszer alatt állnak a finomabb modor tekintetében, sőt, ha bizonyos fokig esztétikai igényeket ápolnak. Némely ember hanyagságával minden home-ot (otthont) istállóvá változtat ; viszont akad, aki minden istállóból home-ot tud varázsolni. S ki vonhatná komolyan kétségbe, hogy úgy a home, mint az istálló megfelelő érzelmeket is vált ki? Csak tessék megfigyelni, mily hanyagul viselkedik sok turista a menedékházakban: mintha egyenest szégyellné a csint és a tisztaságot az étkezésben és a hasznavehetetlen papirok meg dobozok eltakarításában, úgy, hogy evésük tulajdonkép nem más, mint tápláló anyagoknak faragatlan elfogyasztása. S tessék próbát tenni, mennyivel tisztább még a társalgás hangja is, ha csak néhányan vannak is olyanok, akiknek van érzékük a tiszta terítés iránt, akik virágot tesznek az asztalra és rendbe hozzák hajukat meg öltözetüket, mielőtt evéshez ülnének. Különösen a fiatalembereket az ilyen szokások követelte önlegyőzés nem

csekély mértékben arra segíti, hogy megfékezzék a bennük lappangó nyers természetet és zabolátlanságot.

5. Igazlelkűség.

Napjainkban egyre többen akadnak, akik minden különösebb lelkifurdalás nélkül folyamodnak kisebb-nagyobb mentő hazugságokhoz, és pedig nem csupán, mikor különösen megszorulnak, hanem bármikor is, ha ezáltal kisebbfajta zaklatástól vagy kellemetlen megbeszélésektől megszabadulhatnak.

Természetesen valamennyien az igazság hivei ezek mindaddig, míg kellemetlen következmények nélkül meg lehet mondani az igazat. Különösen akkor valljuk magunkat szivesen az igazmondás hivének, ha valakinek alaposan odamondhatunk ; de mihelyt a szókimondó őszinteség nagy ütközéseket és fájdalmakat okozhat, akkor a legtöbb ember a hazugságot ép oly természetesnek és szükségesnek találja, mint azelőtt az igazmondást. Nem bízunk elég nagylelkűen az igazság gyógyító és fölszabadító erejében, mint ez Iphigenia szavában jut kifejezésre : «Weh, o Weh der Lüge ! sie befreiet nicht, wie jedes andre wahrgesprochne Wort — Jaj, jaj a hazugságnak, mert nem hoz szabadságot, mint más *igaz* szó.»

Az igazlelkűség kötelezettségének e könnyelmű fölfogása szorosan összefügg a korszellemmel. Ha az ember szem elől téveszti szellemi rendeltetését, ha a lélek üdve üres fogalommá lett előtte, akkor természetesen a kézzelfogható javak hódítják meg a lelket, s nevetséges szinben tünik föl a jellemes következetesség.

A hasznosság szempontjából a szigorú igazmondás dőreség, arculütése a józan emberi észnek és megsértése

a modern humanitásnak ; ellentétben áll a kényelmes és könnyű élet közkeletű jelszavaival ; szóval úgy járkel, mint a sötét aszkézisnek egy különös alakja, mely jól illik a középkorba és a puritán légkörbe, de nem a párnás ülések, a gummiköpenyegek és a nemzetközi hálókocsik korába.

A következőkben a korszellemmel ellentétben néhány okra akarunk utalni, melyek a föltétlen igazmondás szükségességét mutatják meg.

Honnan van az, hogy az igazán jellemes emberek minden időben annyira utálták a hazugságot? Honnan van az, hogy *egy Aristides még tréfából sem akart hazudni?*

A föltétlen igazmondás szeretete a jellem legmélyebb önfönntartási ösztönéből fakad. A jellem ugyanis semmi más, mint az embernek önmagában való zárt egysége, az összes életnyilvánulások szoros egyöntetűsége. Ha beszédünk, arckifejezésünk és taglejtéseink nincsenek összhangban egész személyiségünkkel, ha szókat ejtünk ki, melyek ellentétben állnak legbensőbb énünkkel és legjobb tudásunkkal, akkor ez az egység már züllésnek indult és enyészetet von maga után. Innen Hamlet mély értelmű mondása : «Légy őszinte magaddal szemben, s olyan biztos, mint a nap után jő az éjszaka, hogy másokkal szemben se tudsz hazug lenni». Ez a kijelentés érthetővé teszi, mért zavarja meg a hazugság az egész lelki életet. Aki hazudik, az önmagát is ámítani fogja, hogy könnyebben tudjon másokat ámítani ; öntudatlanul elidegenedik saját legjobb tudásától és lelkiismeretétől — ez pedig szétbontja egész lényét és összes életnyilvánulásait elszakítja a jellem gyökerétől. Ismert tény, hogy a hazugság egy-kettőre önámításra vezet s ezt csak egy lépés választja el a patologikus csalástól ;

ebből nyilvánvaló, mikép züllesztí szét a hazudozás a lelki életet.

Az igazmondás azért is szorosan összefügg a jellemmel, mert a hazugság legtöbbször az emberektől való félelemből ered, és ezért akaratgyöngeségre meg gyávaságra vezet; ellenben cselekedeteinket következetesen vállalni, derekasan helyt állni minden kinos helyzetben, ez az erőteljes személyiség legjobb iskolája.

Ezt az igazságot szemlélteti Dante is Infernojában: minden bűnöst fölismer, csak a hazugokat nem — ezeknek egyáltalán nincs arcuk, az álnokság elölte egyéni életüket, ők egyáltalán senkik és semmik, csak alkalmak reflexei, állapotokhoz való alkalmazkodás s minden valóság előli gyáva megfutamodás nyalábjai.

Az igazlelkűség tehát rendkívül eredményes akaratiskola és a személyi műveltség tulajdonképeni előkészítője. Ebben az értelemben különösen *a mindennapi élet kis mentő hazugságaival szemben* való harc a jellemerősítés valóságos főiskolája.

Ezzel megvilágítottuk az igazmondás egyéni jelentőségét. Vizsgáljuk meg már most ezt a kérdést az embertársaink iránti felelősség és a társadalom szempontjából.

Szinte elkoptatott igazság, hogy minden emberi közösség az igazlelkűségen alapul, és hogy a hazugság uralma az összes emberi vonatkozásokat megbontja, mert kiöli a kölcsönös bizalmat. Ez a triviális igazság csak akkor bontakozik ki teljes jelentőségében, ha egészen végiggondoljuk. Észre kell vennünk, hogy *csak kivétel nélküli igazmondáson épülhet föl a kölcsönös bizalom.* Ha tudom valakiről, hogy kivételeket szokott tenni, sohasem lehetek biztos abban, hogy most velem szemben nem a hazugságot tartja-e helyénvalónak, már akár szá-

mításból, akár más tekintetekből. S egy kivétel útját egyengeti a másiknak. Itt minden az elven fordul meg. Ezért a *betegágynál elhangzó hazugságok* is teljesen elítélendők — egészségi szempontból is. Ha a beteg egyszer észreveszi, hogy a betegápoláshoz hozzátartozik a hazudozás joga is, akkor nyugtalansága nem ismer határt. Hiszen kétszeresen rászorul mások teljes megbizhatóságára épen abban az időben, mikor tisztán a mások értesítéseire van utalva. A környezete iránti teljes bizalom helyett talán az a tudat vegyen rajta erőt, hogy amikor ágynak dőlt, azon pillanattól fogva megkezdődik az általános csalás, és a beszéd már csak arra való, hogy elfödje a valóságot? Csakugyan akadna, aki azt hiszi, hogy a bizalomnak ez a teljes földúlása higiénikus dolog?

Bizonyára senki sem köteles kérdezetlenül mindig mindent megmondani, amit tud. S mindenesetre épen az orvosnak teszi kötelességévé a teljesen átértett igazmondás, hogy a beteget ne hangolja le nyugtalanító kilátásokkal. Hány halálos itéletet mondtak már ki orvosok, ami tévesnek bizonyult ! Az orvosnak a betegágynál nem kell hangosan gondolkoznia ; de ha bizalommal megkérdezik, nem szabad hazugsággal felelnie. Ha a hazugság itt meg van engedve, akkor meg kell azt engedni mindazon esetekben, mikor a valóság leplezetlen föltárása nagy nehézségekbe dönti embertársunkat. Akkor azért is szabad volna hazudni, hogy valaki ne legyen beteggé. Akkor aztán egészségi szempontból önmagunknak is hazudhatnánk és idegzetünk nyugodtsága érdekében önámításba ringathatnók magunkat, valahányszor valami nincs inyünkre.

Az élet nagy valóságaival szemben való férfiatlan magatartás megint csak szorosan összefügg korunk szellemi állapotával. Széles körökből kiveszett a maga-

sabb világnézet ; ezért nem tudnak mihez kezdeni az élet sötét oldalával és nem tételezik föl egymásról, hogy urai tudnának lenni nehéz helyzeteknek és szembe tudnának nézni a változhatatlannak : ezért aztán lehetőleg titkolják egymás előtt a valóságot.

De nekünk egyáltalán nincs arra jogunk, hogy gondviselősdit játsszunk és elsikkasszuk embertársaink elől a valóságot — mert ez azért jutott nekik osztályrészül, hogy általa megjavuljanak, nemesbüljenek és megerősödjenek. Életföladatunk nem az, hogy megszökjünk a kellemetlenségek elől, hanem, hogy nagy stilben legyőzzük őket. Ezért akkor teszünk legnagyobb jót embertársainkkal, ha fölvilágosítjuk őket arról, ami van. Már csak azért is ez az egyedüli helyes eljárás, mert sohasem tudhatjuk, mikor sujt le egész tragikumával a tényállás nem-ismerése arra, akit kimélni akartunk ; s mi mindent elkerülhetett volna, ha elpuhult, hamis részvétből kétségben nem hagytuk volna. Egészen elhibázott dolog, ha a halálos beteget tévedésben hagyjuk helyzetének komolysága felől s ezáltal útját álljuk annak, hogy a halál pillanatában még az élet szavait intézze az ittmaradókhoz, és az élettől méltó búcsut vehessen. «Was vergangen, kehrt nie wieder, aber ging es leuchtend nieder, leuchtet's lange noch zurück — Ami elmúlt, nem tér vissza többé soha, de ha dicső volt alkonya, soká világít még fénye». Aki fölséges lélekkel állt helyt a halál szine előtt, csodás örökséget hágy övéire, mely oltalmat nyújt nekik az élet minden bekövetkezhető nehézségével szemben. Tehát egyetlen súlyos veszélyben forgó embertársunkat sem szabad megfosztanunk az ilyen végrendelkezés lehetőségétől ; annál kevésbbé, mert régi tapasztalat, hogy épen a helyzet komolyságának megismerése gyakran még gyönge emberekben

is életre kelti a lappangó hősiességet és a szellemi méltóságot s ezáltal az élet-halálküzdelembe új erőket visz bele.

Az igazmondás azonban egyáltalán nem jelenti még a kiméletlenséget. Úgy látszik, némelyek azt hiszik, hogy az igazmondás jelképe a pokróc. Nem; épen ott, ahol sok őszinteség van, sok szeretetnek is kell lennie. Ám a szeretetnek nem az a rendeltetése, hogy gyöngítse az igazságot, hanem az, hogy erősítse az embert, olyan lelki állapotba hozza, amelyben el tudja viselni az igazságot. Jó volna, ha mindazt a leleményességet, amelyet ma még szeretetteljes hazugságok kitalálására fordítunk, arra használnók, hogy a lelkeket előkészítsük a teljes igazságra.

Nem egy ember abban leli örömét, hogy komplikált helyzeteket okoskodik ki, melyekben a józan ész és a szeretet föltétlenül hazugságot látszik parancsolni. Ha közelebbről megvizsgáljuk e helyzeteket és nem szakítjuk ki őket a való élet egészéből, mindig azt fogjuk tapasztalni, hogy *a hazugságot ki lehet kerülni*, és hogy a gondolkozó és gyöngéd lelkületű ember módját ejtheti annak, hogy a fölvilágosítást és a részvétet egyesítse. Hogy az igazmondás bennünket és másokat gyakran keményen sujt, azt a tényt természetesen még annyi szeretet és részvét sem tudja kiküszöbölni a világból; de aki lelki tökéletesedését állítja törekvései középpontjába, e kilátásban sohasem fog érvet találni a hazudhatásra. Az életnek nem minden válsága nyer harmonikus megoldást — itt a mellékes szempontokat gyakran föl kell áldozni a fődolognak; és a teljes igazmondással elválhatatlanul össze van kötve bizonyos vértanuság, ép úgy, mint az önzetlen szeretettel, a megvesztegethetetlen becsületességgel vagy bármely más derékséggel. Külön-

ben a kényszerhazugság csakugyan megoldja-e a nehéz helyzeteket? Nem követel-e szintén áldozatokat? Avagy nem áldozza-e föl a fődolgot a mellékesnek, a jellemet a haszonnak, a bátorságot a jólétnek, a hűséget a pillanat kényszerének? S az ilyen áldozatok nem fenyegetik-e végzetes következményekkel a lelket?

A tiszta igazmondás a jellemesség szimboluma s azért elválaszthatatlan tőle *a szenvedés királyi útja*, mely ebben az életben a következetes jellemre vár.

6. Realizmus.

Van még egy szempont, mely megköveteli az abszolut igazmondást : t. i. *a következetes realizmus*, ami mérhetetlenül fontos szellemi egészségünkre és egész életfölfogásunkra. Szükségünk van ugyan az idealizmusra ; szükségünk van arra, hogy a földi valóságon fölülemelkedjünk, hogy higyjünk egy felsőbb világban, mely az érzékelhető és ésszel fölfogható valóságon túl nyílik. De csak az fog igazán fölemelkedni ebbe a világba, aki a földi valóságot kérlelhetetlen, önzetlen igazságszeretettel fölfogja, és világnézetében, valamint életalakításában annak minden tényével számot vet. Aki illuziókkal és önámítással akar túlemelkedni a valóságon, és nem a jellem mélyéből fakadó önmegtagadás által, az a valóság kényszerét csak annál súlyosabban fogja érezni és elveszi rettenetes büntetését azon tények kezéből, melyekkel bujósdit játszott. És aki a földi valóság szigorú iskolájában meg nem tanulta egyéni ötleteit, vágyait és káprázatait kérlelhetetlenül föláldozni a hűségesen elfogadott való tényállásnak, *az* az égi dolgokra vonatkozólag sem lesz soha az igazság alázatos edénye ; hanem ellenkezőleg, képzeletszüleményei és hajlamai

elfojtják benső tapasztalatait és a megszentelt hagyományok felsőbbséges tanítását még csak szóhoz sem engedik.

Az az idealizmus, mely nem a valóságnak, a lelkiismeretes megfigyelésnek, a tárgyilagosságnak, a tények szeretetének, a látottak és hallottak szabatos visszaadásának alapján épül, tisztességtelenségre, könnyelműségre és felelősséghiányra vezet. Nem egy utópista modern világnézet hirdeti magát nagy garral realisztikus bölcseletnek, s voltaképen csak az öntudatlanul is hazug képzelet szüleménye, vagyis az energikus önmegfigyelés és életmegfigyelés hiányának köszöni létét s abból a kóbor idealizmusból táplálkozik, amely nem ment keresztül a realisztikus szabatosság fegyelmén. *A józan valósággal szemben való lojalitás* nem kevésbbé fontos az énünk szűk köréből való kiemelkedésre, mint az ideállal szemben való lojalitás. Sőt aki nem ápolja a valóság iránti érzékét, annak az idealizmusa csak önzésének s féktelen szubjektivitásának kifejezése lesz; az ilyen végig akarja élvezni illuzióit, életét önámításban és öncicomázásban, balga ötletei szerint akarja leélni. Az önámítás a valósággal szemben való gyávaság, a szellemi szédelgés nem ritka tünet idegbeteg idealistáknál, akik gyöngék arra, hogy a valósággal komolyan szót értsenek és képzelgő elméjüket a tárgyilagosság nevelő hatásának vessék alá.

Némelyek azt hiszik, hogy a realizmus az ember természetes lelkiállapota, hogy arra nem kell külön nevelődni. Ez azonban teljesen téves nézet. Aki alapos önvizsgálat útján egyszer meggyőződött arról, hogy mi minden esküszik össze a lélekben a valóság iránti érzék ellen, mily sokféle érdekünk ösztönöz a való tényállás meghamisítására, az meg fogja érteni, hogy a való-

ság lelkiismeretes fölfogásához sokkal több jellem szükséges, mint az elmosódott idealizmushoz. Sőt a bennünk garázdálkodó szédelgés szellemével csakis úgy küzdhetünk meg eredményesen, ha erős fogadással a valóság állandó hivei közé állunk.

Schopenhauer valahol azt mondja, hogy az igazi gondolkodónak olyannak kell lennie, mint Oidipus királynak, aki mindig tovább kérdezősködik, még ha reá nézve a legrettenetesebb dolgok kerülnének is napfényre. Ebben ki van fejezve, mily nehezen tudja az ember elviselni az igazságot és mily *megvesztegethetetlen igazságszeretet kell ahhoz, hogy legyűrhessük öntudatos és öntudatlan ámítási vágyunkat*, amely mindig újra megújra fölbuzog az alsóbb ösztönök világából. Hamisítunk hiúságból, önszeretetből, gyávaságból, másokért való gondból, dicsekvésből, szenzáció-hajhászásból, kényelemszeretetből, és legtöbbet azért, mert él bennünk az önbecsülés méltányos vágya. Nietzsche ezt igen találóan világítja meg : «Ezt tettem», mondja emlékezetem ; «ezt nem tehettem», feleli büszkeségem s kérlelhetetlen marad ; és végre is az emlékezet enged. Ilyenek vagyunk. Pedig egész lelki fejlődésünkre rendkívül fontos az, hogy saját benső állapotunk tekintetében reálisak legyünk. De hogy büszkeségünk s önelégültségünk hatalmát megtörjük, saját énünknek igazán szemébe nézzünk s mindent megvalljunk magunknak, amit látunk, ahhoz szükséges, hogy nagy elszántsággal egyszersmindenkorra az igazság pártjára álljunk. S így kitünik, hogy miért kell voltaképen föltétlen igazmondásra nevelődnünk : mert csak úgy nevelhetünk magunkban megvesztegethetetlen valóság-érzéket, aminek pedig a mondottak szerint alapvető, döntő jelentősége van az életalakításban.

A pontos igazmondásra való önnevelés legbiztosabb útja a legkisebb szokások pl. a nagyításvágy leküzdése. Stanley Hall amerikai pszichologus e harcnak jelentőségéről igen helyesen a következőket mondja:

«Az igazságra törő ember, aki minden látszatot, minden félelmet és csüggetegséget megvet, akı sohasem akar az életben olyan szerepet játszani, mely nem nekı való, akit nem izgat az az inger, amit kikezdett idegzetű emberek a hazugságban találnak, aki kijelentéseiben ösztönszerüen kerüli még a felsőfoknak extravagans használatát is, aki csak annak akar látszani, amivé természete és tehetségei teszik — az az ember ama felsőbb fokra küzdötte föl magát, melyet lélektani szempontból tekintve, nem méltatlanul illet meg a sokszor rosszul használt régi szó: lelki újjászületés.»

John Ruskin pedig a következő szavakkal ád tanácsot arra, hogy még a legkisebb hazugságtól is tartózkodjunk s az igazsággal szemben való megvesztegethetetlen lojalitásra neveljük magunkat:

«Az igazmondás, akárcsak a szépírás, csak gyakorlat útján szerezhető meg; nem annyira az akarat, mint inkább a szokás eredménye az, és azt hiszem, nem szabad kicsinyelni egyetlen alkalmat sem, mely e szokás gyakorlását és megerősítését előmozdítja. Állhatatosan és szabatosan napról-napra mindig igazat mondani, bizonyára ép oly nehéz s talán ép oly érdemszerző is, mintha akkor mondjuk meg az igazat, mikor nagy kellemetlenségektől kell tartanunk. S elég furcsa, hogy sok ember az igazságért föláldozza vagyonát, sőt életét is, és mégis vajmi kevés akad, aki az igazság kedvéért csak egy kis családi jelenetet, vagy kényelmetlenséget is vállalna.»

Tagadhatatlan, hogy minden hazugság kisebbíti bennünk a legszükségesebb életerőt, azt az erőt, mely a valót elviselni, földolgozni segít. Ellenben a föltétlen igazmondás a derékség főiskolája; csak az győzi le a mélyen lelkünkben gyökerező gyávaságot és félelmet, csak az edzi magát valóban aktiv magatartásra az élet-

tel szemben, aki kényszeríti magát arra, hogy úgy saját belsejében, mint környezetében minden valóságot alkudozás nélkül elismerjen és vele számoljon.

Személyiség és társas közösség.

1. Függés.

«A bölcseség koronájának legszebb csillagát az szerezte meg — mondja Cicero — aki nem függ senkitől, és akinek nem mások szabják meg, mi a helyes és mi a helytelen.» A függetlenség e szép csillagáért sokan törtetnek, de csak kevesen sejtik, mennyi jellemesség és mennyi önnevelés kell hozzá. Mert a legnagyobb függés nem a külső megkötöttségből ered, hanem a mások ítéletével és kívánságaival szemben tanusított belső gerinctelenségből.

Ma akárhányszor csak úgy foghegyről szokás beszélni azokról az időkről, mikor a külső szabadság még erős korlátok közé volt szorítva, mikor este tíz órakor bezárták a város kapuit, s a köz az egyénnek úgyszólván minden lépése fölött gyámkodott. Azt szoktuk mondani, hogy az ember ekkor még «társadalmi kényszer» alatt állott. S mert most szabadon járhatunk-kelhetünk és egyéni szabadságunknak tág tér nyilik, azt hisszük, hogy elvitathatatlanul szabad emberek is vagyunk. S ezzel a szabadsággal fölötte nagyra van korunk, és azt úgy ünnepli, mint az egyéniség-kulturának alapját.

De figyeljük csak meg behatóbban korunk embereit és életét; hatoljunk csak át a dolgok külső látszatán: látni fogjuk, hogy a nyers társadalmi korlátozás helyébe a függésnek egy finomabb fajtája lépett, mely-

ről az egyén gyakran nem is tud, de amely ép azért sokkal mélyebben befolyásolja akaratát és sokkal megalázóbban gyámkodik rajta, mint az a régi társadalmi megkötöttség.

A mult a személyes élet sok elragadó példájával rendelkezett, melyek biztos utat mutattak és az embert szabadságra segítették a kis és nagy szomszédok sok hápogó szóbeszédjével szemben. De aki — mint a modern ember — nem tudja már biztosan az utat, tétovázva áll meg a válóutaknál és kérdőleg tekint föl a házakra, s csakhamar maga körül látja az utcai gyerekek egész rajá t s ezek aztán kényük-kedvük szerint igazgatják jobbra vagy balra, előre vagy hátra. Aki külföldi társaságba kerül s az érintkezés és evés ottani szokásait nem ismeri, lopva, bizonytalanul folyton a szomszédait nézi, hogy azok mit csinálnak; és egész viselkedése a legnagyobb megkötöttség s félénkség benyomását kelti. Ez a példa egész korszakokat jellemez: korunkban a legtöbben nem is sejtik, hogy a sok külső szabadság ellenére is mennyire társadalmi gyámkodás alatt állnak. A jellemalakítás szilárd, nagy igazságait elvesztették, s ezért egész lényük tapogatózva, nézdelődve kifelé irányul: hogy torzulnak majd felsőbbséges gúnyra az arcok, hogyan ítélnek majd a szomszédok, milyen szellemi divat járja most. Ha mindez nem történik is öntudatosan, mégis belső bizonytalanságuk következtében legbensőbb ügyeik és meggyőződéseik is egészen az idegen példák, idegen vélemények szuggesztiv hatásának vannak kényre-kedvre kiszolgáltatva.

Ennek a társadalmi tetszésvágynak bizonyára a multban is voltak áldozatai. De akkor a vallás támaszt nyujtott az egyeseknek az emberfélelemmel szemben és odakiáltotta nekik: «Drága áron vagytok megváltva,

ne legyetek hát az emberek szolgái!» A mai embert annyira megszédítették a külső szabadság vívmányai, hogy egészen megfeledkezett a döntő nagy szabadságharcról, arról tudniillik, melyet az embernek a társadalom túlkapásai ellen kell megvívnia. Igy aztán a társadalmi szokások, a szellemi divat, a közvélemény, a szomszédság, karöltve neveletlen és fékezetlen társas ösztöneinkkel, ismét nagy hatalmat nyertek személyes életünk fölött.

Aki tehát igazán szabad akar lenni, az mindenek előtt jusson tisztába *a közösség eme zsarnoki hatalmának* veszedelmeivel. Mindenek előtt pedig vegyük észre, hogy a legnagyobb társadalmi kényszer nem a közösség külső hatalmi eszközeitől ered, hanem tulajdon ős csordatermészetünkből, mely tisztulatlan ösztönösségével folyton társadalmi visszhangra s elismerésre sóvárog.

Sokrates szerint a bölcseség kikerülhetetlen útja az önmegismerés. A társadalmi függéstől is csak az önmegismerés szabadít meg igazán. Csak meg kell figyelni önmagunkat, rögtön látni fogjuk, mily nagy befolyással van ránk társadalmi környezetünk. S meglátjuk majd, hogy a *társadalmi tetszésvágy kicsinyben és nagyban micsoda tragikum;* mily mélyen nyúl bele minden tervünk és cselekvésünk indítékaiba a becsvágy; mily szegények volnánk indítékokban, ha közelben vagy távolban nem intene felénk a társadalmi elismerés és érvényesülés! Mily kevéssé tudnánk állhatatosak maradni a félreismert, háládatlan működésben! S végül mindez menynyire útját állja a személyes tökéletesedés eszménye iránt tartozó megvesztegethetetlen mély hűségnek, amely pedig mélyen szivünkben él! Mily állandó veszélyben vagyunk, hogy háromszor is megtagadjuk legjobb meggyőződésünket, csak azért, hogy bizonyos körben

hatást érhessünk el! Általában milyen fontos szerepe van egész cselekvésünkben és beszédünkben annak a vágynak, hogy másoknál hatást érjünk el, ahelyett, hogy egész egyszerüen a helyeset tennők és mondanók! A fotografálás ügyén is nem az a beteges vágy lendít-e legnagyobbat, hogy minden cselekvésünkben meg akarjuk bámultatni magunkat? Vajjon a nézőközönségnek ezen folytonos szemmeltartása nem borzasztó társadalmi rabszolgaság-e már maga is, s nem azt jelenti-e, hogy képtelenek vagyunk az igazán belső személyes életre és tevékenységre?

A mai ember nagyfokú társadalmi megkötöttségét az is mutatja, hogy rendkívül terjed korunkban a *hazugság szelleme.* Ma nagyon könnyen áll a hazugság az embereknek. Hazudunk udvariasságból, zavarban, részvétből, vendégszeretetből, emberfélelemből, föltünési viszketegből. Mindez kiáltó bizonyság rá, mennyire zsarnokoskodik a társadalom a személyiségen; a lelki szabadság legbiztosabb jele ellenben a megvesztegethetetlen őszinteség beszédben és tettben. Figyeljük csak meg magunkat, mennyire nem őrködünk szavaink fölött; alig tudunk elbeszélni valamit anélkül, hogy ne túloznánk, hamisítanánk vagy elsikkasztanánk — és miért? Mindig csak azért, hogy másokat mulattassunk vagy nekik imponáljunk, vagy hogy jó hangulatot keltsünk; ilyen «szabadok» vagyunk.

Mindezek az önismeret alapvető tényei, melyeket az embernek ismernie kell, ha komolyan törekszik lelki érettségre és szabadságra. Ismernünk kell szolgaságunkat a maga egész sötétségében, hogy bizton lássuk, mily alaposan kell küzdenünk saját magunkkal, mielőtt igazán személyiséggé lehetnénk.

2. Szabadságharc.

Sok szó esik manapság a társadalmi művelődésről; de nem igen gondoljuk meg, hogy *minden művelődés alapja bizonyos elszigetelődés a társadalommal szemben;* csak így lehet az ember igazán személyiséggé s a társadalom értékes tagjává. Mikor páncélos hajón iránytűt állítanak be, azt mindenek előtt szigetelő réteggel veszik körül, mely biztosítja a hajó páncéllemezeiről ráható és kitérítő mágneses áramok ellen. Hasonlókép, aki igazán jellemes akar lenni, annak mindenek előtt el kell szigetelnie magát azoktól a zavaró és kitérítő szuggesztiv hatásoktól, melyek a közösségből állandóan ki, az egyénre áramlanak. A mi úgynevezett társas természetünk sajnos, nemcsak a szeretet és odaadás magasabb érzelmeiből van összetéve, hanem valami nehézkes, bárgyú csordaösztönt is tartalmaz, mely folyton űz, hogy minden áron összhangba jussunk szociális környezetünkkel. S épen a szerény és finom természetüeket fenyegeti leginkább az a veszély, hogy ez az ösztön megejti őket — hacsak teljes határozottsággal lelkiismeretükre nem támaszkodnak és szem előtt nem tartják az ilyen társadalmi alkalmazkodás nagy veszélyeit.

Ebből a szempontból kell fölvennünk a *küzdelmet a hiúság ellen* is. A hiú embereket nyűgözi le legerősebben a társadalom. A hiúságot rendesen ártatlan dolognak tartjuk, mert nem látjuk világosan, hogy épen hiúságunk szolgáltatja ki énünket a meg nem tisztult társadalmi hatásoknak és ez teszi az embert tulajdonképen jellemtelenné. Csak figyeljük meg magunkat és kérdezzük magunktól, hogy mi mindent beszéltünk, tettünk, vagy hagytunk már el hiúságból; s egyáltalán mi mindenre vihet a páváskodás. S végül az iránt sem árt kérdést

intézni önmagunkhoz, hogy mennyi hiúság, mennyi önállótlanság az emberek fölfogásával szemben, mennyi érvényesülési vágy és emberfélelem lappang az úgynevezett félénkségben.

Az önnevelésnek tehát az itt a föladata, hogy mindenek előtt kérlelhetetlenül, gyökerében kikutassuk, mikép befolyásolja minden szavunkat, tettünket a hiúság és a becsvágy ; azután pedig éber következetességgel szembe kell szállnunk azzal a társadalmi rabszolgasággal és azzal a csorda lelkülettel, amelybe az ember helyes lelki művelődés nélkül oly könnyen belesodródik. Mily jelentős következményekkel járna, ha következetes harcot kezdenénk a férfiaknak újabban ismét annyira terjedő hiúsága ellen ! Akárhányan úgy lépdelnek sportöltözetükben, merész állású bajuszukkal, és oly rátartisággal jelennek meg a nyilvános helyeken, mintha éreznék, hogy körös-körül férfiak és nők ámulva nézik a deli ifjút — «die Männer und die Frauen auf den herrlichen Jüngling verwundert schauen». Figyeljük csak meg, mikép fordul a férfiak eszmecseréje, ha nők is hallgatják őket : hogy' szorítja ki a tárgyilagosságot az önfitogtatás, hangban és érvelésben egyaránt. Mily ritkán marad itt valaki egészen szerény, és mily bizalom ébred bennünk az ilyen ember iránt !

A régi századokban akárhány esztétikai hajlamú keresztény koldusrongyokban járt és így vette föl erélyesen a harcot esztétikai túlérzékenysége ellen. Akiknek nagyon kell még küzdeniök hiúságuk ellen, azoknak külső megjelenésükben kerülni kellene minden föltünést, hogy állandó észrevétetési viszketegségük egyre új meg új táplálékot és kielégítést ne nyerjen.

Az egész szabadságharc ezen az elvi belátáson fordul : a külső szabadságról zenghet a világ még annyi

alleluját, nekünk soha sem szabad kétségben lennünk aziránt, hogy nem a külső korlátokban van a társadalmi szolgaság legfőbb veszélye, hanem abban az öntudatlan, láthatatlan diktaturában, melyet az emberarcok mosolygása és a szociális környezet hangulata gyakorol mindenkivel szemben, aki társas ösztöneit teljesen nem ismeri és rövid zabolán nem tartja. De sok nemes anyának fia azt hiszi, hogy emancipálta magát, ha az édesanyának hűséges szeme elől menekülve holmi suhancok és paprikajancsik jelszavaihoz szegődik! Pedig mindössze a nemes engedelmességet fölcserélte egy alsóbbrendű, szolgai engedelmességgel!

Joggal mondják, hogy az embernek úrrá kell lennie ösztönei fölött; de sajnos, itt mindig csak a testi ösztönöket értik; pedig társas ösztöneinket is éber vigyázattal kell őriznünk; sőt ez a művészet a személyi műveltség legjelentősebb alapjai közé tartozik.

A társadalomtól való függetlenedés törekvésének természetesen nem szabad társadalom-ellenes érzületté fajulnia. De a társas közösséghez való vonatkozásunk csak úgy lesz egészséges, ha az emberfélelem és a tetszésvágy szolgaságából kiszabadultunk és mint szabad emberek térünk vissza közösséghez. Csak akkor tudsz valamit adni a közösségnek, ha már nem vagy annak szolgája és visszhangja. A társadalom menthetetlenül ki van szolgáltatva saját fejetlen izgalmainak, tömegjárványainak és szociális láz-állapotainak, ha nem támadnak szabad emberek, akik föl vannak vértezve a társadalmi pánikkal szemben, mert a saját csorda-hajlamaik fölött tökéletesen úrrá lettek. A reneszánsz nagy nevelőjének, Vittorino da Feltrének korához intézett szózata elkél a mi demokrata századunkban is, mikor a nagy tömegek saját hangulatukat és véleményüket

mind nagyobb mértékben tudják érvényesíteni és kifejezésre juttatni: «Korunknak mindenek előtt olyan emberekre van szüksége, kikben a jó és igaz örök elvei sziklaszilárdan állanak».

3. Társaságkedvelés.

A társaság kedvelése is azon területek közé tartozik, ahol a társadalmi ösztönök nagy veszedelemmel fenyegetik az ember jellemét és személyes életét. Kétségtelenül akadnak, kik annyira híjával vannak minden személyes tartózkodásnak, annyira azonosulnak szociális szükségleteikkel, hogy teljesen céltalan volna őket a társaságba-járástól óvni. Ezeknek szükségük van az emberekre, mint a halnak a vízre. De akadnak olyanok is, akik nagyobbra volnának hivatva; de gondtalanságuk és gyöngeségük társadalmi függésbe dönti őket és aztán évről-évre haszontalan és fárasztó együtt-üldögélésben vesztegetik legjobb energiájukat, idejüket, meg lelki összeszedettségüket, míg egyszer csak észbe kapnak, hogy milyen rövid az élet s hogy mennyire meglopták őket. Még komolyabb emberek is túlságosan nagy részt elfecsegnek az életükből. Sajnos, még mindig a kelleténél sokkal nagyobb mértékben engedjük, hogy kizökkentsenek rendes kerékvágásunkból amolyan szétmállott emberek, kiknek nincs komoly időbeosztásuk. Ezek az emberek sokszor rosszabbak a zsiványoknál; kábítószert keresnek saját célnéküliségük ellen, s aztán vad kiméletlenséggel támadnak rá másokra, mintha azt kiáltanák: «La conversation ou la vie (társalgást vagy életet)! Áldott, aki az ilyen embereket jóságosan, de kérlelhetetlenül rá tudja szoktatni, hogy félve tiszteljék embertársuk idejét.

A túltengő társaságbajárás elleni küzdelem nagy bátorságot, körültekintést s jellemességet kíván, és már csak ezért is jó alkalmat nyújt az életirányításunkban való következetesség gyakorlására. Azonfelül ez a küzdelem módot nyújt gyakorolnunk azt a ritka művészetet, hogyan lehet összeegyeztetni a határozottságot a finomsággal, a nyiltságot az udvariassággal. Aki mentő hazugságokkal védekezik a társaság ellen, több kárt szenved jellemében, mint amennyit egyéni összeszedettségben nyerhet. Legyen bátorságunk, hogy a társaságbajárásról vallott elveinket nyiltan kimondjuk. Ez sokkal kevésbbé sért, mint a meg nem okolt húzódozás.

Ezért társas érintkezésünkben olyan emberekre szorítkozzunk, akik képesek az igazi hűségre és barátságra, akik nekünk szellemi dolgok tekintetében adhatnak valamit s akiknek mi is adhatunk valamit. S már eleve céltudatos körültekintéssel *előzzük meg a futólagos ismeretségeket*, melyek csak elrabolják időnket, melyekben nemcsak nem nyerünk semmit, hanem még elveszítjük a legfontosabbat is, t. i. azt a nyugalmat és azt a lelki összeszedettséget, ami nélkül az ember sohasem jut saját élettapasztalatainak teljes birtokába, sohasem lesz képes benső fejlődésre s termékeny munkára. A futólagos ismeretségek az igazi barátságtól is elvonják időnket. *Koncentráció* legyen tehát társas érintkezésünk jelszava, és nem szétforgácsolás. Goethe azt mondja valahol, hogy semmi sem oly fárasztó és izgató, mintha olyan emberekkel érintkezünk, akik nem a mi embereink.

Ha hivatalunk vagy reprezentációs kötelességeink mégis arra kényszerítenek bennünket, hogy bizonyos mértékben ápoljuk a futólagos ismeretségeket, az ilyen körökben tanusítsunk bizonyos tartózkodást legbensőbb

meggyőződéseink tekintetében. Ne öntsük ki lelkünket olyan emberek előtt, kik csak szórakozni akarnak, de nem törekednek komolyan az igazságra és nem vágyódnak arra, hogy a más álláspontjának alapos megismerése által tökéletesítsék és gazdagítsák lelküket. Az ilyen alkalmakkor általában azt az elvet tartsuk szem előtt, hogy a legtöbb ember legszivesebben maga beszél. Úgy irányítsuk tehát a beszéd fonalát, hogy vendégeink saját érdekeikről, élményeikről, gyermekeikről beszéljenek: ilyenkor mindig lehet tanulni valamit: vagy igazán megismerésre méltót, vagy őszinte élményeket, vagy emberismeretet. Mutassunk ilyenkor igaz bensőséges érdeklődést az emberek iránt, különösen mikor egyszerű emberekről van szó, akik komoly, de nem nagy szabású életet élnek; az ilyenek gyakran közelebb vannak a mennyországhoz, mint a műveltek és az egyetemes szellemüek, akik magukat sokkal kiválóbbaknak gondolják. Ne magunk vigyük a szót, hanem vezessünk rá másokat a beszélgetésre. Az az igazán szellemes, jó társalgó, ki mást meg tud hallgatni. Ezt minden alkalommal megfigyelhetjük: az igazi figyelem ugyanis szeretet; és a szeretet mindig üdít és örvendeztet.

Ennyit az elkerülhetetlen társadalmi kötelezettségekről. Különben az emberekkel, még legjobb barátainkkal való érintkezésünket is mindig azon elv szerint kell szabályoznunk, hogy csak azok tudnak valamit adni egymásnak, akik szigorú aszkézist gyakorolnak szórakozási és fecsegési szükségleteikkel szemben és nemes, hűséges baráti vonatkozások közepett is a lelki magány erős várát építették föl maguknak.

4. Önállóság.

Akárhány ember nagyon nemes tulajdonságokkal rendelkezik; de ezek sajnos, még nem tömörültek s edződtek bennük rendületlen meggyőződéssé. Életük tulajdonkép nem belülről kapja az irányítását és ezért nem is járnak tévedhetetlen biztossággal saját utaikon másoknak másnemű életirányai közepett. Hogy úgy mondjuk, egészen várakozó állsponton vannak: mástól várnak példát s aszerint cselekszenek azután. Becsületesek, míg más meg nem csalja őket, igazat beszélnek, míg mások is ezt teszik, nagylelkűek, míg más példát ad, udvariasak, míg mások dzsentlmenek velük szemben. Nem kérdezik: «Hogyan szolgálok én», hanem: «Hogyan szolgálnak ki emgem»? Azt sem kérdezik: «Hogyan szeretek én, szeretetem szilárd és egész-e, vagy pedig csak félszeretet s szeszély»; hanem: «Hogyan szeretnek engem; mit kapok én másoktól?»

És amint ezt kérdezik, dacos tekintetet lövelnek a világba és kijelentik: «Kezdje el ő; teljesen tőle függ, hogyan bánjak vele én». S még azt hiszik, hogy nagyon férfias és méltóságos állásponton vannak. De hát nem látják, milyen méltatlan függésben vannak? Miért nem vallják meg legalább saját maguk előtt egész nyiltan, hogy úgy táncolnak, amint mások fütyülnek, és hogy egészen a mások vezetése alatt állnak. Akiknek viselkedését mások írják elő, akiket bosszúvágy és érzékenység vezet állásfoglalásaikban, azok alapjában véve szomszédaik minden bolondságának és gonoszságának kész szolgái — nincs szó, amely kevésbbé illenék rájuk, mint az önállóság.

Az ilyen megfigyelésekből meggyőződhetünk arról, mily rendkívül nehéz dolog az emancipáció, és mit jelent

a jobbágyságból és szolgaságból való megszabadulás. Ez a megszabadulás mélységesen lelki mű, és leghatékonyabb kezdete az, hogy kiszabadulunk a szellemi szolgaságból, abból az állapotból, melyben az ember bizonyos kényszerűséggel mindig mások szavaira és tetteire hallgat. Aki a szó ezen értelmében emancipált, az szolgasorban is önálló. S állhat valaki a külső önállóságnak akár a tetőpontján, lelkileg mégis számtalan ember kifutó inasa lehet. Ez régi igazság — sokan tovább adják anélkül, hogy behatolnának értelmébe.

Booker Washington amerikai néger az ő fajtársait mélyebb értelemben emancipálni akarván, ezt mondotta nekik : «Mások ám viselkedjenek kicsinyesen veletek szemben, ti azért lehettek nagyok ; mások ám bánjanak szemtelenül veletek, ti azért telve lehettek jósággal ; mások ám legyenek rossz indulattal irántatok, ti azért türelmet gyakorolhattok.»

«Durva zsákra durva folt, durva tuskóba durva ék való» mondogatják. Meglehet. De finom emberhez finom cselekvésmód való. S ez sokkal fontosabb, mint az, hogy a durva ék be legyen verve a durva tuskóba. Ezt a műveletet bizzuk rá más durva tuskókra s maradjunk hűségesek önmagunkhoz, még ha az a veszedelem fenyeget is, hogy nem minden durva tuskónak jár ki a neki való ék.

Gyakran hallani ezt is : «Már százszor megmondtam neki szép szóval, nem érti ezt a nyelvet, le kell szállanom az ő szinvonalára !» Erre ezt feleljük : «Maradj hű magadhoz, még ha nem hallgatnak is meg ; minél rendületlenebb a türelmed, annál biztosabban találod sziven a másikat ; az egyik megátalkodott és föl nem világosítható ember megtanít arra, hogy egy másikhoz megtaláld az utat. S különben is egész biztos vagy ab-

ban, hogy nem épen a százegyedikszer sikerül-e lelkébe markolni? Hátha az első száz esetben a viselkedésén költ bosszús ingerültség csendült ki hangodból s talán még jóságodból is? Talán csak most emancipáltad magadat teljesen az ő viselkedése alól s így most lész a szemében fensőbb hatalom és tekintély?

A családi élet etikája.

1. Családi élet és személyiség.

Sok ember egyéni hajlamát s szükségleteit nagy mértékben korlátozzák a családi tekintély és a családi élet különböző igényei. Az ilyenekben könnyen az a gondolat támadhat, hogy a családi életbe való beleilleszkedés meg a személyiség teljesen különböző két dolog, melyek annál kevésbbé hozhatók összhangba, minél inkább kinő az ember a kiskorúságból. Ezek az emberek elfelejtik, hogy a családi élet olyan erőket és képességeket fejleszt ki bennünk, melyek az igazi élet számára legalább is oly fontosak, mint összes ismereteink és ügyességünk; életre kelti s megnöveszti a társas élet három alapkövetelményét: az alárendelést, a társulást s a másokról való gondoskodást. Helyes viszonyba állítja az embert a mult képviselőivel szemben, megtanít arra, hogy a különféle természetű «kortársakkal» megférjünk s kifejleszti a fiatalokkal szemben való felelősségérzetet.

A családnak, mint szociális művelődési tényezőnek nevelő hatása abban van, hogy itt a szociális élet szervesen kisarjad a természetes életből és erkölcsi beilleszkedésünket megkönnyíti a fizikai egybetartozás

által. A család az egyedüli hely, hol az önzés és szeretet között tátongó űr meglehetősen ki van töltve, hol természet és művelődés, kötelesség és hajlam egész közel érnek egymáshoz, ahol a természet úgyszólván felülemelkedik önmagán és csaknem kultúrává lesz. A természet és kultúra ezen bensőséges működése páratlan munkát végez egész ösztönéletünk megnemesítése tekintetében. A családi élet rendkívül komoly alkalmat nyújt, hogy megszabaduljunk az önzés kezdetleges, naiv korlátoltságától, mely gyakran egész életünkön át hatalmában tart s még gondolkozásunkat is egyoldalúvá teszi.

A család ezen nevelő ereje onnan van, hogy itt különböző nemzedékek, életkorok, jellemek és szellemek szoros közösségben élnek. Akárhány fiatalember van, aki egy szép napon észreveszi, milyen filiszter társaság voltakép az ő családja, mily kevéssé illik össze hozzátartozóival, mily kevés megértéssel találkozik s mennyivel áldásosabb lenne egyéni fejlődésére, ha olyan emberekkel élhetne együtt, kikkel bensőleg harmonizál és akikhez rokon vérmérséklet és érdek fűzi. Ám ezek az elégedetlenek nem tudják, hogy a családi élet épen az által olyan nélkülözhetetlen eszköze az egyéni élet kitágításának, mert közös életre kényszerít olyan emberekkel, akiket nem mi válogattunk ki magunknak, akik egészen elütnek tőlünk s akiknek egészen más szellemi érdekeik vannak, mint nekünk. Akik csak hasonszőrűekkel akarnak érintkezni, menthetetlen rabjai lesznek annak a hatalomnak, melyet az angol «sectarian spirit»-nek (klikk-szellemnek) nevez s amely gyakran formális őrületre visz, épen mert lehetetlenné teszi az egyoldalúságok kiegyenlítését. Valóban, sokkal nagyobb számban akadnának erős és sokoldalú szemé-

lyiségek, ha az emberek nem volnának vaksággal verve azon igazsággal szemben, hogy az igazi nevelő hatás nem azokban a kósza érdekekben és szépelgő semmiségekben van, melyek nem kívánnak az embertől semmiféle önlegyőzést, hanem abban a művészetben kell azt keresnünk, mely nehéz helyzetekben és terhes felelősséggel szemben nem fut meg gyáván és nem kezdi ki csúf jelenetekkel a maga és mások jellemét, hanem előkelő lélekkel helyt áll. Ezen föladatok körébe tartozik mint elemi gyakorlat az is, hogy más vérmérsékletű és más szellemű emberekkel békében éljünk. Aki ezt nem tanulja meg a családban, hogyan állja meg helyét az életben? Milyen tragikomikus látvány az olyan lány, aki szociális tevékenységre adja a fejét, mert családjával nem tud megférni! Ugyan milyen szociális erőkifejtés várható attól, akinek társadalmi képességei oly gyöngén állták meg a próbát?

2. «Meg nem értve»...

Alaposan elférfiatlanodott, elpuhult lelkületre vall az a hiedelem, hogy akikkel együtt élünk, azok részéről minden áron megértéssel kell találkoznunk. Megértéssel találkozni olyan fényűzés, mely csak kevésnek jut osztályrészül; s épen a legjobbakat, a legmélyebbeket éri életükben a legtöbb félreértés. *Nem azért vagyunk a világon, hogy mások megértsenek bennünket, hanem hogy mi értsünk meg másokat.* S jobb, ha összes lelki erőinket összeszedjük, hogy helyesen itéljünk meg másokat, mint hogy azon sopánkodjunk és méltatlankodjunk, hogy meg nem értve kell végigjárnunk az életet. Hiszen gyakran magunk sem értjük magunkat, hogy értsen hát meg más?

Ezért a lány sohase kérdezze: «Milyen anyám is van nekem?» hanem: «Milyen lány vagyok én?» «Egész lány vagyok-e, kifejtem-e mindazt az erőt, alázatosságot, nagylelkűséget, mindenütt jelenlevő szeretetet, önzetlen kegyeletet, mindent megsejtő tapintatot, ami benne van a lány eszményében; vagy talán csak töredéke és torzképe vagyok a lány fogalmának?» E kérdés fölvetésével kezdődik a lány igazi önállósága. S hasonlóképp nem kellene nyöszörögnie és keseregnie annak a fiúnak, aki egyszer rájő, hogy a szülői házban nincs megvalósítva az atya eszménye; hanem vegye tudomásul, hogy ép ez a helyzet az, melyben a fiú eszményének annál tisztábban kell fölragyognia. Egy csöndes órán *el kell telnie a lovagias fiú víziójával;* lélekben meg kell látnia azt a fiút, aki befödi atyja mezítelenségét, aki úgy tiszteli atyját, hogy az öntudatlanul is belenő abba a tiszteletreméltóságba, amelytől eddig elmaradt. Akármilyen az apa, a fiúnak be kell töltenie hivatását; különben semmiféle hivatást sem fog tudni teljesíteni; mindig azon jár majd a szeme, vajjon mások is megteszik-e a magukét; s azért sohasem fog fölemelkedni odáig, hogy szabad önelhatározásból megtegye a magáét.

3. Családi önzés.

A családi élet nemcsak nagy nevelő erőket, hanem nagy veszedelmeket is rejt az ember benső haladására nézve. Csak az indulhat lelki fejlődésnek a családi élet útján, aki világosan szem előtt tartja ezeket a veszedelmeket. A család *lehet* a legnemesebb felelősségre nevelő iskola; de akiknek nincsenek magasabb céljaik, azoknak csak új táplálékot nyújt a mindent összeharácsoló önzésnek és az utódokban édelgő naiv önteltség-

nek és öntetszelgésnek. Joggal beszélünk az anyaság nemesítő hatásáról; de akárhány, felsőbb világnézet nélkül való nőt az anyaság saját husának s vérének valósággal istentelen kultuszára visz és vakká tesz mások jogai és kiválóságai iránt.

A családi egoisták e rövidlátással rendkívül sokat ártanak saját maguknak és övéiknek. A test és vér szertelen kultuszában nyilvánuló önistenítés ugyanis öntudatlanul átragad a gyermekekre is; az öntetszelgés megmérgezi egész lelki életüket s kiöli belőlük a szerénységet, mely nélkül nincs mélyebb lelkiismereti élet és nincs igazi társadalmi kultúra. S ha ezek a családi egoisták azt hiszik, hogy a család annál bensőségesebben nő össze, minél kevesebb szeretetet juttatnak tagjai másoknak, elfelejtik, hogy a család fönntartásához nagyobb és önzetlenebb szeretetre van szükség, mint amely képtelen túlterjedni a tulajdon test és vér s a legközelebbi hozzátartozók körén. Ha szűkkeblűek vagyunk kifelé, csakhogy édes hozzátartozóink semmiben meg ne rövidüljenek, ez a szűkkeblűség lassanlassan kiszárítja szivünket a mieinkkel szemben is; rövidlátó, önző és zsarnoki szeretetet nevel, mely képtelen az egyes családtagokat egymás iránti igazi áldozatkészségre, háládatosságra és hűségre birni. Azon gyermekekből, kiket ilyen önző szellemben nevelnek, mindig hiányozni fog az igazi szellemi keresztség: a test szerint nevelődnek és nem a szellem szerint, s ezért a test és vér fog bennük uralkodni és nem a magasabb szellemi élet. Ahol azonban a család őszintén osztozik mások bánatában és örömében, ahol nem sajnálják sem a kényelmet, sem a pénzt és időt, hogy szívveltettel olyanokon is segítsenek, akiket nem fűz hozzájuk a vér köteléke, ott igazán teljesedésbe megy a régi

mondás: «Isten fizesse meg!» Az a magasabb szeretet, melyre a családtagok felküzdötték magukat, a közösségi önzésből való szabadulás áldásként száll vissza a családi életre és kimélyíti, megnemesíti az összes családi kötelékeket.

4. Terheltség.

Az újabb kutatások alapján a terheltség könyörtelen hatalmának régi tudata nyomasztóbban üli meg a lelkeket, mint valaha. Az ember tekintete borzalommal mered őseinek hibáira és betegségeire. Kérdezzük önmagunkat: hol és mikor tör ki rajtam is a kikerülhetetlen átok? Az átöröklés amúgy is nagy hatalmát még növeli az átörökléstől való félelem; ez a félelem az egyén összes ellenálló erőit megbénítja és ezáltal az átöröklést leküzdhetetlen végzetté teszi. Pedig az igazán egyéni életalakítás legsürgősebb föladatai közé tartozik, hogy lelkünk megszabaduljon az átöröklés zsarnokságától.

De hogy lehetséges az ilyen megszabadulás? Nem vagyunk-e tehetetlenek a természeti törvényekkel szemben?

A megújhodás csodás hatalma ép úgy a természet törvényein és tényein alapul, mint az átöröklés. Sőt maguk az átöröklés sokféle hajlamai és erői, szoros kapcsolatunk őseink végtelen sorozatával nemcsak végzetes hajlamokat meg betegségcsirákat oltottak belénk, hanem titokzatos erőket és ellenszereket is a rontó hatalmak ellen. Hogy a megújhodás milyen varázserőivel rendelkezik a szellem, arra bizonyságot szolgáltatnak azok az emberek, akik az átöröklés átka következtében beteges szenvedélyek menthetetlen áldozatainak látszottak, és mégis egyszerre új erőre s új éltre ébredtek.

Ne ijesszen és bénítson meg az a tény, hogy életünk titokzatosan összefügg előző nemzedékekkel; sőt ha világosan átláttuk, milyen hatalmuk van fölöttünk őseinknek, épen e meglátás ád módot önállósulni ama hatalommal szemben és helyes önneveléssel meg önóvással ellene dolgozni. Miért ne kérdezhetné magát pl. az érett ember szülei és ősei iránti minden tisztelete mellett is, hogy mily veszélyek fenyegetik az elődeitől maradt öröklés révén? Aki családja történetében beteges hajlamokat talál, nem védekezhetik-e ellenük az által, hogy társas érintkezése, pályaválasztása, egész életmódja által ellensúlyozza e veszedelmeket és épen azon tulajdonságokat meg tevékenyégeket fejleszti magában, melyek ama beteges hajlamokkal ellentétesek?

Az előző nemzedék átka nemcsak a beteges elfajulás területén mutatkozik. Egyes családok gyakran sokkal kevésbbé érthető módon mennek tönkre; t. i. egyes mélyen gyökerező, rejtett és alig észrevehető jellemvonások révén, aminők pl. érzékiség, könnyelműség, dicsvágy, hazudozás. Mily különbözőképen nyilvánul pl. a könnyelműség a család történetében: az egyik ősnél csak mint vidám optimizmus jelentkezik, mert más jellemvonások leszorítják és kiegyenlítik. De az utódok sorában ez a dispozició egyszerre csak hazudozássá, becstelenséggé, pazarlássá, sőt gonoszsággá fajul és enyészetbe dönti az egész családot.

Az ilyen esetekben is sokszor mindjárt patologiáról beszélünk s mindent arra akarunk visszavezetni. Pedig mindnyájunkban rejlik valami patologikus elem, mely mintegy betokozva nemzedékről-nemzedékre száll; hogy kifejlődik-e, sokszor attól függ, vajjon járulnak-e hozzá olyan jellemvonások, amelyek az illető hajlam kifejlődését előmozdítják. Sok erkölcsi elfajulást erősen pato-

logikus jellegű jelenségek kisérnek ; de gondosabb megvizsgálás után kitünik, hogy a beteges elemet csak az erkölcsi fölfordultság korbácsolta föl. A hazudozási hajlam, önzés, érzékiség, gőg gyakran ily módon fejti ki hatását. *Magunk, családunk és őseink tanulmányozása* által idejekorán megelőzhetjük az ilyen fenyegető végzetet : fölkutatjuk magunkban, kis és nagy jellemvonásainkban az ősök öldöklő szellemeit és azután felvesszük ellenük a harcot, a legnagyobb éberséggel tökéletesítjük magunkat az ellenkező irányban.

Az ilyen megtisztulást és megszabadulást sokszor megakadályozza az egészégtelen és korlátolt családi kultusz, melynek sok ember rabja. A saját fajunkat erkölcsileg és szellemileg a lehető legkiválóbbnak tartjuk és még legmagányosabb éjjeli óráinkban sem valljuk meg magunk előtt, hogy saját családunkban is munkálkodnak sötét hatalmak, melyek földúlják az életet és egész nemzedékeket a magasságból a sötét mélységbe taszítanak.

Ez a vak családi önteltség mindig a közel enyészet jele. Mert megbénítja a szabadulás és megtisztulás ama nagy erőit, melyek csak magunknak és az ősöknek őszinte, egészséges ismeretéből fakadhatnak.

5. Őseink tisztelete.

Az ősök tiszteletében bizonyára van egy nagyon jogosult elem. Azonban korunk naiv és zavaros elfogultsága távol áll a régi ős-kultusznak egészséges magvától. Ez u. i. abban állt, hogy belemélyedtek a családi mult nagy példaadó jellemeibe, mondáikat megőrizték, életszokásaikat szenteknek tartották és ez által biztosították magukat a családi örökség végzetes elemei ellen. Az ősök tiszteletének eme fajához a modern embernek

nincs sem ideje, sem nyugalma, sem kegyelete. S így a családi büszkeség családi hóborttá válik és az egyes ember, jóllehet az önállóságot, még a saját családjával szemben való önállóságot is, legfőbb javának tartja, inkább mint valaha ki van szolgáltatva saját vére örökségének.

Amit itt a családi öröklésre mondottunk, az *áll a nemzeti öröklésre is.* Minden nemzetnek vannak a nagy és értékes tulajdonságai mellett természetében és történelmében gyökerező gyöngeségei és hibái is. De ezek a veszedelmes természeti hajlamok csak akkor válnak az egyesnek elkerülhetetlen végzetévé, ha bizonyos zavaros nemzeti önhittség és önteltség útját állja a nemzeti önmegismerésnek és lehetetlenné teszi, hogy az igazán nagy tradiciókat tisztán megkülönböztessük a végzetes hibáktól, bűnöktől és egyoldalúságtól. Ellenben amely nép nemzeti temperamentuma korlátoltságát és jellembeli hibáit beható önvizsgálat tárgyává teszi és nemcsak saját nagyságán lelkesedik, hanem más fajok és népek dicső vonásait is megtudja látni, az a nép a legnagyobb nemzeti szabadság útját egyengeti; az a nemzet állandó szabadságharcot vív önvégzetével.

6. Idegen bűnök.

A legnagyobb állhatatosság jele mások hibáit hallgatagon elviselni és tisztának megmaradni; de sokkal nemesebb dolog mások hibáit saját szenvedésünkkel hallgatagon kiengesztelni és mások bűneit saját tetteinkkel ismét jóvá tenni! Az ilyen vállalkozás fölött ott lebeg az Agnus Dei titka . . .

Ha egy családban vannak olyanok, akik nagyon hangosan járnak-kelnek, kell hogy olyan is akadjon, aki

egész nesztelenül jár. És ha a családban vannak olyanok, akik tisztátlanul élnek és beszélnek, kell, hogy olyan is legyen, aki megmarad hófehérnek. És ha egy családban a könnyelműség átka dúl, akkor kell, hogy legalább egy olyan akadjon, aki fülig pirul övéin kelt szégyenében és aki világító fény legyen a lelkiismeret világában. És ha valamely házból az önzés és rablás szelleme kelt világgá, ott kell támadnia olyan valakinek, aki kimeríthetetlen szeretettel mindezt kiengesztelni igyekszik. Hány vétkünket kell másoknak jóvátenni, mennyi bűnünkért kell másoknak bünhődni! S mi nem akarnók megérteni, hogy nekünk is vállalnunk kell engesztelést idegen bűnökért?

Az elviselhetetlen, zilált és vigasztalan családi viszonyok csak úgy lesznek elviselhetőkké, ha ebből a szempontból nézzük őket, nem pedig tűrjük oktalanul és tanácstalanul, amit a hozzánk tartozók övéiknek és másoknak okoztak.

A család minden ballépése, elbizakodottsága és gonosztette csak arra szólítja föl a gondolkozó embert, hogy annál határozottabban az ellenkező irányba nevelje magát, hogy az ő példája több embert mentsen meg és erősítsen, mint amennyit övéinek a bűnei félrevezettek és megrontottak. Ennek az engesztelésnek természetesen a legmélyebb alázat jegyében kell állnia; mert ha kevélységre visz, oda a jutalma.

Goethe Iphigeniája az ilyen engesztelés példája. Nemes nőknek minden házban nyilik alkalmuk arra, hogy a hallgatag tűrés és a csöndes munka harmónikus erejével levegyék övéikről a barbár örökségek átkát és ismét megtisztítsák a bemocskolt lakásokat.

Az ember és a pénz.

1. Pénz és szellem.

Aki meg akar védelmezni egy várat, annak nemcsak az ellenségre kell irányoznia tekintetét, hanem a várfalak gyönge részeire s az őrség megbizhatatlan elemeire is, akik esetleg titkon bebocsáthatnák az ellenséget. Aki meg akarja szilárdítani uralmát saját maga és az élet felett, annak nemcsak akaratát kell erősítenie, hanem azt is tudnia kell, akaratlanul is mily könnyen hinárba téved az ember és mennyi megvesztegethető hajlam van jellemünkben, melyek könnyen kiszolgáltathatnak bennünket az alacsonyabb hatalmaknak, még mielőtt igazán tudatára jutnánk a veszélynek.

Ez mindenekelőtt arra vonatkoztatható, hogy *a pénzzel szemben megőrizzük szellemi szabadságunkat.* A pénz jelképezi az élet anyagi elemeinek hatalmát és jelentőségét ; a pénzzel szemben vallott álláspontunkban napvilágra jut legbensőbb és gyakran öntudatlan állásfoglalásunk az anyaggal szemben. Ami szellemünkre nézve az Isten eszméje, az a föld felé fordított részünkre nézve a pénz : minden vágy teljesedése, a gondoktól való megszabadulás, a teljes biztonság. Innen van a pénz rendkívüli hatalma a lelkek felett. Ezen hatalom azonban nem csupán abban nyilvánul, hogy az anyagiasan gondolkozó ember a Mammon rabságra jut, hanem még sokkal inkább abban, hogy még a lélek magasabb érdekei és hajlamai is anyagi hatalmi eszközök után törekednek, hogy terveiket az anyag világában megvalósíthassák. Még az istenies könyörületesség sem tud pénz

nélkül kórházakat építeni. Miután Assisi sz. Ferenc a szegénységet hirdette, jött Illés testvér és pénzt gyüjtött a mester tiszteletére építendő kolostor számára. A pénz azonban nem terem a fákon. A pénz a világé s csak világi ellenszolgálatok fejében közelíthető meg. Aki tehát pénzre törekszik bármily magas célok érdekében is, az alacsonyabb rendű hatalmakkal szemben függő viszonyba kerül, kénytelen nekik áldozni és engedményeket tenni; sőt nem ritkán annyira megejti az anyagi hatalom mámora, hogy eredeti célját egészen szem elől téveszti. Még Wotant, az istent is elragadja a pénz vágya, hogy befejezhesse égi várát — de le is csap rá az arany átka : az alacsony hatalmak erőt nyernek fölötte és istenei fölött.

A legtöbb ember komolyan nem is akarja tisztán tartani lelkét a pénzzel szemben : pénzvágyuk csak az anyag világához való tartozandóságuk kifejezése. Sokan azonban csak azért esnek rabságba, mert nem ismerik démoni igézetét és mert nincs éber önismeretük. Talán csak azért törekszenek gazdagságra, hogy jobban szolgálhassák eszményi érdekeiket, vagy hogy családjukat biztosítsák, vagy vállalkozási kedvből és túláradó alkotásvágyból — de a pénz démona, az anyagi sikerek mámora észrevétlenül hatalmába keríti lelküket, a pénzhalmozás lassan öncéllá lesz és a pénzvágy kiégeti az egész belső embert. Ezen a téren csak úgy maradhatunk tiszták, ha állandó, éles önmegfigyelést és élénk szégyenérzetet táplálunk a Mammontól való tisztátalan és szolgai függéssel szemben.

A pénzzel szemben való belső szabadság megőrzésére épen azoknak volna legnagyobb szükségük, kiknek kezén hivatásukból kifolyólag sok pénz fordul meg. Mert az anyagi javak kezelése nagy erkölcsi kvalitásokat

követel. Matematika és lelkiismeret, hitel és jellem, gazdagsági és erkölcsi tisztaság oly dolgok, melyek szorosan összefüggnek egymással és maradandóan nem is lehetnek el egymás nélkül. Már most akárhányan kinos pontossággal és tisztasággal vezetik gazdasági könyveiket, de lelkük rendezettségével és tisztaságával édeskeveset törődnek; nem is érdeklődnek aziránt, mi mindent művel lelkükben a pénzvágy, és azt se kérdik, hogy szellemük uralkodik-e még a pénzen, vagy a pénz kerítette már hatalmába szellemüket. Az ilyeneknek sejtelmük sincs arról, hogy *a helyes lelki rend* legalább is épp olyan fontos a gazdasági rend szempontjából, mint *a gazdasági rend* az ideális tevékenység szempontjából. Nem véletlen tehát, ha pénzsóvár szülők gyermekei a szülői ház példás gazdasági fegyelme mellett is nagyon gyakran éppen anyagilag mennek tönkre; igen, mert a merőben anyagi szempontok uralma az ilyen családokban átmegy az utódok egész lelki életébe és lassankint megsemmisíti a maradandó gazdasági fegyelemnek nélkülözhetetlen erkölcsi alapjait.

Igazi *belső szabadság a pénzzel szemben* nehezen érhető el. A könnyelmű könnyen megszerezheti, de nála nincs értéke, mert nem jellemszilárdságból, hanem jellemgyöngeségből ered. A valósággal számoló komoly embernek folyton újra meg újra bele kell mélyednie az élet igazi javaiba, hogy tiszta maradhasson a Mammon mocskos ölelésétől. A pénz mintegy sűrített szimboluma az anyagi hatalomnak és az anyagi élvezeteknek — épen ezért egybetereli az embernek az anyagra irányuló összes szenvedélyeit. «A pénz piszkos» — szoktuk mondani — és ezen voltaképen azt kell érteni, hogy napfényre hozza piszkos hajlamainkat, életre hivja a legrejtettebb anyagias vágyainkat és kézzel fogható realitása

által kiűzi a lélekből a kézzel nem fogható javak, a szeretet, a meggyőződés, a becsület, az állandóság iránti hűséget.

Milyen ritka ezen a téren a teljes szabadság, kitünik abból is, hogy rendkívül kevés ember marad teljesen becsületes pénzügyekben, *ha igazán próbára van téve ;* kevesen vannak azok a szabadok, kikben legcsekélyebb vágy sincs mások rászedésére, kik inkább szó nélkül megkárosodnak, semhogy másokat csak egy fillérrel is megrövidítenének. Gondoljunk csak az örökösödési ügyekre, mikor sok ember egyszerre megmutatja, hogy mi uralkodik lelkében és mikor még sok értékesebb lélek is megtagadja jobb énjét az érzékelhető javak iránti ádáz szenvedélyben. Nem történik-e meg, hogy néha még kiváló és különben előkelő gondolkózású emberekben is hirtelen fölfedezzük az igazi előkelőségnek leheletszerű hiányát, bizonyos érdekes fösvénységet és mélyen rejtett pedantériát meg félénkséget a pénzszerzésben és a pénz megtartásában, melynek semmi köze a bölcs gazdálkodáshoz, hanem az aranytól való szolgai függés megnyilatkozása.

Sok ember nagyon takarékos ; sok mindent megtagad magától, nehezen szánja rá magát kisebbfajta kiadásra is. Ez azonban ritkán történik felsőbb szempontokból ; többnyire csak az aranygyűjtés szenvedélyének kifolyása. Az ilyen emberek aztán nem magasabban, hanem alacsonyabban állnak, mint azok, akik egy igazi öröm vagy szórakozás kedvéért fájdalom nélkül válnak meg pénzüktől — föltéve természetesen, hogy ezáltal nem szegnek meg másnemű kötelességeket. És ha azok a pedánsok számítással állnának elő, hogy mennyi ideig meg tudna élni egy szegény család a szóbanforgó összegből, ezt kellene felelni : a világon a legtöbb szegénység és nyomorúság nem a pénzzel szemben való belső szabadságból fakad, hanem abból a nyers pénz-

éhségből, melynek ösztönzésére lenyomjuk a munkabéreket, inkább egészségügyi berendezésekkel takarékoskodunk és a végletekig kiaknázzuk a munkaerőket, de az imádott aranytól meg nem válunk.

Bizonyára nem egy komoly szempont figyelmeztet, hogy bölcs mérsékletet és rendet tartsunk kiadásainkban; de épen, hogy ezen felsőbb szempontok szerint cselekedhessünk, mindenekelőtt a takarékosság azon fajtáját kell lélekben legyőznünk, mely alacsonyabb természetünkből fakad. A számvetésnek magasabb természetünkből kell kiindulnia, és nem alacsonyabb ösztöneinkből s vágyainkból.

2. A számvetés művészete.

Sokan azt hiszik, hogy az ideális gondolkozásmód a fődolog; aki ennek a birtokában van, annak nem kell törődnie az élet nyomorúságos kicsinységeivel, különösen az anyagi lét kérdéseivel. Ez egészen téves nézet. *A merő idealizmus egymagában az embert akár zsivánnyá is teheti*, t. i. az ember az élet tényeinek és szükségleteinek figyelmálása által magát és a rábizottakat nagy szükségbe döntheti; s így a magas röptű ideálizmus hirtelenében súlyos bűnné lesz.

Ellenkezőleg: az egész életalakítás első és legfontosabb követelménye a komoly, irgalmatlan realizmus, amelynek értelmében a legnagyobb szigorúsággal kell magunkat rá nevelnünk, hogy a dolgokat mindig úgy vegyük, amint vannak és szent irtózattal forduljunk el a légvárak építésétől. Ha ezt nem tesszük, az idealizmus egy-kettőre könnyelműségbe, önámításba és álomképek kergetésébe fúl. A gazdálkodásban gyakorolt elemi számvetés és fontolgatás mintegy jelképesen mutatja,

hogyan kell kezelni a való élet tényeit. A lelkiismeretes összeadás és kivonás művészete szorosan összefügg a komoly életalakítás művészetével és egész életünk boldogságával. El lehet mondani, hogy akik ismerik és követik a legkisebb dolgok összeadásának törvényeit, azoknak százszoros áldást hoz, de akik nem veszik figyelembe, azokon megbosszulja magát harmad- és negyedízig. *Számot vetni* annyit jelent, mint a valóságot úgy látni, amint van ; annyit jelent, mint a lehetségest a lehetetlentől megkülönböztetni tudni, nem pedig ámítani magunkat és észre nem venni azt, ami könnyelmű terveinkbe bele nem fér. A számvetés alkalmazott igazlelkűség, a számolás az ember földi gondviselése ; a számvetés megóv bennünket mindazoktól a démoni kisértésektől, melyek ránk szabadulnak, ha álmodozó és meggondolatlan élet következtében fonák helyzetbe kerültünk a való világgal szemben és most mesterségesen akarjuk jóvá tenni a kárt.

Akárhányan sohasem ismerik meg a rendezett gazdálkodás áldásait, mert *senki sem fejtette ki előttük idejekorán a számvetés mély jelentőségét.* A pontos számvetésben mindig csak pedantériát és mellékes dolgot láttak. Sohasem támadt még sejtelmük sem, mily rendkívüli fontossága van egész életünkre, gondolkozásunkra és érzésünkre nézve annak, hogy *számot adjunk magunknak* mindenről ; nem vették fontolóra, mennyi más irányú tisztaságot és önvizsgálást indít meg a lélekben az estenkinti becsületes pénztárzárlat ; mily nevelő erő áramlik ki abból a lemondásból, amelyet a rendelkezésünkre álló eszközök tiszta áttekintése ránk szab. Sokan nem gondolják meg, hogy akik idegen pénzhez nyúltak, rendesen először saját magukat lopták meg, azaz nem tettek kellő különbséget saját háztartásukban a külön-

böző rendeltetésű összegek között. Aki egyszer átérezte, mit jelent a pontos háztartás az akaratéletre, sőt az ember egész lelki rendjére nézve, aki tudja, milyen szorosan hozzátartozik a bátor realizmus az életet szervező tetterőhöz, azt legyőzhetetlen undor szállja meg az adósságcsinálás, a tehetségén felül való költekezés és minden fajta szerencsejáték ellen. A számvetés és a számítás aljas önzés jele is lehet, de lehet az érett életismeretnek és az élet fölötti határozott szellemi uralomnak kifejezése is. A kiszámíthatatlanságok világában élni, a tevékeny állapotból a szenvedőlegességbe sülyedni, ahol már nem az ember irányítja a dolgokat, hanem a dolgok kormányozzák az embert, mindez nem emberi, hanem állati sors. S aki egyik téren beletörődik ebbe a szerepbe, csakhamar más területeken is így jár.

Arról van tehát szó, hogy lerántsuk a takarót arról a könnyelműségről, mely nem törődik az élet anyagi alapjaival, és hogy elvben elismerjük a tervszerű gazdálkodás reális, szellemi és erkölcsi jelentőségét. Az anyagvilág nem azért van kiutalva az embernek, hogy elveszszünk benne, vagy hogy mások rovására fitymáljuk, hanem hogy a szellem szolgálatába kényszerítsük. «Ha nem voltál hűséges a kicsinyben, hogyan lehetne reád bízni a nagyot?» Az anyagi dolgok legyűrésében tanusított előrelátás, rend és pontosság az élet fölötti szellemi uralmunk első lépcsői. És aki a szellemi szuverénitás elemi föladatai alól ki akar bújni, annak egész életművén rettenetes erővel gázolnak keresztül az összes anyagi tényezők; sőt a rendetlen anyagi gazdálkodás egyenesen kétségessé teszi teremtő energiáját, átterjed szellemi tevékenységeire, megzavarja ezek fegyelmét, harmóniáját és következetességét, és lassan, de biztosan aláássa a jellem alapjait.

3. Jótékonyság.

Jótékonyságnak nevezik ma azt a segélynyújtást, amely legkevésbbé érdemli meg a tevékenység nevét. A merő pénzadományozás ugyanis nagyon passzív módja a társadalmi lelkiismereti furdalásoktól való megszabadulásnak. A szegényügy legtapasztaltabb képviselői mindjobban hangoztatják, hogy egyesek pénzadományai többet ártanak, mint használnak; mert nem segítenek alaposan az inségeseken, hanem csak arra csábítják őket, hogy kiszámíthatatlan jövedelmekre hagyatkozzanak; és ez gazdaságilag is, jellemileg is megrontja őket. Hogy pénzünkből másoknak is juttassunk valamit, ez ránk nézve igen üdvös és szükséges; de ezt az adót inkább szolid intézmények által kellene lerónunk, amelyek gondoskodnak a pénz hováfordításáról. Meg kellene tanulnunk olyan helyzetekben, mikor alaposan megismerhetjük az illető személyeket és viszonyokat, gondos és tevékeny közvetítés által alaposan, tervszerűen segíteni, úgy hogy segítségünk azontúl nélkülözhető legyen. Vagy pedig, természetesen megint csak teljesen ismert esetekben, nehéz munkát végző szegény embereknek lehetővé kellene tenni, hogy megfelelő üdüléshez jussanak.

Hogy milyen káros a merő vak pénzadományozás, azt naponta tapasztalhatjuk. Ez áll a *pénzkölcsönzésre* is. Akik nagyon könnyen folyamodnak kölcsönökhöz, többnyire máról-holnapra élnek terveikben és kiadásaikban, és olyan kilátásokra építenek, melyeknek nincsen alapjuk. Ezek az emberek háztartásuk hibáit meg egyensúlyi zavarait mesterséges külső segítséggel akarják jóvá tenni, ahelyett, hogy a baj gyökerére tennék a fejszét, vagy hogy energikusan és körültekintően

azoktól követelnének segítséget, kik arra elsősorban kötelezve volnának. Sokan csak azért vesznek föl kölcsönt, mert nem akarják megszorítani a maguk és övéik szükségleteit, vagy mert fönn akarnak tartani egy olyan látszatot vagy olyan életmódot, melyhez joguk nincs, vagy mert kényelemszeretetből, emberfélelemből és álbüszkeségből nem akarnak munkaadóikkal szemben nagyobb igényekkel föllépni. Ha az ilyen emberek kölcsönzési mániájának engedünk, csak megerősítsük őket veszedelmes szokásaikban, gyávaságukban avagy helytelen kiméletességükben, és segédkezet nyújtunk nekik arra, hogy egész életüket merő csalékony várakozásokra alapítsák. *Elvszerű következetességgel sohasem kell kölcsönt adni olyan embereknek, akiknek viszonyait és jellemét nem ismerjük egész biztosan.* Akiket ismerünk is, azoknak kérését előbb gondosan meg kell vizsgálnunk a fönti szempontokból, és csak azután kellene adnunk. De ilyenkor adjunk, mert bizony — *vannak kivételek.*

Sokan nagyon könnyen adnak ajándékot vagy kölcsönt, és erre még büszkék is. Kérem, kutassanak egyszer az önvizsgálat magányában legtitkosabb inditékaik után! Mennyi tetszésvágy, emberfélelem és számítás lappang sokszor az ilyen engedékenységben! Sokszor félünk az elutasítottnak gonosz nyelvétől, másszor meg arra vágyódunk, hogy adakozó, «uri» embernek tartsanak. Nincs így?

Nincs is mindenkinek joga akármikor adakozni. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a kötelességek rangsort alkotnak. Csak annak van joga segélyt nyújtani kifelé, aki legközelebbi körében mindent szilárd alapokra helyezett és minden szellemi meg gazdasági kötelezettségének eleget tett. Aki terv nélkül osztogat segítséget másoknak, saját magánál pedig összevissza-

ságot teremt, az voltaképen senkin sem segít igazán. Mert csak a rendezett lelkületű ember tud igazán segíteni; a kapkodó a maga összevisszaságával másokat csak megfertőztet: ahol segíteni akar, ott kiöl minden felelősségérzetet, minden önállóságot.

Az az igazán nemes jótevő, aki saját száján, ruháján vagy szórakozásán takarított meg valamit, hogy másokon segítsen. Sajátságos, hogy épen a mindig készséges, összevissza adakozók hajlandók legkevésbbé az ilyen önmegtagadásra. Tehetséges szülők gyermekeinek sokkal több ilyen fajta szociális munkát kellene és lehetne teljesíteniök — alkalmat talál rá bőven, akiben él a komoly szándék.

4. Gyámság.

Sok fiatal ember azt hiszi, hogy nagy önállóságot tanusít, ha pénzügyei tekintetében fölháborodással utasít vissza minden idegen beavatkozást. Tagadhatatlan is, hogy az igazi önállóság fölemelő és jellemképző dolog. De a legtöbb ember sohasem ébred arra, hogy mennyi jellemszilárdságot tételez föl a kiadásainkkal való igazi szabad rendelkezés. A cimborák és a társadalom gyámkodó hatalma sehol sem nagyobb, mint pénzünk hovafordításának kérdésében. Aki lelkében alaposan nem emancipálta magát minden téren ezen ellenőrző hatóságoktól, az minden életszükségletében, ruházkodásában, étkezésében, lakásában, utazásában a többiekhez kénytelen igazodni. Sőt saját igényein és tehetségén fölül is idegen mérték szerint kell élnie, ellenkező esetben elveszti azt a nagyrabecsülést, melyet a külsőségekben élő ember csak azoknak ad meg, kik vele tudnak tartani.

Schiller szerint az éhség és a szerelem az ember két főmozgatója. De épen ifjúságunkban talán minden más mozgató erőnél erősebb a cimborák gúnyjától és megvetésétől való félelmünk s holmi kamaszok és nyeglék helyeslésének hajhászása. S itt azután egy-kettőre megválik, jellemnek készül-e valaki, rátermett-e az önkormányzatra, vagy pedig csak más fajta gyámsággal cserélte föl a családi kiskorúságot. Aki e téren szabadságra törekszik, annak mélyen lelkébe kell vésnie, mily nagy itt a függésre való kisértés; továbbá a gyakorlat és az elv kedvéért gyakran ellenállást kell kifejtenie még közömbös esetekben is, általában pedig hajthatlan, bátor elszántságot kell mutatnia, hogy életét saját lelkiismerete és izlése szerint rendezze be. Az ilyen erőpróbák nélkül bajosan fog valaha helytállni az élet későbbi nagyobb kisértéseivel szemben, hanem vak igyekezettel fog egy követ fújni másokkal, míg saját magát, hozzátartozóit és lelkiismeretét mind tönkreteszi.

Akik a lelkiismeret szavának követését, a lelkiismeretnek folytonos finomítását és kimélyítését szolgaságnak tartják — csak tudnák, hogy a fegyelmezett önkormányzat nélkül mily hamar a lumpok, zsiványok, kártyások és hazudozók szolgaságába kerülnek és egyúttal a lelkük mélyén szunnyadó züllő és hazudozó hajlamoknak rabságába! S aki akár csak egészen külső szokásaiban is hódolni kezd bizonyos kör divatainak és igényeinek — csak tudná, mily gyorsan harapózik át ez az alávetés a belső dolgokra is! A nyakkendőtől a lelkiismeretig csak egy lépés; sőt már maga a nyakkendő megválasztása is nemcsak az izlés és öltözködés kérdése, hanem a jellemé is.

Ezzel egyáltalában nem azt akarjuk mondani, hogy mindig ellenkezésben kell élnünk ismerőseinkkel. Az

eredetiség hajhászása megint csak más formája a társadalmi önállótlanságnak. Vannak az önállóságnak is bolondjai, akik túlzásaikkal csak arról tesznek bizonyságot, hogy még hiányzik bennük a belső szabadság egyensúlya.

A fődolog ez: Tartsd nyitva szemedet, ismerd föl a veszélyeket és azok jelentőségét, eszerint gyakorold magad és állj meg szilárdan!

Hivatás és jellem.

1. Mit jelent «élethivatásunkra előkészülni?»

A legtöbb ember szemében az élethivatásra való előkészület csak az életpályájukon szükséges technikai vagy tudományos ismeretek megszerzését jelenti. De hogy mélyebb siker kivívásában a jellemerőnek sokkal nagyobb szerep jut, mint a tudásnak meg képességnek, sőt hogy szakbeli készségeink és ismereteink helyes alkalmazását is csak a kifejlődött lelkiismeretesség biztosíthatja, erre sajnos, többnyire kevés a gondunk. Hányan mennek tönkre életpályájukon, nem azért, mert keveset tanultak, hanem mert sejtelmük sincs arról, hogyan kell helyesen bánni az emberekkel; mert nincs önuralmuk, következetes irányuk és biztosságuk; mert nem ismerik az irott és iratlan szerződéshez való föltétlen hűséget, mert nem tudnak sem parancsolni, sem engedelmeskedni, és végre, mert soha sem ébredtek annak tiszta tudatára, hogy végelemzésben mégis csak *a becsületesség a legjobb politika.*

Mily mérhetetlenül fontos a fiatal emberre nézve, hogy épen e «pályakérdésekkel» jöjjön tisztába és az

élethivatásra való előkészülésben a megfelelő önnevelést tartsa főfeladatának. Mennyire elkelne mindenkinek, aki pályát választ, vagy már élethivatása küszöbén áll, hogy szem előtt tartsa az egyes életpályák sajátos erkölcsi veszélyeit és saját felelősségeit. Mennyire ráférne mindenkire, hogy észbe vegye azokat a külön jellemfejlesztő alkalmakat, melyeket minden életpálya nyújt. Ha ilyen szempontokból *is* néznők az életet, nemcsak pályaválasztásunk ügyén lendítenénk, hanem hivatási tevékenységünk körében is nagyobb éberségre tennénk szert; és új szempontokat, új örömöket tudnánk belevinni hivatásbeli tevékenységünkbe. Egészen más lelkülettel haladunk pályánkon, ha munkánkat nem oly bárgyú érzéketlenséggel vesszük vállunkra, mint a dromedár a terhét, hanem ha elhatározott szándékunk az ott kínálkozó felelősségeket kimélyíteni, a kisértéseket nagy stilben legyőzni és élethivatásunk igazi örömeit, annak jellemfejlesztő mozzanataiban keresni.

Ha egy fiatal ember azt mondja: «Mérnök akarok lenni», avagy: «Orvos vagy hivatalnok akarok lenni», mindenek előtt azt kellene kérdezni tőle: «Milyen orvos, milyen mérnök vagy hivatalnok akarsz lenni?» Talán csak azért keresel életpályát, hogy megélhetést biztosíts magadnak, vagy hogy családot tarthass fönn, vagy hogy meg ne öljön az unalom? El vagy-e szánva, hogy teljes lelkedből megfogod a dolog végét? Van-e kedved minden hivatásbeli munkádat jellemerőd próbájává avatni és ezáltal még a legkevésbbé vonzó munkába is személyes életet önteni? Ha például orvos akarsz lenni, az-e a szándékod, hogy nemcsak kötelességedet fogod teljesíteni, hanem mindenek előtt a végére fogsz járni annak, mit is jelent a te kötelessé-

ged, ha a legmagasabb felelősség szempontjából nézed? *A hivatásbeli élet mulékony takarója alatt az örök értékeket akarod-e szolgálni, vagy csak az anyagi életfolyamat napszámosának készülsz?* A beteged testéről való gondoskodásod mellett is szelleme egészségét, lelkiismerete tisztaságát fogod-e a fődolognak tartani? Mindig szem előtt fogod-e tartani, mit jelent a szenvedőnél a lélek helyes kezelése és mi függ attól, hogy beteged milyen állást foglal el bajával szemben? Igazán ember-orvos lesz-e belőled, vagy csak állatorvos? Fogod-e tudni, hogy az orvostudomány elveszti szilárd alapját, ha szakít az erkölcsi hatalmakkal és a pillanatnyi haszonnak szegődik szolgálatába. Ennek értelmében orvosi gyakorlatodban oly gonddal fogsz-e őrizkedni az erkölcsi törvény megsértésétől, mint a műtéteknél óvakodol attól, hogy a szervezet fő ereit meg ne sértsd?

S ha mérnöknek készülsz, hidaidat, vízműveidet, gyáraidat és egyéb építményeidet csak a matematika és a fizika segítségével fogod-e megszerkeszteni, vagy mindig szem előtt tartod, hogy a technikusnak még egy más tudományt is kell ismernie, t. i. a felelősségről szóló tudományt, mely nélkül minden más számítás s szerkesztés alapjában elhibázott? S fogod-e tudni, hogy ha hivatásodban eredményeket akarsz elérni, éppen annyira szükséged van arra, hogy szeretettel be tudj hatolni az emberi lélekbe, mint arra, hogy a működő vagy az acélöntvények összetételét ismerd? A görög monda szerint egyszer egy királynak egy isten segített városa fölépítésében ; a kövek a líra hangjaira egészen maguktól állottak össze. Meg fogod-e sejteni annak idején, mily csodálatos munkakedvet tud ébreszteni akárhányszor egy felsőséges akarat puszta jelenléte, egy jóságos hangnak csengése?

A következőkben e rövid utalásokat a különböző életpályák köréből vett példákkal akarjuk kissé illusztrálni ; nem mintha ezt a nagy területet («hivatás és jellem») ki akarnók meríteni, hanem csak azért, hogy néhány vezető szempontot adjunk, és az ilyenfajta pályakérdésekre ráirányítsuk a gondolkozást.

2. Vezető állások.

Vezető állás számba megy itt minden élethivatás, melyben több embert kell közös munkára szervezni és vezetni. Tehát itt első sorban a technikai és gazdasági munka területei jönnek tekintetbe. Sajnos, a legtöbben, akik ilyen pályákra lépnek, nem szokták keresni, mily erkölcsi kellékek és mily hosszú önnevelés szükséges a vezető állások megfelelő betöltéséhez. Igy aztán teljesen a véletlentől van függővé téve, hogy valaki igazi lelki készültséggel kerül-e ilyen felelősségteljes állásokba vagy nem. Sokan csak súlyos balfogások és válságok árán jutnak föladatuk megértéséhez ; sokan pedig kiölnek alantasaikból minden munkakedvet, a folytonos őrlődésekben tönkreteszik jellemüket, idegzetüket és végül is azzal a nyomasztó tudattal telnek el, hogy képtelenek hivatásuknak megfelelni.

Mind e balsikerek forrása az a visszás és egyoldalú irányzat, melynek értelmében az életpályára való előkészület pusztán technikai meg szaktudományos kiképzésre szorítkozik, és a legtöbb jelöltnek eszébe sem jut, hogy első sorban emberekkel lesz dolga és csak másodsorban gépekkel ; hogy a parancsolni tudás legalább is oly fontos, mint a legjobb fémöntvények és a vasszerkezetek törvényeinek ismerete. Robert Owen gyapotgyáros, a nagy angol emberbarát, azt mondta ;

«Mégis csak furcsa, hogy a technikai gépek helyes olajozására és kezelésére oly nagy gondot fordítunk és mindent megteszünk, hogy a lehető legnagyobb teljesítőképességüket biztosítsuk, de nem gondoljuk meg, hogy az embert, ezt a legfinomabb gépet, még sokkal helyesebben kell kezelni, hogy elérjük munkabirásának tetőfokát.» Ez a gondos kezelés nem is egyéb, mint a helyes vezetés művészete, amely ért hozzá, mikép kell bánni az emberekkel, hogy gyökeret ne verjen lelkükben a dac és gyűlölet. Iroda- és műhelypedagógiára van szükségünk, mely a munkás becsületérzését tekinti a magasabb teljesítőképesség alapjának, mely már a parancsolás hangjával mindig a legfinomabb és legmegbizhatóbb lelki rugókat tudja működésbe hozni. Tíz ellenőrt takarít meg az a művezető, aki alantasainak becsületérzését szent tiszteletben tartja. Minden üzembeli zavarnak és fönnakadásnak egyedüli oka a személyzet kontár kezelése! Az úgynevezett férfias energia, melyet vezető embereknél annyira keresnek és becsülnek, legtöbbször csak a brutalitásnak és gyarlóságnak szánalmas keveréke; a mogorva és marakodó viselkedést az alkalmazottak legtöbbször azzal viszonozzák, hogy elvesztik munkakedvüket és sutba dobják a lelkiismeretességet. Mennyi termelési veszteséget kell az *ilyen* vezetői energia rovására írni!

Az igazi energia csak az olyan lélek mélyéből fakadhat, melyben szeretet és önuralom honol. Csak az ilyen energiának van igazán rendező, szervező és lelkesítő hatása. Ellenben az a másik energia, mely a neveletlen ember pöffeszkedéséből ered, mindig rendbontó elem lesz: az alantasok a parancs hangjából kiérzik az antiszociális rendbontó egyéni elbizakodottságot és ugyanilyen visszhanggal felelnek rá.

A parancsolás magasabb művészete nemcsak abban áll, hogy a parancsot adjuk ki szabatosan, hanem mindenek előtt abban is, hogy az engedelmeskedőnek a parancsadás módja által megkönnyítjük az engedelmességet és legjobb erőit meg tudjuk nyerni a parancs számára.

A hetyke hanghordozás, az engedelmeskedő lelkének semmibevétele parvenűre vall, aki a parancsosztogatásban dőzsöl, mert ő és ősei eddig mindig csak szolgasorban voltak. Az igazán előkelő ember egészen önzetlenül parancsol, tekintélyi görcsök nélkül; parancsába nem visz bele személyeskedő tónust; és mivel így ő a pártatlan eszmény-szolgálat alapján áll, alantasai is szives-örömest fognak szolgálni.

A japán tiszt, ha legénye behozza ételét, fölkel és meghajtja magát. Ez a szokás jelképben mutatja, milyen magatartást kell tanúsítania az előljárónak alantasaival szemben: sohase fogadjunk el szolgálatot vagy általában az alárendelésnek bármilyen tényét, hogy e lemondásért ne adnánk bizonyos ellenértéket, különösebb megtisztelés és megbecsülés formájában, ha ez mindjárt csak a parancs vagy köszönet hangjában nyilvánul is. Ezzel úgyszólván megszabadítjuk magunkat az önhittség démonától, mely a parancsoló lelkét oly könnyen megejti és az engedelmeskedőben természetesen elkeseredést meg lázadást szül: mert személyében fogja magát alávetettnek és lealacsonyítottnak érezni, pedig tárgyilagos vezetést és szervezést várna.

Vegyük csak fontolóra, mennyi lelki és erkölcsi erő szükséges még az egyszerű izommunka precíz elvégzéséhez is, mennyi lélekkel és jellemmel kell minden munkánkat elvégeznünk, ha értékessé akarjuk tenni — és meg fogjuk érteni, hogy a munkás ember méltóságá-

nak tekintetbevétele és megbecsülése nem merő szentimentálizmus, hanem az üzemvezetés igazi művészetének alapja ; nem is említve azt, hogy az a hang, melyet az előljáró személyzetével szemben használ, azonnal tovább terjed lefelé és ennek következtében a készséges együttműködés helyébe mindenütt a merő mechanika és kedvetlen hozzájárulás lép. A japánok azt mondják, hogy egy ház szellemét még a kutyák viselkedéséből is meg lehet ismerni. Ez nagyon helyes megfigyelés és minden művezetőnek megmutatja, micsoda társadalmi és technikai jelentősége van az ő példaadásának.

Platon az «Állam»-ban királyi művészetnek nevezi a vezető ember azon tehetségét, melynél fogva a lelkeket helyes módon egymásba szőni és készséges beleilleszkedésre meg alárendelésre lelkesíteni képes. Ehhez a művészethez azonban szükséges, hogy a vezető maga is szervezett jellem legyen, aki bele tud helyezkedni mások állapotába és őket egyéniségük és helyzetük szerint tudja kezelni. Ezért Jowett College Sermons-eiben az igazi *man of business*-ről (üzletemberről) joggal mondja, hogy az aritmetika tudományával kezdi és a jellem tudományával végzi. Ez annyit jelent, hogy mindjobban meggyőződik a munkában a lelki elem fontosságáról és arról, miért kell az igazi mérnöknek mindig pedagógusnak is lennie.

Hasonló szellemben magasztalja Carlyle is az igazi captains of industry-t, az iparkapitányokat. Azt állítja, hogy a lázadások nem onnan származnak, mintha az emberek nem akarnának engedelmeskedni ; ellenkezőleg, az emberek kívánkoznak vezetés és engedelmesség után, de mint emberek akarnak engedelmeskedni, nem pedig mint állatok : erkölcsi hatalom előtt akarnak meghajolni. A zsarnok előljáróra főleg azért haragusz-

nak, mert durvaságával lehetetlenné teszi számukra az engedelmeskedést és ezáltal kizökkenti őket az egészséges életrendből.

Ezek az észrevételek nem irányulnak a *szolgálati fegyelem* ellen. A szilárdság ép oly szükséges a vezető részéről, mint a jóság. De a szilárdságot nem a brutalitás és szívtelenség adja meg; ellenkezőleg, a túlzott külső szigorúság mindig a belső szilárdság hiányát jelenti; elárulja azt a félelmet és bizonytalanságot, mely az olyan jellemek tulajdona, akik lelkükben ép az ellenkezői annak, amit másoktól kívánnak; lelkileg züllött, szervezetlen emberek, kik szerencséltlenségükre arra volnának hivatva, hogy másokat szervezzenek. Az igazi szilárdság csak sok évi akaratkorlátozás, tiszta lelkiismeret és erkölcsi bátorság gyümölcse. Akinek az ilyen dolgokban magasabb műveltsége van, az mindig tud fegyelmet teremteni és könnyen el tudja szigetelni az ellenálló elemeket.

Aki vezető állásban önzetlen akar maradni és igazi művészségig akarja vinni a parancsolásban, annak saját parancsolási dühét is szigorú zabolán kell tartania. Már a katonai életben is csak azt tartják kiváló parancsnoknak, aki nem maga parancsol meg minden apróságot, hanem tiszteletben tartja az alvezérek önállóságát és felelősségvágyát; a polgári életben a parancsolónak ez az egyéni háttérben-maradása még sokkal fontosabb. Aki nem tudja személyzetét felelősségre nevelni, aki nem törekszik arra, hogy önmagát fölöslegessé tegye, az nem vezető, hanem rendbontó tényező. A túlságosan részletes ellenőrzés mellett nem marad sem ideje, sem nyugalma a vezető személyiség legmagasabb szellemi tevékenységeinek kifejtésére; és mivel önmagának nincsen tiszta fogalma ezen tevékenységek rangfoko-

zatáról, ez a fogyatkozás alantasaira is átragad. Az ilyen parancsolók tulajdonképen engedelmeskedésre születtek, az ő voltaképeni körük a részletmunka, és tévedésből kerültek vezetőhelyre. Vezetni annyi, mint nevelni, nevelni pedig annyi, mint növelni az erőket, nem pedig elnyomni.

3. «Magasabb hivatalnokok».

Ezek a szempontok nemcsak a gazdasági élet vezetőire vonatkoznak, hanem az állami hivatalnokokra is. Akiben nagy hivatali tekintély halmozódik, aki nagy bürokratikus gépezet fölött rendelkezik, annak jelleme nagy veszélyeknek van kitéve. Ha valaki világos megismeréssel és komoly akarattal idejekorán biztosítja magát ezen veszedelem ellen, ha nagy befolyását igazán emberileg értékesíti, bármilyen hivatalnoki állásban mély megelégedést találhat. Aki így akarja fölfogni a hivatalnoki állást, mindenekelőtt tartsa szem előtt, hogy a hivatalnoknak sajátos fajtájú önzetlenségre van szüksége, mely abban áll, hogy tekintélyét egyáltalán nem vonatkoztatja saját személyére, hanem minden hivatalnoki pöffeszkedéstől megtisztulva, csak mint az állam képviselője lép föl. Ezen követelmény teljesítése nem utópia ; ilyen a hivatalnoki tekintélytől teljesen érintetlen jellemeket különösen megasabb rangú angol és olasz hivatalnokok közt gyakrabban lehet találni. Ezek sokan igazán mintaszerűen képviselik az államot : nem rendőri módon fogják föl az állam hatalmát, hanem az állami méltóságot és nagyságot föllépésük bizonyos királyi szabadsága és érettsége által juttatják kifejezésre, nem pedig rablelkű szigorúsággal és fontoskodással.

Midőn a hivatalnoktól azt kívánjuk, hogy önzetlenül képviselje az államot, egyáltalán nem azt akarjuk

mondani, hogy személyiségének teljesen háttérbe kell szorulnia. Csak nem szabad hivatali tekintélye alapján eltelnie hatalmának érzetével. Különben pedig a hivatalnoki állás bő alkalmat nyújt személyes tevékenységre. A mélyebb lelkületű ember számára az ilyen alkalmak adva vannak mindenütt, ahol az állami bürokratizmus mechanikai nyomását enyhíteni lehet, akár azáltal, hogy személyes jóságával fulánkját veszi a túlságosan szigorú előírásoknak és törvényeknek, akár azzal, hogy az egész üzemben a lovagias emberkezelés, a személyes gondoskodás szellemét viszi bele. Milyen megújhodás ébred abban a hivatalban, ahol egy fenkölt gondolkodású főnök bátran és következetesen érvényesíti azt a meggyőződését, hogy minden hivatali munkát a kifogástalan tisztesség és nagylelkűség szellemében kell elintézni!

Az állam iránti hűséges odaadás nemcsak annyit jelent, hogy a pénztárt rendben tartsuk, hogy külsőleg hűségesen óvjuk az állam érdekeit. A tulajdonképeni lojalitás ott kezdődik, ahol az állam képviselője ezt kérdezi magától: Hogyan kell beszélnem és cselekednem, hogy föllépésemmel az állami gondoskodás egész méltóságát és egyúttal egész caritas-át kifejezésre juttassam? Hogyan birhatom rá a féktelen és csak a saját igazát látó egyént a határok és a kötelességek tiszteletére? Nemde előbb nekem magamnak kell szemmel láthatólag haladást tennem saját akaratosságom megrendszabályozásában és felelősségre-szorításában, csak azután gondolhatok arra, hogy másokat nyerjek meg az állami rend számára?

Ezt a kérdést kell magához intéznie a vasuti kalauznak meg a rendőrnek épúgy, mint a legfelsőbb államhivatalnoknak. Elmélyedő gondolkozás után megfe-

lelni e kérdésre — ebben áll a hivatalnoki pálya magasabb felavatása. Sőt a magasabb hivatalnoki páya tulajdonképen ott kezdődik, ahol erre a kérdésre önvizsgálattal és önneveléssel megfelelnek.

4. A kereskedői pálya.

a) *Gazdálkodás és erkölcsi törvény.*

Némelyik ember komolyan azt hiszi, hogy kétféle erkölccsel lehet boldogulni az életben. Azt hiszik, hogy szakmájukban minden magasabb elv nélkül cselekedhetnek, házi körükben azután annál inkább élhetnek lelkük finomabb szükségletei szerint. Az ilyen kettős existencia a valóságban lehetetlen. Egy ideig az ember csak ellehet vele, előbb-utóbb azonban érezni fogja, hogy lehetetlen az ördögnek büntetlenül odanyújtanunk egy ujjunkat is, és hogy mély igazság van abban a régi népmondában, hogy az ördög egészen elviszi azt a lelket, mely a siker érdekében egyszer ördögi segítséget vett igénybe. Aki bármely téren is emancipálja tetteit a lelkiismeret fönnhatósága alól és ehelyett a fogható és látható dolgok tekintélyének lesz imádójává, az csakhamar minden más téren is megvesztegethetővé, hűtelenné válik és túlteszi magát az iratlan törvényeken. Azért sok dolog nemcsak a velük kapcsolatos rútság és gyöngeség miatt van megtiltva, hanem azért, mert a jellem a teljes következetességen alapul és ezért bomlásnak indul, mihelyt az életnek csak egy vonatkozásában is diadalmaskodik a hamisság az igazságon.

Az olyan üzleti gyakorlat, mely az erkölcsi törvényen túlteszi magát, nemcsak a jellemre jelent nagy veszedelmet, nemcsak a hivatásban való örömet öli meg, hanem merőben üzleti és gazdasági szempontból

is rövidlátásra mutat. És pedig elsősorban azért, mert kikapcsolja a munka legmélyebb és legmegbizhatóbb indítékait, másodszor pedig azért, mert az erkölcsi igazságok a gazdasági hivatásban is döntő jelentőségűek. A rend, megbizhatóság, hűség, óvatósság, becsületesség elsőrangú gazdasági tényezők ; mert az anyagi dolgok kezelésében nagyon is reális nagyságok meg viszonyok szerepelnek, melyek nem türik meg a végig való csalást és minden szabálytalanságot kérlelhetetlenül megbüntetnek — igaz, nem mindig tüstént, de a gazdasági téren még láthatóbban, mint más téren, egy bosszuló hatalom uralkodik a csalók és könnyelműek fölött, mely hol itt, hol ott sujt le, a csalót állandó rettegésre és nyugtalanságra kárhoztatja és még a legszerencsésebb szédelgőnek is megkeseríti diadalmámorát.

Min fordul meg végelemzésben egy cég jó neve ? Reklámokon és fényűző kirakatokon ? Vagy a nagy tartaléktőkén ? Nem ; hanem : *a nagy gazdasági megbizhatóság mögött mindig ott áll egy jellemes ember.* Ez az egyedüli szilárd pont ebben az életben, ahol minden inog és hullámzik ; ez az a hely, ahol minden váltót beváltanak. Ime ezt jelenti a jellem a gazdasági életben.

Aki nem tudja nagyban megérteni, hogy minden tartós anyagi gyarapodás a lelkiismeret bűntelenségén fordul, az csak figyelje meg e szempontból a magánháztartások történetét. Meg fogja látni, hogy sok technikailag példásan vezetett háztartásban egyszerre valami bomlás, fönnakadás és visszaélés mutatkozik, ha vezetőjük a magasabb lelki javakat föláldozza a külső dolgok érdekében. Mert hát azt a gépezetet, amelynek ember a neve, nem gőz vagy elektromos erő hajtja, hanem a lélek ereje ; és ha a lélektől megvonjuk a neki megfelelő táplálékot, az örök gondolatokat, megszünik mozgatni

az akaratot, nem fogja többé éltetni a lelkiismeretet, és az ember vagy egyáltalában nem dolgozik többet, vagy csak alantas indítékokból. Ezek az alacsony indítékok pedig lassan, de biztosan megbontanak minden munkaközösséget és aláássák a személyes tevékenység alapjait; szétrombolják a háztartásban élők erkölcsi közösségét, fölszabadítanak a ház tagjaiban minden rossz szenvedélyt, kikezdik a jellemet, szétárasztják a hideg önzés és hűtlen titkolódzás levegőjét, melyben tönkremegy minden áldás — és ha az első generáció nem éri meg az összeomlást, annál biztosabban megérik a gyermekek és az unokák.

b) *Koncentráció.*

Miles angol gyáros és pedagógus a koncentráció hatalmáról írt könyvében azt tanácsolja a fiatalembereknek, hogy sohase koncentrálják erejüket vakon a minden áron való sikerre, hanem *mindenekelőtt az élet erkölcsi értékeit vegyék célba*, és ezeket ne is tévesszék szem elől, bármennyire kénytelenek is rávetni magukat az élet alsóbbrangú szükségleteire. Az ideálra való koncentrációnak nagy gyakorlati jelentősége is van, mert biztosít bennünket mindazon zavarokkal szemben, melyeknek akarásunk és tevékenységünk ki van téve, mihelyt alacsony vágyaink: a játékösztön, becsvágy, féltékenység, uralomvágy, élvezetvágy fölszabadítva érzik magukat a lelkiismeret erős ellenőrzése alól.

Miles említ egy nagy angol vállalkozót, a legsikeresebb tevékenységű londoni üzletemberek egyikét, aki egészen szerény kezdetből küzdötte föl magát anélkül, hogy bármi kár esett volna lelkén. Az az ember, úgymond, nemcsak vasárnap gondol egy-két óra

hosszat az örök igazságokra, hogy azután az imakönyvvel együtt ismét félre rakja őket, hanem annyira bennük él, hogy mindenkor úgy szólván a tudat alatt is ezek vezetik. Koncentráltan dolgozik, de nem akar mindenáron fényes eredményeket, hanem minden áron becsületes, emberséges és nyugodt lelkiismeretű akar maradni, és csak azután fényes eredményeket — ha lehetséges. Miles megjegyzi: «Ha meggondoljuk, mennyi jót művelt ez az ember a legkisebb fitogtatás nélkül, fölkínálkozik a kérdés, vajjon az a másfajta koncentráció, mely csak az anyagi értékekre irányul, tekintet nélkül arra, amit az evangélium követel az embertől, nem teljesen a gonosztól van-e, azaz: vajjon az akarat koncentrálása nem nagyon veszélyes dolog-e, hacsak az én Istennél nem jár», míg a szem múló dolgokra irányul. Az üzleti élet egynéhány ágának pontos tanulmányozása arról győzött meg, hogy semmiféle életkörben sem fejlődhetik brutálisabb, embertelenebb, önzőbb, magarombolóbb jellem, mint az üzleti életben. Ezt már abból is következtethetjük, hogy sehol sem láthatni brutálisabb, kietlenebb, önzőbb, dúltabb arcokat, mint itt. Rám nézve a könyörtelen, nyugtalan üzleti arc a legszomorúbb látvány a világon, szomorúbb mint az iszákosnak és a kiélt kéjencnek az arca: «Ha nagy lelki erő és szilárdság rossz utakra téved, rettenetes külsőt ölt.»

c) *Alkalmazottak és inasok.*

Sok üzemben manapság rendkívül nagy a lelkiismeretlenségre való kisértés az alkalmazottak és inasok számára. Nemcsak azért, mert a gazdasági élet nagyméretű tisztességtelenségeinek hire az ifjúság körébe is eljut, és azt a véleményt kelti, hogy a tisz-

tességtelenség hozzátartozik a nagyszabású gazdálkodáshoz; hanem azért is, mert az alkalmazottak, sajnos, saját üzleteikben sok olyan dolgot látnak, melyek épen nem alkalmasak arra, hogy a hűségbe és becsületességbe vetett hitüket megerősítsék.

Az imént az erkölcsi tényezők gazdasági jelentőségéről beszéltünk. Ma sokkal szükségesebb, mint valaha, hogy a becsületesség nagy egyéni jelentőségéről is minél többet beszéljünk. Adjunk utat-módot a fiatal embernek arra, hogy ne attól tegye függővé a lelkiismeretességet, mit csinálnak mások. Sajnos, nagyon sokan azt gondolják, hogy a becsületesség áldozat, melyet másokért hozunk — azért szigorú becsületességük mindjárt enged, amint megtudják, hogy a megkárosított könnyen kiheveri a veszteségét. Valójában azonban az embertársaink vagyonától való abszolút tartózkodás a legmélyebben összefügg lelkünk üdvével. Valóságos áldás lelkünkre nézve, hogy kívánságainknak és szenvedélyeinknek áthághatatlan határ van szabava, hogy telhetetlen harácsolás-vágyunk szoros korlátok közé van szorítva. Ez az első szabadítónk, mely az önzés sötét hatalmaitól megment, első nevelőnk, mely engedelmességre szorít lelkiismeretünkkel szemben. A becsületesség e teljesen egyéni jelentőségéből érthető az is, hogy a tisztességtelenség már külsőleg is elárulja magát az elváltozott arckifejezésben. Ha figyelmesen megvizsgáljuk az ilyen arcokat, akkor, és csak akkor, meg fogjuk érteni, mit jelent az, hogy a becsületesség valóságos áldás lelki üdvünkre és hogy nemcsak embertársaink vagyonához meg a jogrendhez van köze. A tisztességtelen embereknél a magasabb lelki erők nem vesznek részt minden cselekedetben; cselekvésük elszabadult a lelkiismeret

uralmától, s a pillanat és az alkalom játékszerévé lett. Ezért van megírva: *Te* ne lopj, *te* maradj tisztán; a *te* érdeked megvesztegethetetlenül becsületesnek maradni, ha körülötted mások még oly szemérmetlenül csalnak is. Önállónak lenni a becsületességben, *szakembernek lenni a hűségben — ez minden fiatal ember legelső és legfontosabb hivatása.*

Az ember és állat különbsége sehol nem nyilvánul oly kézzelfoghatóan, mint abban, amit abszolút megbizhatóságnak nevezünk. Figyeljünk csak meg egy kitanított kuvaszt, amint a hentestől kolbásszal telt kosarat visz haza. Útközben más kutyák támadják meg. Dühös, kötelességszerű hűséggel védi a kosarat. De abban a pillanatban, mikor a többi kutya föllöki a kosarat és neki esik a kolbásznak, vége a kuvasz absztinenciájának. Nem úgy okoskodik: «Ez a ti lelkiismereteteken szárad, én becsületes maradok», hanem lenyeli, amit megkaparinthat. Itt van az állatvilág határa: a jellem egész fönséges világa a kuvaszon túl veszi kezdetét.

De sajnos, hány ember reked meg a kuvasz szinvonalán!

A becsületességre való önnevelésnek az a legdicséretesebb módja, hogy még a legkisebb dolgokban is tudatosan lelkiismeretesek maradunk, mert az ilyen lelkiismeretességgel voltaképen nagy hitvallást teszünk a becsületesség mellett, és eleve kifejezést adunk amaz elszánt elhatározásunknak, hogy a tisztességtelenséggel szóba sem állunk. «Becsületességünk fokmérője, mondja Hilty, a legjelentéktelenebb dolgokban való viselkedésünk.» Ennek erkölcsi oka van. A nagystílű becsületesség ugyanis sokaknál csak a megszokás vagy az okosság sugallata, és a jellemről nem nyújt fel-

világosítást. — A kis dolgokban való becsületesség egyúttal a legjobb oltalom az élet nagy kisértéseivel szemben. Amint a fogak elkorhadnak, ha zománcuk elpusztúlt, úgy nagyon könnyen teljes romlásnak indul az az ember, ki a legcsekélyebb tisztességtelenségtől már nem tud undorral elfordulni. Nagy és fontos téma reggelenkint ébredéskor azon gondolkozni, hol kezdődik tulajdonkép a tisztességtelenség és mit jelent a tökéletes tisztesség.

Sok fiatal embernek sejtelme sincs arról, mit jelent az életben a jó hírnév és miként irányíthatjuk magunk mellett vagy magunk ellen épen pályánk kezdetén a jó hírnév hatalmát. Gotthelf Jeremiás «Uli, a béres» című elbeszélésében ezen jó hírnévre vonatkozólag a következőket mondja, ami áll minden pálya kezdetére:

«Tetteinkkel szokásokat nevelünk lelkünkbe, de egyúttal jó nevet is szerzünk. Ezen a hírnéven dolgozik mindenki gyermekkorától sírjáig; minden kis tettünk, sőt minden szavunk hozzájárul e hírnév fejlesztéséhez. Ez a hírnév megnyitja vagy elzárja előlünk a sziveket, becsültté vagy megvetetté, keresetté vagy kerültté tesz bennünket. Bármilyen kicsiny is valaki, embertársai megfigyelik és megitélik, mennyit ér számukra. Minden kisbéres és minden szolgáló akaratlanul is a hírnevén dolgozik és ahhoz igazodik a bérük, hogy milyen a hirük. Ez a hírnév utat nyit vagy zár előttünk. Beszélhet valaki még annyit is, szidhatja még úgy is korábbi gazdáit, ez nem teszi jóvá a hírnevét, mert tettei már régen megalkották azt. A ilyen hírnév messze földön ismertté válik, nem tudni hogyan. Csodálatos dolog a hírnév.»

d) *Kicsinységek.*

Van még egy vonás, amelynek ápolása épen a kezdő kereskedőre nézve döntő fontosságú : a pontosság. Ismeretes, hogy I. Napoleon elejtette azokat az embereket, akik e tekintetben nem voltak másodpercre megbizhatók. De nemcsak a hadviselésben függ minden művelet sikere a pontosságtól. A pontosság általában minden olyan hivatásban szükséges, mely sok embernek szövevényes együttműködésével jár, amint látjuk is épen a világgazdaság nagy hálózatában. Itt bánatbüntetések biztosítják a határidők pontos betartását, és minden munkásnak alkalmazkodnia kell ezekhez a határidőkhöz. Számtalan csődnek csak a pontatlan fizetők az okai. A pontosság tehát a legelemibb szoktatás, mellyel az egyes az emberiség közös nagy háztartásába beleilleszkedik. Aki ezen a téren kérlelhetetlen szigorúságot tanúsít önmagával szemben, az föltétlenül megnyeri előljárói bizalmát és mindenekelőtt nagy pontosságra nevelődik egész hivatási tevékenységében.

Itt ismét kézzelfogható, micsoda jelentőségük van a kicsinységeknek. Mennyire kezében tartja a fiatal ember tulajdon sorsát, ha döntő éveiben üdvös szokásokat sajátított el és semmiféle pajtástól nem fogadja el azt a hitegetést, hogy a könnyelműség az ifjúság erénye! Nem, a könnyelműdség voltaképen gyöngeség és a szellemi erőtlenség jele — azért erőteljes fiatal embernek száműznie kell. Joggal mondja ezért Ruskin : «Kevés kiméletet tudok mutatni azon emberek iránt, akik az ifjúság könnyelműségét és gondatlanságát mentegetni szeretik. Sokkal könnyebben meg tudok barátkozni az öregkor gondatlanságával, ami igazán

elnézést érdemel. Hogyan lehet mentegetni a gondatlanságot olyan korban, melyben sorsunk minden fordulata saját elhatározásainktól függ? Hogy volna menthető a könnyelműség az ifjúkorban, mikor egy élet boldogsága sokszor egy órától, egy perctől függ! Mikor minden tettünk későbbi magatartásunk egy alapköve, mikor minden álmunk a lét vagy a nemlét fölött határozhat! Nem bánom, az öregkor lehet könnyelmű és gondatlan, de az ifjúság soha!»

e) *Megbizhatóság.*

Ha valaki áttekinti megfigyeléseit, kevés emberre akad, aki a vállalt föladatok és felelősségek elvégzésében teljesen megbizható volna. Kevés ember akad, akinek át lehet adni egy levelet, vagy akire rá lehet bízni egy üzletet és egyáltalán nem kell attól tartani, hogy elfelejti vagy hiányosan végzi el, amit vállalt; aki megtéveszthetetlen pontossággal mindenre gondol és mindent készenlétben tart, mikor például egy gyermek vagy egy beteg gondozásáról van szó; aki a vállalt felelősséget annyira gondolatai, érzelmei és akarata gyujtópontjába állítja, hogy képtelen elfelejteni valamit. Sok emberben megvannak az ilyen megbizhatóság csírái; de valamennyien nagyon kevéssé gondoljuk át, mennyi belső érték, mennyi egyéni becsület fordul meg e tehetség kifejtésén. A fejlett felelősségérzetben voltaképen diadalát üli a lelkiismeret a könnyelműség és züllöttség fölött, a hódító akarat a lustaság fölött, az önmegtagadás az önszolgálat fölött. A legkisebb dolgokban is hű, tökéletes megbizhatóság — ez záloga az elvi tiltakozásnak minden befejezetlenség és félség ellen. Már csak ezért is jellemalakításunk homlok-

terébe kell-állítanunk ezt az elhatározást, hogy *tökéletes férfi-hűségre törekszünk a ránk bizott dolgok elvégzésében.*

Florence Nightingale a betegápolás terén megmutatta, hogy mit jelent, mennyi önzetlenséget kíván tulajdonkép az igazi felelősségérzet, és mily fölületesen fogják fel sokan, még buzgó ápolónők is a felelősséget. «Kevés ember és kevés nő tudja, mit jelent valamiért felelősnek lenni, úgy kicsiny, mint nagy dolgokban.» Sok ápolónő nagyon körültekintő, míg szolgálatban van, de sohasem gondol arra, «mi történhetik azalatt, míg én oda vagyok». A felelősség nyilván abban áll, hogy nemcsak magunk teszünk meg mindent úgy amint kell, hanem arról is gondoskodunk, hogy mások is megtegyék a magukét, és hogy senki se nyúljon közbe tudatlanságból vagy rosszakaratból.

Az idevágó fejezetet Florence Nightingale a «Betegápolók tanácsadója»-ban így cimezi: «Mindenre gondolni». Ez a fölszólítás valóban mindenkinek szól, aki valamilyen állásban felelős másokért. S nemde ez a gyakorlódás, a mindenre kiterjedő gondolkozás nagy mértékben előmozdítaná egyebekben is a gondolkozás egyetemességét?

A megbizhatóságot meg lehet tanulni, ha igazán akarjuk, ha van némi sejtelmünk arról, hogy mily magasan áll lélekben az olyan ember, akire biztosan lehet építeni, ha van fogalmunk arról, mennyi győzelmet kell kivívnunk a velünk született ledérség és önzés fölött, hogy mesterek legyünk a mindenre gondolás művészetében. Aki ilyen mester akar lenni, az gyakorolja magát a mindennapi élet aprólékos dolgaiban. Utazásoknál pl. számtalan alkalmat találunk arra, hogy a mások informálásában, a rendezésben, a poggyász-ellenőrzésben sok

hanyagságunkról és szórakozottságunkról letegyünk, fensőbb precizitásra és körültekintésre neveljük magunkat és megbizhatóságot tanuljunk. Egyáltalán, ha teljesen koncentráljuk szellemünket az ilyen egyszerű szolgálattételekre és gondoskodásokra, ha arra kényszerítjük magunkat, hogy összes erőinket összeszedjük olyan felelősségek kedvéért, melyek kívül esnek saját ösztönéletünk körén, hatékony módszert nyertünk a lelkiismeret finomítására és önző, álmodozó kábultságunk lerázására. A kis dolgokban való megbizhatóság örömei fölbiztatnak azután a nagy dolgokban való hűségre. Az utóbbi pedig már itt a földön titokzatos boldogságot tartogat számunkra. Vagy hol az a hírnév, mely oly boldogságot adna, mintha valaki négyszemközt azt mondja nekünk: «Benned meg lehet bízni».

5. A politikai pálya.

«... Und keiner lebt, der aus ihrem Dienst die Seele hätte rein zurückgezogen — és nincsen senki, aki szolgálatában tisztán őrizte volna meg lelkét». Wallenstein e szavai a politikai pálya rendkívüli kisértéseiről elterjedt közvéleményt fejezik ki. Ép ily közkeletű az a fölfogás is, hogy a politikai pályán az egyéni lelkiismeretnek egyáltalán nincs is szólásjoga, mert vérbe és nevetségességbe fúl az a politika, mely a nagy nemzeti és társadalmi életkérdésekben a kiméletlen érvényesülést fölébe nem helyezi minden lelkiismeretfurdalásnak. «Olyan emberekre van szükségünk, kik jobban szeretik hazájukat, mint lelküket», mondotta egy firenzei államférfiú.

Igaz ez? Vagy végeredményben talán maga a haza is a lelkek megvesztegethetetlenségéből él, még ha ez a

megvesztegethetetlenség látszólag pusztulásra vezet is? Legmélyebb alapjában talán mégis azokra van utalva az emberi társadalom, akik inkább mindent elvesztenek becsülettel, semhogy piszkos eszközökkel akarnának győzni?

Nem kérdezzük: Mit hoz a jövő? Nem akarjuk magunkat illuziókba ringatni arra nézve, hogy mily tehetetlen a lelkiismeret a nagy szociális szenvedelmek tomboló viharában. Csak azt kérdezzük: Min alapul az állami közösség valódi, állandó egészsége és munkabirása?

S ezt a kérdést épen realisztikus szempontból vetjük föl. Meg merjük kockáztatni azt a kérdést, vajjon az úgynevezett reális politika nincs-e talán még híjával az egészen következetes realizmusnak, amely a politikai tetteket nem a világtörténelem szinpadán jelentkező pillanatnyi következményeik szerint itéli meg, hanem aszerint, hogy mennyi bomlasztó ösztönt szabadítanak föl, mennyi lelki nagyságot pusztítanak el a néplélek mélyeiben. Az erkölcsi erők talán mégis csak elsőrangú *államfönntartó erők*, melyekkel nem lehet játszani anélkül, hogy a társadalmi élet alapjait ne veszélyeztetnők? S vajjon, ha a lelkiismeretességet egy területen nevetségessé tesszük, nem lesz-e ezáltal minden más téren is kétséges a jogosultsága? Az utolsó itéletről szóló tanításnak nem az-e a mély értelme, hogy végre mégis csak elveszi itéletét minden, ami az erkölcsi törvénnyel ellentétben akar érvényesülni — nem az élet fölszinén s nem épen kézzelfogható katasztrófák útján, hanem a valóság mélységeiben, ahol már nem érvényes a látszat, s csak az van igazán alkotó erőnek elismerve, ami a lélek alkotó erőiből született?

Ha a modern ember azt hallja, hogy *a világtörté-*

nelem világitélet, rendesen az az érzése, hogy itt egy régi, gyermekijesztő mesével van dolga. Legfölebb abban az értelemben fogadja el ezt a mondást, hogy a világitélet épen az erkölcsi törvények szerint igazodó politikát itéli el : hiszen a világtörténeti siker mindig a legnagyobb kiméletlenség részén van; vagy mint Nagy Frigyes mondotta : Az Isten mindig a nagyobb haderővel tart.

Ezt a nézetet nem épen könnyű megcáfolni, mert hivatkozhatik pillanatnyi eredményekre és a kézzelfogható haszonra, és ezekből a felületes benyomásokból mindig új táplálékot meríthet.

S mégis az egész emberi nem sejtelemszerűen érzi és elismeri a lelkiismeretben megszólamló törvények félelmetes hatalmát és jelentőségét. Az élet minden nagy látója érezte, hogy alapjában mégis csak az erkölcsi törvények határoznak ebben az életben is a népek élete s halála fölött. Vallás és költészet tele van egy kikerülhetetlen és rémítő hatalmú igazságosság emlegetésével, mely igazságosság a népek sorsában érzeteti és nyilvánítja jelenlétét, a fékevesztetteket és hűtleneket átokkal és romlással sujtja; sőt az emberiség legmélyebb öntudatában sokkal parancsolóbban, reálisabban és elevenebben él eme büntető igazságosság tudata, mint a napi sikerek győzelmi kiáltása és a nagy tettek csillogása.

Ezért mély szimbolikus jelentősége is van annak, hogy a Biblia az emberi történelem központjába a bűnbeesést állítja és minden egyes esemény arra van vonatkoztatva és attól nyeri értelmét meg jelentőségét.

Az antik irodalomban ez a meggyőződés sejtelemszerüen szólal meg. Hogy riad fel éjjente rettenetes álmaiból Aischylos Klytaimnestrája, hogy tör ki e szavakban : «Ha a világ összes vizei összetorlódnának is egy folyamba, hiába mosnák a gyilkos kezét !» S Agamemnon

hallja végzetét : «Isten nem felejti el a népek gyilkosát». S az erkölcsi hatalmak elkerülhetetlen realitásáról való meggyőződés szólal meg Sophoklesnél, midőn a kórus könyörögve emeli föl kezét s e szavakra fakad : «Ne engedj sóha hűtleneknek lennünk az ősi törvényekhez, melyek a fényes magasokon honolnak s nem halandó ember erejéből születtek».

Itt az a meggyőződés jut kifejezésre, hogy a lelkiismeret eme törvényei a bölcsesség és az előrelátás magaslatán születtek, ahonnan tekintve eltünik az élet ámítása és láthatóvá válik mindaz, ami az életet legmélyebb alapjában összetartja.

Végre gondoljunk Shakspere királydrámáira : Itt gyilkosság, kiméletlen hatalomvágy, gőg, bosszúvágy és egyéb szenvedélyek töltik meg az élet szinpadát, de azután minden hirtelen, tehetetlenül dől össze és látjuk, amint III. Richárd már nem tudja elviselni bűnei súlyát, Lady Macbeth tétova bolyong a néma éjszakában és férje tanácstalanul küzd lelkiismerete rettenetes kísérteteivel.

Az itélet ez elragadó képei olyan tudásból és látásból támadnak, amely sokkal mélyebb, mint az a pillanatot átölelő politikai éleslátás, mely a dolgokat az élet egészéből kiragadja és csak a történések felszinét veszi szemügyre. Pedig az emberiség igazi kulturájára nézve rendkívül fontos, hogy *a cselekvők alávessék magukat a látóknak* és megértsék : A jó és rossz fogalmai valóságok, melyeket nem lehet ugyan kiszámítani, mint a földterületeket és a kivitel tonnáit, de mégis mélyebb összefüggésben vannak a népek életgyökereivel, mint a látható világ összes realitásai.

A higiéné tudománya ma már egyre jobban úrrá válik a merőben materialista egészségtan fölött ; az orvo-

sok kezdik megérteni, hogy a fizikai szervezet és az idegrendszer is mindenekelőtt a szellem életadó energiájára van utalva és csak a szellemben van igazi regeneráló képesség; ami elöli a jellemet, sohsem mozdíthatja elő tartósan a testi egészséget. Eljő az idő, mikor a pszichotherapia e szempontját a társadalmi szervezet egészségtanára is alkalmazni fogjuk s mikor el fogjuk ismerni, hogy nemzeti életünk gondozása épen a reális politika szempontjából eddig nem bölcsesség volt, hanem nyomorult, rövidlátó kontárkodás: *Az állam sem élhet a cape-rape programmjából, hanem csak politikájának szellemi és erkölcsi nemességéből és abból a bátorításból, melyet az ilyen összpolitika ád a nemzeti élet nemesebb elhatározásainak.* De ahol az erkölcsi hatalmakat az állami élet nagy szinpadán nevetségessé teszik és feláldozzák a kézzelfogható sikerek bálványának, ahol többre becsülik a rög nagyságát a jogérzet megnövekedésénél, ahol ezt a jogérzetet minden nemzeti egészség és kultúrképesség értékes tőkéje gyanánt nem ápolják és bátorítják, ott a kiméletlen hatalomvágy hovatovább félre tesz minden szemérmet és a rövidlátó önérvényesülés szelleme kerekedik fölül ama mély reálpolitikai bölcsesség ellenében, mely ezen szavakból szól: «Aki életét megnyeri, elveszti azt».

A politikát elválasztani az erkölcsi törvénytől, ez szakasztott úgy fest, mint a hajózást elválasztani az oceanografiától. Az erkölcsi igazságok tartalmazzák a legmélységesebb tájékoztatást arra nézve, hogy mi tartja alapjában össze az emberi életközösséget. Aki emancipálta magát tőlük, az magától a való élettől szakadt el és így el fog pusztulni.

Nagyon helyesen mondotta egyszer Björnson: «Mondom neked, amely ország elrabolta a másét, az az

ország élesebbre feni a betörő feszítő vasát, jobban megkeményíti az előljáró kemény szivét és kiveti jogából a lelkiismeretet a családban ép úgy, mint a társadalomban».

Az állam nem olyan egyszerű szervezet, hogy megélhetne azokból a nyers önfenntartó tevékenységekből, melyeket realisztikus politikánk az előrelátó ravaszság tetőpontjának tart. Az állami szervezet rá van utalva egy egészen más tartalék-tőkére, t. i. rengeteg áldozatkészségre, az ösztönökkel és a vágyakkal szembeszállni tudó erkölcsi ellenálló erőre és végre arra a finom jogérzésre, amelynek vezetése mellett az ember inkább mindenről lemond, semhogy embertársát jogos tulajdonából kitudja. Csak ezen az alapon állhat meg az az óriási szövevényes élet és munkaközösség, melyet a modern állam szervez. S ha egy állam összes szomszédait ki tudná űzni birtokaiból, nem volna arra ereje, hogy helyzetét kihasználja. Mert a lelkiismeret finomodásán alapul minden technikai és gazdasági kultúrmunka is ; ami hódítást e finomodás rovására tesznek, az megbénítja és kiöli a nemzeti munkakifejtés legmélyebb produktiv erőit és mindenütt a felelősség nélküli rablógazdálkodást, a lelkiismeretlen nyereségvágyat és végeredményben a rothadt élvezetvágyat ülteti trónra. Ide lyukad ki a világtörténelemben végbemenő itélettel szemben tanusított hitetlenség s így válik kézzelfoghatóvá az iratlan törvények jelentősége.

Régi és mélyértelmű hagyomány az, hogy a nyilvános épületeket kifogástalan anyagból, a legelőkelőbb stílusban kell fölépíteni ; hisz azok az állami életközösség magasabb méltóságának és jelentőségének intő jelei akarnak lenni. Vajjon mikor hatol be a népek és a felelős államférfiak lelkiismeretébe az az igazság, hogy az ország politikájának nem közönségesebbnek és kicsi-

nyesebbnek, hanem előkelőbbnek s fenköltebbnek kell lennie a magánélet politikájánál és hogy az államnak legfontosabb reprezentációs kötelessége arról gondoskodni, hogy minden tevékenysége és megnyilatkozása támaszt nyújtson a magánélet jellembeli nagyságának ahelyett, hogy a pillanatnyi siker kultusza által megtéveszti az egyéni lelkiismeretet.

Remélhetőleg közeleg már az idő, mikor a nagy kulturnépek nagystilű módszert fognak belevinni nemzeti önérvényesítésükbe ahelyett, hogy még mindig azokon a kicsinyes eszközökön élősködnek, melyek jellemzők ugyan egy nemzet félelmi politikájára, de nem méltók a tulajdonképeni hatalmi és kulturpolitikához. Akkor majd a hatalmas nemzetek elég erőt éreznek végre a nagylelkűségre, és az igazi reálpolitikusok Gladstone szavának államférfiúi igazságát veszik zsinórmértékül: «Ami erkölcsi szempontból helytelen, az politikailag sem lehet helyes».

6. A nevelői hivatás.

A mai ádáz létküzdelemben a legtöbb hivatás telisteli van kicsiny és nagy kisértésekkel a jellemre nézve; irgalmatlanul terrorizálják az embert, hogy izenkint adja oda jobb énjét és a külső dolgok imádásába fúljon. Egészen máskép vagyunk a nevelő hivatással. E hivatásnak csaknem minden követelése kiragadja az embert abból, ami van és fölemeli ahhoz, aminek lenni kellene. A nevelői hivatás állandó szívhez szóló intés arra, hogy térjünk vissza legjobb énünkhöz és törekedjünk a legtökéletesebb lelkiismeretességre. A még nem egészen keményszívű emberre a gyermekek mindig úgy hatnak, mint a husvéti harangszó: föltámadásra hívják ben-

nünk mindazt, ami magasra akar törni. Akárhány ember százszor káromolja az igazságot, de amikor gyermekszemek tapadnak rá, ellenállhatatlan titkos erőtől hajtva kénytelennek érzi magát bizonyságot tenni arról, amit káromolt és megtagadott. Sőt nem ritka dolog, hogy megrögzött gonosztevők is dühre gerjednek, ha gyermekeikben észreveszik a bűn kezdetét — öntudatlanul, mintegy álomszerűen él bennük az a vágy, hogy gyermekeikben túlemelkedjenek önmagukon és ösztönéletük rettenetes nyomorúságán.

A nevelői hivatás kiváló értéke tehát az, hogy gondosabbakká tesz mindennapi szokásainkban, éberebbé szavainkban és új elhatározásokra hív föl, amelyek újra megindítják a lelki haladás megakadt folyamatát.

A nevelői hivatásnak ezen egyéni visszahatását szándékosan állítjuk a jelen elmélkedés homlokterébe; mert korunk a sok pedagógiától vajmi keveset gondol azzal, hogy *a legnagyobb nevelő hatások nem a növendékek direkt kezeléséből indulnak ki, hanem a nevelő önneveléséből*, tehát — hogy úgy mondjuk — az indirekt módszerből. A gyermeket hasonlíthatatlanul jobban befolyásoljuk azáltal, amit saját magunk tökéletesítésén dolgozunk, mint azáltal, amit beszélünk hozzá. Nem azáltal lesz az ember rendet teremtő hatalommá, amit másoknak tilt meg, hanem azáltal, amit magának tilt meg.

Nem egy anya nagy szeretetében és aggodalmában fölveti a kérdést: «Mit tehetek gyermekemért, hogyan védhetem meg a kívülről és belülről rátámadó kísértések ellen?» S azután töri a fejét, vagy könyveket olvas a nevelésről. Pedig a helyes felelet csak ez lehet: Becsületes igyekezettel légy rajta, hogy olyanná tedd magadat, amilyennek gyermekedet akarod; a leghatásosab-

ban úgy fogod megvédeni gyermekedet a kisértés hatalma ellen, hogy te magad naponkint bármi kicsiny áldozatot csikarsz ki elpuhultságodtól, idegességedtől, szenvedélyeidtől. A te saját rejtett önlegyőzésed gyermeked leghatalmasabb őrzőangyala. Hiszen ezen önnevelő munkád nélkül minden tetted megcáfolja és csúffá teszi azt, amit ajkad mondott. Ellenben önlegyőzésed fölkelti a benned szunnyadó magasabb erőket, úgy hogy kisugárzanak szemedből, és minden szavadat mélyebb igazsággal és ékesszólással töltik el.

Nem tudunk nevelni másokat, ha nem hagyatkozunk magunk is a legmagasabb igazság vezérletére, ha meg nem szabadítjuk magunkat a fölfuvalkodottság görcseitől és a pillanat zsarnokságából, ha a legmélyebb őszinteséggel saját magunktól nem követeljük azt, amit a gyermek lelkében életre akarunk kelteni. Mert *azáltal nevelünk legmélyebben, amit lelkünkben kiküzdtünk magunknak;* a legnagyobb erővel nem azzal hatunk másokra, amit nappal kigondolunk, hanem amit álomtalan éjszakákon kivívtunk magunktól. És amit így saját magunkon építettünk és alakítottunk, az átalakítja arckifejezésünket, szavunk csengését s az ifjú lélekre tekintélyként hat: mint felsőbb dolgok valóságos jelenléte. Minden tanítóképzőben már az első órában figyelmeztetni kellene a fiatalembereket, milyen áruló az arcunk és hangunk: hangunk csengésében benn lappang mindaz a gyávaság, durvaság és gyöngeség, amelyet valaha megengedtünk magunknak. Minden szót, amit kimondunk, az együttzengő mellékhangok egész kara és az arc öntudatlan mimikája kisér — ezek a mellékhangok és ez a mimika gyakran meghazudtolják azt, amit mondunk, és elárulják, hogy életünk és tanításunk között disszonancia van, melyet senki sem

fog föl öntudatlanul is élesebben, mint a mérhetetlenül érzékeny, tágranyitott gyermeki lélek.

Fra Angelico állítólag mindig imádkozott, mielőtt égi alakjainak megfestése végett ecsethez nyúlt. Mennyivel inkább kell nekünk imádkoznunk, akik élő embereket akarunk alakítani — mennyire meg kell tisztítani magunkat minden rejtett tisztátalanságunktól, hogy életre keltsük a gyermekben a rejtett tisztaságot, menynyire össze kell szednünk magunkat és mennyire eggyé kell lennünk az isteni igazsággal, hogy szavunk utat találjon a gyermeki lélek isteni eleméhez.

Sok nevelő töri a fejét a gyermeki hazugság gyógyító szerein, de, sajnos, gyakran elfeledkeznek az első és legfontosabb eszközről: Vessék szigorú vizsgálat alá a saját mindennapi kijelentéseiket. Akkor aztán rendesen ijedelemmel veszik majd észre, hogy nem hazugok ugyan, de mégis akárhányszor hatvan kis valótlanságot is mondanak egy órában. Dicsérhetik aztán akár angyalok nyelvén az igazmondást: a gyermek a nevelő viselkedéséből beszélő cáfolathoz tartja magát és hozzászokik ahhoz a fölfogáshoz, hogy a legmagasztosabb dolgokat csak dalban dicsőítik, de az alkalmazás által nem szabad bemocskolni őket.

A szó szorosabb értelmében vett jellem is csak úgy nevelhető, ha a nevelő belátja, mi tulajdonképen a jellem és mit kíván tőlünk a jellemes magatartás az élet forgatagában. A gyerekbe csakis úgy olthatjuk bele kitörülhetetlenül azt a tudatot, hogy az életben fensőbb dolgok is vannak, mint a cape-rape, ha egészen tiszták maradunk még a legkisebb dolgokban is, és semmiféle hasznot nem fogadunk el az előkelő gondolkozásmód rovására.

A szerénységet is csak úgy kelthetjük föl, ha saját

rátartiságunkat lelkünk legkisebb zugából is kiűzzük. Az anyák nem is sejtik, hogy gyermekeikben a gőg és az önzés elpusztíthatatlan alapjait rakják le azzal, hogy gyermekeiket egészistentelen módon bálványozzák, kivételes lényeknek tekintik tulajdon testüket és vérüket, tolakodó kultusszal övezik, aminek semmi köze a mély és felelős szeretethez, és ami már egészen kicsiny korában elrontja a gyermekeket: a gyermek ugyanis mindezt kiolvassa a szemünkből és lelke megtelik azzal a követelődző, naiv önhittséggel, amely itt a földön talán sok sikert biztosít, de a mélyebb igazság birodalmában már elvette itéletét. «A töredelmes és alázatos szivet, ó Isten, nem veted meg!»

A nevelő önnevelése más okból is alapvető jelentőségű. Végeredményben minden igazi fegyelem a parancsoló önfegyelmezésén alapul. Csak a fegyelmezett jellemű ember tud rendet tartani. Nem a szavak fegyelmeznek; nem a nagy hang vagy a büntető eszközök, hanem csak az akaraterő, amely gyökeresen megnyugtatta az idegeket, megfékezte a szenvedélyeket és leigázta az ösztönöket, egyedül ez az akaraterő képes növendékeink belső életét szervezni és önuralomra vezetni. Minden más csak látszat és látványosság, de nem igazi rend. Bárhol jelenik meg az a nevelő, akinek egész magatartásan meglátszik, hogy legyőzte önmagát és birtokosa annak a láthatatlan vitézségi érdemrendnek, mely csak a belső ellenség legyőzőinek jár ki: az ifjúság örömmel hajol meg előtte. Ezért mondja a költő:

«Besiege dich zuvörderst selbst, um andere zu besiegen,
Wie kannst du sie, wenn nicht durch eigne Kraft, zu deinem Willen biegen?

Magadon, végy erőt előbb, ha mást meggyőzni vágyad,
Erőt lelkednek meghajlítni mást: csak e hatalmasság ad.»

Aki nevelői hivatásra szánta magát, annak első föladata akaratának nevelése ; a legalaposabb ismeretek sem segítenek rajta, ha osztályát akaratának hatalmával ki nem tudja emelni a szórakozottságból, a játékosságból és az ifjúság egyéb ösztönös állapotaiból, ha belejük nem tudja önteni az összeszedettség és az önfegyelmezés szellemét.

Különben a nevelői pályára is érvényesek a vezető hivatásokról mondottak. Itt is *az első parancs :* teljes tiszteletet a növendék emberi méltóságának ! Joggal hangoztatjuk a példa fontosságát, de gyakran elfeledkezünk arról, hogy a nevelőnek nemcsak a felnőttekkel szemben kell gentlemanként viselkednie, hanem elsősorban a gyermekek kezelésében kell példát adnia az emberekkel való érintkezésre. Juvenalis mondását : Maxima debetur puero reverentia (a gyermeknek a lehető legnagyobb tisztelettel tartozunk), nem lehet a leendő nevelőknek eléggé lelkükre kötni. A legnagyobb szigort össze lehet egyeztetni a gyermek becsületérzése iránti legnagyobb tisztelettel. És semmi sem neveli úgy a gyermeket, mint ha gentlemanként kezeljük ; a nevelő akkor szerez legnagyobb tiszteletet, ha nem hagyja magát elragadtatni a hatalmi mámortól, hanem maga is meghajol az udvariasság és tisztelet ama formái előtt, melyeket a gyermekektől megkövetel.

Ebben a tekintetben is hosszú önnevelésre van szükségünk. Aki az uri modort nem tartotta magára nézve kötelezőnek, ha gyöngékkel akadt dolga, az a gyermekekkel szemben sem tudja elrejteni neveletlenségét, és példájával azt az elvet hirdeti nekik, hogy ott, ahol nem ártunk vele magunknak, kényünk-kedvünk szerint cselekedhetünk.

Mathias Claudius azt mondja : «Nem tudok jobbat

kitalálni, mint hogy olyannak kell lennünk, amilyenné a gyermeket tenni akarjuk. Ha másokat jóságra akarunk nevelni, nincs más tanácsom, mint hogy előbb önmagunkat kell jókká tennünk.»

Ha tudjuk, hogy ez mibe kerül, ha ehhez még hozzávesszük a világot és az életet, melybe a gyermeket bele kell vezetnünk, amelyet majd végig kell küzdenie, akkor majd meglátjuk, milyen erőket kell itt működésbe hoznunk. Valóban, széllel-bélelt ügyeskedéssel itt nem érünk célt!

7. A hivatás megszentelése.

Föntebb az egyes hivatásokra nézve fölállítottunk néhány szempontot. Végezetül hadd szóljunk néhány szót arról, hogyan kell általában fölfogni a hivatási életet, annak akadályait, konfliktusait és feladatait.

Mikor Krisztus Urunk fölszólította Pétert, hogy kövesse, így szólt hozzá: «Mától fogva embereket fogsz halászni». Ez a hivás bizonyos értelemben mindnyájunknak szól, ha mindjárt még oly kicsiny hivatáskörbe lépünk is. Csak rajtunk áll, hogy engedünk-e a hivásnak. Minden hivatás nevelő, ápoló és gyógyító hivatás, ha az emberekhez való hivatási vonatkozásainkat nem merőben hivatal meg üzlet szempontjából fogjuk föl, hanem arra is ügyet vetünk, mily nagy arányú szellemi hatást fejthetünk ki az emberek között jóban és rosszban, kicsinyben és nagyban. Aki ilyen értelemben érzi felelősségét és fölteszi magának ezt a kérdést: Hogyan tudom embertársaimat példámmal jobb természetükben megerősíteni, *az* fölszítja magában az isteni szikrát és a legegyhangúbb hivatásban is egészen új és fölemelő feladatokat talál.

A vallás és a filozófia még más szempontot is nyújt, melynek nagy jelentősége van hivatásbeli életünk nehézségeivel szemben. Meg kell tanulnunk úgy tekinteni az életet, mint a tisztulás iskoláját, mint valami tisztító tüzet, melyben jobb természetünk megszabadul tisztátalan elemeitől. Aki elpuhult lélekkel mindig csak jólétre tör, aki az omelette aux confiture-t úgyszólván életcélja szimbolumának tekinti, azt minden akadály, csalódás, kellemetlenség előljárói vagy pályatársai részéről megzavarja és idegesíti. Ama másik szempont ellenben mélységes nyugalomra segít minden akadállyal szemben, sőt megtanít segítőként üdvözölni minden kellemetlenséget. Szienai szent Katalin egy házsártos vén banyát keresett ki magának, azt ápolta és szolgálta, hogy ezáltal növekedjék a szeretetben és türelemben.

Aki megfigyeli a mai hivatásbeli életet és látja, hogy a mindennapi alkalmatlanságok mint kezdik ki, idegesítik az embereket magasabb életfölfogás híján, az meg fogja érteni, mily szükséges épen a hivatási életben az igazán szellemi álláspont, melynek jegyében a külső események eltörpülnek és minden esemény magasabb értelmet nyer. Az anyag nagyon is hatalmába kerített bennünket; ezen megy tönkre manapság annyi ember. Csak a nagy szellemi életcélok gyógyíthatnak meg; és minél inkább kényszerít hivatásunk arra, hogy az anyaggal foglalkozzunk, annál nagyobb szükségünk van a magasabb életfelfogásra, mely mélyen meggyőz szellemi rendeltetésünkről és e gondolatban megnyugtat és megerősít. Ez a magatartás az életpályák higiénéjében is sokkal fontosabb minden külső egészségápolásnál. Itt is érvényes az ige: «Nemcsak kenyérrel él az ember.»

Fiatal emberek és fiatal leányok.

1. Koncentráció vagy szétforgácsolódás?

Az összes emberi viszonyok közül egyedül a házasság az, amelyet különös ünnepélyes formák és a felelősségre való különös hivatkozás megtisztel és megszentel.

Kívánatos, hogy az ember más életviszonyokat is mintegy megszenteljen az által, hogy meggondolja, mennyi hatalmat nyer embertársai sorsa fölött minden közelebbi viszony révén és mennyire befolyásolja saját lelkének alakítását is az a bánásmód, amelyben embertársait részesíti.

Ebből a szempontból vizsgáltuk meg a hivatási élet viszonyait. A két nembeli fiatal emberek érintkezése is azon viszonyok közé tartozik, melyeket külön meg kell szentelni és fel kell avatni, ha azt akarjuk, hogy áldásai érvényesüljenek és jellembeli veszélyei megszünjenek.

Ha ilyen megszentelésről van szó, a legtöbb fiatalember nem tud másra gondolni, mint arra, hogy irigy pedánsok korlátozni akarják szabadságát, és azért annál föltartóztathatatlanabbul veti magát azok karjaiba, kik azt hirdetik: «Megengedett az, ami jól esik». Mi azonban ezt mondjuk: «Megengedett az, ami erőssé tesz». A magunk elhagyása pedig gyöngít; a szétforgácsolás bomlás, az önfékezés ellenben fokozott energiát ad. Mennyi alkalom kínálkozik épen a két nem közti első érintkezésekben az akarat erősítésére és a szív nemesítésére! S mily ritkán ragadják meg az érdekeltek ezeket az alkalmakat arra, hogy egyéniségüket megerősítsék a pillanat és a hiúság hatalmával szemben! Mi igazán nem akarjuk elnyomni a természetet, hanem szabaddá tenni.

Gazdagságot akarunk szegénység, erőt gyöngeség, örömet szomorúság helyett. Meg akarjuk mutatni, mennyi felsőbb lelkierő marad parlagon, mennyi jellemtelenség szabadul föl, ha elszántan föl nem tesszük, hogy emelkedni akarunk és másokat is fölemelni az ilyen viszonyok által, nem pedig a pillanatnak élni, és édeskés játszadozásokban meg hiú tetszésvágyban haszon nélkül elenyelegni legszebb éveinket, aprópénzre váltva elfecsérelni legnagyobb érzelmeinket és árúba bocsájtani mindent, amit a belső ember megóvásának, összeszedettségének, megerősítésének hívnak.

Kétségtelenül van abban valami, hogy a különböző neműi fiatalság bizonyos fesztelen érintkezése egészségesebb, mint a mesterséges elszigetelés. A sportnak és munkának mindinkább növekedő közössége különben magától is megadja az ilyen gyakori érintkezést. Minden azon fordul meg, hogy a személyes érintkezés hangjában szilárd határok közt maradjunk, még pedig nem filiszterségből, hanem *az igazi nagy szerelem nevében, mely csak összeszedett lelkekben születhetik meg.* A helyes szeretéshez jellem és lelki műveltség kell, t. i. az érzelmi életnek olyan összeszedettsége, olyan körültekintő lovagiasság, olyan akaraterő és finom érzés, aminőt sohasem találunk azokban, akik minden irányban végig nem járták az önmegtartóztatás iskoláját, hanem azt hiszik, hogy szeretni tanulnak, ha elhagyják magukat, és ott ragadják meg az édes órákat, ahol kínálkoznak.

A szerelem igazi iskolája tehát nem abban áll, hogy gerinctelenül végig élvezzük azt, amit csak a házasságnak szabad nyujtania, nem is a nemek vonzó erőivel való könnyelmű játékban, avagy a hazug meghittségekkel és érzelgéssel telt úgynevezett barátságban — nem; hanem akkor járjuk a szerelem igazi iskoláját, ha úrrá

leszünk neveletlen szerelmünkön és általában a másik nemtől való elpuhult függésünket szigorú fegyelem alá vetjük. Csak az a férfiú lesz csupa férfiasság, csupa akarat, elszántság és megbizhatóság, aki ezt a próbát egészen komolyan veszi ; és csak az a lány lesz egészen nő, egészen belsőséges, egészen önzetlen, egészen egyéni, aki nem fecsérli el lelkülete erőit apró kegyosztogatásban, hanem hűségesen megőrzi magát a nagy, végleges szerelemre.

Ez nem szól a kivételeknek. A valódi ifjúkori szerelem oly sors, mely tele lehet áldással is — ha az áhitatos hallgatás jegyében áll, ha nem elővételez, és nem játszik.[1] Ami volt Beatrice Dante számára, ugyanaz lehet egy tiszta, kedves alak egy-egy merészebb ifjú lélek számára ; t. i. az összeszedettségre és erkölcsi szabadságra vezető hatalom — mint muló jelenség örökkévalók szimboluma, mint földi szépség a teljes tökéletességre hivó szózat. De csak akkor, ha nem lépi át a fecsegés és a vágyódás szféráját, hanem a lélek azon csendes birodalmában marad, ahol a földi dolgok elválnak a földtől és örök dolgok képeivé válnak.

«Des tiefsten Herzens frühste Schätze quellen auf ;
Aurorens Liebe, leichten Schwungs, bezeichnet's mir,
Den schnellempfundnen, ersten, kaum verstandnen Blick,
Der festgehalten, überglänzte jeden Schatz !
Wie Seelenschönheit steigert sich die holde Form,
Löst sich nicht auf, erhebt sich in den Äther hin,
Und zieht das Beste meines Innern mit sich fort !»

[1] Nem lehet elég szigorú annak az ifjúnak önvizsgálata, aki olyan korban, mikor az ember csak nagyon ritkán van teljesen tisztában belső szükségletei felől, egész életre le akar kötni egy lányt. Föntebb szóltunk a hallgatás nagy iskolájáról. A hallgatás iskolája sehol sincs annyira helyén, mint azzal a kisértéssel szemben, hogy az ilyen esetekben elhamarkodva kimondjuk az elhatározó szót.

Ébrednek ifjú kincsek szivem rejtekén ;
Auróra kegyes ujja halkan kelti fel
A régi pillantást, a lelkemig hatót,
A legelsőt, a csak sejtettet réveteg,
Mely bennem él, mely minden kincsnél csillogóbb.
A szűz arcról a lélekszépség képe int,
Nem foszladoz szét és a kék éterbe száll,
S magával hívja-vonja lelkem legjavát.

(Faust, II. rész.)

2. Felelősség.

A történet rettenetes dolgokat beszél a római császárok hatalmi őrületéről és a korlátlan hatalomérzet lélekromboló hatásáról. Ámde gyakran elfeledkezünk róla, hogy itt nem valami távoli és egyedülálló veszedelemről van szó, hanem egy általános emberi jelenségről, melyet kicsinyben mindenütt meg lehet figyelni. A legtöbb ember elveszti a fejét és a lelkiismeretét, ha érzi, hogy erős egyéni behatással van másra. A hatalom tudata úgylátszik mámort szül, mely a finomabb lelki erőket megbénítja, még pedig sokkal intenzivebben és tartósabban, mint a legkábítóbb alkohol.

Dosztojevszki megjegyzésre méltó dolgokat mond arról, hogy a hatalomérzet milyen elállatiasító hatással van még a csendes és jólelkű emberekre is.

Nagyon tanulásgos megfigyelni, hogy az erős egyéni hatalom tudata gyakran a nemek vonatkozásaiban is sajátságos bomlasztó hatással van a jellemre ; bizonyos diadalittasságot szül, mely tönkre teszi a szívbeli műveltséget és a felelősség érzetét. Akadnak fiatal emberek, kik látszatra egészen egyszerűek és szerények. Egyszer csak rájönnek, hogy külsejük hat a nőkre. Ettől a perctől kezdve megváltoznak : arckifejezésükben és egész magatartásukban a nőkkel szemben kifejezésre

jut ellenállhatatlan egyéniségük tudata és egyúttal egyre nagyobb hatáskeltés vágya. Ez az egy vágy kiöl lelkükből minden lovagias érzést, minden tiszteletet más jogaival szemben, minden visszaemlékezést anyjukra és hugaikra ; végül nem is tudnak már élni anélkül, hogy szemükkel, arcjátékukkal vagy beszédükkel meg ne kisértsék egy nő gyöngeségét vagy tetszésvágyát. Sóváran lesik az észrevétetés, a bámulás jeleit, sőt egész önérzetük csak az efféle hatásra valló jelekből táplálkozik. Hogy milyen lelki züllöttségre viheti a férfit ez a látszólag ártatlan hódítási vágy, arról fogalmat nyerhetünk, ha meghallgatjuk, hogy milyen hangon beszélnek az ilyenek a nőkről, ha látjuk azt a kiállhatatlan arckifejezést, amellyel a nőkhöz közelednek. Egészen hiányzik belőlük az a testvéri gondoskodás és figyelmesség, melynek a két nem közti vonatkozásokat és érintkezéseket át kellene járnia. Mindebből semmi sincs ott ; csak a kihivó és követelődző arcátlanság, a hideg és lelkiismeretlen játék, melynek gyökere a nő mélységes megvetése s amelyet sajnos, annyi tudatlan vagy tetszeni vágyó nő a maga kitüntetésére magyaráz. Hasonlóképen egész sereg fiatal leány van, kikre bizonyos természeti adományok végzetesekké váltak, akik a férfiak feletti hatalmuk mámorában elvesztik mindazt, amin az életben a nő legmélyebb és legáldásosabb hatalma alapul ; elvesztik lelki nyugodtságukat és megközelíthetetlen tartózkodásukat, ami a férfiúban is megerősíthetné azt a magatartást, amely egyedül képes igazi férfiasságot teremteni.

Midőn ezen dolgokra fölhívjuk a figyelmet, természetesen nem szólunk azokhoz a külsőséges természetekhez, kiket belső szegénységük teljesen a külső sikerekre utal, hanem azokhoz, akik nagyobbra vannak hivatva,

de a mai korszellem közepett abban a veszélyben forognak, hogy hűtlenekké lesznek, igazi rendeltetésükhöz, és a rendetlenség meg a hiúság szellemének engedik át magukat — könnyelműségből, mert nem gondolják meg igazában, mivel tartoznak maguknak és másoknak.

Kívánatos, hogy fiatalembereink «felvilágosodott módon» használják föl azt a nagyfokú befolyást, amelyet a két nem a fiatal években egymásra gyakorol. Ez a befolyás hasonlíthatatlan nevelő erőként fog hatni, ha a két nem közti nagy ellentétek nem olvadnak egymásba, hanem mindkét rész jellemesen megőrzi egyéni mivoltát és a másiktól is tökéletes hűséget és egyéniséget követel. Mily döntő hatása lesz az ifjúnak a leány jellemének kialakulására, ha nem bátorítja nőietlenségre és nem viszonozza ezt a közeledést, amely a női méltóság és tartózkodás rovására történik. Mily áldásosan tudja az ifjú a leányt az igaz uton megtartani és megerősíteni, ha minden fecsegés és divat ellenére az alázatos, szolgálatkész szeretetet ünnepli a női erő és méltóság legmagasabb ideáljaként és a női önkultusz minden nemétől irgalmatlanul megtagadja tiszteletét. A nők számtalan hiú és visszás törekvésének ép a férfiak az okai — itéletük és hizelgésük következetlenségével, midőn jobb belátásuk ellenére is mindig csak a külsőséges nők előtt hajolnak meg és holmi arrogáns és öntelt, hódítani vágyó nőkkel szemben nagyon is könnyen elvesztik az egyszerű, csöndes és önzetlen nőhöz húzó állhatatos lelkületüket.

Eme kölcsönös vonatkozások közül kétségtelenül az a nevelési behatás a legmélyebbre ható, melyet egy jellemes nő gyakorolhat fiatal emberekre. A legtöbb nőnek sejtelme sincs arról, minő segítségére lehet a lelki műveltségre törekvő férfinak, sőt milyen hatalmat gya-

korolhat még durvább természetekre is, ha egészen nőies marad és minden szavával megvesztegethetetlenül követi női méltósága törvényét.

Amerika «vad nyugat»-jának kolonizál ásában újra meg újra megtörténik, hogy az aranybányák és az első telepítések vad, rendezetlen világában egyetlen tiszta és jellemszilárd nő teremt és tart rendet. Az egészen rendezett és megérett női lélek mélyreható hivatkozás, amely életre hívja a férfiban az élet felsőbb hatalmai iránti tiszteletnek utolsó maradványát is.

A nőnek szorosan szem előtt kellene tartania ezt a nevelő erejét, hogy saját önművelésében el ne tévessze a helyes utat. Goethe, Iphigeniájával kapcsolatban, a nő szent nyugodtságáról és annak gyógyító erejéről beszél; Pestalozzi pedig a leányokat mindenekelőtt belső nyugodtságra akarja nevelni. S tényleg nem lehet a nők előtt eléggé hangoztatni, mily nagy szüksége van a férfi kifelé törő energiájának arra az erőre, mely a lélek belsejében gyülemlik össze és nyugodtságában és nyugodtsága által hat. A belső nyugodtság annyit jelent, mint megszabadulni az önzés nyughatatlanságától, megszabadulni a reformáló idealizmus nyughatatlanságától is, mely a távolba vész és tettlázában egyik megoldatlan földat után a másikhoz nyúl. Azért mondjuk «megoldatlan feladat», mert minden külső rendezetlenség és zűrzavarnak végső oka a belső nyughatatlanság és állhatatlanság. A belső nyugalom annyi, mint naponként elvégezni a legközelebb eső és legcsöndesebb önmegtagadást abban a tudatban, hogy csak így lehet a világot igazán megujítani. Hiszen nem véletlen, hogy a legmélyebb hálánkat a kereszténység megváltó munkája iránt oly szivesen fejezzük ki épen szavakban: «Stille Nacht, heilige Nacht ... csöndes éj, szent éj». Mert

csak a szent békéből fakad a gyógyulás és megváltás.

Ha meg akarunk győződni arról, mily szükséges a férfias tetterőnek ellensúlyozására ez az összeszedettség és megnyugtatás, az erőszakos türelmetlenségnek ez a lefegyverzése, csak Goethe Iphigeniájára kell gondolnunk. Itt föltárul a férfi rövidlátó energiájának egész tragikuma, még legnemesebb törekvéseiben is megnyilvánuló vaksága és sötét végzete, melynél fogva képtelen az egyik bajt leküzdeni anélkül, hogy másikat ne idézzen elő. Mindezzel szemben áll a nő, aki egészen ment a férfiú lázas tettvágyától, ideges aktivitásától; saját magát kiengesztelte és megtisztította a démon tisztátlanságától, távol tartva magától az erőszakosak lelkiismeretlenségét, rendíthetetlen hűséggel kitart a legmagasabb szellemi hatalmak mellett és a többit a gondviselésre bízza. Ezáltal másokat is megszabadít rövidlátó önérvényesülésük szorongatásaitól.

Sok szó esik korunkban a nőnevelésről, de sajnos, gyakran elfelejtjük a legfontosabb és legmélyebb pedagógiai munkát; azt t. i., hogy a nő legerősebb, legsajátosabb tulajdonságait kell biztatnunk és megszilárdítanunk, hogy így méltóképp elkészüljön rendkívül felelőséges föladatára a két nem kulturai együttműködésében.

Sok szó esik a férfinevelésről is, de elfelejtjük, mi a férfinevelés egyik legmagasabb föladata és a férfi belső érettségének igazi próbája: Értse meg a férfiú, mit jelent az ő felsőbb kiképzésére a nő; szerezzen erőt és következetességet arra, hogy a nőt e legigazibb méltóságához fölemelje, ebben megerősítse és ne csábítsa arra, hogy a férfiú alacsonyabb természetével szemben engedékenységre szokjék.

3. Barátság.

Sokszor fölvetik azt a kérdést, vajjon férfi és nő között lehetséges-e merő barátság, más érezelmek hozzávegyítése nélkül. Ebben a kérdésben különösen érdekelve vannak az olyan fiatal emberek, kik bizalmasabb és melegebb viszonyaikat a barátság szent nevével szeretnék önmaguk és mások előtt igazolni.

Vajjon nem a filiszterség tetőfoka az, ha valaki az elvek folytonos hangoztatásával még az ilyen ártatlan viszonyokat is meg akarja keseríteni? Függesszük föl a feleletet addig, amíg meg nem állapítottuk a tényállást. Aki ebben a tekintetben nem akarja önmagát ámítani, annak meg kell engednie, hogy erosz nélküli barátság férfi és nő között csak nagyon kivételes esetekben és akkor is csak érett és sok megpróbáltatáson keresztülment emberek közt lehetséges. Mert az olyan férfiak és nők, akik közt nincsen erotikus vonzalom, rendesen nem is jutnak el az erős személyi vonzódás azon magas fokára, mely a valódi barátságra vezet.

De ugyan mit árthat, ha a barátságba bele játszik egy kis szerelem is? Kiesik talán ezáltal a világ feneke? Avagy tisztátlan dolog a szerelem, hogy a barátság általa vesztene értékéből és önállóságából? Bizonyára nem. S ha óva intjük a fiatal embereket és leányokat az ilyen barátságtól, ama nagy és mély szerelmi érzelmek iránti gondoskodás vezet bennünket, amelyek az ilyen barátságokban sokszor életre kelnek, ott évekig elkínlódnak és végül is megfojtódnak. Mert az egyik fél tényleg nem keres mást mint barátságot és egy kis ifjúkori poézist, és sejtelme sincs arról, hogy mit ébresztett a másikban, és képtelen is a hasonlót hasonlóval viszonozni.

S az a fél, amely károsodás nélkül vonul vissza, a

legtöbb esetben a férfi. A megkárosult, sőt gyakran egész életére megsebzett fél a leány. Miért? Talán azért, mert a nő hajlandóbb a szerelmeskedésre és kevésbbé képes a barátságra? Semmi esetre sem. Hanem azért, mert a még nem érett nő szerelmi érezelmeiben sokkal kevésbbé ad helyt egyéni erotikus igényeknek ; őt már a férfi merő lovagias közeledése és részvevő érdeklődése is mélyen lekötelezi és leköti. Csak e miatt nem tanácsos a különnemű fiatalok közt a tulajdonképeni barátság. Az előrelátó lovagiasság tiltja az ilyen barátságot és ezekben az években a meghitt személyes érintkezés tekintetében nagy mértékletességet, következetes tartózkodást követel. Még ha nem is végződnek az ilyen barátságok tragikus szakítással : az a zavaros érzelemkeverék, az a se nem barátság, se nem szerelem, a kölcsönös kötelezettségek határozatlansága és végre az az önámítás, amely ködként üli meg az ilyen viszonyokat, csak árthat a jellem határozottságának, az érzelmi élet erejének és koncentrációjának.

4. «Szabad erkölcsök».

Ma az élet a két nemet sokkal gyakoribb és közvetlenebb érintkezésbe hozza, mint hajdan ; a régi szűkkeblű és egészségtelen elszigeteléshez visszatérni sem nem lehetséges, sem nem kívánatos. De épen mivel sokkal több alkalom kínálkozik a fesztelen érintkezésre, kétszeresen szükséges, hogy mindkét fél mélyebben átgondolja kölcsönös felelősségét, s ezen meggondolás alapján újból rendezzék kölcsönös viszonyaikat. A finomabb lelkiismertüeknek ismét szilárdabb szokásokat és formákat kell itt alkotniok, melyek a mostani, átmeneti forma-nélküliségnek véget vetnek.

Az együttlétnek ilyen szilárd szabályai és szokásai, melyeket az egészen érett, előrelátó és jellemes ember mindig tiszteletben fog tartani, a tapasztalatlanok és éretlenek számára egyenesen nélkülözhetetlenek, mert a gondtalan játékból komoly felelősségre hívják őket és állandó összeköttetésben tartják gondolkodásukat a magasabb életismeretekkel. Csak aki nem ismeri az életet meg önmagát, aki nem is foglalkozik behatóbban azzal a gondolattal, mivel tartozik embertársainak — csak az lesz mindig kisértésben, a szilárd formákban nem látni mást, mint kijegecesedett pedantériát, s ezzel szemben az úgynevezett szabad egyéniség jogait hangoztatni. Mindenesetre akad az ilyen formákban túlzás és szűkkeblűség is. De aki nem látja be az efféle szabályok és határok mély jogosultságát, aki nem látja, mily jótékony felvilágosítást és nevelést adnak az egyesnek a nemzedékek ezen évszázados, sürített tapasztalatai, aki nem látja, hogy e szokások kis áldozatokkal és önkorlátozásokkal mint óvnak meg a tévutaktól, gondtalanságból eredő bűnöktől — aki mindezt nem látja és tiszteletben nem tartja, az maga is segédkezet nyújt arra, hogy a pedánsok legyenek az erkölcs őrei és a szokások megalkotói. Pedig épen az élettől duzzadó, erős egyéniségeknek egészséges élet- s erőösztönükből kifolyólag áhítaniok kellene a korlátokat és a fegyelmet ; nekik maguknak kellene megteremteniök a szilárd rendet, mely a gyengét megvédi, a gondatlant észretéríti és a ziláltat talpra állítja ; és nem kellene neveletlen és vak énjüket megtenni legfőbb törvénynek és azután a rendalkotás nélkülözhetetlen munkáját a kicsinyekre és félénkekre bízni, akik természetesen csak kicsinyes és félénk eszközökkel fognak hozzá.

Az igazán nemes lelkületű ember mindig tisztelni

fogja a formákat és a fennálló szokásokat ; nemcsak azért, mert az ilyen megkötés támaszt és védelmet nyújt a gyöngéknek a durva önzés ellen, hanem azért is, mert senki sem tudhatja, vajjon ő maga nem szorul-e valaha rá az ilyen támaszra, hogy hű maradhasson legjobb énjéhez és gáncs nélkül tudjon kilábolni nehéz helyzetekből. A magasabbra törő férfiú már csak azért is tiszteletben fogja tartani a külső formákat, mert ez a külső engedelmesség, az egyéni kénynek ez a korlátozása hathatósan figyelmezteti őt, hogy az egyén, ha ki akar emelkedni egyoldalúságából és vakságából, kénytelen beleilleszkedni egy felsőbb egészbe, és annak szolgálni. *Az elszigetelés elkorcsosodással jár*, és csak az élhet veszély nélkül egyedüllétben és függetlenségben, aki már megszabadult önzésétől és meghódolt az egyetemes igazságoknak.

Ezért ha valaki szabad lélekkel tud engedelmeskedni mindannak, ami az egészet összetartja, bizonyságot tett, hogy a nagystilű szabadság számára született. Az ilyen nem a külsőségekben keresi a szabadságot, hanem a lelke emelkedik felül az egyéni akarás, az egyéni szükségletek és tapasztalatok szűk körén. S épen ezt mozdítja elő az egyesnek beleilleszkedése az életet összetartó egyetemes törvényekbe. Azért az úgynevezett «szabad erkölcsök» mindig vagy muló éretlenségre vagy gyökeres lelki szolgaságra vallanak és arra mutatnak, hogy itt egy egyén mozdulhatatlanul oda van láncolva saját énjéhez és nem képes általánosabb szempontok szerint élni és cselekedni.

A fönnálló szokások tiszteletének azonban még más, mélyebb egyéni jelentősége is van : aki cselekvésében mindenkire gondol és mindenkiről gondoskodik, ezáltal öntudatlanul is kimélyíti és kitágítja a saját magáról

való gondoskodást is. Mert hisz saját lelkünk rejtett zugaiban is ott lappanganak mindazok a veszélyek, melyektől másokat meg akarunk óvni. És ha mindjárt nem is teljesen ugyanolyanok ama veszélyek, a szokások tiszteletbentartása által mégis gondoskodunk magunkról is. Mert az önkorlátozás minden fajtája védő és erősítő hatalom a kisértések egész seregével szemben. Ezért az igazán szociális életirányítás által egyúttal mindig alapos és körültekintő gondoskodásban részesítjük saját életünket és egészségünket is.

A «szabad erkölcsök» jelzőjét rendesen olyan lányokkal szemben alkalmazzák, akik a fiatalemberekkel való érintkezésükben mit sem törődnek a szokásokkal és a szóbeszéddel, kik minden alkalommal büszkén hirdetik, hogy emancipálódtak a nagy tömeggel szemben. Ők nem értik meg, miért ne kisérhetne egy leány egy fiatalembert közös kirándulásokra, mért ne kereshetné föl lakásán, miért ne mehetne vele szinházba és miért ne engedhetne meg neki némi bizalmaskodásokat a társalgásban és a bánásmódban. Nen helyes dolog-e a pletykával nem törődni és élvezni a kellemes órákat akkor, amikor kinálkoznak ?

«Szabad erkölcsöket» követni tehát itt tulajdonképen annyit akar jelenteni, mint szabadnak lenni az erkölcsöktől és önállónak lenni az engedelmes tömeggel szemben. Ám aki ismeri az emberi szivet, tudja, hogy a valóságban ez a szabadság egy-kettőre azt jelenti: szolgájává lenni minden hiúságnak, támasz nélkül állani minden veszéllyel szemben, engedni az érzékiség és a szenvedélyesség minden szeszélyének. Ha valaki hadat üzen a fönnálló szokásoknak és formáknak, hogy emancipálja magát a tömegtől és megvetéssel forduljon el a csőcseléktől, azt előbb szembesíteni kellene ezzel a

kérdéssel: Vajjon mennyi rendetlen kívánság, neveletlen vágy és plebejus ösztön van még ő benne; vajjon nem a saját bensejében garázdálkodó csőcselékkel szemben kellene-e megkezdenie az emancipálást, mielőtt túltenné magát a védő formákon, melyeket az emberiség saját elégtelensége tudatában alkotott?

«A tisztának minden tiszta» — mondják. Nagyon helyes. De vajjon kicsoda az egészen tiszta és egészen szilárd? S vajjon nem fogják-e a megbizhatatlanok minduntalan ajkukra venni ezt a jelszót, hogy vele túltegyék magukat neveletlen kívánságaik utolsó akadályán is? Aki nem gondol másokra, az valójában még nem egészen tiszta, az még az önzés mámorában szenved és így az alsóbb világ minden sötét veszedelmének ki van szolgáltatva.

A szabad erkölcsök hivei elfelejtik, hogy az erkölcsök tisztelete társadalmi kötelezettség, amely legalább is olyan fontos, mint bármely más társadalmi segítőmunkásságunk. Ezek *a szilárd szokások arra valók, hogy a temperamentumos embereknek védelmet nyujtsanak saját magukkal szemben*, hogy holmi erkölcsi szegénylegényeknek megnehezítsék mesterségüket és a könnyelműeknek külső határokat szabjanak. S végül sajnos, épen az élénk fiatalság nagyon gyakran elfelejti, hogy a nemes nőiség mivoltához elválaszthatatlanul hozzátartozik bizonyos tartózkodás, és a külső formák épen ezt a tartózkodást akarják ébren tartani és megerősíteni. Csak sejtenék ezek a szabaderkölcsű leányok, hogy egész méltóságuk és szépségük ezen a tartózkodáson fordul meg, hogy még a legszebbek és legszeretetreméltóbbak is egyenesen rútakká válnak, mihelyt arckifejezésükből és mozdulataikból eltünik a finom tartózkodás és szemérem! Bizony kétszer is meggondolnák, hogy lemond-

janak-e a formákról! Mert e formákban gyökerezik a nő egész jellegzetessége s egyedül e formákon alapul a nőies összeszedettség, megnyugtatás és megfékezés hatalma az akarat és szenvedély szilajságával szemben. Bárcsak sejtenék leányaink, mily visszataszító és kijózanító hatással vannak a férfiúra a nő «szabad erkölcsei» minden tetszésnyilvánítás mellett is, és hogy megdőlnek ezzel a nő összes felsőbbségi jogai!

A fiatalemberekkel pajtáskodó leányok bámulatos gyorsasággal magukra szedik bizonyos férfitársaságok mosdatlanságát; utánozzák a fiatalemberek zsargonját minden lomposságával együtt; hiszen egészen beváló «jópajtások» akarnak lenni. Sok fiatalemberre először az újság ingerével hat ez a nyers bizalmaskodás, de csakhamar észreveszik, mit vesztettek, és visszakívánják azt a női társaságot, mely felülemeli őket önmagukon. Különben a «pajtás» szó félrevezető és alkalmatlan arra, hogy a két nem helyes és egészséges viszonyát jelezze. A pajtásság csak egyenrangúak és azonos neműek számára való. A két nem közt nagyon nemes, elfogulatlan vonatkozások alakulhatnak, de ezeknek mélyen át kell hatva lenniök a két nem alapvető különbözőségének tudatától, és nem szabad a két nem mesterséges azonosítására törekednie. Ha leányok fiatalemberekkel közös kirándulásra mennek, tegyék azt mint királynők, és nem mint pajtások; csak a kellő távolság és a különbözőségek megóvása mellett fejlődhetik ki igazán nemesítő és nevelő kölcsönhatás.

Komoly gondolkozású fiatal leányok egész büszkeségüket találják abban a törekvésben, hogy a szabad erkölcsök légkörében is egészen érintetlenek maradnak és érinthetetlenségüket nem szégyellik. Ma, mikor annyi nő járja a kenyérkereső pályákat, kétszeresen

szükséges, hogy ezek erős jellemek maradjanak, akik minden gúnyolódás ellenére sem felejtik, hogy a nő legmagasabb hivatása ma és mindenkor a szűziesség marad. A két nem közti vonatkozásokban pedig ez a szüziesség abban áll, hogy a nő csak egyé és senki másé, és azé is csak megszentelt kötelékben ; tehát nem «szabad erkölcsökben» és méltóságtipró odaadásban, hanem összhangban a tiszteletreméltó formával, amely szimboluma és segítőtársa mindannak, amit jellemnek, hűségnek, összeszedettségnek mond az élet.

Egy asszony, ki Eastern-London szegény munkásnegyedeiben évekig tartó szociális tevékenységet fejtett ki, gyári munkásleányokról beszél, akik a legdurvább környezetben is «tiszták maradtak, mint az ég angyalai» ; ezt a kifejezést használja : «in it, but not op it : e világban voltak, de nem e világból valók!» Valóban napjainkban, mikor minden szilárd igazság inogni látszik, az ilyen női jellemeknek különleges nagy hivatásuk van : bizonyságot kell tenniök arról, hogy vannak láthatatlan és foghatatlan javak, amelyek jelentősebbek, mint az érzéki világ összes igényei. Az antik világ megdőlése után semmi sem segítette úgy az emberiséget az erkölcsi züllöttségből kiemelkedni és új szellemi föladatokra tömörülni, mint a tiszta nő látványa, aki hősies következetességgel és biztossággal tenger romlottságnak állott ellen.

5. Az ízlés nevelése.

Sehol sem annyira szükséges, sőt döntő a helyes izlés nevelése, mint ezen a téren ; még pedig azért, hogy kiszabaduljunk a merőben külső kiválóságok és bájok igézete alól, mely oly végzetesen befolyásolja a másik nemről alkotott itéleteinket, különösen a férfi itéletét,

Gondolható-e nagyobb tragikomikum, mint mikor egy férfi lénye egész komolyságával és értelme teljes öntudatával merőben külső női szépség hatása alatt lángra lobban úgy, hogy nem veszi észre választottjának belső ürességét, és fontoskodó arccal, szolgai igyekezettel hallgat meg olyan kérdéseket és kijelentéseket, melyeket merő tetszelgés meg erőszakolt érzelem sugallt. Nem látjuk-e, sajnos, nagyon gyakran, hogy még szellemileg értékes férfiak is, akik azonban ezen a téren nem nevelték és fegyelmezték magukat, beleesnek abba az itélet- és izlés-zavarba, melyet Mephisto Fausttal szemben e szavakkal jellemez: «Ein Mägdlein nasführet dich — egy leányzó vezet orrodnál fogva!»

Azonban nem könnyű e téren megbizható izlésre nevelkedni, mert a másneműek megitélésében jelentkező vakságnak és megbizhatatlanságnak igen sokszor az az oka, hogy nem állítottuk be még egész lelkünket az igazi és nem muló szempontok szerint, hanem titkon, lopva a látszatnak hódolunk és nemesebbre irányuló bizonykodások dacára is konkrét esetekben mégis csak külső dolgoknak tulajdonítunk fontosságot és értéket — vagy legalább rejtett gerinctelenséggel, titokban kacérkodunk velük. Mi képesítené már most az ilyen embereket arra, hogy másokban felismerjék a való értékeket? S még ha felismernék is, nem kellene-e tartaniok attól az itélettől, mellyel egy igazi léleknek már puszta jelenléte lesújt minden ürességre és hamisítványra? Akik elfordultak a való értékektől, ha mindjárt nagy titkon is, leghamarább élettársuk kiválasztásában árulják el magukat és keményen megbűnhődnek érte: osztályrészük minden üresség és lealacsonyítás, melyet a nemvalódi emberrel való állandó együttélés magával hoz. Igy bűnhődik meg nem ritkán a külsőség kultuszában

rekedt határozatlan férfiú egy külsőséges nő által, akit lopva történt választása miatt el nem kerülhetett, s aki sohasem nyert volna hatalmat lelke fölött, ha teljes határozottságra nevelte volna magát a hazugság és igazság, a látszat és valóság, a muló és örök javak tekintetében.

Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy nem akadnak itt is önhibán kívüli csalódások ; de hírül sem oly gyakran, mint gondolnók. Mert minél határozottabban és megvesztegethetetlenebbül szegődött az ember az igazsághoz, annál világosabban fölismeri a hamisat és külsőlegest minden különösebb emberismeret nélkül is. A körültekintő önnevelés mindenesetre sokat tehet arra, hogy itéletünk és izlésünk ezen a téren is biztos legyen. Először is megvesztegethetetlen világos-látással fontolóra kell vennünk, minek van igazi értéke az életben ; azután pedig gyakorolnunk kell a szemünket abban, hogy a külső jelekből megismerje a benső életet ; végül meg kell tanulnunk éber figyelemmel hallgatni a kis dolgok és őrizetlen pillanatok sokatmondó beszédét.

Itt külsőnk fölött is uralomra kell szert tennünk : óvakodnunk kell attól, hogy áruló beszédünkkel és szemünkkel, általában magatartásunkkal rögtön megadjuk magunkat a másneműektől nyert benyomásoknak. De ez csak az első és külsőleges védekezés a szépség hatalmával szemben. Legbiztosabban úgy védekezhetünk a csalódások ellen, ha kiirtjuk magunkból a külső látszat és mulandó szépségek iránti fogékonyságot : akinek az ilyen önneveléshez nincsen elég ereje és az ilyen elhatározáshoz nincs elég határozottsága, az viselheti a következményeket — senki sem fog rajta segíteni.

6. Szép arcok.

Az izlés-nevelés föladatai közé tartozik a szép arcokkal szemben való önnevelés is. Valaki azt mondta egyszer: «Palotában is tisztességes maradhat az ember.» Ugyanígy lehetne mondani: A szép arc is takarhat egészen mély és egyszerű lelket. De ez, sajnos, igen ritka. Az igazi szépség oly óriási kisértés önhittségre és hiúságra, hogy csak Istentől különösen megáldott és rendkívüli belső érettségre jutott lélek van kellően fölvértezve ezen veszélyekkel szemben. «Szép lány, de tudatában is van szépségének», hallani igen gyakran. Azért alig lehet egy szép arcot bizonyos szomorúság nélkül nézni. Az ilyen emberek rendesen szép külsejüknek áldozatai; az önhittség és egész kisérete, nevezetesen a szívtelenség és a külsőség kirí a szemükből, lerí minden szavukról és mozdulatukról.

A komolyan gondolkozó férfinak arra kell nevelnie magát, hogy a szépség iránti fogékonysága mellett is biztos szemmel lássa meg a lélek elektelenedését, mely a szép külsőnek oly gyakran nyomában jár, és hogy ez a benső rútság rögtön kijózanítsa és elhidegítse. Ha a fiatalemberek ebben a tekintetben megtisztítanák érzelmeiket, ha tekintetüket jobban kiélesítenék ama mély és titokzatos szépség iránt, amelyet az igazi alázatos önmegtagadás gyakran külsőleg kevésbbé vonzó arcokra is rávarázsol, akkor a szépek is meg lennének óva az önhittség átkától és lelki szépségre törekednének, amely nélkül úgyis csak fehérített sírhoz fognak hasonlítani.

A természet és a szellem helyes viszonya nem az, hogy a természet belerántsa a szellemet a maga sötét indulataiba. Ellenkezőleg: a szellemnek oly erővel

kellene uralkodnia, hogy az érzéki természet semmit se találjon kívánatosnak, amit a szellem elvetett.

7. Ki az igazi úri ember?

Erre a kérdésre egyszer egy amerikai nő így felelt: «Aki úgy tud beszélni a nővel, hogy nem érezteti vele folyton, hogy elsősorban csak a másik nemet látja benne.»

A legtöbb férfinak sejtelme sincs arról, hogy az igazán nemes lelkületű nők mennyire áhítják az olyan férfiakat, akik komoly önnevelésükből kifolyólag teljes szívbeli egyszerűséggel tudnak a nőben az emberrel érintkezni anélkül, hogy a nő folyton megzavarná és nemi tetszésvágyra ingerelné őket. Sőt akad nem egy vegyestermészetű nő is, aki még nem emelkedett túl azon a vágyon, hogy mindenütt nemi lénynek tekintsék, aki külső nőisége útján keres hatást — és mégis mélységes hálát érez azon igazi lovagias szilárdságú férfiak iránt, akik *a nőt komollyá teszik, mert komolyan veszik.*

Az ilyen szellemi magatartás azonban csak mélyreható önnevelés által érhető el. A fiatalember évekig tartó akarat- és gondolkozás-fegyelmezésének talán legszebb jutalma az a lelki szabadság, melyben a férfiú teljesen úrrá lett a hím felett. És mindenfajta érzéki magaelhagyásnak, önmagával szemben tanusított engedékenységnek az a szomorú következménye, hogy a férfiú nemi rabszolgaságba sülyed, melynek következtében igazán nemes nők előtt sohasem fog tökéletes uriember számba menni.

8. A férfiú lovagiassága a kenyérkereső nővel szemben.

Amióta a nők konkurrenciája minden életpályán szemlátomást növekszik, az érdekelt ferfikörökben újabban az a nézet merült föl,hogy ha már a nő az egyenjogúság követelésével az ajkán a kenyérkereső pályákra veti magát, ne kívánja, hogy nemére való tekintettel kivételes bánásmódban részesítsék. «A kenyérkereső nő — így szólnak — kívül esik a férfi lovagiasságán ; ez a lovagiasság csak azon nőknek van szánva ellenszolgálatul, akik teljesítik nemi hivatásukat.»

Milyen állást foglal el ezzel szemben a női mozgalom? Mintha sok bátor és önálló nő már tényleg bizonyos ingerültséget tanusítana a férfiú lovagiasságával és előzékenységével szemben. Ez érthető, ha meggondoljuk, hogy az ilyen külsőségek alatt gyakran mennyi úri morál és a női egyéniségnek milyen mély megvetése bújik meg. Ebből a hangulatból kifolyólag bizonyára számos kenyérkereső nő hajlandó arra, hogy a férfiak fönt említett állásfoglalását elfogadja, sőt egyenesen megkövetelje.

Mindkét fél figyelmen kívül hagyja, hogy itt nem csak arról a külső figyelmességről és előzékenységről van szó, amely csak a nemnek szól és amelynek elemeit az állatvilágban is meglelhetni, hanem sokkal mélyebb értelmű dologról, melynek fönntartása és fokozása mindkét nem legnagyobb érdeke. Azt lehetne mondani : *az udvariaskodás Évának szól, a lovagiasság Máriának.*

Az igazi lovagiasság forrása ugyanis egyáltalán nem a férfiúnak a nő nemi mivoltához való viszonya ; az igazi lovagiasság onnan ered, hogy a férfiú szellemileg és erkölcsileg felülemelkedik a merő természeti

szférán — amint ez különösen a korai középkor Mária-tiszteletében jutott kifejezésre. Itt jelent meg először az a nőtisztelet, mely nem a puszta női és nemi jellegnek szólt, hanem az örök nőiségnek, a nő azon magasabb természetének, mely a Mater gloriosa képében jutott legszebb ünnepléshez és megdicsőüléshez, amelyet Goethe is a törekvő ember nélkülözhetetlen vezetőjének mond Faustjában. Amint aztán a kereszténységtől áthatott középkori ember a női lélek bizonyos vonásaiban a személyes nevelés és megtisztulás szimbolumait kezdte fölfedezni, amidőn a «Mennyek királynéja» kedvéért a nőt királynévá kezdte tenni, és a tökéletes nő kedvéért a tökéletlent is ünnepelni és tisztelni kezdte, amidőn Mária arra segítette, hogy a nőben felismerje a magasabb elemet — akkor és csak akkor lett a férfiú és nő viszonya nagyszerű, fölemelő hatások forrásává. Eme szelidítő és finomító befolyások hatása alatt születnek meg az igazán erőteljes (mert önként megkötött) férfiasság legfölségesebb és legnemesebb tipusai. Gondoljunk csak például Lajos őrgrófra, szent Erzsébet férjére és a többi gáncsnélküli lovagra — bennük a legerőteljesebb és legszigorúbb férfiasság a lelkiismeretnek és az egész valónak csaknem nőies tisztaságával meg gyöngédségével párosul; tökéletes alázatosságukkal pedig megmutatták, hogy a merő úrhatnámságot, mint az elmaradott férfiasság jelét megvetették.

A legfölségesebb értelemben vett lovagiasság tulajdonképpen nem más, mint az a férfiasság, melynek a legfelsőbb anyaság áldásosztó gazdasága ád célt és tartalmat. Melyik igazi férfiú nem ragadna meg örömmel minden alkalmat, hogy ezen értelemben nevelje magát és nemesítse az erejét, s melyik igazi nő tiltaná meg a férfinak az ilyen szolgálatot?

Ennek a lovagias hódolatnak, mely minden nőben ama fölfelé vonzó, nemesítő erők szimbolumát látja, semmi köze a merő udvariaskodáshoz és galantériához, mely csak Éva kegyei után eseng. Ez a lovagias meghódolás több mint az a kimélet és tisztelet, melyet a férfiú az ő felesége és gyermekeinek anyja iránt tanusít. Ennek mélyen vallásos eredete van : forrása az a megváltást, tökéletességet, megtisztulást sóvárgó vágy, mely Dantet Beatricéhez vonzotta, amely a nő legszebb erényeiben örök dolgok szimbolumát látja és önző indulatosságunkat önfékezésre és lelki békére szólítja.

A kereszténység egyik legkiválóbb áldása, hogy a férfiúban fölkeltette és megtisztította ezeket az érzelmeket és hogy feltárta magában a nőben a nő egyensúlyát : Máriát állította Évával szembe ; Máriát, hogy Évát oltalmazza — és egyben hogy a bennünk lakó régi Ádámot oltalmazza.

Vajjon a nemesen gondolkozó férfiú félre tudná-e tenni ezeket az érzelmeket akkor, ha a nő is porondra lép a munka versenyében? Nem valóságos áldás-e, ha a mi erkölcsileg mindjobban sivárodó munkás életünkben ismét alkalom kinálkozik a magasabb lelki erők növelésére?

Aki hallott valaha arról, hogy gyakran mily csodálatos hatásuk volt nemes és tiszta nőknek egészen eldurvult férfitársaságokra is, az belátja, mily mélyen gyökerezik a férfiúban nemcsak a nőiség kultuszának, hanem épen az örök nőiesség kultuszának szükségérzete. Az egyúttal fogalmat alkothat arról, hogy milyen fajta férfiak lehetnek azok, akik ma a lovagiasság eltörlése mellett kardoskodnak... S ezt épen olyan nőkkel szemben cselekszik, akik a szükségtől hajtva kiteszik magukat az élet tülekedésének, akik tehát

kétszeresen rászorulnak arra, hogy nőkként tiszteljék és így magas hivatásukra emlékeztessék őket és pedig annál inkább, minél nagyobb a veszedelem, hogy a létért való küzdelemben elvesztik nőiességüket.

E kérdésben gyakran elfeledkezünk arról is, hogy a gyöngék védelme egyúttal mindig védelem az erősek számára is, védelem azon gyöngeség és elfajulás ellen, amely minden féktelen, neveletlen erőt fenyeget. Csak a gyöngéknek segítséget, türelmet, kiméletet esdő tehetetlensége segítette az embert arra, hogy ösztöneit és szenvedélyeit megszelídítse, magasabb tulajdonait kifejtse, sőt saját erejét növelje és megkétszerezze; mert nem a magaelhagyás, hanem a magamegemberelés és lelki összeszedettség koncentrálja és tartja egészségben erőnket; *a gyöngék oltalma az erősek igazi higiénéje fizikai, szellemi és erkölcsi tekintetben egyaránt.*

A férfiú erkölcsi művelődésében minden bizonnyal a legjelentősebb esemény a lovagiasság, ami arra neveli a férfit, hogy önként tiszteljen olyan jogokat, melyeket nem lehet kierőszakolni. E lovagiasság gyakorlásából áldás árad minden tettünkre és szokásunkra; sőt szinte azt mondanám, hogy a gyönge és védtelen nemmel szemben való lovagias szolgálatkészség általában megerősíti a férfiút a kevésbbé fogható fensőbb hatalmak tiszteletében; mert a férfiút öntudatlanul is *áláveti a lelkiismeret gyöngéd és fegyvertelen követeléseinek.* S mindezt szélnek akarják ereszteni?

Nem — ha a férfi nem akar lovagias lenni a nő kedvéért, legyen lovagias a maga kevéért! S ha a nő úgy gondolja, hogy a maga szempontjából nincs már szüksége a lovagiasságra, tisztelje és hirdesse azt a férfiú kedvéért, aki ezen önmegtagadás nélkül csak fél férfiú, félember lesz.

Nem rendkívüli jelentős dolog-e, hogy épen azon a téren, ahol a férfiú szenvedélyei a legrakoncátlanabbak és legkiméletlenebbek, egyúttal az önzetlen segítség és felelősség érzelmeit és kifejezéseit keltjük föl és ápoljuk? S nem rendkívül jelentős dolog-e az is, hogy e lovagiasságot kivétel nélkül minden nőre kiterjesszük és minden nővel szemben gyakoroljuk? Ha csak egy kivételt tennénk is, nem durvulnának-e el mindezek az érzelmek, melyek kifejtésén sarkallik a felsőbb művelődés?

Ám utasítsa el a modern nő a társas munkálkodásban a terhes és oktalan ud ariaskodást, különösen, ha az a férfiúság alacsonyabb szférájából fakad, amit a finom nő könnyen kiérez. De fogadja örömmel és biztatással mindazt, ami az igazi lovagiasságból ered. Ne érezze magát sohasem lealacsonyítva azon segélynyújtások által, melyek lénye jobb részének hódolnak és mindig arra figyelmeztetik, hogy lényének legjavát óvja is és állítsa élettevékenysége középpontjába.

A nemi kérdés.[1]

1. Természeturalom és önuralom.

Sokat beszélünk és írunk az emberi elme nagyszerű diadalairól, melyeket a természeti erők megfékezésével és értékesítésével vívtunk ki; ilyenkor rendesen a tűzkultusz munkájára vagy az elektrotechnika csodáira gondolunk. Pedig a legféktelenebb és leghatalmasabb természeti erők nem a külső világban működnek, hanem saját belsőnkben tombolnak. És mit ér nekünk, ha le-

[1] L. *Foerster* A nemi élet etikája és pedagógiája II. kiadás, 1912.

győzzük a külvilág elemi hatalmait, belsőnkben pedig a természet rabigába hajtja a szellemet? Mire jó a technika minden csodája, ha nem értünk az önkormányzás technikájához? Ez esetben a természeti erők fölötti hatalmunk nem csak az élvezeti élet fokozására visz-e? S nem öljük-e meg ily módon lassan bár, de biztosan azt a szellemet és azt az akaraterőt is, mellyel a külső természet fölötti hatalmunkat megszereztük?

Ime, ismét előttünk áll Prometheus — a sziklához láncolva, keblén a ragadozó saskeselyű. *A szellem és a természet közti legsulyosabb harcnak mezeje a nemi élet.* Itt van a szellem hatalma az anyaggal szemben a legkeményebb próbára téve. És a szellem szabadságharca nem sokkal jelentősebb-e életünk megnemesítésére és megerősítésére, mint a tűz, gőz vagy elektromos erők fékezésének technikája?

De fájdalom, korunk nem hogy a természet legyőzésének nagy gondolatát a nemi életre is alkalmazta volna; ellenkezőleg: ezen a téren sok tekintetben sivár, petyhüdt naturalizmusba süllyedt vissza. Teljességgel úgy látszik, mintha ezen a téren a megerőltetést ki akarnók pihenni, mintha ez egyszer egészen szabadjára akarnók ereszteni a természetet, ahelyett, hogy megfordítva csinálnók. Igy például egyenesen bántó, hogy nemi irodalmunk nagy része a «nemi érintkezés», «nemi élvezet» kifejezéseket egészen úgy szerepelteti, mintha itt puszta mechanikai funkciókról volna szó, melyek ép oly parancsoló szabályszerűséggel követelik jogukat, mint akár az emésztés funkciói. Valóban itt az ideje, hogy ismét az önmegtartóztatás fölséges és hatalmas követeléseivel álljunk az emberek és az élet elé. Ne engedjük, hogy az emberi gyatraság meghamisítsa az igaz tanítást!

Az emberiség nagy átlaga a nemi kérdést mindig

csak tökéletlenül fogja megoldani. De épen azért nekünk *szükségünk van igazi férfiakra*, akik hősileg járnak a tűzvonalban, akik személyes életükkel tanuságot tesznek a szellem felsőbbségéről és biztos példájukkal és vallomásukkal hódítókként hatolnak be a szolgaság birodalmába. Hasonlóképen *szükségünk van igazi nőkre* is, akik férfiakat kívánnak, nem himeket ; akik a férfiú latymatagságát és ösztönösségét nem legyezik, hanem tőle az akaraterő nagy próbáit követelik ; mint hajdan a középkor női hallatlan tetteket követeltek azoktól,akik kegyüket keresték. Csak az ilyen nagyszabású lélekerősítés által érik meg az ember a szerelemre ; a modern uton azonban az ideggyógyintézetek számára érik meg.

2. Nemi erkölcs és egészség.

Higienikusoktól halljuk, hogy : «Lehetetlen és nem is szabad követelni, hogy a fiatal ember nemi életét kizárólag lelkének és szociális lelkiismeretének fensőbb követelményei szerint rendezze be. Érzéki természetünknek is megvan a maga kategorikus imperativusa (határozott parancsa), amit nem lehet büntetlenül hallgatással mellőzni. A megtartóztatás természetellenes és árt az egészségnek.»

Ezt az állítást az utóbbi időben számos tekintélyes orvos és pszichiáter egyhangúlag megcáfolta és leszerelte. Hatásosan rámutattak a nemi ösztön borzasztó és messzeható pusztításaira. Hogy a tiszta élet kárt tenne az egészségben, azt orvosilag nem is lehet exakt módon bebizonyítani. Avagy minő tudományos alapon merné egy orvos megkockáztatni azt az állítást, hogy bizonyos lelki vagy idegzeti zavarok oka a nemi önmegtartóztatás? De tegyük föl, hogy a megtartóztatás bizonyos

esetekben válságokat teremt — mik ezek ama fizikai, idegzeti és lelki veszedelmekhez és károkhoz képest, melyek a házasságkivüli nemi vonatkozásokkal járnak ! S egyáltalán számba jöhetnek-e amaz áldással szemben, melyet a komoly önfegyelmezés és a tiszta lelkiismeret áraszt az egészségre? Helyesen mondja Björnson : «Azt hiszem, hogy még senkit sem tett beteggé a megtartóztatás ; hanem igenis az a körülmény, hogy fantáziáját kizárólag nemi képekkel töltötte meg. Akármivel töltöd meg képzeletedet egyoldalúan, vesztedre lehet».

Különben *ebben a kérdésben egyáltalán függetleníteni kell magunkat a fiziologiai érvektől. Szembe kell helyezkednünk azzal a fölfogással, mintha az egészség volna az élet végső célja.* Hisz az egészség csak arra való, hogy más, magasabb célok érdekében érvényesítsük és használjuk. Avagy az anyai szeretet, a tudományos tevékenység, a betegápolás és minden más áldozatos tevékenység nem jár-e fáradalmakkal és virrasztásokkal, melyek sokszor nagyon károsak az egészségre? És mégsem állította soha senki, hogy a jó emésztés, a zavartalan vérkeringés és a nyugodt álom kedvéért mindezeket a tevékenységeket be kell szüntetni ! Tehát ha tényleg meg is állapítanák valamikor, hogy a megtartóztatás káros az egészségre, az legkevésbbé sem adna okot arra, hogy káros hatásoknak minden áron való távoltartását cselekvésünk legfőbb elvévé tegyük és hogy bizonyos egészségügyi megkönnyebbülések kedvéért lemondjunk mindazokról az érzelmekről és gondolatokról, amelyek egyedül adnak az életnek értéket és értelmet. Mindössze az következnék, hogy a megtartóztatást akkor az áldozatos tevékenységek sorába kellene iktatnunk ; de sohasem dönthetne értéke fölött az a szempont, vajjon káros-e az egészségre vagy nem. Avagy széles e világon hol van

megengedve, hogy embertársainkat kiraboljuk, megkárosítsuk, velük bármikép visszaéljünk, csak azért, hogy kikerüljük az elégtelen táplálkozás egészségi veszedelmeit? Ezren meg ezren tartanak ki becsületesen egészen a sirig és inkább szükséget szenvednek hozzátartozóikkal együtt, semhogy csak egy újjal is hozzá nyulnának a máséhoz. Talán könnyebben adható engedély arra, hogy valaki egészségi okból embertársai becsületébe és ártatlanságába belegázoljon és tisztességtelen foglalkozásokat istápoljon? Nem! *Vannak magasabb javak is, mint az egészség.* A testi jólét követelőzéseivel szemben szabadok akarunk maradni; *erről* a jogunkról nem mondhatunk le. Ezzel a tiszta élet ellen fölhozott nyomorúságos érvek egyszersmindenkorra el vannak intézve mindazok számára, akik nem a fizikai jó érzést tartják cselekvésük fő céljának.

Az emberi gyöngeségnek szerencséjére azonban a fiziologiai tudományok sohasem lesznek abban a helyzetben, hogy teljes biztossággal megállapíthatnák az önmegtartóztatás káros voltát és a törvénytelen nemi érintkezés higiénikus szükségességét. Mert bizonyos, hogy a jó lelkiismeretnek megbecsülhetetlen higiénikus jelentősége van; a nagy erkölcsi depressziók a szervezetet megbénítják és az idegzetet rontják. Ezek olyan tényezők, melyek halomra döntenek minden tisztán fiziologiai számítást. Mert hiszen szellemi létünk is természetünkhöz tartozik; aki ez ellen vétkezik, azt az élet törvényei még sokkal szigorúbban sujtják, mint azt, aki a fizikai természet ellen vét. Ennek az oka kézzel fogható. Szellemi természetünk egyáltalán nem merő luxus létünk háztartásában. Rajta épülnek az emberi életközösséggel való kapcsolataink; benne gyökereznek, általa érvényesülnek legegyénibb föladataink, egész

törekvésünk és cselekvésünk végső célja ; nélküle fizikai létünk elveszti értelmét és értékét. Ámde az ember el nem lehet anélkül, hogy az életnek értéket ne tulajdonítson : ezen értékesség átérzése úgyszólván az az alapvető innerváció, mely energiát és rugékonyságot ad egész életünknek.

Hogy mennyire befolyásolja a merőben testi élet folyamatát is a szellemi élet intenzitása, szabadsága és lendülete, egyebek között abból a tényből is kiviláglik, hogy akárhány ember mihelyt megerőltető szellemi munkában töltött élet után nyugalomba vonul, rendkívül rövid idő alatt összetörik fizikailag, vagy legalább is mindenféle, eddig nem érzett nyavalyába esik. Igen, mert nincsenek már működésben a nagy célok, melyek előbb arra segítették, hogy szinte elfeledkezzék magáról és épen ezáltal előmozdították az összes szervek zavartalan működését ; az egész szervezet hiányát érzi annak az innerváló erőnek, mely az intenziv gondolkozás és akarás tevékenységének úgyszólván egészségi melléktermeke. De ennek a jelenségnek be kell állnia akkor is, ha az ember a szellem s akarat egészségfönntartó működését más módon gátolja ; ha t. i. szellem-erkölcsi méltóságának föláldozásával érzéki ösztönöknek adja át magát. Ezáltal úgyszólván magasabb szellemi rendeltetéséről, annak felemelő, erőtadó céljairól mond le.

Joggal mondhatjuk tehát, hogy aki elhagyja magát, aki enged testi állapotoknak és ingereknek, egyúttal egészségét is nagy veszedelembe rántja. Másfelől pedig, ami önuralmunkat és — hogy úgy fejezzük ki magunkat — agyenergiánkat a testiséggel szemben fokozza, az egyúttal állandóan és igazán egészséges is. Ennek az igazságnak épen az orvosi tudomány legújabb iránya szolgáltatja számos bizonyítékát, a psychotherapia,

mely a testi s idegzeti bajokat szellemi és erkölcsi behatásokkal gyógyítja vagy legalább is enyhíti. Ezen gyógyításmód eredményei napról-napra meglepő adatokkal bizonyítják, mily rendkívüli higiénikus jelentősége van a szilárd jellemnek, az erős akaratnak, a szigorú önnevelésnek. Minő dőreség tehát ezeket az alapvető egészségi tényezőket, ezeket az elsőrangú gyógyítóerőket gyöngíteni és feláldozni — az egészség érdekében!

Különben is az összes igazán intenziv életet élő emberek egybehangzó tapasztalata, amelynek Goethe is kifejezést adott, abban csúcsosodik ki, hogy a nemi megtartóztatásnak titokzatos nagy befolyása van összes szellemi tevékenységeink intenzitására és rugékonyságára. Ezen értelemben beszél Schiller is a Don Carlosban azokról, akik «szellemük jobb felét, a férfias erőt buja ölelkezésekben eltékozolták». Jóval a kereszténység előtt is tudták, hogy a megtartóztatás különös szellemi tehetségeket és erőket szabadít föl. Ezt az igazságot állandóan szem elől tévesztik azok, akik a nemi élet kérdését csak fiziologiai szempontokból kezelik.

3. A gyatrák diktaturája.

Akárhány erkölcsprédikáló rendkívüli erkölcsi züllöttség korának tartja a jelenkort. Ez a vád kétésgtelenül túlzott. Az emberek minden időben vétkeztek, sőt gyakran sokkal nagyobb naivitással és arcátlansággal, mint napjainkban. Mindig akadt egy nagy embercsoport, amely akaratgyöngeségből vagy teljes romlottságból szembehelyezkedett a magasabb követelménnyel. De korunkat az jellemzi, hogy *az erkölcsi csődből új világnézetet, az akarat tehetetlenségéből új etikát akarnak csinálni* s a fiatal emberekkel el akarják hitetni, hogy a

szellemi energiának e megrokkant vénhedtsége, ez a gyatra engedékenység az ösztönökkel és szenvedélyekkel szemben az ifjúságnak joga és egy új szerelmi kultúra kezdete. De a mi fiatalembereinkből nem veszhetett ki az egészséges érzék az iránt, hogy mi az erő és mi ád erőt ; nekik elemi biztonsággal ki kell érezniök, hogy *az az életnézet, melyből ki van törölve a hősiesség vonása, teljes ellentétben áll az egészséges ifjúság szellemével.*

Nem a legveszedelmesebb fajta csőcselék-uralom-e az, hogy ezekben a kérdésekben nem az akarat és a szeretet nagy mesterei adják meg a hangot és irányt, nem azok, akik tudták, hogy *nincs nagy boldogság nagy áldozat nélkül*, hanem a szerelmi csőcselék, az érzékies gép-emberek, akik minden szellemi becsületérzés nélkül állanak szemben az ösztönök tompa támadásaival.Micsoda nyomorult emberkék azok, akik ma szabadságlevelet nyomnak az ifjúság kezébe mindenféle nyilt és kendőzött züllöttségre ! És micsoda óriási egyéniségek állanak az akarat fegyelmét hirdető régi tanítás mögött ! Aki művész akar lenni, az Michelangelóhoz jár iskolába és nem a szobamázolókhoz meg a plakátfestőkhöz. Aki igazán meg akarja tanulni, mi a szellemi méltóság, mi az egyéni erő, az nem azokat fogja vezérül választani, akik gyatraságukból elméletet kovácsolnak és az ember tíz jellemtelenségéből egy új etikai tízparancsolatot csinálnak — hanem ama nagyokhoz fordul, akik meg tudnak szabadítani lagymatagságunkból, akik a magasságokba tudnak ragadni, akik megtanítanak arra, miképen érvényesíthetjük úri jogunkat a természettel szemben.

A kultúra abban áll, hogy a szellemi temperamentumok uralkodjanak, hogy az erősek neveljék a gyöngéket. A kulturátlanság abban áll, hogy az anyagias

temperamentumok uralkodnak és bátorságot vesznek arra, hogy fiziologiai szolgaságukat életszabálynak kiáltják ki. Ma egész sereg orvos patologikus és abnormis embereken végzett megfigyelések alapján követeli, hogy a nemi téren a gyöngék kedvéért szállítsuk le az erkölcsi mértéket. De mi más ez, mint a gyatraság diktaturájának proklamálása a lelkiismeret világában? Mi más, mint a gyöngéket megfosztani legjobb támaszuktól, tudniillik a következetes törvénytől, mely erőből fakad és erőre nevel?

A modern javaslatok serege fonákja mindannak, ami régtől fogva érvényben volt és ami az életet és az embereket összetartotta. Kik azok, akik ezt a fonákságot hirdetik és az élet nevében kikiáltják, hogy az akaraterő megbukott és a jellem fölöslott? Néhány év még, és el lesznek feledve. De örökké áll és él az a régi igazság, amely a magasból jő és a magasba visz!

4. Szabad szerelem.

Az előzőkben a nemi önmegtartóztatás jelentőségét védtük. *Meddig menjen már most ez az önmegtartóztatás?* Minő erkölcsi követelményeknek kell e téren érvényesülniök?

A régi etika szigoruan megtilt minden házasságkívüli nemi érintkezést. De vajjon az élet érettebb fölfogása valóban bölcsnek tartja-e mindazt, amire a mult a bölcseség bélyegét ütötte? A nemi vonatkozásokban nem nyilhatik-e az éretteknek és szabadoknak tágabb tér, mint az életfogytig tartó házasság?

Nem akadnak-e csakugyan szabad viszonyok, melyek előtt még komoly szülők is szemet hunynak? Költőies vonatkozások, melyekben az érzéki érintkezés

mellett hajlam is keletkezik, viszonyok, melyekre az ifjú bánat nélkül tekinthet vissza, mert hiszen társának is szép és gondtalan napokat szerzett? Micsoda pedantéria ebbe beletenyerelni a száraz morállal!

Egészen helyes, «száraz morállal» nem szabad beletenyerelni! De igenis közbe kell itt szólni azzal a bölcsességgel, mely át van itatva a kétségbeesés és az átkok mindama könnyeivel, melyeket az ilyen költőies viszonyok áldozatai évről-évre elsírnak. Avagy legnagyobb részt nem azzal végződnek-e ezek a szabad viszonyok, hogy a leány a prostitució vagy az öngyilkosság karjaiba veti magát? S ahol ez nem következik be, minden pénzbeli kártalanítás, minden édes emlék dacára is a nő alsóbb rendű asszonnyá sülyed alá; megrabolták hűségét és tiszta anyaságát, melynek csirája minden nőben él és amely jellemének s boldogságának alapköve. Jaj annak, akinek lelkét ilyen rablás terheli és aki még talán mentséget vél találni ebben a mondásban: «Ha én nem teszem, megteszi más!» Mintha szabad volna a nyitott ablakon bemászni és lopni, mert különben úgy is más ragadná meg a kedvező alkalmat! S különben is ki merne egy leány jövőjéről biztos jóslatot mondani? Hiszen nem egy gyönge és könnyelmű lány egész szépen megél, mert valami csodás véletlen távol tartotta tőle az első csábítót, vagy igazán lovagias emberekkel hozta össze, akik tiszteletet tanusítottak becsülete iránt és úgy tudták föltüntetni előtte a tiszta életet, hogy csábítóbbnak érezte, mint az érzéki mámor kisértéseit!

Bárcsak soha el ne felednők, hogy a nőkkel szemben tanusított külsőséges lovagiasságunk teljesen értéktelen, ha nem mélyebb gondoskodni-akarásnak és felelősségtudatnak szimboluma. Nemde fölállunk, a nőnek engedjük át helyünket, a legjobb utat keressük ki számára,

terhét elvesszük, mindenütt előre engedjük — mind ennek szimbolumnak kellene lenni; jelképeznie kellene azt a lovagias eljárásunkat, hogy a nőt meg akarjuk óvni saját gyöngeségétől és ennek beláthatatlan következményeitől, s hogy a megvetésnek és az emberi társadalom bosszúálló hatalmának époly kevéssé akarjuk kiszolgáltatni, mint az élet külső viszontagságainak. Akinek lelkiismeretét egy nő sorsa terheli, annak egészen utolsó lehelletéig ki kell tartani a szerencsétlen mellett, mint a kapitánynak a sülyedő hajón kell maradnia, míg csak mindenki biztonságban nincs. Tolstoj «Feltámadás»-a megragadó módon fejezi ki a gáncsnélküli lovagiasság e követelményét; megmutatja, hogy nem a szabad, hanem a megkötött szerelem a magasabb kultúra jele, az a szerelem tudniillik, amelyet a hűség és a felelősség mélységesen komoly érzelmei kötnek meg; amely épen ezáltal fennen hirdeti, hogy emberrel van dolgunk és nem kóbor állattal.

Némelyek sokat tudnak beszélni a házasság filiszterségéről és a szabad viszonyok poéziséről, és megvetéssel szólnak a szilárd külső formákról, melyek szerintük lényegtelenek és túlságosan józanok. Nos, akiknek poézise nem futja egy életfogytig tartó szerelemre, azok a muló viszonyokban is az élvezet filiszterei maradnak. Meg aztán a szabad viszonyok költőiességéről csak azok zengenek éneket, akik nem ismerik a valóságot. Az utolsó és állandó benyomás, ami ily viszonyok után marad, mégis csak rendkívül rút és prózai. Már az az eljárás is, ahogyan az ilyen viszonyokat fölmondják és fölbontják, arcul üt mindent, amit poézisnek nevezünk és minden férfiú lelkében kínzó fullánkot hágy — ha ugyan egyáltalán van még némi fogékonysága a poézis iránt.

Voltaképen miért oly mélységesen rút minden sza-

bad viszony? Mert hiányzik, hiányzani is kell belőle az igazi szerelem és tisztelet zománcának. Minél önzőbb valamely viszony, annál prózaibb. Igazi poézis csak abban a szerelemben van, mely örök közösséget, állandó gondot és felelősséget áhít. Egyedül az ilyen szerelemben virágzik ki az igazi, bensőséges odaadás; minden más szerelem csak önleadás. Ezért a házasságkötés nem csupán polgári vagy egyházi tényked̈és, hanem szerelmi aktus is, magának a valódi és mély szerelmi szükségletnek kifejezése. *A szerelem legmélyebb költőiességéhez az is hozzá tartozik, hogy a férfiú tisztelje a nőt, kihez életét köti. Ez pedig valami mély és igaz érzékből kifolyólag minden elméletieskedés dacára csak úgy lehetséges, ha a nő megköveteli a szilárd formát, mely a viszonyt élvezetközösségből életközösséggé avatja.*[1] Sőt titokzatos törvények értelmében a nő e megbecsülése a szerelem egészségtanának is parancsa: csak az ilyen megbecsülés egyensúlyozza azokat az idegrendszeri és lelki depressziókat, melyek a merőben érzéki érintkezéssel elválaszthatatlanul együtt járnak és épen a gyöngédebb embert sujtják a legérzékenyebben.

5. Az egyéniség kialakítása.

A szabad szerelem védői szeretik hangoztatni, hogy az egyéniség szabad kialakítása csak szabad szerelmi vonatkozásokban lehetséges, és hogy az életfogytig tartó házasság valóságos fegyház, mely erőszakot tesz az egyéniség kifejlődésén. Ezen rajongók olvassák el kijózanítónak Schopenhauer «A szerelem metafizikája» című fejezetét. Az éles eszű bölcselő itt erőteljesen rámutat, hogy

[1] Ez a szempont elitéli azokat a törekvéseket is, melyek a törvényes és törvénytelen anyaságot egyenlővé akarják tenni.

az erotikus szerelmesség alapjában mennyire egyénietlen dolog és hogy délibábjai meg szenvedélyei sokszor mily erőszakkal kényszerítik a szabad személyiséget a faj szolgálatára. Szerinte nem az egyén érvényesül itt, hanem a faj, mely életét fönn akarja tartani s meg akarja szaporítani. A faj itt igéző ingerekkel ezen adó lefizetésére birja az egyént és úgy be tudja hálózni, hogy épen a legszemélytelenebb izgalmat tartja egyéni élete központi éleményének. Ez Schopenhauer szerint a természet nagyszabású ámítása, melyet azonban a legtöbb ember csak utólag vesz észre. Szerinte Boccaccio Decameroneja sem egyéb, mint a nemi ösztön gúnyolódása és csúfolódása az egyén jogai és igényei fölött, melyeket lábbal tapos.

Aki ezen szempontból józan pillanatában alaposan szemügyre veszi a szerelmi életet elvakultságával, hűtlenségével, nyilt és rejtett jellemtelenségeivel együtt, az a «szabad» szerelemről, «szabad» egyéniség kialakításáról elhangzó szavalatokat szinte mulatságosaknak fogja találni, és e jelenségben a nemi ösztön legcsodálatosabb sikereit fogja felismerni. Schopenhauer minden bizonnyal túloz, amidőn a szerelem egész területében csak a nemi ösztön romantikáját látja. A finomabb lelkületű emberekben ugyanis az erotikus gerjedelmekbe beleszövődik a legszemélyesebb lelkiéletből fakadó érzelmek egész sorozata. De épen a magasabb érzelmek vágyódnak hűség és állhatatosság után : a hűségben fejtőzik ki igazában a személyiség és üli diadalát az egyéniség a nemi ösztön zsarnokságán. Ezért épen azok a szigorú formák, melyeket az állhatatosság szelleme alkotott, valósággal védőbástyái a szabad egyéniségnek a fajfönntartás ostromlásaival szemben. E formák látszólag csak az egyént akarják megkötni a társadalom érdekében — valójában azon-

ban a féktelen és szeszélyes faji ösztönt kötik meg az egyén érdekében, sőt mindannak érdekében, amit jellemnek hívunk. S e formákban egyúttal méltókép jut kifejezésre az igazi, mély szerelem is ; mert a nemes szerelem lovagias gondoskodását nem muló esküdözések biztosítják, hanem egyedül a szilárd formák.

6. Női becsület.

A régi szilárd igazságok bomlása napjainkban már a női becsület fogalmát is kikezdte. Nők is, persze olyanok, kiket bizonyos jelszavak ellentétbe hoztak tulajdon jobb érzésükkel, azt állítják, hogy a női becsület régi fogalma csak a férfiú uralkodási vágyából eredt, mert a nőt mint érintetlen tulajdont akarta birni. Mért ne járna ki a nőnek is az a szabadság, melyet a legtöbb férfi megenged magának a házasság előtt? Mások meg, kiket a rideg kenyérkereső munka tart fogva, örömet, költészetet, szerelmet sóvárognak ; és ezeket a korszellem arra bátorítja fel, hogy tartózkodás nélkül megizleljék mindazt, amit az élet kinál, s «ne rontsák el szép ifjúságukat holmi elvekkel». Hiszen «az ember egyszer él».

Igaz, az ember csak egyszer él ezen a földön. De épen azért annál inkább rajta kell lennünk, hogy lényünk nemesebb mivoltát fejtsük ki, ahelyett, hogy tévedésben és gyöngeségben fecsérelnők el életünket. A női becsület régi fogalmában benne van a nőiség kulturhatalmának egész titka. Ez a fogalom semmi esetre se kívülről jövő zsarnokságnak köszöni létét ; ellenkezőleg : az a meggyőződés jut benne kifejezésre, hogy a magasabb fejlettségű női lélek egyetemesebb, mélyebb fölfogással áll a nemi élettel szemben, mint a férfiú. *A férfiú ebben a tekintetben a pillanat jegyében áll, a nő*

azonban a beláthatatlan következmények világában — s amit női erkölcsnek, női becsületnek nevezünk, annak forrása az anyagi méltóság és előrelátás szelleme, a tiltakozás mindazon tendenciák ellen, amelyek a természeti ösztönt teszik meg legfelső törvénynek, és a szerelmi életet saját hányódó s ellenmondásokkal teli impulzusainak szolgáltatják ki.

A romlatlan nő mélységes szégyenérzettel tiltakozik az ellen, hogy a nemi egyesülés öncéllá legyen. Pedig ez történik, ha ezt az egyesülést megfosztjuk azon szimbolumoktól és intézményektől, melyek ünnepélyesen összekapcsolják az élet többi szabványaival, érdekeivel és kötelességeivel. Ez a látható és formákkal támogatott kapcsolat (t. i. a házasság) mintegy védő takaró, melyet a finomabb lelkű nő a szerelmi életben mindig ösztönszerűen is követelni fog. A külső szentesítés itt sokkal több, mint merő külső forma. Hogy a nő az egész viszonyt szilárdabb formákkal és zálogokkal akarja biztosítani, mint aminők a szerető esküdözései, ebben *a nemi élet mélyebb fölfogása*, a felelősségeknek egy egész filozófiája jut kifejezésre. S a szűziesség, mely ezt a szentesítést követeli, egyáltalán nem természetellenes dolog; ellenkezőleg, magának a nemi életnek legegészségesebb önfentartó ösztönéből ered. Mert a nemi ösztön teljesen elfajul, mihelyt tevékenységeit az ember öncéllá teszi és az élet összrendjétől elszakítja.

Azoknak a nőknek, kik napjainkban elméletileg vagy gyakorlatilag a női becsület régi fogalmának a megváltoztatásán dolgoznak, csak egy kissé gondolkodóba kellene esniök azon, hogy honnan ered az a kiirthatatlan megvetés, melyet még a legalantabb járó férfi is előbb vagy utóbb érez azon nővel szemben, aki törvénytelen módon engedte át magát ! Akkor nem tar-

tanák többé a női becsület ama régi fogalmát a jobbágyság maradványának, hanem fölismernék, hogy *az a nő* erkölcsi hatalmának és méltóságának megváltozhatatlan kifejezése és záloga. A nő csak úgy tudja mélyen és tartósan befolyásolni a férfiút, ha lelkiismeretére és általában magasabb természetére iparkodik hatni — de hogy ezt megtehesse, magasabban kell állnia, mint a férfiúnak. S maga a férfiú akarja is, hogy a nő magasabban álljon mint ő ; ő felül akar emelkedni önmagán és soha sem bocsátja meg a nőnek, ha lehetetlenné teszi számára azt a tiszteletet, mellyel az alantabb álló a magasabban állónak akar adózni. Ezért a nőnek kevesebb szabad, mint a férfinak ; nem azért, mert kevesebb mint a férfi, hanem azért, mert több. Noblesse oblige ! Ha a férfiú nem hajlik meg a nő előtt, akkor a nő rabszolgája lesz neki, ha külsőleg még annyira uralkodni látszik is rajta.

Valóban, nincs szükségünk új etikára, mely a nőt neveletlen férfiak ösztöneinek világába rántja le. Ellenkezőleg, a régi etika mélyebb megértésére és következetesebb teljesítésére van szükségünk, hogy nemes nők magasabb érzelmi élete megszabadítsa a férfit mélyen gyökerező nemi jellemtelenségétől.

7. Hűség.

Az előbb egy-két szót ejtettünk azokról a támadásokról, melyeket néhány modern író és írónő a nemek vonatkozásában szükséges hűség törvénye ellen intézett. Amit az ilyen tanításokkal szemben hangsúlyozni kell, mind az olyan ékesszólással jut kifejezésre George Eliot angol költőnőnek «A vizi malom» című mélyen járó művében, hogy a két szerető idevonatkozó beszélgetését rövid kivonatban közöljük. A lelkiismeret mű-

veltségének egy okirata ez ; méltó arra, hogy az ifjúság megismerje és megszívlelje.

István és Margit, akik már mindketten másnak vannak lekötelezve, ha nem is formailag; mély szerelemre gyuladnak egymás iránt és válságukat a következő szavakkal beszélik meg :

«... Én nem vagyok határozottan lekötve ; és ha te sem vagy feltétlenül Fülöphöz kötve, mindketten szabadok vagyunk !»

«... Kegyedből most nem az igazi érzése beszél ; — ép oly jól tudja mint én, hogy az igazi köteléket azok az érzelmek és várakozások alkotják, melyeket másban keltettünk. Hisz különben minden kötelezettséget meg lehetne szegni, ha nem forogna fönn a külső büntetés veszedelme — s akkor már egyáltalán nem volna többé hűség a világon !»

«...Ezt a kötelezettséget nem lehet teljesíteni, — mondotta az ifjú szenvedéllyel ; ez a kötelezettség a természet ellen való ; odaadásunk csak színlelt volna, és ez is hűtlenség ; nyomorúságot hozna ránk is, rájuk is. Margit, ezt be kell látnod, — úgy-e belátod.»

Buzgón kereste a lány arcán a helyeslés jeleit ; erősen és gyöngéden fogta kezét. A lány földresütött szemekkel hallgatott, majd mélyen föllélekzett, komolyan és bánatosan fölnézett Istvánra és így szólt :

«Oh, nehéz, igen nehéz az élet. Néha azt hiszem, hogy hallgatnunk kell legerősebb érzelmeinkre ; azonban más oldalról látom, hogy ezek az érzelmek keresztezik előbbi életünk összes viszonyait, ellenére vannak ama kötelékeknek, melyek másokhoz kötnek bennünket, és azokat szét akarják tépni. Ha az élet egészen könnyű és egyszerű volna, mint a paradicsomban lehetett, és ha mindig azt az ifjút vagy lányt pillantanók meg leg-

először, aki . . . azt akarom mondani, ha nem volnának kötelességeink, mielőtt a szerelem eljő — akkor a szerelem annak a jele volna, hogy az ilyen két ember egymásnak van teremtve. De látom és érzem, hogy nem úgy van. Vannak dolgok az életben, amiről le kell mondanunk, és soknak közülünk le kell mondania a szerelemről is. Sok dolog nehéz és homályos előttem ; egyet azonban világosan látok: nem szabad, nem lehet másnak rovására keresni boldogságomat. A szerelem természetes valami, de a részvét, a hűség és az emlékezés szintén természetesek. Ezek az érzelmek tovább élnének bennem és bosszút állanának, ha nem engedelmeskedném nekik. A szenvedés, amit másoknak okoznék, folyton üldözne, mint valami kisértet.»

Elmulik néhány nap — egy kerti ünnepély alkalmával ismét találkozik a két szerelmes. Csónakáznak a folyón ; csónakjukkal, mintegy álomban elszakadnak a többitől és az ár egyre tovább sodorja őket . . . Nem is veszik észre ; egészen átadják magukat az egyedüllét varázsának. Egyszer aztán besötétedik ; hazamenni már késő ; hajóra szállank tehát és csak reggel érkeznek egy közeli kikötővárosba. István újból kéri szerelmesét, hogy meneküljön el vele, tekintse a véletlent Isten ujjának. Mindhiába. Margit hajthatatlan marad és egyre hajlíhatatlanabbá lesz. A következő társalgás fejlődik ki köztük :

« . . . Megmutattuk, hogy az az érzelem, amely egymáshoz vonz bennünket, nem tűr ellenállást. Ez a természet törvénye, mely erősebb minden más törvénynél ; és ha másnak nem tetszik, arról mi nem tehetünk.»

«Nem úgy van, István — biztos vagyok benne, hogy nem igaz, amit mondasz. Én is megkiséreltem, hogy megnyugtassam magam ezzel a gondolattal ; na-

gyon sokszor megkíséreltem. De belátom, hogy ez a fölfogás csak az árulás, a kegyetlenség leple volna és széttépné a legszentebb földi kötelékeket. Ha a mult nem köt bennünket, akkor hol marad a kötelesség ? Akkor nem léteznék számunkra más törvény, mint pillanatnyi szeszélyeink.»

«De vannak kötelezettségek, amiket nem lehet egyetlen puszta elhatározással teljesíteni — vetette közbe István, miközben felugrott és föl-alá járkált. Mi az a külső hűség ? Vajjon, akikhez félig-meddig kötve tudjuk magunkat mindketten, hálásak lettek volna irántunk a szeretetnélküli állhatatosságért, ezért a kongó ürességért ?»

Margit nem felelt mindjárt ; küzdött magával. Végre megszólalt és szenvedélyesen védte meggyőződését, mind saját maga, mind az ifjú ellen :

«Ez igaznak látszik — első tekintetre ; de ha az ember jobban megnézi, belátja téves voltát. A hűséges állandóság egészen mást jelent, mint hogy azt tegyük, ami pillanatnyilag ép a legkényelmesebb és legkönnyebb. Azt jelenti, hogy mondjunk le mindarról, ami ellenkezik másoknak belénk helyezett bizalmával, mindarról, ami fájdalmat okozhat azoknak, kik életutunk folyamán ránk vannak szorulva. Ha mi ketten — ha én jobb, nemesebb lettem volna, akkor ezek a következmények folyton szemem előtt lebegtek volna, állandóan lelkemen éreztem volna — ép úgy mint most, mikor lelkiismeretem ébren van ; és sohasem támadhatott volna bennem ellenkező érzelem — rögtön elfojtottam volna ; olyan komolyan könyörögtem volna segítségért — elfutottam volna előle, mint valami borzasztó vész elől. . . .»

«Szent Isten — tört ki az ifjú — mily nyomorú-

ságos a nő szerelme a férfiéhoz képest ! Én gonosztevővé tudnék lenni érted és te itt ülsz nyugodtan és mérlegeled az érveket és ellenérveket. De te nem szeretsz engem ; ha csak tizedrészét is éreznéd annak, amit én, akkor egy pillanatig se tudnál arra gondolni, hogy áldozatul vess engem. De hogy elrabolod életem boldogságát, azzal nem gondolsz.»

Margit görcsösen szorongatta ujjait, melyeket ölében összekulcsolva tartott. Nagy borzalom nehezedett lelkére ; úgy tetszett neki, mintha időnként villámok cikáztak volna körülötte, és mintha utánna ismét a sötétben tapogatóznék.

«Nem, nem doblak áldozatul ; ezt nem tudnám megtenni, szólt, mihelyt ismét szavakat tudott találni. De nem tudom elhitetni magammal, hogy amiben én, amiben mindaketten jogtalanságot látunk, hogy az rád nézve boldogság volna. Mi nem tudjuk a boldogságot magunk kiválasztani, sem a magunk, sem más számára ; nem tudjuk, hogy micsoda és hogy hol van. Csak egy dolog van most hatalmunkban : határozni arról, hogy szenvedélyeinknek engedünk-e vagy lemondunk róla — engedelmességből Istennek szava iránt, mely bensőnkben szól, hűségből mindama érzelmek iránt, melyek életünket megszentelik. Jól tudom, ez a hűség nehéz dolog. Sokszor elhagyott ; de érzem, ha most én hagynám el, elborulna a csillagom, mely életem éjszakájában világol.»

— Akkor menj ; hagyj engem ! Ne kínozz tovább ; nem tudnám elviselni.

Margit szinte akaratlanul hozzája hajolt és kezét nyujtotta neki. De az ifjú visszaijedt tőle, mint valami tüzes vastól és ismét megszólalt :

— Menj, hagyj engem !

Margit szinte öntudatlanul megfordult és elhagyta a szobát ; testének kellett véghezvinnie azt, amiről lelke már nem tudott. Mintegy álomban ment le a lépcsőn, át az udvaron egy befogott hintó mellett, ki az utcára. Ment egyre tovább, míg egy póstakocsihoz nem ért, melybe épen akkor szálltak be az utasok. A pósta talán szülőfaluja felé indult . . . kérdezni nem volt ereje ; csak beszállt . . .

G. Eliot szavait nem azért idéztük, hogy az eljegyzés fölbonthatatlanságát igazoljuk velük. Sőt — minél határozottabban foglalunk állást a házasság fölbonthatatlansága mellett, annál inkább meg kell könnyítenünk a jegyeseknek, hogy még idejekorán visszavonulhassanak, ha választásukat tévesnek ismerték föl. A házasság nem majális, hanem olyan bensőséges életközösség, mely igenis reászorul a természetes vonzalom hathatós támogatására is ; különben csak kölcsönös elkeseredés és sebződés jár vele. Épen ezért, hogy a házasságban necsak a külső hűséget, hanem a gondolat és érzelem hűségét is állandóan megőrizhessük, nagyon komoly vizsgálat alá kell vennünk érzelmeinket, mielőtt egész életünkre lekötnők magunkat. Magától értetődik, hogy a mélyebb válságok eseteire itt sem lehet általános merev szabályokat adni. Az erkölcsi törvény itt csak ennyit mondhat : Ne a jólét közönséges, kiméletlen éhsége, hanem a legmélyebb felelősségérzés irányítsa tetteidet, és maradj hű sajátmagadhoz az oldásban és kötésben egyaránt. Az ilyen helyzetekben igazán bölcs könyveket kellene olvasni, hogy megtanuljuk a kíméletlen önvizsgálatot és megtanuljunk különbséget tenni a lényeg és járulék között. Ezért idéztük G. Eliot szavait : Megtanítanak arra, mi a hűség legmélyebb veleje, és megmutatják, hogy a hűség nem az egyéni élet elnyomása, hanem ellenke-

zőleg, épen a hűség védi meg legszemélyesebb értékeinket szenvedélyeink mámorával és vágyaink bőbeszédűségével szemben.

8. Önnevelés.

Más helyen részletesen tárgyaltuk az aszkézis mivoltát és értékét.[1] Ott megmutattuk, hogy az aszkézis nem sötét visszavonulás az élettől, hanem az akaraterő gyakorlása és megacélozása, mely kezünkbe adja a királyi uralmat életünk és sajátmagunk fölött. Az akaraterő ilyen gyakorlására és fokozására különösen a nemi élet terén van nagy szükség. Egyrészt azért, mert itt támadnak ránk a legnagyobb kisértések. Másrészt pedig azért, mert ezen a téren tanusított viselkedésünk rendkívül befolyásolja akaratéletünket. Nem azonosítanók annyiszor az erkölcsösséget a nemi erkölcsösséggel, ha az e téren való győzelem vagy vereség egész életirányunkra olyan nagy jelentőségű nem volna. Épen mert az érzéki ösztönök tulajdonkép nem az egyéniségből, hanem a faji ösztönökből fakadnak, uralmuk rendkívül nyomasztólag és gyöngítőleg hat az egész emberre. Aki ezen a téren enged, nagyon könnyen elvesztheti más téren is egyéni kezdeményező erejét és finom becsületérzését; mintegy hozzászokik az idegenek uralmához. Ellenben, ha ezen a téren sikerül a szellemi helytállás, ennek szimbolikus jelentősége van minden más föladatra és konfliktusra nézve is.

A nemi ösztönökkel szemben való akaraterősítésnek ezt az általános jelentőségét rendesen figyelmen kívül hagyják, akik ezen a téren reformot akarnak és a régi

[1] A nemi élet etikája és pedagógiája. II. kiadás 121—152. lap. A fordító jegyzete.

nemi etikát túlságos szigorúsággal vádolják. *Pedig a nemi erkölcsösség egész életirányításunk valódi főiskolája.* Parancsai és tilalmai a nemi vonatkozások szűk körén messze túl hatnak; konkrét példán mutatják meg az embernek, hogy kell kezelni az életnek ama nagy fejezetét, melynek «természet és jellem» a címe.

Már most *nagy taktikai hibát* követ el nemi önnevelésében, aki a megtartóztatásért való direkt küzdelmet, az érzéki kisértések ellen való közvetlen harcot tolja a homloktérbe. Ezen a téren t. i. a figyelemelvonásnak óriási jelentősége van, s azért az indirekt aszkézist előnyben kell részesíteni a direkt küzdéssel szemben. Vegyük fel a harcot mindenféle kedvenc szokásaink és gyöngeségünk ellen; tűzzünk magunk elé mindenféle komoly föladatokat a nélkülözés, az edzés, a hallgatás, a türelem tekintetében; üzenjünk hadat a lustaságnak, karoljuk fel a rend s pontosság gyakorlatait — egyszóval használjunk fel minden alkalmat arra, hogy testünknek és ösztönösségünknek megmutassuk, ki az úr a háznál, és hogy a szellemet az uralkodáshoz, a természetet a szolgáláshoz szoktassuk. Mindenütt a könnyűvel és az egyszerűvel kell kezdeni, hogy a sikeren költ öröm erőt adjon nagyobb föladatokra.

Ennek az eljárásnak elmaradhatatlan a hatása. Meglepően hamar tapasztalni fogjuk az érzékiség elcsitulását. És valahányszor az ösztönösség ismét erősen jelentkezik, rögtön valami akaratgyakorlásba kell fogni ahelyett, hogy pusztán a jó szándékot mozgósítanók — *kezdjünk valami kellemetlen dolgot* a legközelebbi téren, valami rendező vagy tisztító munkát vagy testi megerőltetést.

A jó olvasmány itt nem használ annyit, mint gondolnók. Legalább is csak akkor használ, ha közvetlenül

valami önlegyőzési gyakorlatot kapcsolunk össze vele. Az ilyen önlegyőzések nélkül szellemünket könnyen arra szoktatjuk, hogy áhitatosan az élet fölött lebegjen, ahelyett, hogy erőteljesen belemarkolna és uralkodnék rajta. Sőt ez a mai merőben értelmi kulturának még külön veszedelme is. Az ábrándozás nem ér semmit; a gyakorlás minden. Minden idők bölcsei ezt az utat ajánlották. Goethe is azt mondja :

«Es rufen von drüben
Die Stimmen der Geister,
Die Stimmen der Meister:
Versäumt nicht zu üben
Die Kräfte des Guten!

— Onnan túlról szól a szellemek, a mesterek fölhivása : el ne mulasszátok a jóravaló erőket gyakorolni».

9. A meztelenség kultusza.

Hogy kellőképen tudjunk «óvakodni», tisztáznunk kell állásfoglalásunkat a meztelenség kultusza tekintetében is, amelyet napjainkban mindenféle hangzatos nevek és művészeti ürügyek alatt akarnak becsempészni az életbe.

Amit más helyen mondottunk a prüdéria ellen, biztosít bennünket azon félreértés ellen, mintha következő fejtegetéseinkkel védelmünkbe akarnók venni az erkölcsi érdek egyes túlbuzgó előharcosainak túlzásait. Itt elvi kérdésről van szó, melyhez épen művészeti szempontból akarunk hozzászólni.

A modern művészet ma heves harcot folytat azon jogért, hogy az emberi test szépségeit ábrázolhassa. Sokan azt vetik ellenükre : a meztelen emberi test nem felhő avagy szikla, melyhez semmi más érdek ne fűzne,

mint az esztétikai tetszés. Sőt a ruhátlan test formái a nemi egyesülés vágyát keltik fel. Ez az ösztön pedig már izgatás nélkül is elég követelőző ; azért a meztelenség szemlélete nem emelkedést és szabadságot hoz az ember szellemi felének, hanem ellenkezőleg fájdalmasan figyelmezteti érzéki függésére, sőt megerősíti benne. Annál inkább, mivel a művészet csak válogatott tökéletességű formákat és bájakat ábrázol és így a Faust-féle szerelmi italt kínálja az embernek, azt a fölcsigázott érzéki illuziót, mely «minden nőben Helenát» láttat vele.

Szabad-e a művészetnek ezt a hatást tudatlanra vennie és alkotó szabadsága nevében mondhatja-e : «A tisztának minden tiszta (castis omnia casta) — éljen a szépség?» Szabad-e túltennie magát azon a tényen, hogy sajnos nagyon kevés tiszta és igazán szilárd ember van, hanem a valóságban a legtöbb ember számára a mezítelen női szépség látása nem tisztulást és megszilárdulást jelent, hanem ellenkezőleg lazulást és a tisztátalan képzetek tüzét? Hátha az ilyen alkotásokat nem is a törvény és rendőrség tiltja, hanem a művészet igazi hivatásának mélyebb átértése, amint az a hivatás a geniusz műveiből ragyogóan kisugárzik. Nézzük a kérdést ebből a szempontból.

Közhellyé lett, hogy a művészetnek nem szabad a valóság merő lefényképezésének lenni. De mi voltakép az a titokzatos «többlet», mely az igazi művészetet jellemzi? Mindenesetre elsősorban a valóságot szemlélő művészben van egy «plus». A művész «több», mint merő fényképező készülék, több mint buja nemi lény. Az igazi művész mélységesen együttérez minden teremtménnyel, részt vesz az emberi nem minden tragikumában és minden nagyságában, sőt mindkettőt

mélyebben hordja magában mint mi többiek azt átéljük. Épen ezért képes, sőt kénytelen is élményeit közölni, a szellem világát kifejezésre juttatni az anyag világában, sőt ezt már egyéniségének az anyag fölött gyakorolt uralmával is nyilvánítani. S így külön művészi tehetsége tulajdonkép abban van, hogy *a külső élet valóságát a belső élet valóságával tudja átitatni.* Előtte minden mulandó dolog hasonlattá válik ; neki a külső bizonyságot tesz a belsőről. Csak így dolgozza föl a lét teljes valóságát. Mert nemcsak az élet, hanem az életen költ fájdalom és az élet fölött kivívott győzelem is hozzátartozik az élethez. És a szépség ábrázolásához hozzátartozik nemcsak a szépség maga, hanem a belőle kiáradó démoni baj is és annak legyőzése. Igy érzi ezt az igazán egyetemes művész, aki az egészben él és az egészből alkot — nem úgy, mint a fényképező lencse, mely csak a külső világot szedi magába.

S épen azért, mert az igazi művész ilyen értelemben és ezen mélységből alkot, képtelen a mezítelen szépséget szemlélni anélkül, hogy művészileg fokozott mértékben *ne élje át azt a tragikumot, melyet a mezítelen szépség a belső emberben előidéz, hogy ne érezze át azokat a szellemi hatalmakat, melyek e tragikumot kiengesztelni és megváltani akarják.* Ezek a tapasztalatok és valóságok határozzák meg az állásfoglalását a meztelennel szemben : Vagy el fogja takarni a meztelent, vagy szellemivé teszi és magasabb vágyainkkal hozza vonatkozásba úgy, hogy többé nem nyomasztó és izgató, hanem megnyugtató és szabadító lesz a hatása. *Ez a művészben rejlő plus.*

Ha már most ebből a szempontból nézünk végig az igazán nagy *művészi alkotásokon*, azt látjuk, hogy ott a meztelen ábrázolása egészen háttérbe szorul. Mert hiszen

a meztelen ember csak az anyagot képviseli az emberben. Az igazi művész azonban már a test fölruházása által is azt akarja kifejezni, hogy az ember rendeltetése a természet fölé emelkedni. Bizonyára nem véletlen, hogy a görög művészet épen fejlődése legmagasabb fokán, mint pl. a nagyszerű Parthenon-homlokzatban a ruhás testet elébe helyezi a mezítelennek.

Ha pedig az igazi művész mégis ábrázolja a mezítelen testet, azt a fönt kifejtett értelemben átszellemíti. Ő érzi a meztelenségben rejlő démoni elemet, ő maga is küzd vele — és nemcsak a harcot, hanem a győzelmet is szenvedélyesebben érzi, mint mi. Ezért az ő mezítelen ábrázolásai mindig győzelmi jelek, melyek a szellemnek a test fölött kivívott diadaláról beszélnek. A görög művészet fénykorának szobrai se pusztán emberek azzal a sivár és szellemtelen arckifejezéssel, melyet a legtöbb modern szobron látunk. Ellenkezőleg a mezítelen test istenarcot hordoz, mely úgyszólván kifejezésre juttatja a szellemi egyensúlyt a test hatalmával szemben. Még a milói Vénusz feje se pusztán egy szép test feje ; ez a test jelképe és temploma egy égi nemességnek, mely az arc vonásaiból szól és melynek forrása az embernek szellemi történése. Ez a nemesség a testiséget megnyugtatja és a démonokat az égnek rendeli alá.

Ugyanebben a szellemben ábrázolta Michelangelo is a mezítelen testet. Nőalakjai nem modellek, általában nem annyira a testet ábrázolják, hanem azokat a szellemi hatalmakat, melyek uralmat adnak nekünk a test fölött. Ő megdicsőült testeket ábrázol ; a mezítelent fönséges alkotások keretébe állíja és az érzékit összekapcsolja az érzékfölötti világgal.

Und jene himmlische Gestalten —
Sie fragen nicht nach Mann und Weib,
Und keine Kleider, keine Falten
Umgeben den verklärten Leib.[1]

Még Tiziano mezítelen alakjai sem annyira testiek, hogy érzékiségre izgatnák az embert; az érzékiséget megköti az arcok valami különös kifejezése, valami ott lebegő érzelem, mely a lélek világából való és nincsen köze a természeti ösztönök világához.

Ha már most ebből a szempontból szemügyre vesszük a modern művészetet, azt találjuk, hogy az itt űzött meztelenség-kultuszt nemcsak etikai, hanem művészeti szempontok is teljesen elitélik. Hogy ez a művészet közömbösen veszi a léleknélküli meztelenség leigázó hatását, egyáltalán nem valódi és szabad művészi törekvésről tesz tanuságot, hanem arról, hogy nincsenek igazi művészi személyiségek. Mert az ilyeneket mindig mélyen meghatja az ember egész nyomorúsága; ők lelkük lelkében élik át az emberi kettősség tragikumát, a szfinx talányát, és alkotó szellemerejük segítségével magasabb álláspontra jutnak. S ez a magasabb álláspont félreismerhetetlenül megnyilvánul abban, hogy vagy egyáltalán tartózkodnak a meztelen test ábrázolásától, vagy szellemivé avatják azt. Amely művészet ellenben a lélek legmélyebb érdekeitől elvált, annak nincs már ereje arra, hogy az anyagba életet és szellemet öntsön: hiányzik belőle az a teremtő lehelet, mely a fensőbb művészet isteni hivatásához hozzátartozik.

Végezetül gondoljuk meg, hogy a testi szépség

[1] Férfi vagy asszony: ott közömbös
Ez égi lények közepett.
Nem rontja ránc, nem fedi köntös
E megdicsőült lelkeket.

túlzott kirakatozása és dicsőítése eltereli az embert attól, aminek egyedül van tartóssága és értéke ez életben, ami a testi szépséget megnemesíteni képes. A testkultusz egyoldalúlag fölizgatja a férfi képzeletét és benépesíti olyan izzó igényekkel és követelésekkel, melyeket az élet nem képes teljesíteni, melyek végeredményben sok durvaságnak, kis és nagy hűtlenségnek lesznek okozóivá — pedig a földi dolgok mulandóságán támadt illuziókból táplálkoznak.

Ugyanezért nem csekély veszedelem magasabb kulturánk számára a női idomoknak túlzott ápolása is, mely mindenféle hangzatos nevek alatt Amerikából származott hozzánk és nagy hangon követelőzve új vallásként lép föl, holott azelőtt meglapult a női hiúságok szótlan birodalmában. Tiszta nők, akik életismeret híján üdvözlik és követik ezeket a dolgokat, nem látják, hogy olyan szellemeket idéznek meg, melyek talán saját vagy embertársaik életét is tönkre tehetik. Nem volna szabad szem elől téveszteni, hogy a testi szépségről mondott itéletek igen nagy része nem is esztétikai, hanem nemi eredetű, azaz öntudatlanul is a faji ösztön értékeléseiből és érzéseiből fakad. Mi nem is sejtjük, mennyire befolyásolja nemi itéletünk esztétikai értékelésünket. A testi szépség enthuziasztáinak is igen ajánlatos Schopenhauernek «A nemi szerelem metafizikájáról» írt fejezete.

Megfelelünk azoknak is, akik azért emelnek szót a mezítelenség érdekében, mivel,— s ebben igazuk van — a féltakargatás sokkal izgatóbb, mint a teljes meztelenség, mely mégis tova űzi a képzelet túlhajtott illuzióit. De ezek felejtik, hogy az egyszerű bujaságot nem szabad csak azért előmozdítani, mert a raffinált bujaság még sokkal rosszabb. Ezen a téren már egyenesen divattá

lett az önámítás. Hiszen nagyon is kevés férfi akad, aki úgy nevelte volna magát, és egész világnézetében annyira megszabadult volna a nemi dolgok zsarnokságától, hogy a közszemlére kitett meztelenség egyáltalán ne hatna érzékeire. Ez a hatás benne van a természet tervében, mely folyton a faj gyarapítására izgat. De az igazi kultúra célzata — épen nemi téren is — a koncentráció, nem pedig a szétforgácsolás. S ezért a magasabb törekvésű ember nemcsak az érzéki izgalmak serege ellen harcol, hanem az izgulás alkalmait is csökkenteni és távolítani törekszik. Ezért a ruházkodásnak is — ha nem a félvilág, hanem a kultur-világ szabja meg — az a célja, hogy a testet méltósággal és bájjal elfödje, nem pedig, hogy közszemlére kitegye. Ugyanezt követeli a szeméremérzet is, melynek óriási jelentőségét ma persze sokan észre sem veszik. A szeméremnek ugyanis az a mélységes hivatása, hogy a nemi életet megvédje a tolakodó reflexióval és az ingerlékeny érzékiséggel szemben és ezáltal megóvja a túlizgulástól meg a szétforgácsolástól. Akinek ez iránt nincs érzéke, az ne dicsekedjék többet az ő «egészséges» érzékiségével, mert már a dekadencia áldozata. A dekadencia ugyanis mindig a nagy óvó életösztönk eltompulásában nyilvánul s a rablógazdaságot és a pillanatnyi mámort teszi az összeszedettség és önmegtagadás helyére.

Végezetül pedig az egész modern testkultusz mégis csak szomorú szimptóma: Jelzi egyfelől azt a mélyen gyökerező szemérmetlenséget, mellyel a piciny emberkék megittasulnak önmaguktól, másrészt pedig a művészi érdeknek azt az eldurvulását és elkülsőségesedését, mely a testet helyezi a középpontba, mert a szellemet elvesztette. Avagy ki tagadhatná, hogy egész modern meztelen plasztikánknak elenyésző kivéte-

lekkel nincs más célja, mint a meztelen testet közszemlére kitenni ? Itt a művészi eszme kézzelfoghatóan csak arra szolgál, hogy vele indokolják a meztelenség ábrázolását. Ellenben az igazi művészetben a test egy nagy szellemi eszmény szolgálatában áll, mely azt mintegy megszenteli és betakarja.

10. Félvilágiak.

Sok gót dómnál bámuljuk a stílusnak azt a tisztaságát és következetességét, mely minden részt az egészbe kapcsol, úgy hogy még a legkisebb diszítések is az uralkodó eszmét szolgálják és hirdetik. Az ilyen nagyszabású tiszta stílus nemcsak a tökéletes művészetet jellemzi, hanem az igazán személyes életalakítást is. A *stílus erő, hit és következetesség.* Az olyan kor azonban, mely kételyek közt őrlődik, amely nem ismer általános érvényű szilárd igazságokat, nem tud stílust teremteni, sem a művészetben, sem az életben : az ember minden téren elveszti a biztos irányt, szertehúzó izgalmak és hatások zsákmányává lesz és ezért kifelé is férczművet mutat. Épen a külső szokások árulják el leggyorsabban, hogy a léleknek nincs már stílusa ; mert az erőteljes ember épen az által tesz bizonyságot lelki életirányának céltudatosságáról és hódító energiájáról, hogy a külsőt is a belső mintájára alakítja.

Még a női ruházkodásnak is lehet stílusa, ha egész következetesen valami eszmét vagy szükséget fejez ki. A legmagasabb értelemben vett stílust azonban csak akkor fogja megvalósítani a női ruházkodás, ha nem pusztán valami alárendelt célhoz alkalmazkodik, hanem a nő legmélyebb mivoltát és kulturhivatását tudja kifejezésre juttatni.

Mi hát a nő hivatása? Azt hisszük, hogy összes hivatása és életcélja fölött álló legsajátosabb és legbensőbb hivatása, mely egyedül ád a többinek is értelmet s tartalmat: az eszme papnőjének lenni. Eme papnői hivatáshoz azonban papnői ruha is szükséges. A nőnek Goethe Iphigeniájára kell gondolnia, ha nagy és megfelelő stílust akar teremteni külső megjelenése számára, ha meg akarja őrizni érzékének biztos irányát a divat eltévelyedéseivel szemben, melyek az ember alacsonyabb természetéből erednek.

Ebből a szempontból tekintve nagyon is aggasztó tünet, hogy korunkban még a tisztes nők nagyrésze is egyre inkább elveszti az öltözködésben a női méltóság szilárd stílusát és ehelyett egyre szemérmetlenebbül a félvilág diktálja a női divatot. Ha a túlvilág már nem világit többé és nem tárja az ember elé szellemi rendeltetését, akkor a félvilág kezd diadalmaskodni; ha a nagy, félreérthetetlen igazságok tünedeznek, akkor az emberi természet legsötétebb zugaiból előmászik a kétértelműség. A modern nemi etika már régóta aggasztóan félvilágszagú; bizonyos bomlasztó tényezők már régóta azon mesterkednek, hogy szalonképesekké tegyenek bizonyos ösztönöket és kedvteléseket, melyek azelőtt a sötét külső negyedekbe voltak száműzve. Jó családokban is régóta megtűrnek már olyan élclapokat, melyek teasüteményként tálalják föl a legközönségesebb lomposságokat. Nem csoda hát, ha a határok ezen összezavarása megnyilvánul az öltözködésben is.

Sajnos, manap egyre több asszony és leány mesterkedik azon öltözködésével, hogy testét, annak formáit a lehető legnagyobb raffináltsággal közszemlére tegye ki; annyira, hogy bámulnunk kell azt a művészetet, mellyel úgy viselik ruhájukat, mintha egyáltalán nem

volna ruha a világon. E nők között minden bizonnyal akadnak, akik csak azért ilyen fogékonyak a félvilág divatja iránt, mert saját lelkükben is a félvilág uralkodik, de a legtöbbnek sejtelme sincs róla, hogy tulajdonkép mit céloz ez a divat és milyen «élettechnikából» eredt. E gyanútlanságnak mélyebb oka azonban mégis a tiszta-látás alapos hiánya : nem ismerik alaposan a nő szellemi és erkölcsi kulturfeladatát meg kulturhatalmát. Ha megvolna a biztos tiszta látás, akkor helyes érzékük magától rávezetné őket az öltözködés megfelelő stílusára. A legcsodálatraméltóbb a dologban mégis az a bárgyú egykedvűség, mellyel férjek és testvérek tűrik, hogy királynőjükön minden érzékies tuskó rajta legeltesse a szemét — micsoda eltompulás kell ehhez !

A félvilág elleni védekező ösztön eltompulása abban is mutatkozik, hogy fiatalembereink körében hihetetlen gyorsasággal hanyatlik a nemi szemérmetlenséggel szemben való szilárd állásfoglalás. Már nincsenek olyan mutatványok, melyek megtekintését egy gentleman méltóságán alólinak tartaná ; nincs már számkivetés azok számára, kik efféle helyekre járnak ; nincs bojkott azon élclapok ellen, melyek nem ismerik a tisztaság és a jóizlés határait. Ellenkezőleg, az röstelkedik, aki nem látta vagy olvasta a «legvastagabb» dolgokat ; a hangadók nem a finomérzésűek, hanem a legrakoncátlanabbak.

Annyi volna, mint falra borsót hányni, ha azoknak beszélnénk, kiknek finom érzéke menthetetlenül eltompult. De akik magasabb célokra esküdtek föl, azokat fölhívjuk : Jobb meggyőződésüket vallják meg nagyobb bátorsággal és következetességgel : sőt alakítsák ki egész életmódjuk egyéni stíljévé ; ami pedig össze-

függésben van a félvilággal, azt könyörtelenül száműzzék lelkükből, életkörükből és szokásaikból egyaránt.

11. Megóvás.

Aki igazán haladni akar, de még nem rendelkezik biztos erővel, annak nemcsak benső ereje fokozásán kell dolgoznia, hanem távol kell tartania, illetve kisebbítenie a belülről jövő ingereket is. Kerülni kell tehát mindenekelőtt azokat a mutatványokat és képeket, melyek arra utaznak, hogy a rendetlen érzékiséget fölkeltsék és szítsák. Az igazán férfias lélek tehát az egész modern szinházzal szemben a legnagyobb tartózkodást fogja tanusítani és nyugodtan fogja tűrni azok gúnyát és csúfolódását, akik elpuhultságukban nagyon is szerény követelményeket támasztanak a maguk tisztaságával szemben és gyávák ahhoz, hogy minden érzéki izgulást következetesen távoltartsanak maguktól. Még komolyabb modern operáink és színműveink jórészében is nagyon kevés igazi művészet van. Zenéjük vagy költészetük némely része félreismerhetetlenül szerzőjük nemi rabságáról és túl-ingerültségéről tesz tanuságot; máskor meg minden finomabb érzés nélkül adják elő őket úgy, hogy elsősorban a nézők alsóbb ösztöneit izgatják föl, még pedig épen a művészi illuzió által, mely mindent megszépít és eltakar.[1] Egészen dogmává lett már, hogy mindent meg kell nézni vagy hallgatni, hogy beszélni tudjunk róla — de a fecsegést hagyjuk mi másoknak és legyünk «büszkék műveletlenségünkre!» Legyen bátor-

[1] E megjegyzések természetesen nem irányulnak a nagy s igazi szinművészet ellen. Sőt az igazán zseniális műalkotásnak sokkal nagyobb a nevelő ereje, mint a merő erkölcs-hirdetésnek.

ságod bölcsnek lenni ! Sapere aude — ez a szó itt van leginkább helyén. Csak tudnók, mily mélyen befolyásolják egész cselekvésünket és állhatatosságunkat azok a képek, melyekkel képzeletünket megtöltjük ! Csak a legeslegjava dolgokat nézzük és hallgassuk meg, és ne áltassuk magunkat azzal, hogy hozzátartozik a műveltséghez villanyos világítás mellett rondaságokat bámulni.

Ez *olvasmányainkra* is vonatkozik. A higiéné korában élünk, és mégis ezekben a kérdésekben a higiéné még teljesen fejletlen. Hisz nem is képzelhető egészségtelenebb valami, mint a nemi túlizgultság ; pedig modern irodalmunk számtalan terméke ezt idézi elő. Sok ember nem is gyanítja, hogy mindenféle erkölcsi kudarcra készül elő az által, hogy képzeletét folyton nemi képekkel köti meg. A szellemi és fizikai egészség egyik alapvető tényezője az *elszánt megelőzés* ebben az irányban. Ezért mai szépirodalmunk legtöbb termékével szemben ép oly tartózkodást kell tanusítanunk, mint az alkohollal szemben. Ez az irodalom folyton az egészséges érzékiséget hangoztatja. Pedig az igazán egészséges érzéki szenvedély — bármilyen paradoxonnak hangzik is ez — egészen szűzies, önmegtartóztatással, hallgatagsággal, összeszedettséggel teljes. Ha az érzékiség fecsegővé és bujává lesz, ez már a gyöngeség, a szétforgácsoltság és a betegség jele — a testi erő minden külső kultusza dacára is. Ez a betegség sajnos, rendkívül fertőző jellegű, mert az ösztön maga nem ismer mértéket és mert a féktelen élvezést csak egy lépés választja el a raffináltságtól meg a vadul burjánzó perverzitástól. Tehát itt is áll ez a régi mondás «Sustine et abstine» («kitartás és önmegtartóztatás !»). Az igazi művészetet legbensőbb lényegében a világteremtés szentséges szel-

leme hatja át ; az igazi művészet a test föltámasztása, az anyagnak lélekkel és szellemmel való eltöltése. Az álművészet ellenben a szellem meghódolása a test előtt, a lélek leigázása az érzékek által, a hús és az anyag dicsőítése. Akinek igazán szivén fekszik a szellemi gyarapodása, annak mindig megmondja finomabb érzéke, vajjon igazi vagy álművészettel van-e dolga, és kérlelhetetlen következetességgel fogja kerülni a bálványtemplomokat.

A képzelet tisztántartása a nemi egészség szempontjából azért oly rendkívül fontos, mert az érzéki ingerek csak akkor kerítik hatalmukba az embert, ha általtásai elfoglalják és megtöltik a lelkét. Ezért a lélek a maga természeti állapotában még egyáltalán nem nyujt védelmet az érzékekkel szemben, mert elsősorban az érzékek állapotait visszhangozza hatalmasan. Ha a lelket magasabbrendű képzetek és gondolatok nem védik meg és nem foglalják le, akkor minden bajt, betegséget, minden sértést és vágyat ezerszeresen megnagyítva viszonoz. Áll ez az érzéki ösztönzésekről is, melyeket a képzelet ijesztő mértékben megnagyít. A lélekbe egyszer belerögződött képzetek kiirthatatlanok — a jók ép úgy, mint a rosszak. Azért addig védekezzünk a megmérgezés ellen, amíg nem késő !

Az itt ajánlott szellemi magatartás egyáltalán nem vezet szolgai prüdériára. Ellenkezőleg : a prüdéria többnyire a romlott képzelet jele. Aki tisztán megőrizte képzeletét, aki leszoktatta az érzéki ingereket attól, hogy folyton betörjenek lelki életébe, az nem lesz rabja annak a nemi érzékenységnek, amely a szemek és az egész ember szolgai magatartásában nyilvánul meg és arról tesz bizonyságot, hogy az akarás és a teljesítés közt szomorú diszharmónia forog fönn.

12. Tisztaság.

Aki lélekben növekedni akar, annak tudnia kell, mennyire segítségére lehetnek a külső szokások is. Nem véletlen, hogy a lelki tökéletességnek sikerekben leggazdagabb nagy hősei olyan nagy súlyt helyeztek egyes külső formákra és szokásokra. Mért ne értékesítenők hát mindennapi önnevelésünk számára a külső szokásoknak ezt a nagy szellemi hatását ? E végből oly külső cselekvéseket kell végeznünk, melyek a belső életnek szimbolumai és példaképei. Minden külső megszokás valóságos szuggesztió-kura, mely az akaratot a benső, a lelki megszokásra is ráveszi. Különösen áll ez a tisztaságra. A külső tisztátalanság kétségtelenül megfertőzteti a belső embert ; viszont a külső tisztaság visszahat belsőnkre is : fokozza vágyunkat minden iránt, ami tiszta, és könyörtelenné tesz mindazzal szemben, ami a lelket beszennyezi. Ezért nagy segítségünkre van az érzékiség elleni harcunkban, ha következetes és erélyes megszokással tisztán tartjuk testünket. Sőt még a külső tisztaság bizonyos kultusza is nagy jelentőségű lehet, különösen a legveszedelmesebb években, ha nem hiúságból fakad, hanem a belső tisztaság komoly vágyából. Björnson «A Kurt-család» című pedagógiai művében nagyon nyomatékosan rámutat az önnevelés e módjára és pedig mint ellenszerre az erős, sőt patologikus jellegü, örökölt féktelen ösztönösség ellen.

Egy anyát rajzol, aki gyermeket vár, miután az őrjöngésnek egy rohamában férje kevéssel előbb öngyilkossá lett. Attól fél, hogy az ösztönök erőszakossága a gyermekre is átszáll ; de vigaszt talál abban az elhatározásban, hogy a nevelés egész hatalmát sorompóba állítja az öröklött ösztönök elleni harcra. E neve-

lés segédeszközei közt első helyen a rendkívüli külső tisztaság ápolása szerepel; az anya a tisztaság iránt valósággal szent érzelmet kelt és tart ébren a gyermekben.

Az efféle külsőségeket bizonyára nem szabad túlzásba vinni és nagyon előtérbe tolni; mégis kétségtelenül nagy segítségünkre vannak, ha belső jelentőségük szemelőttartásával vesszük igénybe. Hogy akadnak, akik rendkívül tisztán tartják testüket és lelkükben mégis nagyon tisztátalanok, itt nem jő számba. Itt is azon fordul meg a dolog, hogy milyen indíték áll a külső tisztaság mögött. Mert többféle víz van: a hiúságnak vize, és a megtisztulásnak vize — a halál vize, és az élet vize.

13. Testi életrend.

E gondolatkörben röviden rá kell mutatnunk arra is, mi a helyes önfegyelem egészségtana. Itt teljesen a tapasztalt orvosok egybehangzó tanácsaihoz tartjuk magunkat. Mindenekelőtt hangsulyoznunk kell, hogy testünk állati tevékenységeinek túlságos ápolása nagymértékben fokozza nemi téren is az állati élet túlsúlyát. Áll ez elsősorban a sok evésről. Alig van mélyebben gyökerező balhit, mint az, hogy nagyon bőségesen kell táplálkozni, és hogy ételeinkben minél több tápláló alkatrészről kell gondoskodnunk. Ilyenformán a tápláló anyagokban felesleg áll be, mely nemcsak hogy később pusztító betegségek csíráit rakja le, hanem tapasztalat szerint fokozza az állati ösztön minden nemét is: mintha csak a testi szükségletek túlságos gondozása következtében vérszemet kapna a szervezet minden szemérmetlen követelőzése.

Mindenekelőtt óvakodni kell a sok fehérjét tartalmazó tápláléktól, mely különösen szítja az érzékiséget. Általában mindazoknak nagyon ajánlatos a húsevés korlátozása, akiknek erős harcot kell vívniok érzékiségükkel. A francia Payot «Az akarat neveléséről» írt könyvében, melyet a tanulóifjúságnak szánt, nagyon helyesen mondja: «Nagyon sokat eszünk; táplálkozásunk túlságosan bőséges és erős. Tolstoj szerint, úgy táplálkozunk, mint a tenyészlovak. Látni diákokat, amint nekivörösödve, nehéz fejjel, fékezhetetlen kedvvel kelnek föl az asztaltól; hogyan lesznek ezek még szellemi munkára képesek a fáradságos emésztésnek óráiban, melyek most következnek? Vajjon nem a merő állatiság kerül-e bennük túlsúlyra?»

Az alkohol élvezete ellen már számos nyilatkozat történt a legilletékesebb helyekről. Vitán fölül áll, hogy az alkohol az alsóbbrendű idegcsoportokra izgatólag hat, az akaraterőt és a szellemi energiát lefokozza — épen elég ok, hogy a nem-absztinensek is a legnagyobb tartózkodásra szokjanak, ha ugyan egyáltalán törődnek valamit lelki erejük megszilárdításával és növelésével, ami végelemzésben mégis csak az igazi jókedv és öröm legbővebb forrása ez életben.

«Munkába kell fojtani az ösztönös hajlamokat» — mondja Nietzsche és ezzel rámutat a nemi diéta harmadik pontjára. Erős testi mozgásokat kell foganatosítani, tornázás, sportolás, gyaloglás, szobagimnasztika alakjában. Nem győzzük azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a túlzásba vitt testkultusz megint csak túlságosan az élet és gondozás előterébe tolja a testiséget, amiből aztán az összes testi ösztönzések ismét új bátorságot és elbizakodást merítenek. Nagyon fontos dolog az is, hogy a módjával történő sport mellett valami házi

vagy kerti kézi-munkában foglalatoskodjunk. Különben már Pestalozzi is joggal mutatott rá arra, hogy a kézi-munka és kézi ügyesség nagy nyugtató hatással van az ösztönök erőszakosságára. Ezért épen szellemi pályákon élő fiatalembereknek kellene üres óráikra valami kézimunkát tanulniok, ami egyúttal a háztartás fölszerelésében és diszítésében is jó szolgálatot tehet.

14. Olvasmányok.

A nemi kérdés újabb időben rendkívül terjedelmes irodalmat termelt. Nem kell-e minden fiatalembernek alapos tájékozódást szereznie ebben az irodalomban? Erre csak azt felelhetjük: Vigyázzatok, hogy kíváncsiságtok gonosz tréfát ne űzzön veletek! A legelemibb tájékozódás teljesen elegendő; különös esetekben és helyzetekben úgyis könnyű pótolni a szükségest. Épen a nemi kérdéssel foglalkozó művek telve vannak a legundorítóbb részletekkel nemi betegségekről és nemi eltévelyedésekről. Ki kötelezhető már most arra, hogy képzeletét szükség nélkül megtöltse ezekkel az utálatos képzetekkel?

Az élet rövid, időnk annyira ki van mérve, hogy valóban takarékoskodnunk kell az idővel. Kinek jut manapság csak arra is ideje, hogy az emberiség nagy vezéreinek műveit elolvassa? Ki olvassa még az igazán szent emberek életét? Pedig ezekből hivő és hitetlen egyaránt számtalan áldásos ösztönzést meríthet, mert az ember legfontosabb feladatáról szólnak: miképen lehet megszabadulni a test és a szenvedélyek zsarnokságától. Fontosabb-e vajjon, hogy a legapróbb részletekig megismerjük elfajult egyének perverzitásait, mint az, hogy pl. egy Assisi sz. Ferenc fönséges életpályáját

végigtanulmányozzuk ? Az igazi nemi fölvilágosodás valóban nem abban áll, hogy tudomást szerezzünk a nemi ösztön összes szánalmas ötleteiről és hogy e terület minden anyagi folyamatát a legrészletesebben megismerjük ; hanem abban, hogy *megismerjük az emberi szellem fölséges ötleteit*, melyek megtanítanak az anyagvilágot nagy stílben legyőzni és a halandó ember életét és tevékenységét túlvilági szabadsággal fölavatni.

15. Természet és szellem.

Ma egész sereg könyv akad, amely az úgynevezett nemi fölvilágosítást akarja szolgálni és ezzel a föladattal összeegyeztethetőnek tartja, hogy elvi fejtegetéseit a nemzési folyamatnak olyan lelkesült dicsőítésével kezdi, mintha újra Astarte és Priapus kultusza készülne meghódítani a lelkeket. Ugyanakkor azonban a legerősebb vádakat zúdítják a régi erkölcstanra, mint amely «a természet megvetését és az ösztönök megfojtását ajánlja, és a nemzés területét a bűn és az ördög birodalmába sorozza.»

A keresztény tanítás e téren nem felelős egyesek túlzásaiért. Magának a kersztènységnek semmi köze sincs a természet megvetésével ; sőt kezdettől fogva nagyon céltudatosan küzdött azon túlzott természetiszony ellen, mely a későbbi pogány bölcseletből állandóan be akart lopózni a kereszténység tanai közé. Hiszen szent Pál mondja : «Nem tudjátok, hogy testetek a Szentlélek temploma, aki bennetek lakik? Dicsőítsétek és hirdessétek Istent testetekben !» A kereszténység azonban természetesen nem űz bálványimádást a természeti ösztönökkel. Hisz olyan korban keletkezett, amely teljes társadalmi bomlás előtt állt és nagyon is világosan

látta, hová viszi az embert a féktelen természet. Ezért a természettel szemben ezt köti lelkünkre : «Vigyázzatok és imádkozzatok.» Nem hágy kétségben az iránt sem, hogy a merő természet közönyös az ember szellemi és erkölcsi érdekeivel szemben, és azért kemény harcra hív testiségünk ellen : nem hogy megfojtsuk és lealacsonyítsuk, hanem hogy meghódolásra bírjuk és hogy a szerelmet ráneveljük uralkodói tisztére e fölhivás értelmében : «Hajtsatok mindent uralmatok alá !» Az eredeti bűn alatt sem kell az embernek merő érzéki természetét érteni, hanem többek között azt a mélyen gyökerező hajlamunkat, melynél fogva az érzéki természetet szeretnők vezérré tenni, ahelyett, hogy a szellem erejével vezetnők.

A modern természetistenítés végzetes tévedése épen az, hogy tudatlanságban hagyja az embert az iránt, hogy *mi legyen a vezér és mi szorul vezetésre.* Pedig az igazi nemi fölvilágosításnak legelső föladata megmutatni, hogy az egész nemzési folyamat mily kevéssé kielégítő, ha csupán természeti folyamatnak tekinjük. E folyamatot csak úgy lehet megnemesíteni és kiemelni bárgyú szolgaságából, ha hűségünk és felelősségünk megszenteli és egyáltalában szellemi ideáljainknak veti alá. Avagy talán valami tökéletes dolog emberi eszményeinkhez mérve a szerves természet szaporodási módja, mely ezer meg ezer csirát elfecsérel, hogy néhány keveset megtartson, melynek fő szabályozó elve egész fajok kölcsönös megsemmisítő harca ? Talán imádásra méltó életjelenség a férfi természetes vonzódása a nőhöz, mely oly külsőséges szempontokhoz igazodik és gyakran oly kíméletlen és lealacsonyító módon változik, oly utáltos durvaságokat, oly szomorú perverzitásokat szül ; amely a férfit oly gyakran

saját jobb érzése ellenére is állattá, a nőt pedig merő élvezeti cikké sülyeszti? Sőt ami magát az anyaságot illeti, ennek ösztönei bizonyára sokkal nagyobb mértékben összhangban vannak az erkölcsi világgal, — mégis vajjon a fizologiai mechanizmusa igazán olyan leírhatatlanul csodás és tökéletes valami? Mennyi borzasztó szenvedést, sőt gyakran halált hoz magával ez a mechanizmus! mennyi érthetetlen és elviselhetetlen véletlent rejt! Hagyjuk tehát a természet istenítését azoknak, akik nem ismerik, vagy nem akarják ismerni az életet, és nyissuk meg szemünket a valóság számára! A természet és szellem nagy ellentéte magában a valóságban van megalapozva; az az ellentét, amelyet az élettől idegen szobatudósok oly szivesen elvitatnak, amelyet azonban minden nagy vallás és minden komoly bölcselet kezdettől fogva tanított, — mert ezt az ellentétet átérzi és átéli minden mélyebb lelkületű ember, aki becsületesen és keményen küzdött önmagával.

Épen fiatalembereket nem lehet elég sokszor figyelmeztetni arra, hogy semmi sem veszélyezteti annyira a fejlődő jellemet, mint *a zavaros természetimádás.* Ez lehetetlenné teszi az embernek a következetes szigorúságot vele született képességeivel, hajlamaival szemben, lehetetlenné az előkelő magatartást ösztönei ellenében. A szellemi indító okok és a természeti ösztönzések összezagyválása minden bizonnyal kikezdi és megszünteti azt az erőteljes ellentállást, melyet jellemnek nevezünk.

Ha csak felületes megfigyeléseink vannak is testiségünk bármely területéről, könnyen rájöhetünk, hogy az ember testi ösztönei nem önmagukban hordják korlátozásuk törvényét, hanem kivétel nélkül a szellemtől várják azt. Az a régi misztikus fölfogás, hogy maga a

természet is megváltást áhit és a szellem királyi uralmát sóvárogja, ebből a szempontból új megvilágítást nyer. Ha valaki a pusztuló pogányság történetéből nem tudná, az a modern élet sok jelenségéből megismerheti, hogy a természet magára hagyva a folyton növekvő raffináltság lejtőjére kerül és menthetetlenül perverzitássá fajul. Tehát maga a természetnek a kultusza hívja létre a természetellenességet : «Die du riefst, die Geister wirst du nicht mehr los — ime, nem tudsz többé szabadulni a szellemektől, melyeket magad idéztél meg!»

16. Lovagiasság.

Akárhány fiatalember, sajnos, azt hiszi, hogy nem tudná jobban fölavatni és kimutatni férfiasságát, mint ha elcsábít egy nőt és azután még azt képzeli, hogy megszerezte a férfiasság bizonyítványát. Valójában csak a hitványság bizonyítványát szerezte meg. — Az igazi férfiasság ugyanis sokkal nagyobb erőpróbákat kíván hiveitől : hallatlan harcot, hősiességet, állhatatosságot ; nem pedig fegyverletételt, elbukást és élvezést. Aki hajdan lovagiasságra törekedett, annak meg kellett fogadnia, hogy a gyöngék és elnyomottak védelmére szenteli magát, és ezt a fogadalmát mindenekelőtt a nővel szemben kellett kifejezésre juttatnia.

Az érett férfiú és az érett nő nagy különbözőségük mellett is találkoznak egyben : az ügyefogyottak szeretésében, abban a szeretetben, mely az erő teljességéből fakad. Ezért nagy hasonlóság van az anyaság és a lovagiasság között. A legteljesebb férfiasság nem más, mint erő a leggyöngédebb gondoskodásra. Ezért a férfiú épen a legmagasabb művelődés szempontjából rendkívül sokat tanulhat a nemesebb nőktől. Neki nagyobb ereje

van a segélynyújtásra, de a nőnek finomabb az érzéke — a nő tudja, hol van szükség a kiméletes segítségre és hogyan kell kiméletesen segíteni. Dosztojevszky valamelyik regényében egy szibériai börtön kórházába vezeti olvasóját, ahol egy halott rab hever a földön mezítelenül ; senki sem törődik vele, csak a legyek. «Ennek is volt valamikor anyja», mondja rá a szolgálattevő altiszt. Mért tolultak épen ezek a szavak ajkára? Mert *az anyai szeretet gondolata a férfi legmélyebb lelkiismerete ;* ennek szine előtt szégyen kél lelkében, ha egy embert könyörtelenül elfeledve és lealacsonyítva lát. «Ennek is volt valamikor anyja» — akinek ezek a szavak egy gyönge és könnyelmű lánynyal szemben ajkára tolulnak, az rögtön tisztában van azzal, mit követel tőle a lovagiasság és az igazi anyaiság : nem pusztán külső kíméletet és szolgálatokat, hanem segítséget ott, ahol arra legnagyobb szükség van, segítséget test és lélek számára, segítséget tulajdon vaksága és dőresége ellen, segítséget, aminőt csak az egészen erős és egészen szilárd férfi adhat.

Most egyetemi éveitek alatt, mikor teljesen a magatok urai vagytok, és akkor fordultok meg a vendéglőkben, amikor akartok : gondoljátok minden kiszolgáló leányról, hogy a ti gondotokra van bizva. És valóban rátok is van bizva : ama sok zabolátlan ember közepett, akik csipdesik és simogatják, kacsintgatnak rá és évődnek vele, lelke legmélyén tétován keres egy igazán lovagias embert, aki segítségére van, aki tiszteli benne a nőt, aki nem bátorítja föl arra, hogy tisztaságát kisebb-nagyobb adagokban elfecsérelje, míg semmi sem marad belőle. Talán nem talál senkit — de remélhetőleg megtalál benneteket, mielőtt még késő volna, és titkon fölemelkedik a lelke, ha nem érintitek sem kezetekkel,

sem bizalmaskodó vihráncolással, hanem tisztelettel bántok vele. Talán kinevet benneteket — akor sajnálkozzatok, hogy nem jöttetek korábban, és gondoljatok arra, mennyi férfiúi gyöngeség és alávalóság kellett oda, míg egy leány annyira jutott, hogy a tiszteleten már csak mosolyogni tud!

Most széles e világon olyan tanítás járja, hogy nagyság és előkelőség jele, ha az ember másokkal visszaél azért, hogy magát kiélje. Ne felejtsétek soha: Ezt minden kuvasz meg tudja tenni. Előkelőség, lovagiasság és anyaiság — ez a három elválaszthatatlanul összetartozik.

17. Jellem.

Ne higyjétek, hogy a nővel szemben való igazi lovagiasság nagyon könnyű dolog. Ezt az oltalmazó és segítő lelkületet nem hiába nevezik épen lovagiasságnak. Vasvértezetűnek kell annak lenni, aki gyakorolni tudja! S épen a női szépség érzéki sóvárgása tesz sok férfit gyöngévé és a lovagiasságra képtelenné. Ez a sóvárság még magába a segélynyujtásunkba is beletolakodik: még a hálából és függésből is jogcimet kovácsol bizalmaskodásra és visszaélésre. Mily erőfölöslegre van szüksége az embernek, hogy ne mindig a maga szükségleteiért dolgozzék! Azután meg számtalan férfiban még erősebb a tetszeni vágyás, mint a nőben és csak akkor telik el önérzettel, ha észreveszi, hogy hatással van a nőkre; ez a hatásvadászás irányítja minden szavukat és tettüket a nők jelenlétében. Az ilyenek mindig csak hódítani akarnak — nincs erejük a lovagiasságra. Fölötte sokat foglalkoznak önmagukkal és nem törődnek azzal, hogy viselkedésük a velük érintkező leányokban megerősíti a tetszésvágyat és a könnyelműséget. Ezek a

hímnemű kokettek magukat rendesen lovagiasaknak tartják; pedig a leglovagiatlanabb puhányok. Kezet nyújtanak a nőknek, ahol csak alkalom kinálkozik rá — de hogy mit tesz igazában kezet nyújtani valakinek és általában mit jelent az igazi hűséges férfikéz, arról ezeknek a mosogatórongyoknak sejtelmük sincs. Mily szép üdítő kép Goethe «Hermann und Dorothea»-jában az ifjúnak jellemes lovagiassága abban a jelenetben, mikor a leány a lépcsőn megbotlik és egy pillanatra Herman karjaiba dől:

«Brust war gesenkt an Brust, und Wang' an Wange. So stand er, Starr wie ein Marmorbild, vom ernsten Willen gebändigt ... Trug mit Mannesgefühl die Heldengrösse des Weibes. [1]

Az életben egy-egy fiatal nő közelsége számtalanszor nyújt alkalmat az ifjúnak, hogy megmutassa, vajjon jellemtelen alkalmi tolvaj, kerítő-e, vagy hogy «szent akarat» fékezi-e minden szavát és arckifejezését. Az ilyen pillanatokban válik meg, hogy mi az ember; s amit valaki lelkén és lelkében dolgozott vagy elhanyagolt, az ilyenkor megkapja jutalmát — illetve megboszulja magát.

Hogy mi a jellem, azt az ember csak akkor tudja meg igazán, ha egyszer érzi, mily nehéz az érzéki embernek következetesen lovagiasnak lennie, s hogy mennyi kiméletlen önfegyelmezés, mily éberség kell ahhoz, hogy minden tettünkben és szavunkban, sőt szemünk járásán is az az egy nagy elhatározás uralkodjék, hogy egy nőnek segítségére akarunk lenni, nem pedig kihasználni gyöngeségét. Amit úgy mondanak: «egy leánnyal játszani»

[1] Lankatagon mell mellre borult, arc arcra. Igy állt ott Márványként, mereven, nyügözötten szent akarattól, Férfiulélekkel tartván elszántan a hősnőt.»

az szintén csak ama jellemtelenségből fakad, amely csupán azért, mert érzékeinek kedve telik a bizalmaskodásban, vagy mert tetszeni vágyik, megkockáztat olyan szavakat, tetteket, pillantásokat, melyeket legbensőbb lelkiismeretében elitél — de nincsen elég ereje ahhoz, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék is. Különösen a vonzó külsejű fiatalemberek forognak itt abban a veszedelemben, hogy elveszítik férfiasságukat, ha idejekorán meg nem ijednek önmaguktól, sorompóba nem állítják lelkük java erejét és erős elhatározást nem tesznek, hogy semmiféle kérést vagy igéretet nem tesznek, amit nem tudnának teljesíteni és mindig vasszigorúsággal kérdezik magukat: mit akarok, mit szabad tennem; mit követelnek az én életemnek, mit az ő életének törvényei?

18. Prostitúció.

Sok fiatal ember egészséges undorral tekint a prostitúcióra, és ahelyett tisztább alkalmat keres érzéki vágyainak kielégítésére. Mások meg így gondolkoznak: Helytelen dolog ugyan, egy lányt elcsábítani vagy az egyszer elcsábítottat mélyebbre taszítani bűnbe; inkább azokhoz tartjuk magunkat, akik már úgyis el vannak veszve, s akiknek már nem árthatunk: menjünk a «hivatásos nőkhöz.»

Vajjon igaz-e az, hogy a prostituáltakkal való érintkezés társadalmi és etikai szempontból nem kifogásolható?

Nos, hosszas gondolkodás nélkül is könnyű belátni, hogy aki egy agyonvert és kifosztott emberről még lehúz egy-egy ruhadarabot, maga is rabló és tolvaj. Itt nem számít, hogy az illető már úgyis el volt veszve.

Hasonlóképpen, aki egy nőt lealacsonyít és vele visszaél, azt soha sem mentheti az a körülmény, hogy az illető úgyis menthetetlenül ki van már szolgáltatva a lealacsonyításnak és a visszaélésnek. A cselekvés ugyanis nem csupán a nőn megy végbe, hanem a visszaélő lelkében is ; kifejezésre juttatja a nőkkel szemben való gondolkozását és másokat is megerősít a hasonló gondolkozásmódban. Az illető így segédkezet nyújt a prostitució fönnmaradásához, amennyiben lelkében kibékül vele. Ez pedig mélyen belemarkol az egész életbe. Az ilyen férfi maga is cinkostárs az emberi test elképzelhető legnagyobb megbecstelenítésében. De aki uralkodik magán, és szilárd marad, az másoknak is példát ad ; ha kiveti lelkéből a prostitúciót, a menekülés és megóvás sziklája lesz sokak számára. Erősebben és mélyebben hatunk embertársainkra az által, amik vagyunk s amit lelkünk bensejében véghez viszünk, mint összes külső tetteinkkel.

19. «Az isten és a bajadér.»

«Unsterbliche heben mit göttlichen Armen
Verlorene Kinder zum Himmel empor.»
Goethe.

«. . .A halhatatlanok isteni kezekkel égbe emelik az elveszett gyermekeket.» Ezt bizony csak a halhatatlanok tudják megtenni — vagy önzetlen nők anyai szeretete. Hogy egy férfi meg tudjon menteni egy prostituáltat, az sajnos nagyon ritka eset. S ezért sok fiatal ember így szól : «Minthogy már úgyis elvesztek, mért ne segítsük őket keresethez ?»

Egyre azonban nem gondolnak : Aki sohasem szennyezte be magát prostituáltakkal, az nem menti meg

ugyan a prostituáltakat, de másokat megóv attól, hogy azokká váljanak ; sokat visszatart attól, hogy prostituáltak után vágyódjanak és egy lányt azzá tegyenek. Aki önmagát megfékezi, az másokat is megfékez, és aki önmagával engedékeny, az másokat is zabolátlanná tesz. Az az ifjú, aki tiszta marad, valahol és valamikor megmentője lesz másoknak — egyszer egy bukófélben levőnek biztos mentő kezet nyujt anélkül, hogy tudná és sejtené — szeméből, hangjából és szavaiból kiárad valami, ami erőt áraszt, ami fölkelti és ébren tartja azt az itéletet, hogy van az életben magasabb dolog is, mint a hajrá-élvezés.

A láthatalan mentők egy rendje él a világon ; övék a boldogság — ha minden erejük mellett is szerények maradnak és alázatosak.

20. Szűziesség.

Mit jelent a szüziesség ? «Azt, hogy előkelő legyen a nemi ízlésünk» feleli egy bölcselő. Mit mond ez? Azt, hogy az önmegtartóztató ember nem ellensége a természetes életnek, csak nem akarja lealacsonyítani magát. Nem akar merő érzéki élvezetet, hanem a nemi egyesülésben a belső egység szimbolumát és megtestesítőjét látja. Ezt hívják előkelő nemi gondolkozásnak.

Akik gúnyolnak benneteket szüziességtek miatt, azoknak feleljétek ezt : «Szerezzetek nekem olyan alkalmat, melyben sem magamat, sem mást nem alacsonyítok le». És a gúnyolódók nem fognak mást találni, mint a felelős életközösséget. Sokat beszélnek a szerelemről — de nem ismerik az igazi szerelmet. Mert aki mélyebb felelősség és előkelő izlés nélkül élvez, az nem ismeri a nagy szerelmet és eljátssza annak boldogságát;

csak azt a szerelmet ismeri, mely alsóbb létrendből fakad — magasabb szerelmi ereje még nem ébredt életre. Mert igazi és erős szerelem nem képzelhető az összes életerők egysége nélkül, miként nincs igazi öröm jó lelkiismeret nélkül.

21. Korai házasság.

Nem egy fiatal ember azzal menti zabolátlan életét: «Igen, ha olyan korán lehetne nősülni, mint hajdan, akkor minden rendben volna. De ezt a hosszú várást ki győzné? Azért tehát máshol kell kielégülést keresnünk!»

Nos, én azt gondolom: aki nem győzi a várást és azért mindenféle tisztátlan dolgokra vagy jellemtelen játékra adja magát, jól tenné, ha egyáltalában nem nősülne. Mert az ilyen nem igazi férfiú, hanem puhány; az ilyen nem tudna feleségének támasza és gyermekeinek férfiasságra nevelő atyja lenni!

Inkább szerencsésnek kellene mondanunk azt, aki csak későn jut a nősüléshez; mert alkalma van arra, hogy akaraterejét a legerősebb kisértésekkel való harcban megbizonyítsa és így egész férfiúvá legyen. Nemcsak akkor korai a házasság, ha az ifjú és lány testileg még nem jutott teljes érettségre, hanem még sokkal inkább akkor, ha a férfiú még nem tette le az igazi férfiasság próbáját, ha nem bizonyította be, hogy tud magán uralkodni. Régente a lány valami hőstettet vagy mestermunkát kívánt kérőjétől, mielőtt hozzá ment volna — ma ez sajnos, nincs már így. De a férfinak saját magától kellene ilyet követelnie és örülnie kellene, nem pedig gyáva nyöszörgésre fakadni, ha sorsa csak hosszú és szigorú próbaidő után adná

meg vágyai teljesülését. «Ne vesd ki magadból a lelkedben lakozó hőst!» mondja Nietzsche. És aki házasság és szerelem után eped, ahhoz ezt a kérdést intézi:

«Egy kérdésem van hozzád, testvérem, egyedül tehozzád; mint a mérő ónt dobom ezt a kérdést lelkedbe, hadd látom, milyen mély az!

Te fiatal vagy, feleséget és gyermeket akarsz. De én kérdem tőled: Az az ember vagy-e, akinek szabad gyermeket kívánnia?

Vajjon te vagy a győző, az önlegyőző, érzékeid fékezője és erényeid őre? Ezt kérdem én tőled.

Avagy kívánságodból csak az állat és a szükség beszél? Vagy az elhagyatottság? Vagy önelégületlenséged?

Én azt akarom, hogy győzelmed és szabadságod áhítson gyermeket. Élő emléket kell építened, győzelmed és megszabadulásod emlékét.

Saját magadon túl kell építened. De előbb magad légy megépítve, testben és lélekben derék!»

«Fékezője vagyok-e érzékeimnek?» Ezt kérdezzétek magatoktól, ha elfog az epedés, és adjatok hálát Teremtőtöknek, hogy még időt adott harcban erősödni a megpróbáltatásra. *Ne higyjétek, hogy az aszkézis csak a multé és a kolostoroké!* Az igazán szabad és erős személyiség csak szigorú és önkéntes fegyelemben fejlődik ki. Hiszen a személyiség annyit jelent, mint a szellem uralma a test felett. A személyiség forrása az ember azon teremtő ereje, mely a földtekét az eszmények mintájára alakítja át.

22. Az igaz barát.

Goethének egy munkájában («Unterhaltungen deutscher Ausgewanderter») egy kis társaság ezt a témát tárgyalja: Mi az «erkölcsi elbeszélés?» Abban

egyeznek meg, hogy az elbeszélést nem célzata teszi erkölcsivé, hanem a való ember célzat nélküli ábrázolása, mely kifejezésre juttatja, hogy az emberben vannak a természetieknél magasabb erők. A jelenlevők egyike előad egy ilyen elbeszélést:

Egy spanyol hajóskapitány két évre elhagyja fiatal feleségét. De sokkal gyarlóbbnak tartja az emberi természetet, semhogy bízhatnék a hátrahagyottnak hűségéhez. Azért megengedi, hogy ha nem győzi a várakozást, keressen magának szeretőt. A nő ezt felháborodással visszautasítja és hűséget fogad. Néhány hónap mulva azonban föltámad benne a világiasság szelleme, fogadni kezdi egy rokonszenves férfi látogatásait és néhány hét mulva közli férje engedelmét s kéri, hogy segítsen unalmát elűzni. A férfiú megigéri, hogy teljesíti kívánságát — előbb azonban még egy fogadalmat kell teljesítenie, melynek értelmében néhány hónapig szigorú bőjtölésben és nélkülözésekben kell élnie; de meg szabad rövidítenie ezt az időt, ha egy megbizható személy megosztja vele az önmegtagadási gyakorlatokat. Ha tehát vele együtt ki akar tartani a bőjtölésben, önsanyargatásban és kemény munkában, mindketten hamarabb célt érnek. A nő beleegyezik. A férfi időről-időre felkeresi és kitartásra buzdítja. A nő lesoványodik a bőjtölésben; a nehéz munkát meg épenséggel nem szokta meg. De a férfiú kedvéért kitart és érzi, mennyire növekszik ereje az önmegtagadásra. — Végül észreveszi, mit akart a férfiú, s megindultan mond neki köszönetet:

«Hogyan adjak önnek hálát? Ön megéreztette velem, hogy van bennünk valami, ami ellensúlyozni tudja a szenvedély hatalmát; megéreztette, hogy képesek vagyunk lemondani a megszokott jóról és még

a legforróbb kívánságokat is eltávolíthatjuk. A tévedés és a remény útján vezetett ebbe az iskolába. De nincs már erre szükségünk, ha egyszer fölfedeztük azt a hatalmas jobb énünket, mely oly csöndesen és nyugodtan szunnyad bennünk, és addig is, míg uralomra tud jutni, gyöngéd figyelmeztetésekkel adja tudtunkra jelenlétét».

23. A kamaszévek.

(A fiatalabb testvérek számára.)

Több jelből észrevehetitek, hogy most különös időt éltek, amelyet legjobban úgy lehet kifejezni, hogy «átmenet a férfikorba». Hangotok mélyebb, állatok pelyhedzik, egész valótokat bizonyos nyugtalanság fogja el, mely a legkülömbözőbb módon törekszik kiegyenlítődésre, és épenséggel nem teszi kívánatossá a veletek való közelebbi érintkezést. Körülbelül így érezhetnek ősszel a vándormadarak, ha egyhangú életükbe egyszer csak belecsap a vándorlás ösztöne, és arra kényszeríti őket, hogy hangos szóval a magas fákra gyüljenek. Sok fiút ez az állapot tényleg vándorlásra ösztökél: hajóra akarnak szállni Amerika vagy Ausztrália felé. Akármit szivesebben tesznek, mint csöndesen otthon ülni, és egyszerű munkás életet élni egyszerű kötelességekkel és naponkénti önlegyőzésekkel.

Bizonyára innen is, onnan is tudtotokra adták többé-kevésbbé barátságos hangon, hogy ti most a kamaszévekben vagytok. Ti magatok legjobban tudjátok ezt és nem is volna semmi kifogástok az ellen, ha valaki segítene nektek a megbotránkoztatások ezen éveit megrövidíteni. Nos, aki egy bajt gyógyítani akar,

annak mindenekelőtt a baj okait kell kutatnia. Ezért néhány szót akarok nektek mondani a kamaszévek természetes okairól és meg akarom nektek mutatni, miért függ az embernek és utódjainak egész későbbi sorsa attól, hogy e nehéz években legyőzi-e testét és idegeit, vagy nem.

Honnan van hát az a lázadozó állapot a kamaszévekben? Az imént azt mondottam: átmenet a férfiúságra. De mintha ez nem volna egészen igaz. Mert hiszen a férfiasság az egész magatartás bizonyos komoly szilárdságát jelenti; tehát a féktelenkedő rakoncátlanságnak és ugrifüleskedésnek épen az ellentétét. Hogyan van hát, hogy a férfiasságot épen ilyen rendkívül férfiatlan viselkedés előzi meg? Egyáltalán van-e erre szükség? Nézzétek: épen azt akarom ma megértetni veletek, hogy sohasem lesz egészen férfiú az, aki csak arra vár, hogy a férfiasság egyszerre készen hulljon az ölébe, talán a bajusszal együtt. Azon a férfiasságon dolgozni kell és a velünk született puhaságtól nap-nap mellett elhódítani egy-egy darabot. A világ tele van olyanokkal, kiknek nagyon szép szakálluk s nagyszerű basszus hangjuk van és mégis hitvány mosogatórongyok. Ezek mind olyanok, akik kamaszéveikben valószínűleg teljesen elhagyták magukat, mert sejtelmük sem volt arról, hogy a szilárdságot senki sem kapja ajándékba, hanem nehéz harcban kell kivívnunk az önelhagyásunkkal szemben.

No de egészen eddig nem feleltünk arra a kérdésre, hogy honnan is van az tulajdonképen, amit kamaszkornak hívnak. Már láttuk, hogy ez a kifejezés: «átmenet a férfiasságra» nem egészen helyes. Helyesebben és pontosabban ezt lehetne mondani: átmenet a nemi érettségre. Bizonyára mindnyájan tudjátok, mit akarok

ezzel mondani. Testetek most fejleszti ki azokat a szerveket, melyek arra képesítenek, hogy valamikor magatoknak is utódaitok lehessenek. Ezek a testi fejlődési folyamatok természetesen sokszor megzavarják a szervezet egyensúlyát, és minél inkább rabja a fiatalember a test mindenkori állapotának, annál inkább fog ez nyilvánulni egész magatartásában is. Amint már ahhoz is hatalmas akaraterő kell, hogy a testi fájdalmakat el tudjuk nyomni, és mások előtt eltitkolni, ép úgy természetesen igen tekintélyes lelki erő szükséges ahhoz is, hogy az ember függetlenítse magát a föntemlítettekhez hasonló testi folyamatoktól. De ez az erő mindenkinek rendelkezésére áll.

De még más dolgot is tekintetbe kell venni. Magasabb gondolataink és érzelmeink dacára is állati testünkhöz vagyunk kötve és nemcsak anyagcserénk és táplálkozásunk, hanem szaporodásunk is ugyanazon testi folyamatokon meg ösztönökön alapul, mint az állatoknál. Sajnos, a test ösztönei sokszor olyan hatalmasok és parancsolók, hogy szolgájukká teszik a gyöngébbeket, még ha belsejükben egy jobb hang tiltakozik is ez ellen. Bizonyára mindnyájan észrevettétek, hogy az evésnél vagy ivásnál mennyire megköveteli az anyagcsere a maga jogát, sőt akárhányszor még többet is és nem törődik azzal, vajjon mások nem rövidülnek-e meg ezáltal,vagy hogy nem undorodunk-e meg saját magunktól. S bizonyára azt is tapasztaltátok már, hogy titkon milyen mély fájdalmat érez az ember, valahányszor a benne működő alacsony erők a fensőbb, a szellemi vágyak rovására érvényesültek. Van azonban egy terület, ahol ez a harc még sokkal hevesebben dul, mint az evés-ivás területén — ez a fajfentartás területe. Itt az érzéki ösztönök még sokkal viharosabbak és telhetetlenebbek,

mint a táplálkozás terén. Talán azért, mert a táplálkozásnál pusztán az egyes ember fönntartásáról van szó, mig a szaporodásnál az egész faj fönntartása forog szóban. Ami benneteket most olyan nyugtalanokká és változékonyokká tesz, az épen a nemi ösztön kifejlődése, amely bennetek sajnos, ép úgy megvan, mint akár egy nyúlban vagy bivalyban, amely vak vágyódásában ép oly kevéssé ismer kiméletet a szív és lélek szükségletei iránt, mint az árvíz az emberi lakások iránt. Mindenféle igérettel és szines képzelettel csábítja élvezetvágyunkat és azzal hiteget, hogy kielégítése minden egyéni boldogság foglalata. Valójában azonban az egyén boldogsága teljesen közömbös előtte. Az egyén őtőle akár el is pusztulhat tönkretett teste, rossz lelkiismerete és testi rabszolgasága következtében és magával ránthat akár másokat is az örvénybe. Előtte csak az a fontos, hogy a férfi egyesüljön a nővel. Hogy az azután születendő gyermeknek egészséges és derék szülei vannak-e, vagy hogy gyalázatban születik-e és egész életén át csak ide-oda dugdossák s taszigálják-e — mindezzel nem törődik a nemi ösztön ; nem néz sem jobbra, sem balra, hanem egyedül csak arra törekszik, hogy szükségleteit kielégítse, akármi következik is azután.

Amint a vihar szélrohamokkal és porfelhőkkel jelenti be jöttét, úgy jelentkezik ez az ösztön is nálatok. S már abból, hogy kamaszos viselkedésre ingerel, magatok is láthatjátok, hogy nem megbizható vezér ez az ember számára, hanem maga is rakoncátlan kamasz, akit nevelni kell, nemhogy átengedhetnők neki a vezetést. Épen az úgynevezett kamaszévekben még a legjobban lehet hozzáférkőzni és idejekorán engedelmességre kényszeriteni ; mert ilyenkor mindjárt első nyil-

vánulásánál ragadhatjuk meg és megmutathatjuk neki, ki az úr a háznál. A kamaszévekben hajtja leginkább valami az embert a rakoncátlan viselkedésre. Aki már most ilyenkor meg tudja tenni, hogy nyugodtan beszél és cselekszik, az nemcsak neveletlenségről szokott le, hanem sokkal többet tett : az megfékezett és legyőzött egy olyan természeti erőt, mellyel sok felnőtt is hiába küzd és azért azt mondhatjuk neki, amit Makedoniai Fülöp mondott a fiának, Nagy Sándornak, mikor megfékezte a Bukefaloszt, mellyel addig senkisem birt : «Fiam, neked szűk Makedonia, keress magadnak nagyobb birodalmat !»

Ámítani persze ne ámítsátok magatokat : A harc, melyet itt magatokra vállaltok, épen nem könnyű. Összes erőtöket mozgósítanotok kell, le egészen az utolsó népfölkelőig. Mert a nemi ösztön jól érti a módját, hogyan kedveltetheti meg magát veletek már most, hogy aztán könnyen bilincsekbe verhessen. Tudjátok, mire gondolok : Az ifjúság körében mindenféle titkos szokás járja ; ha ezen a téren valaki csak egyszer is enged, mindjárt állandó hajlam keletkezik, mint az ivásnál. Az engedékenység csakhamar szolgasággá fajul, ami előbb-utóbb elemészti a test és lélek erőit. «Aki a pillanatnak ura, az életnek is ura», mondja a költő ; és ez épen ebben a harcban nagyon igaz. Aki megembereli magát, hogy ne hallgasson pillanatnyi ingerekre, aki tekintetét szilárdan erre az eltökélt szándékára irányítja meg az erő és a szabadság azon kincseire, melyek azután intenek neki : az ura az életnek, az minden időben sokkal könnyebben tudja tetteit nem a vak ösztön szerint, hanem a lelkiismeretnek bölcs útmutatásai szerint intézni ; az kezében tartja hajójának kormányát.

Björnsonnak van egy regénye Absolon hajáról. Ott

olyan emberekről van szó, akik tönkremennek — nem azért, mintha jellemük rossz elemei volnának túlsúlyban, hanem mert *nem urai a pillanatnak* és azért nem is tudják az életben mindig azt tenni vagy választani, ami állandó hajlamuknak és lelkiismeretüknek megfelel, hanem áldozatul esnek a pillanatnak. Absolon haja is ezt mondja: Absolon nem azért esett le a lóról, mert rossz lovas volt, hanem mert hosszú hajánál fennakadt egy ágon: a végzet a legfölszinen ül. Igy járnak azok az emberek is, akik idejekorán lelkük hatalmába nem kerítik az ingerek fölötti hatalmat. Lehetnek aztán nagyon «jó» emberek, a jó és nemes lelkület gyöngyei — az a nemes lélek nem tud uralomra jutni náluk, az uralmat magához ragadta a pillanat, annak csiklandozása vezeti életüket. Mire jók akkor a gyöngyök? Ugyis a disznók elé jutnak!

Lelkiismereti kérdések.

1. Élettragikum és lelkiismeret.

Aki az előző fejtegetéseket elolvasta, arra a gondolatra jöhetne, hogy ha e tanácsokat mind követjük, nem lesz-e az élet borzasztó egyhangú és unalmas a sok korrektségtől? Hol marad akkor az élet tragikuma? Hol a művészet, mely ebből a tragikumból táplálkozik? Tud-e a művész alkotni, ha lelkiismerete megóvja őt minden megrázó élménytől? Az erkölcsi tényezők nem pusztítják-e el a természeti elemeket?

Ám az élettragikum oly mélyen benne gyökerezik a gondviselés kifürkészhetetlen utaiban, a vérmérsékletek különbözőségében, a vágyak és szenvedélyek

hatalmában, hogy azt semmiféle emberi elhatározás nem száműzheti a világból. A lelkiismeretesség kifejlődése ezt a tragikumot nem szünteti meg, hanem ellenkezőleg kimélyíti és kitágítja. Az erkölcsi érzék finomodása következtében olyan konfliktusok támadnak, melyek merő természeti állapotban sohasem jöhetnek létre. Hiszen a nagy antik tragédiáknak épen az a tengelyük, hogy a lelkiismeret embere ellentétbe kerül az élet elemi hatalmaival. A lelkiismeret nem öli meg az életet, hanem gazdagabbá és mélyebbé teszi, mivel kiragadja az embert bágyasztó önelégültségéből.

A lelkiismeret továbbá semmiesetre sem jelenti azt, hogy itt a társadalom bilincsekbe veri az egyéni életet. A szenvedélyek hatalmával szemben való személyes érvényesülésünk az erkölcsi jellemben gyökerezik; tehát a lehető *legnagyobb tévedés sok ember azon balhite, hogy a jellem és lelkiismeret rovására is lehetséges személyes életet élni.* Az erkölcs sokkal több, mint a társadalom folytonos tekintetbevétele. Hiszen a *másokért* való felelősségünk megvéd *saját* zabolátlanságunk ellen. A jellem — mondja Emerson — középpontiság, azaz belülről kifelé való cselekvés. Minél mélyebben hozzáfűz lelkiismeretünk embertársainkhoz, annál erőteljesebben megszabadít saját életünk alacsony hatalmasságaitól. Minden kimélet, minden gondoskodás és hűség nemcsak mások javára lerótt adó, hanem saját lelkünkre nézve is a szellem győzelme a természet fölött.

Lelkiismereti életünk kimélyítésére nem elég elismernünk bizonyos általános alapelveket, hanem ez alapelvek egész tartalmát és jelentését elevenen lelkünk elé kell állítanunk, még pedig azáltal, hogy következetesen az egyes helyzetekre és területekre alkalmazzuk őket. Nemcsak eszünk munkájában van szerepe a logikának,

hanem a lelkiismeret és a szeretet kérdéseiben is. A jellem alapvető igazságainak végiggondolása erőteljesen nekiindítja az ember szellemi energiáját, biztos oltalmat nyujt az erkölcsi érzéketlenség és gyöngeség hatalma ellen. Az egész élet úgyszólván egy nagy összeesküvés, amely hűtlenségre csábít. Nyugalmas óráinkban tehá újra meg újra végig kell gondolnunk a legvégső következményekig azt, amit jellemnek hívunk. Élethódító erőink mind lelkiismeretünkben gyökereznek, és ha a lelkiismeret elvesztette erejét, az ember minden aktiv beszéd és napoleoni póz dacára is passziv marad.

2. Kivételes egyéniségek és kivételes erkölcs.

A nagyszabású egyéniségek számára nem kell-e kivételes erkölcsiséget engedélyeznünk ? A lángelme szükségleteit és szenvedélyeit szabad-e polgári mértékkel mérni ? Amit bűnnek nevezünk, nem nélkülözhetetlen eszköz-e a nagy embereknek arra, hogy az emberi élet egész tartalmát magukba vehessék és halhatatlan művekben földolgozhassák ? Nem a kicsinyek tűrhetetlen zsarnokoskodása-e, ha a kivételes tehetségeket nem kulturtevékenységük összességéből itéljük meg, hanem abból a szempontból, hogy megfelelnek-e tetteik a hagyományos erkölcsnek ?

Az embereket bizonyára nem szabad egy séma szerint megitélni. Tekintetbe kell venni akarásaik összértékét, kisértéseik nehézségeit, vérmérsékletük sajátosságait. Más oldalról azonban épen az erős és sokoldalú egyéniségnek különösen éber és megvesztegethetetlen lelkiismeretre van szüksége, hogy védve legyen saját természetének veszedelmei ellen. Nincs nagyobb tragi-

kum, mint az a tragikus balitélet, hogy az erkölcsi törvény csak a kicsinyeknek szól, a nagyoknak pedig saját egyéniségük szab törvényt. Nem ; a gazdagabb tehetségűnek talán még nagyobb szüksége van az erkölcsi törvényre, mint a kicsinynek, mert csak a lelkiismeret szava előtt meghódoló félő tisztelet nyujthat neki oltalmat a természetében rejlő démoni hatalmak túlkapásaival szemben. Csak ez tartja fönn szellemi egészségét és óvja meg a nagyzási hóborttól. A nagy tehetség addig marad igazán nagy, amíg tiszteletben tartja lelkiismerete szavát ; minél inkább eltávolodik ettől, annál inkább rabságába sülyed természete plebejus elemeinek. Nem a bukás teszi őt kicsinnyé — bukása után az ember nagyobbá lehet mint volt — hanem, hogy öntudatosan lebecsüli a fölötte álló törvényt, hogy akarását önmagában nagyratartja, mintha neki nem volna szüksége töredelmes és alázatos szívre — ez a balhiedelem dönti le magaslatáról. Az igazi emberi nagyság nem merül ki erkölcsi korrektségben. Az emberi erőktől duzzadók gyakrabban és súlyosabban vétkezhetnek, mint az egyszerűbb természetek. De nagyságukat azután épen azzal fogják igazolni, hogy bűnbánatuk és engesztelésszomjuk is fölségesebb és megrázóbb, mint a közönséges embereké.

A kivételes erkölcs követelését tehát elutasítjuk. Ebből aztán az is következik, hogy a mult nagy egyéniségeinek tévedéseit, hibáit és árnyoldalait a nagyságuk iránt érzett teljes tiszteletünk mellett is kétséget kizáró módon meg kell bélyegeznünk, nem mert el vagyunk telve kifogástalan-voltunk tudatával vagy mert félünk a nagy szenvedélyektől, hanem mert csak így maradunk hivek az örök igazsághoz, mely csak *egy* és mindenkinek szól. Egyedül ez a megvesztegethetetlen hűség az

igazsággal szemben nyujt szilárd álláspontot, melyre támaszkodva meg tudjuk különböztetni az igazi nagyságot a muló és látszólagos nagyságtól ; egyedül ez óv meg bennünket attól, hogy a nagy emberek kicsiny, közönséges vonásait minden kritika nélkül szépítsük és istenítsük.

Alig van valami oly romboló hatással a jellemre, mint az a nézet, hogy a kivételes egyéniségek számára kivételes erkölcsi törvények érvényesek. Hisz mindenki szereti magát kivételes embernek gondolni, és ha ezt másképen nem tudja bebizonyítani, legalább kivételes erkölcsiségével akarja megmutatni. A lelkiismereti igazságok tiszteletben-tartása tehát az igazán nagy léleknek nemcsak jellemző sajátsága, hanem egyúttal felelősségszabta kötelessége is az egyszerübb és gyöngébb lelkekkel szemben, akik mindig azt tartják tiszteletben, amit a nagyok tisztelnek, és megtévednek abban, amin a nagyok túlteszik magukat. Azért tehát a legnagyobbaknak, sőt mindazoknak, akiket szerencsés tehetségük révén kisebb vagy nagyobb körben vezetőknek ismernek el, nem kevesebb a lelkiismereti kötelességük mint a többieknek, hanem több ; nekik számot kell adniok mindazokról a lelkekről, kik miattuk tévedtek le az igaz útról ; és áldani fogják őket mindazok a lelkek, akiket szavuk és példájuk az igaz uton megerősített.

3. Mások bűnei.

Mindnyájan tudjuk, hogy kevés dolog hoz olyan veszedelmet jellemünkre, mint ha mások bünei fölött itélkezünk. Semmi sem von el annyira saját belsőnk szemlélésétől, mint ha mások erkölcsi vereségeivel foglalkozunk. Hogy mi véletlenül nem estünk el abban,

amiben ők elbuktak, könnyen különbeknek, tisztábbaknak tartjuk magunkat. Egészen elfelejtjük, milyen gyakran estünk el mi akkor, mikor ők helyt álltak; nem nézzük, hogy állhatatosságunkat sokszor csak szenvedélyeink kisebb fokának kell tulajdonítanunk, nem pedig lelkiismeretünk nagyobb erejének meg tisztaságának.

Bizonyos azonban az is, hogy mások vétkeinek szépítése és semmibevétele nem kevésbbé veszélyes jellemünkre, mint az önhitt és farizeuskodó elitélés. «Sokkal öregebb vagyok és sokkal többet tapasztaltam, — mondja Pestalozzi — mint hogy ne tudnám, hová vezet a mások büneinek és ballépéseinek könnyelmű tárgyalása és megitélése, ha aztán mi magunk hasonló helyzetbe, hasonló kisértések közé kerülünk. Amit könnyen mentegetünk, attól sokkal kevésbbé irtózunk; és ha mások büneit túlságosan könnyen mentegetjük, saját magunkat készítjük elő a bűnre.»

Akárhány ember csupa gerinctelen és vizenyős részvétből teljesen elveszti itélete jellemes szilárdságát, és egészen elfelejti, hogy ez az elvtelensége a veszélyeztetett temperamentumokat megfosztja utolsó támaszuktól is, az elesetteknek pedig végzetesen megnehezíti a fölkelést és a veszedelmes élet gyökeres elhagyását. «Mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani (tout comprendre, c'est tout pardonner)» — ez az elvtelenség jelszava. Zavaros és zavart növelő jelszó, melyben igazság és tévedés össze van zagyválva. Kétségtelenül kell arra törekednünk, hogy a bűnbeesések indítékait és okait megismerjük; ez a szeretet és igazságosság követelménye, mely könyörületre indít *a tettessel szemben.* Ám mindent megérteni mégis csak azt jelenti, hogy egy tettnek necsak a multját, hanem

a jövőjét is megértsük, ne csak okait, hanem következményeit is megismerjük és épen ezért megvesztegethetetlenül meg kell ítélnünk magát a tettet is. Ezzel az ítélettel tartozunk a tévedőnek, hogy multjával szemben szilárd álláspontra tudjon vergődni és hogy fölül tudjon kerekedni a vétkén, és tartozunk vele magunknak is, nehogy egy-kettőre magunk is belekeveredjünk azokba a sötét állapotokba, melyeket oly szeretettel tudtunk megérteni, szépíteni és mentegetni.

A farizeismustól nem úgy óvhatjuk meg magunkat, ha tartózkodunk a félremagyarázhatatlan ítéletektől, hanem ha mindig szem előtt tartjuk saját botlásainkat. Ha tiszták maradtunk, tegyünk mindig kérdést: Mi az oka; lelki tisztaság-e vagy merőben kisértéshiány? Minél élénkebben érezzük saját elégtelenségünket, annál bensőbb kapcsolatban maradunk az örök igazsággal. Ezért azok, akik járták a bűn útját, de bűnüket mint olyant mélyen érezték és kiengesztelték, bensőleg gyakran tisztábbak, mint azok, akik külsőleg talán tisztán tartották magukat, de ennek árán önelégültségbe merültek és ezzel elestek attól, hogy rejtett tisztulatlanságukat megismerjék és gyökeresen megtisztítsák.

4. Bűn és engesztelés.

Még azokhoz van néhány szavunk, kik az eddig fölállított és megokolt követeléseket megfogadják, sőt mint saját jobb énjük megnyilvánulását lélekben elismerik, de súlyos lidércként lelkükre nehezedik az az ellentét, mely ezen jobb belátásuk és eddigi életük közt fönnforog. Sokan ilyenkor abban a tudatban, hogy életük el van hibázva, csak annál mélyebben bele-

vetik magukat bódító élvezetekbe vagy a lázas munkára, vagy pedig búskomorságba és idegbetegségbe esnek. Ezen állapot gyökeres gyógyítását csak a vallás adhatja meg. De minthogy itt olyanokhoz is szólunk, akik a vallás útjáról letévedtek, erre vonatkozólag a következőket mondjuk :

Van újjászületés még a legmélyebb bukás után is ; van mód a bűnt és tévedést jóvá tenni ; van út mindenki számára a megtisztulást szerző engesztelésre. Az első lépés itt a saját magunktól való megborzadás, a bensőséges, mély alázat és a bűn megvallása. Mindebből önmagától kisarjad az engesztelés elemi szükségérzete, mely egyáltalában nem külső vallási hatások mesterséges terméke, hanem az emberi természet legmélyebb megújító erejéből fakad. *Önmegismerés, bánat és engesztelés* nélkül nincs belső haladás ; a bűnön és engesztelésen átvergődő lelki haladás nélkül minden történés üres és meddő. A nélkülözés, az elégtétel vagy szenvedés, amit az ember önként magára vállal, hogy régi énjének megmutassa új akarata hatalmát, a szabadulás és fölemelkedés egyedüli útja ; enélkül minden csak megáporodás, belső rothadás. Akiben a benső egészségnek még él egy szikrája, az ha mindjárt homályosan is, érzi, hogy a féktelen szenvedélyt, a betegesen burjánzó akaratot csak fájdalmas korlátozás és nélkülözés által lehet visszafejleszteni : a túlságos alanyi extenzió úgyszólván szükségessé tesz egy megfelelő redukciót, hogy az egyénben ismét helyreálljon az ellensúly. Már Sokrates is ebből a szempontból a lélek orvosságának mondja a büntetést, és hozzáfűzi : «Aki jogtalanságot követett el, siessen a bíróhoz, mintha orvosságért futna ; nehogy a titkos rombolással telt gonoszság összenőjjön lelkével és állapotát gyógyíthatatlanná tegye».

Hasonlítsuk össze a nagy antik tragédiákban uralkodó szellemet a modern szellemmel — észre fogjuk venni, hogy a modern emberből ijesztő mértékben kiveszett a tisztulásnak az az elemi szükségérzete, mely az antik emberben hamisítatlan erőben élt, és azután a kereszténységből nyerte legmélyebb inspirációit. Gondoljunk csak Sophokles Oedipusára. Ugyan ismerjük-e mi még ezt a rettenetes borzadást a bűnnel szemben, azt az égető vágyat, mely az elkövetett gonosztettől önkéntes szenvedéssel akar megszabadulni? Fejlett «szappan-kulturánk» van, mely nagyon érzékeny a külső tisztátalanságok iránt ; de a belső beszennyeződéstől való irtózásból kiestünk ; nagyon türelmesek lettünk mindennel szemben, amit teszünk és amit elmulasztunk. A korszellem általános zavarosságában kivész a jó és rossz tragikus különbségének tudata ; a bűn merő élménnyé lett, melyre még lehetőleg büszkék is vagyunk ; széles rétegekből hiányzik az a nagy, tisztító erejű borzongás a bűnnel szemben, amely azelőtt a vallásos életfelfogás mélységeiből tört elő és támadásra hívta az embert önmagával és bűnével szemben.

Velejében romlatlan lélekre vall, ha valakiben él még a vágy és erő, hogy bűnét irgalmatlan önmegismeréssel és önostorozással mintegy kiégesse magából, és hogy maga választotta vagy önként vállalt bünhődéssel megerősítse lelke magasabbra törő erejét. Aki erre képes, az örök ifjúságot biztosított magának és megmenti magát ama lelki érelmeszesedéstől, melynek annyi ember már ifjú éveiben áldozatúl esik önelégültsége és könnyelműsége miatt. Lehet szó haladó és maradi, aktiv és passziv emberekről : de csak az halad előre és jut az élettel szemben valamint saját

magával szemben a passziv állapotból az aktivba, aki képes megismerni és megalázni magát, aki tud bánatot érezni és engesztelni.

Szociális kultúra.

1. A szocialis gondolat.

A mult század közepe táján Engels, az ismert nevű szociálista a következőkben írta le benyomásait a londoni utcai életről.

«Ime ezek a százezrek minden osztályból és rangból, akik itt egymás mellett tolonganak, nem mindnyájan emberek-e, ugyanazokkal a tulajdonságokkal és képességekkel, ugyanazokkal a boldogulási érdekekkel? S végeredményben nem ugyanazok-e az eszközök és utak, melyek közt választaniok kell a boldogulásra való törtetésben? S mégis elrohannak egymás mellett, mintha semmi közük sem volna egymáshoz! Csak egyetlen egy hallgatag megegyezés van köztük: t. i. mindenki jobbra tart, hogy a két ellentétes irányú áradat föl ne tartóztassa egymást. Senkinek sem jut eszébe, hogy a másikat csak egy tekintetre is méltassa. Az egyesnek ez a brutális nemtörődömsége és saját magánérdekeibe való begombolkozása annál visszataszítóbb és bántóbb, minél több ilyen egyes ember van szűk térre összeszorítva; s bár ez a korlátlan önzés, az egyesnek ez az elszigetelődése a mai társadalom alapelve, seholsem lép fel oly bántó szemérmetlenséggel, oly leplezetlenül és tudatosan, mint itt, a nagyváros forgatagában».

E szavakat akkor írták, mikor a régi társadalmi kötelékek és hagyományos kötelességérzetek bomlása tetőpontra hágott. Azóta minden néposztályból új szociális érzelmek, nézetek és szervezetek támadtak. A szociális gondolat napról-napra új öntudatos munkaerőket toboroz, kézre keríti a törvényhozást, sőt még

a föld hatalmasait is arra kényszeríti, hogy meghódoljanak neki. De a szociális gondolat kimélyítése és megtisztítása egyáltalában nem tartott lépést gyors terjedésével. Hiszen korunk szociális törekvéseinek nagy részét épen nem a szociális ujjászületés lényegének és erkölcsi alapföltételeinek mély megfontolása hozta létre, hanem a gyűlölet és szenvedély, a társadalmi létküzdelem konvulziói vagy pedig pártoskodó részvét, az ösztönös és meg nem tisztult igazságérzés, az élettől idegen zavaros idealizmus és végül nem ritkán egyoldalú gyakorlati irányú reformvágyak.

A mi föladatunk már most a szociális gondolatot mindinkább kiemelni a ködös és szétfolyó zűr-zavarból és következetesen megtisztítani mindazon antiszociális tendenciáktól, melyek hozzátapadtak. De ez a tisztázás és megtisztítás csak úgy lesz lehetséges, ha az összes szociális érzelmeket és törekvéseket alávetjük egy egyetemes életeszménynek, mely megnyitja szemünket és tisztán láttatja velünk, mily könnyen tapadhatnak tisztátalan hangulatok és gerjedelmek a társas impulzusokhoz, minő jellemrontó veszedelmek lappangnak az egyoldalú és ellenőrizetlen társas érzelmekben.

A szociális nevelés tehát nemcsak abban áll, hogy a fejletlen társas érzelmeket fölelevenítsük és teljes kifejlődésre segítsük, hanem abban is, hogy durvább társas ösztöneinket finomabb társas érzelmeink ellenőrzése alá helyezzük és ezeket megint a jellem egyetemes eszménye alá rendeljük. Ama durvább szociális erők közé tartozik a társulásnak ösztöne és egyáltalában a csordaélet mágneses vonzóerői, melyek a hiúság, a társas tetszésvágy és a becsvágy bűnébe és egyéb hasonló, emberfélelemből eredő jellemtelenségbe kergetnek. Sok ember például teljesen képtelen a magasabb

barátságra, mert annyira áldozata vak csordaösztönének, hogy egyáltalában sohasem tudja érzelmi életét összpontosítani, hanem mindig elárulja egyik barátját, hogy mulattassa a másikat. Mikor Gordon tábornok azt mondotta, hogy «az ember tulajdonképen áruló», bizonyára arra is célzott, hogy mennyire öldösi a jellemet a mindenkori szociális környezettől való függés. Az árulás tulajdonképen csakis úgy jön létre, hogy alacsonyabb szociális ösztöneink leigázzák magasabb szociális kötelességérzetünket; s az árulás szelleme biztosan uralomra jut ott, ahol az alacsonyabb ösztönöket és törekvéseket elválasztják az egyéni jellemképzéstől. Egyedül a jellem megszilárdítása nyújt biztos ótalmat azon lélekölő ösztön ellen, mely a környezethez való gerinctelen alkalmazkodásra csábít bennünket.

Még a legfinomabb szociális hajlamok is magasabb nevelésre szorulnak, hogy igazán szociális kultúrát teremtsenek. A részvét, a barátság és a szeretet is vésztho zó lehet, sőt még azt is tönkre tehetik, akire irányulnak, ha meg nem szenteli és még nem tisztítja őket az a felsőbb szellemi ideál, mely erőt, jellemet és következetességet áraszt rájuk. Erre vonatkoznak Shakespeare szavai: «I could not love thee deer so mouch, loved I not honore more — Nem tudnálak ennyire szeretni kedvesem, ha a becsületet jobban nem szeretném». Ezt a mondást alkalmazni kell a társas érintkezés és tevékenység minden nemére: van valami felsőbb valóság, amelynek alá kell vetnünk embertársainkra és a társadalomra irányuló összes érzelmeinket. Csak ama felsőbb világból kaphatják a társas érzelmek igazi erejüket, tisztaságukat és megbizhatóságukat. Ez áll a szerelemre és a barátságra,

a gyöngék iránti könyörületességre és az önfeláldozó hazaszeretetre egyaránt ; sőt az egész emberszeretetre, amely nem egyszer a legborzasztóbb tévedésekbe esett, amikor elszakadt a lelkiismeretesség világától.

Amit társas ösztönnek nevezünk, az tulajdonképen még nagyon is durva természeti erő, mely magában nem is tud finomabb társas vonatkozásokat teremteni ; sőt tömeghatásának kiméletlen erejével nagyon könnyen tönkreteszi a leggyöngédebb lelkiismereti kötelékeket, melyek embert emberhez fűznek. Hiszen a társas ösztön többek közt abban is megegyezik a nyers természettel, hogy a faj kedvéért szétzúzza az egyént. A társadalmi szervezkedésnek kétségtelenül szüksége van ezekre a nagy szociális természeti erőkre. De hogy a nyers erők ki ne kezdjék a kulturát, alá kell őket vetni a lélek legmagasabb szociális erőinek, a szeretet és lelkiismeret törvényeinek. És a kereszténység épen azzal tett legtöbbet a szociális kultúra érdekében, hogy a társas ösztönökkel szembeállította az élő ember iránti szeretetet. A tömegdinamika elállatiasító hatását csak az a mély felelősségérzet tudja ellensúlyozni, melyet a kereszténység olt az emberbe. Csak így válhat a szociális természet szociális kulturává. A szeretet gyengéd lelkiismerete nélkül, az igazságérzetnek teljes fegyelmezettsége nélkül minden társadalmi szervezkedés csak összeterelődés, de nem szociális kultúra. «Aki nem gyűjt énvelem, szétszór». Ahol a társas érzületet összetévesztik a társulási mámorral, ahol közösséget akarnak anélkül, hogy a társulás legbensőbb rugóit megtisztítanák az állati önösségtől, ott minden szociális szervezkedés a bomlás csiráit hordja magában.

Az egész társadalmi mozgalom végzete az, hogy részvevői teljességgel a tömegösztönöknek és a szociá-

lis erőknek engedik át magukat a személyes jellemalakítás mentő és tisztító eszménye nélkül. Ezért ez a mozgalom megreked a merő társas természeti ösztönéletben. Hiányzik belőle az a mélyebb szervező erő, mely csak megtisztult személyiségből fakadhat.

Sok derék fiatalember akad napjainkban, kiket a legnagyobb mértékben szociális gondolkodásúaknak tartanak, mert életüket áldozzák a népért. Az igazi szociális gondolat azonban sokkal egyetemesebb, sokkal mélyebben járó áldozatot követel. Sokszor könnyebb föláldozni az életet, mint gyökeresen kiirtani a gyülöletet, szenvedélyességet, önzést s akaratosságot, és ízig-vérig fölölteni az új embert. *Ez* az az áldozat, amelyből a szociális kultúra táplálkozik ; *itt* üli diadalát a közösség az én fölött. Míg magamban is antiszociális eszméket hordozok, bensőmben még nem vagyok a szociális gondolat elszánt harcosa ; nincs még meg bennem az a következetesség, melyből egyedül sugárzik ki a világhódító hitvallás. Elég sokáig űztünk zavargó szocializmust ; itt az ideje, hogy a szociális gondolatot minden irányban végiggondoljuk ! Fonák dolog, hogy lelkünk egyik területén szociálisan gondolkozunk, más területeken pedig mélyen megrekedünk az önfejű kultúrátlanságban és egyéni elbizakodottságban.

Gyakori dolog, hogy magasabb társadalmi osztályokból való nemes gondolkozású fiatal embereket a tömegösztönök és tömegérzelmek fölkapnak, és ellenállhatatlanul magukkal ragadnak. Pedig az volna az igazi hivatásuk, hogy magukat a tömegeket szabadítsák meg a merőben természeti ösztönök diktatúrájától. Az ő feladatuk volna a tömegeket érintkezésbe hozni a jellemalakitás magasabb eszményeivel. Nekik kellene úgyszólván kiépíteniök «a szociális gondolat logikáját»

és ezt szembeállítani a szocializmus harcias filozófiájával, mely ellenmondásokkal és befejezetlenségekkel teljes.

Hajdan, aki meg akarta ujítani az emberiséget, előbb a pusztába vonult. A napi zajtól és a napi jelszavaktól való visszahúzódásnak mély szimbolikus jelentősége van a társadalmi reformokra nézve is : bizonyos távolságra kell lennünk a tömegérzelmektől ; nyugalomra van szükségünk a panaszok és a vádak nyüzsgő zavarával szemben, hogy átértsük azokat a mély igazságokat, melyek alapján egyedül lehet megújítani az életet. És miként a hangképzés legfőbb célja megszadadítani a hangot minden zavaró mellékzöngétől, ép így a társadalmi újító föladata is az, hogy szavait tisztán tartsa a tömeggyűlölet, tömegingerültség és tömegmámor mellékzöngéitől ; hogy megcsendüljön az az egészen tiszta hang, amelyről Goethe az Iphigeniában azt mondja : «Es hört sie jeder . . . geboren unter jedem Himmel — meghallja mindenki, minden föld szülötte».

2. Caritas.

A szeretetet sokan csak gyöngéd, édes gerjedezésnek tekintik, mely sok emberi vonatkozást meg tud ugyan szépíteni, de amelynek a társadalmi megújhodás kemény nagy harcában nincs helye, mert csak bénítja a reformáló tetterőt és az embert jogainak követelésében gyöngévé, félénkké teszi. Bizonyára van ilyen elpuhult és elpuhultságra nevelő szeretet is. Az a szeretet azonban, melyről most beszélünk, belső tűz, melynek ott kell izzania minden jogkövetelésben és minden ujító törekvésben ; hajtó erő, melynek a szociális érzést a pártoskodás és következetlenség kaoszából igazi következe-

zetességre kell emelnie. Egyedül ez a szeretet, mely kiégeti az emberi lélekből az önzést, képes az emberi társadalomban az önzéssel szemben helyt állani. Ez a szeretet mindig hatalmas fölszabadulás és erőfokozás érzésével tölti el lelkünket, még akkor is, ha nagy áldozatokkal jár. Ellenben az önzés béklyóba veri a lelket. Hiszen sokkal több erő van bennünk, mint ami énünk szolgálatára szükséges, és az önző ennek a többletnek nem tud teret adni ; csak akkor tudja meg az ember, mi az igazi élet, ha ezek az erők is munkához jutnak.

Nincs magasabb hivatás, mint a szeretetben való tökéletesedés ; ezt a hivatást minden más életpályától függetlenül lehet gyakorolni, és mégis át meg át lehet itatni vele valamennyit. Olyan hivatás ez, mely a férfihoz és nőhöz egyaránt méltó ; mert a nagyszabású szeretetnek nemcsak az érzés mélységére van szüksége, hanem az ellenállhatatlan akarat hatalmára is, mely a részvétet nagyban és kicsinyben egyaránt következetessé teszi : a legmagasabb szeretet a női gyöngédség és a férfiúi fegyelmezettség egysége.

Másokért élni és mások helyzetét átélni, ez a művészet egyáltalán nem merő természeti adomány. Ellenkezőleg ezt komolyan tanulni és gyakorolni kell — még annak is, akinek lelkében a nagy szeretet csirái megvannak. Fölhivásunk nem azoknak szól, akik mindenütt beérik a félmunkával, hanem azoknak, akik sohasem tudnak betelni, akik a töredékek e világában a teljes befejezettséget éhezik és szomjazzák.

Akik nem egyszerűen szeretni és segíteni akarnak, hanem a szeretet eszméjét magát mindennap jobban kitágítani és kimélyíteni vágynak, azokat semmisem avathatja bele jobban az emberszeretet titkába, mint a betegápolás. Ez a caritas igazi iskolája, mert sokoldalú

és körültekintő gondoskodást igényel; mert mélyen bele kell magunkat élnünk a beteg legkülönbözőbb testi és lelki szükségleteibe, s mert igen magasfokú kötelességérzet, megbizhatóság és önfegyelmezés kell hozzá. E szolgálatnak azonban csak akkor lesz igazi értelme úgy ránk, mint másokra nézve, ha nem tekintjük merőben technikai munkának, hanem a találékony szeretet iskolájának. Hősi lelkek mindig ilyen szemmel nézték a betegápolást — nemcsak a beteget szolgálták, hanem bizonyos papi lelkülettel szolgálták magát a szeretetet is, azt a szeretetet, melyre a legerősebbeknek és legegészségesebbeknek is szükségük van, mely összetartja az egész emberiséget, mely egyedül képes az emberi társadalmat igazán megújítani. Ilyen volt Florence Nightingale. Ha olvassuk a betegápolásra adott útmutatásait, különösen a «Mindenre gondolni» cimű fejezetét, vagy a beteg helyes megfigyeléséről, a lelki ápolásról, a zajról és nyugtalanságról, vagy a lábbadozók ápolásáról irt szavait, akkor megértjük, hogy a katonák még árnyékát is megcsókolták, ha sátraikon átment. Nemcsak az értelemnek van logikája, hanem a szeretetnek is, s ez akkor nyilvánul meg, ha nagy, erős akarat karolja föl a szeretetet és levonja belőle a legvégső következtetéseket is, míg akkorára meg nem nő, hogy már nem látszik többé e világról valónak. Ama kiváló nő tetteiben és szavaiban a szeretet e logikája uralkodott, s azért mindaz, amit mond, a könyörület breviáriuma, melyet alkalmazni lehet az élet egyéb vonatkozásaira is.

Csak az látja egész világosan, mekkora nemtörődömséggel teljesítjük a közönséges életben a reánk bizottakkal szemben való kötelességünket, aki megtanult a betegszobában mindenre gondolni. Csak aki a szenvedők kedvéért gyakorolja magát a zaj és nyugtalanság kerü-

lésében, csak az veszi észre, hogy életnyilvánulásainkban általában mily kevéssé gondolunk mások nyugalmával; s csak aki a betegek helyes megfigyelésében gyakorolja magát, csak az látja, hogy mily helytelenül bánunk az emberekkel és mily esetlenek vagyunk még szeretetünkben is — csak azért, mert sohasem veszünk magunknak fáradságot arra, hogy embertársainkat helyesen megfigyeljük. S a szenvedőkről, gyöngékről és abnormisokról való gondoskodásnak épen az a legnagyobb áldása, hogy a tehetetlenség és a gyámoltalanság e példáiról tanulunk megszabadulni saját magunktól és beleélni magunkat mások állapotába. Csak vállalkozzunk egyszer arra a nehéz feladatra, hogy gyöngeelméjűekben, elbukottakban, terheltekben önbecsülést ébresszünk! Majd meglátjuk, mennyire figyelnünk kell itt a mindennapi érintkezésben is minden egyes szavunkra. Csak akkor nyilik meg aztán igazán a szemünk és látjuk azt, mily durván bánnak az emberek egymással a közönséges életben, mennyi elcsüggesztő dolgot adunk be embertársainknak mindennap, anélkül hogy tudnók, és mily ritkán akadni olyan emberre, aki egész érintkezésében és szavainak megválasztásában arra gondolna, hogy gyöngébb embertársainak segélyt nyujtson s beléjük önbizalmat öntsön.

Nemcsak a nőknek, hanem a férfiaknak is tanulóidejük egy részét a betegápolás gyakorlására kellene fordítaniok; és később is folyton keresni kellene az alkalmat a továbbképzésre akár saját családjukban, akár ápolószervezetekben, akár máshol. A férfinak a szeretet fegyelmére épúgy szüksége van, mint a katonai szolgálat és engedelmeskedés fegyelmére; azért mindkettőben gyakorlódnia kell. Sőt a caritas általában a legnagyobb fegyelmező erő, mert sokkal nehezebb és bensőségesebb feladatok elé állítja önmegtagadásunkat, mint

a katonai drill. Ezért a caritasra való nevelésnek sokkal nagyobb jelentősége van a férfiúi akarat képzésében és erősítésében, mint azt általában gondolják. Ma egyre bővülnek és mélyülnek a férfi nevelői föladatai ; hisz a nagy társadalmi problémák hovatovább az emberekkel szemben való helyes bánásmód problémáivá növik ki magukat. Annál sürgetőbb tehát, hogy a férfiak megkapják az elemi oktatást arra nézve, mikép kell bánni mások lelki állapotaival és szükségleteivel. *Másokra és másokkal behatóan gondolni*, ez különben gondolkozási gyakorlat is, mely nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy sok férfiú kiszabaduljon gondolkodása alanyi korlátoltságából. Tárgyilagosság csak önmegtagadásból születhetik.

A caritas dolgában a férfinak mindig a nő lesz a tanítója — de csak akkor, ha a nő nem reked meg természeti adományainak tökéletlenségében, hanem ha a szeretetet hivatásnak tekinti — kis és nagy környezetben egyaránt. Hogy bennünk ez a szeretet megérlelődjék, ahhoz nem elég érteni a segítségnyújtást, mindent észre venni, mindenre gondolni, amint ezt a betegápolásban lehet gyakorolni ; szükség van arra is, hogy állhatatosak tudjunk lenni mindazzal szemben, ami a szeretettől eltántoríthatna, akár szeszélyesség vagy elkedvetlenedés a mi részünkről, akár pedig szemtelenség, nyilt durvaság avagy kiméletlenség mások részéről. Bizonyos, hogy az ilyen szeretet sem lágyít meg minden keménységet és önzést ; de, aki mindig hű marad önmavához, az végül *saját* lelki keménységének utolsó maradgányait is meglágyítja. A rettenthetetlen szeretetnek legfőbb diadala sohasem marad el — e diadallal aztán lelkünknek új korszaka kezdődik, amikor új titokzatos és nagyarányú hatások áradnak mások lelkére.

3. Társadalmi formák.

Belegondolni, beleélni magunkat mások helyzetébe, ez a magasabb társadalmi műveltség alapja. S ezt a nehéz művészetet csak úgy sajátíthatjuk el, ha az emberi együttélés legelemibb vonatkozásaiban is finomabb kiméletet gyakorlunk. Aki itt nem tud kiemelkedni a naiv terpeszkedésből, aki a mások kényelmével szemben gondatlan nemtörődömséget tanusít, az a munkásosztályokkal szemben sem fog igazi szociális magatartásra szert tenni, hanem folyton sérteni fog ott, ahol jót akar tenni, és tapintatlanságokat követ el ott, ahol segíteni akar.

Azokban a társadalmi formákban, melyeket az angol gentleman követ, évszázados szociális kultúra halmozódott össze. Látszólag csak küldső formák ezek, de igen nagy jelentőségük van a nevelésben és az önnevelésben, mert egyszerű példákon mutatják meg, mily irányban kell az érzésünket finomítanunk. Minálunk, sajnos, ilyen nincsen. Innen van, hogy a társadalmi műveltség elemeiben annyira elmaradtunk. Ime egy példa: A gentlemanok és ladyk, hogyha nyilvános parkokban sétálnak, azonnal meghalkítják beszélgetésüket, mihelyt más emberekkel találkoznak; nem tartják szociális dolognak a sétálókat gondolataikban megzavarni, vagy társalgásukat rájuk kényszeríteni. Ott rögtön rámondják, hogy middle class people («középosztály»), ha valaki parkokban, vasuti kocsikban, vagy egyéb nyilvános helyen oly hangosan tárgyalja ügyeit, hogy másnak minden részletét meg kell hallani, s így olvasmányában vagy gondolatfűzésében meg van zavarva. Pedig ilyen hangos és indiszkrét magatartás nálunk a legmagasabb körökben is diva-

tos. Sőt gyakran úgy tetszik, mintha épen e körök felületes nemtörődömségükkel akarnák kimutatni felsőbbségüket. Utazás közben mindig találkozhatunk csoportokkal, akik úgy társalognak és úgy kiáltoznak egymásnak, mintha egyedül ők volnának a világon. Az ilyen jelenetek szemtanúja nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy itt alapvető szociális kulturátlansággal áll szemben. — Ez a kiméletlen nemtörődömség aztán keresztülhuzódik az egész nyilvános életen. Hogy mostani erkölcseink még oly durvák, hogy osztályharcaink modora még olyan gyülölettel telt, ez mind annak a következménye, hogy egész kulturánkból hiányzik a szociális nevelés.

Aki tehát őszintén vágyódik igazi társadalmi műveltség után, az mindenekelőtt tegyen le mindennapi szokásaiban az antiszociális nemtörődömségről, és legegyszerűbb élettevékenységeiben is mindig tegyen kérdést magához : vajjon egyedül én vagyok-e a világon?

A szállóban lefekvés előtt a cipőket halkan rakni ki az ajtó elé — ez a társadalmi műveltség kezdete. Az ajtóbecsukásnál embertársainkra is gondolni — ez az első lépés az alanyi korlátoltságunktól való szabaduláshoz. A nyugalomra szorultak közelében minden hangos beszédet következetesen kerülni — ez nevel a politikában a kisebbség jogainak tiszteletbentartására. A szolgának szükség nélkül nem csöngetni — ez készít elő a törvényhozás kérdésében népbarát magatartásra. Mindezek a szokások nehéz önfegyelmezést jelentenek ; de ezek «az emberetársaink jogairól szóló tudomány» alapjai ; ezekben ölt testet a másokra való gondolás ; ez tanít meg a helyes állásfoglalásra az emberi élet összes nagy kérdéseivel szemben.

E nagyjelentőségű társadalmi formák alá tartozik

az a művészet is, hogy a társaságokban ne mindig mi vigyük a szót, hanem másokat is szóhoz segítsünk, másokat is meghallgassunk, és indítékaikat, érveiket és megjegyzéseiket tiszteletben tartsuk akkor is, ha teljesen ellentétes véleményen volnánk is. Cicero beszéli «A barátságról» írt munkájában, hogy a nagy Scipio baráti körben sohasem nehezedett rá nagy szellemi felsőbbségével a többiekre, hanem nagy igyekezetet fejtett ki, hogy háttérben maradjon és a legegyszerűbbeket is szóhoz engedje jutni. De kevés ember rendelkezik a mások meghallgatásának művészetével! Mily kevesen vannak, kiknek szelleme nem árul el mindjárt figyelmetlenséget és egykedvűséget, mihelyt mások a saját dolgaikról kezdenek beszélni! És milyen kevesen vannak, akik az ellentétes véleményeket úgyszólván vendégszeretettel meg tudnák hallgatni és finom izléssel tudnának rájuk felelni! Itt még híjával vagyunk a legegyszerűbb társadalmi udvariassági formuláknak. Mintha ezen a téren az évszázados kölcsönös gyilkolás, üldözés és kárhoztatás terheltségét hordoznók belsőnkben. Ez okból nálunk a vitatkozás még rendkívül alacsony szinvonalon van barátok és ismerősök között is; hát még az ellenfelek között! Általában ritkán fejlődik ki igazi eszmecsere, hanem rendesen csak versengés támad a kölcsönös sértegetésben; valósággal törik magukat a vitatkozók, hogy az ellenfelüket megsértsék és kompromittálják. Goethe a «Német kivándorlók szórakozásaiban» konstatálja, hogy a francia forradalom borzasztó eseményei következtében rendkívül eldurvult a társadalmi modor még a világesemények szinpadától távol eső kis körökben is. Amit ő ott mond, azt szóról szóra alkalmazhatjuk korunkra is, amikor a világ-

történeti nagy érdekharcok és versengések brutalitása behatolt minden szóbeli érintkezésbe. Goethe azon a helyen a következő szavakat adja egy nemeslelkű nőnek ajkára:

«Nem tudom milyenek lettünk és hova tünt el egyszerre minden társadalmi műveltség! Mi mennyire óvakodtunk azelőtt, hogy olyasvalamiről ne beszéljünk a társaságban, ami egyik vagy másik jelenlevőt kellemetlenül érinthetett volna. A protestáns a katholikus jelenlétében őrizkedett, hogy nevetségesnek találja a katholikus szertartásokat, és a buzgó katholikus nem vétette észre a protestánssal, hogy a régi vallás több biztossággal vezet az örök boldogságra. A gyermeke vesztett anya jelenlétében óvakodtak attól, hogy feltünően örüljenek gyermekeiknek; s ha valaki ezt véletlenül mégis megtette, kellemetlenül érezte magát, és a jelenlévők mind arra törekedtek, hogy a hibát lehetőleg jóvá tegyék. Most mindennek nem az ellenkezőjét tesszük-e? Nagy buzgalommal keressük az alkalmat, hogy olyan valamivel hozakodhassunk elő, ami mást bánt és kizökkent a sodrából. Ah, gyermekeim, barátaim, térjünk vissza ismét a régi módhoz!»

A társadalmi műveltség legkevésbbé sem követeli, hogy a vélemények harcában eláruljuk meggyőződésünket, hanem igenis követeli a tárgyilagosságot. S a tárgyilagosság veleje az az elszánt akarat, hogy gondolatban beleéljük magunkat mások helyzetébe ahelyett, hogy csak magunkat éreznők és élveznők.

Hogyan tett szert Lincoln elnök nagy szónoki erkölcsi sikereire? Beszéde kezdetén ellenfelei indítékait és nézeteit minden gyanusítás és eltorzítás ellen védelmébe vette; emellett érveiket még sokkal szinesebben és határozottabban formulázta, mint ők maguk szokták — csak azután látott hozzá megcáfolásukhoz Platon is mindig arra törekszik dialogusaiban, hogy ellenfeleit tetőtől talpig fölfegyverezze. — Ez az igazán lovagias harcmodor — teljes ellentéte annak az illoja-

litásnak, melyet mi követünk, akik társadalmi ellenfeleinket megrágalmazással igyekszünk nevetségessé és megvetés tárgyává tenni. Az ilyen harcmodor mindig azt a gyanút kelti, hogy az ember nem érzi magát elég erősnek arra, hogy a valódi ellenféllel szálljon szembe s ezért magát is, másokat is torzképpel akarja ámítani. Az igazi meggyőződés ereje úgy érvényesül, ha a másikat egészen megértjük, egészen igazságosak vagyunk hozzá és mégis szilárdan meg tudunk maradni saját meggyőződésünk mellett.

A vélemények és érdekek harcai el nem kerülhetők ebben az életben ; de épen mert annyi rút szenvedélyt kavarnak föl, elkerülhetetlenül szükséges, hogy az igazán erősek példát adjanak, mikép kell lovagiasan megitélni ellenfelünket. Sőt külön tanulmány tárgyává kellene tenniök azt a kérdést, mikép egyeztethető össze a saját ügyünkben való kitartás a máskép gondolkozók és mást akarók kezelésében nyilvánuló finom társadalmi kulturával. Ezt a föladatot sokkal égetőbbnek ismernők fel, ha egyszer alaposan megértenők, micsoda kiáltó ellenmondás az, hogy szenvedélyesen küzdünk ugyan a humanitás, az igazlelkűség, az igazságosság eszméjéért, de nyomban igazságtalanok, hazugok és embertelenek vagyunk, mihelyt olyanokkal akad dolgunk, akik ugyanazt a célt más eszközökkel akarják megvalósítani. Meglehet, hogy ezek az emberek tévednek ; ám küzdjünk a legnagyobb nyomatékkal nézeteik ellen — de mihelyt a kulturát kulturátlansággal, a jogot jogtalansággal, a szeretetet gyülölettel akarjuk megvédeni és előmozdítani, abban a pillanatban összes működésünk hazugsággá és gúnnyá válik. Minden előny és minden siker, amit ily módon küzdünk ki, megbosszulja magát harmad és negyed ízig.

Mert aki eszközeiben nem válogat, titkos mély hitetlenséget árul el saját ideáljával szemben, s ez bomlasztó elemként hatol be az együttműködők lelkébe és a képviselt ügyet megfosztja hódító erejétől.

4. Emberevők.

Sokszor halljuk, hogy elődeink ősi szenvedélyei és szokásai még élnek bennünk anélkül, hogy tudnók. Önkénytelenül is ez jut eszébe az embernek, ha megfigyeli, mily démoni hajlamunk van arra, hogy ép az étkezésnél nyelvünkre vegyük egyik vagy másik embertársunkat, egyik tagját a másik után szeljük le, jóízűen szétmorzsoljuk összes csontjait, kiszívjuk életnedveit és a végén jóllakottan megtöröljük szánkat. Avagy hol ül össze olyan asztaltársaság, ahol nem tálalnák föl egy-egy embertársukat és szét ne szednék csontig-velőig? Ki nem vett még részt ilyen kannibáli lakomában?

De mi köze van ennek a szokásnak a szociális műveltséghez? Nagyon kevés — ép ezért hívjuk föl a személyes szociális műveltségre törekvő komoly fiatal emberek figyelmét arra a jó alkalomra, mely itt kínálkozik az önnevelésre. Bizonyára önmagában véve még nem rossz az, ha embertársaink jelleméről számot adunk magunknak s ezen témáról társaságban is kifejezést adunk benyomásainknak és tapasztalatainknak. De hát legtöbbször mégis csak azért tesszük ezt, hogy magunkat dicsérjük, bosszankodásunknak és mások szokásain-módján költ türelmetlenségünknek szabad folyást engedjünk. Alapjában véve tehát az élő lényeknek az a közönséges ösztöne szerepel itt, mely körülszaglász és elmar mindent, aminek más a szőre vagy a

tolla. Hogy mindig törvényt akarunk tenni mások értéke fölött és emellett saját énünket avatjuk a dolgok mértékévé, ez a naiv önérvényesítési ösztön valósággal végzete a mi szociális kulturánknak. Hisz mi egyéb a szociális kultúra, mint szerénység, saját egyoldalúságunk tudata, kiegészülésre szorultságunk fölismerése és komoly igyekezet annak a megértésére, ami nem olyan mint mi. Nagy nevelő és szabadító erőt szereztünk, ha elszántan küzdünk e korlátoltságra való hajlamunk ellen. Mihelyt megindulnak a fönt említett beszélgetések a távollevőkről, lelkünkbe kell idéznünk e szót: «szociális fegyelem», s anélkül, hogy asztaltársainkat pedánsul kiigazítgatnók, egész következetesen gyakorolnunk kell magunkat abban, hogy igazságosak maradjunk a vésztörvényszék elé hurcolt távollevőnek jó vonásai iránt, hogy tiszteletet követeljünk az ő másvolta iránt és hogy hibái számára is találjunk enyhébb értelmezést. Ez *a társadalmi érzés elemi gimnasztikája.*

Egyébként Pazzi szent Magdolna mondása vezessen: «Lehetőleg keveset beszéljünk embertársainkról; mert dicséréssel kezdjük ugyan de rendesen rosszalással végezzük. Felebarátunk olyan, mint az üveg: könnyen eltörik, ha nagyon gyakran a kezünkbe vesszük».

5. Fejedelmi férfiú.

Az igazi vezető egyéniség első követelménye: úgy viselkedni, hogy minden pillanatban le lehessen fényképezni és hogy minden szava az ujságokba kerülhessen holnap. Ilyen felelősségérzetre kellene nevelődniök mindazoknak, akiknek származás vagy nevelés folytán az a rendeltetésük, hogy valah a vezető állást töltsenek be akár az ipar, akár a közgazdaság, akár az igazság-

szolgáltatás vagy nevelés terén. *A gazdag példája a szegénynek bibliája.* Nem is gyanítjuk, hány szem irányul felénk, micsoda «távolbahatása» van minden szavunknak és tettünknek. Széles néprétegek vezérei vagyunk anélkül, hogy tudnók és akarnók. Meglesik legcsekélyebb szokásainkat, leglényegtelenebb szavunkat is. S ezért a szociális művelődés alapvető feladatához tartozik, hogy életünk e társadalmi távolbahatását önnevelésünknek egyik vezérelvévé tegyük.

Ez a szempont érvényesül például az ivási szokások szociális megtartásánál. Ha mi szabadok vagyunk mindazoktól a sötét kisértésektől, melyek a munkást az alkoholmámor karjai közé terelik, ha nekünk van módunk a múzsákkal foglalkozni és fölséges példákba élni bele magunkat, akkor egyúttal szent kötelességünk egész magatartásunkkal segítő példát adni az élettel keményen küzdő osztályoknak, mikép lehet nevelés és fegyelmezés által megmenekülni az alkoholizmus rabságából és más otromba kényszerektől. Ez által a nép fölfelé törekvő és nemesebben gondolkozó elemei számára világos célokat tűzünk ki. Annál élesebb elitélést érdemel tehát szociális szempontból az a tény, hogy fiatal embereink között, kik a nemzet jövendő vezéreiül vannak hivatva, évenként még mindig annyian vesznek bele a bor- és sörbárgyúságba és szociális felelősségükkel megegyeztethetőnek tartják, hogy egészen nyilvánosan, mindenki szeme láttára az alkohol élvezetét állítsák életörömeik középpontjába.

Goethe azt mondja az Achilleisben: «Nagy-nagy szükség van e földön igazán fejedelmi férfiakra, akik megállapítják a rendet, mely után ezerek igazodnak». Ki a fejedelmi férfiú? Az a férfi, aki szavaiban és tetteiben mindenkire gondol. A *felelősségérzet fejlettsége* az,

ami az embert fejedelmi rangra emeli, ami megmenti a maga-elhagyás, az önzés minden aljasságától és megadja az igazán előkelő egyéniség lelki fegyelmezettségét. Így vezet a szociális lelkiismeret legmagasabb kultúrája a legmagasabb személyes kultúrára.

6. Politikai erkölcsök.

Előző fejtegetéseinkből kitünik, hogy a politikai kultúra mások jogainak következetes tekintetbevétele. A politika iskoláját mindennapi életünk legelemibb szokásain kell kezdeni. Féktelen önzésünket kezdettől fogva meg kell tanítanunk arra, hogy számbavegye ezt az alapvető nagy tényt: Nemcsak mi vagyunk a világon, hanem mások is, és azok jogait ép úgy meg kell védeni, mint a mienket — ha államalkotó tényezők akarunk lenni és a közösséget akarjuk előmozdítani, nem pedig azt az állambontó állapotot, amelynek neve: «mindenki harca mindenki ellen».

Ma, a faji ellentétek, a gazdasági érdekharcok és a vallási meghasonlások korában kétszeresen szükséges, hogy az élet rettenetes ellentéteit enyhítsék lovagias erkölcsök, melyek minden küzdőben ébrentartják a magasabb összetartozás tudatát és előkészítik az egyoldalúságok kiegyenlítését. A politikai lelkület ezt jelenti: gyökeresen letenni saját politikai meggyőződésünk erőszakos, maniakus önhittségéről; igazi közösséget tartani a másképgondolkozókkal és mást akarókkal, önző aggályoskodás nélkül lovagias módon a legerősebb ellenzéknek is teret és létjogosultságot adni. Az igazi állampolgárság fogalmához hozzátartozik a fair play is, amelynek az angolok állami kulturájában oly nagy szerepe van és amely azt köve-

teli, hogy ellenfeleinket ugyanolyan fegyverekkel lássuk el, aminőkkel mi rendelkezünk, és jogaikat ép oly tiszteletben tartsuk, mint a magunkéit. Jellemző eset történt erre vonatkozólag néhány évvel ezelőtt a londoni grófsági tanács választásainál: A haladópártiak szerencsés véletlen következtében sokkal több képviselőt nyertek, mint amennyi tényleges erejüknél fogva megillette volna őket. Ekkor a választottak egy része önként lemondott a konzervativek javára — a demokrata gondolat nevében, mely nem tűr erőszakot, hanem az összes létező meggyőződések igazságos közreműködését és képviseletét követeli.

Rendkívül áldásos volna egész közéletünkre, ha a különböző érdekcsoportokat az ilyen nagylelkűség, eszményiség és az állampolgári önkorlátozás eszméje kerítené hatalmába. A kezdeményezés itt minden esetre a műveltek dolga; az ilyen példa egyúttal a legjobb állampolgári nevelés a fölfelé törtető néposztályok számára is. E törtető osztályok szóvivői viszont szintén gyakran elfelejtik, hogy az ellenzékben és a fönnálló rend kritikájában is lehet előkelőséget tanusítani. Sőt csak az ilyen előkelőség tudja legyőzni a fönnálló rendhez való merev ragaszkodást, s képes lefegyverezni az ujítás eszméjével szemben való bizalmatlanságot; hiszen az ilyen előkelőséget a kiméletes, tapintatos kegyelet eszméje hatja át, amely egyedül képes áthidalni a régit és ujat.

Joggal mondhatta Burke, az angol államférfi: «Az állam bajairól úgy kellene beszélni, mint atyánk hibáiról». Aki kritikájában csak saját kelletlenségének enged szabad folyást, aki nem tartja tiszteletben az állami közösség történeti méltóságát és jelentőségét, aki nem veszi tekintetbe mások érzelmeit és érde-

keit, az ne csodálkozzék, ha követeléseire szintén csak antiszociális feleletet kap. Az efféle gondolatok, sajnos, még kívül vannak a mi radikális ujítóink látóhatárán. Ők nem tudják megérteni, hogy a kormány tagjaival szemben is lojálisnak kell lenni; nem tudják belátni, hogy az a hang, amit bizonyos politikusok a kormány hiveivel vagy más meggyőződésű követőivel szemben használnak, hijával van minden szociális műveltségnek és leginkább az illető körökön fogja magát megbosszulni; mert ezáltal az antiszociális szellem, a féktelen és tiszteletlen beszédmodor saját szervezeteikbe is behatol és megfosztja azokat legjobb erkölcsi erőiktől.

Nálunk a politikai és gazdasági meggyőződések érvényesítése terén még annyira naiv és korlátolt individualizmus uralkodik, hogy nem ritkán árulásnak, elvtelenségnek bélyegét sütik arra, aki nem áll merev makacssággal programmja legvégső következményeinek alapjára, hanem békésen, lépésről-lépésre akar előrehaladni s mások ellenmondásait tiszteletteljesen tárgyalás alá veszi ahelyett, hogy folyton csak a nyakasság és önzés vádjával illetné őket. John Morley, az angol államférfiú «On compromise» (A kompromisszumokról) cimű művében teljesen tévesnek jelenti ki azt a francia mondást, hogy a kis újítások a nagy újítások ellenségei. Mindenestre elengedhetetlen követelmény — úgymond — hogy a kis újítások a nagy újítások szellemében történjenek, de bizonyos logikai konzekvenciákat makacsul keresztülvinni akarni, tekintet nélkül a fönnálló viszonyokra és a máskép gondolkozókra, ez a szociális kultúra végveszedelme volna. Szerinte az újabb politikai nemzedék nem is tudja már, hogy a szociális kultúra fokmérője a kompromisszumra való nevelkedés: Ma mindenki saját követeléseinek szélsőséges és antiszociá-

lis formulázásával lép csatasorba, s ez által a másik oldalon hasonló egyoldalúságot vált ki. Bizonyára rendületlenül megmaradhatunk elveink mellett; de tisztában kellene lennünk azzal, hogy az állami kultúra mégis csak a küzdő felek közt létre jövő modus vivendin alapul. E modus vivendinek azonban nem szabad elkeseredett, kultúra-romboló harcok utolsó fölvonásának lennie, hanem azt jó eleve elő kellene készíteni. Mindenkinek már eleve nem csupán saját jogait kellene szem előtt tartania, hanem meg kellene gondolnia, hogy más emberek is vannak, más felfogásokkal, akiket nem lehet egyszerűen kiirtani.

Még ma is sok politikus gyerekes fölfogással a saját akarata bosszantó gátjának tekinti mások meggyőződését és érdekeit, s azért azokat már eleve elkeseredéssel és türelmetlenséggel fogadja. Ezzel szemben nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy *a más irányú törekvésekkel való együttélésnek óriási nevelő jelentősége van.* Sőt a mélyebb politikai művelődés el sem lehet anélkül, hogy az állami közösség személyi hatásait alaposan átgondoljuk. A máskép gondolkozókkal és a mást akarókkal való társadalmi együttlét ránevel a valódi kulturára, szenvedélyeink megfegyelmezésére, egocentrikus álláspontunk elhagyására, önvizsgálatra és önkorlátozásra, a kasztszellemtől és annak minden hóbortjaitól való megmenekülésre — szóval egyetemes álláspontra segít az emberi ügyek kezelésében. Aki ezt szem előtt tartja, az még a legszentebb meggyőződéseiért folytatott harcban is mindig sérthetetlennek fogja tartani a különböző érdekek és vélemények kulturális közösségét és állami egységét, sőt ezeket előkelő példájával még kimélyíteni és finomítani is törekszik.

Lecky, az ismert angol művelődéstörténetíró «De-

mokracia és szabadság» című könyvében azt állította, hogy a demokratikus fejlődés azzal a végzetes következménnyel jár, hogy egyre több olyan embert juttat politikai befolyáshoz, akiknek nincsenek politikai hagyományaik, nincsen politikai nevelésük, hanem külön életpályájuk összes filiszter szokásaival és korlátoltságával, egyéni érdekeltségük egész serénységével és a self-made-man egyoldalú energiájával lépnek a nyilvános élet porondjára.

Ez bizonyára igaz, de a demokratikus fejlődést már nem fogjuk visszasrófolni. Nem marad tehát hátra más, mint hogy a politikai kulturát, amely eddig csak egy kis osztály tulajdona volt s amely ott is gyakran a merő érdekpolitikának adott helyet, közkinccsé tegyük és lassan általánosan elfogadtassuk a politikai erkölcsök szilárd standard-ját, amely minden embert politikai önnevelésre hív és arra segít, hogy a külső politikai fogásokon keresztül eljusson a valódi politikai lelkületre, és a merő érdekpolitika plebejusságától a következetes igazságosság nemesi rangjára emelkedjék.

7. A társadalmi kérdés és a műveltek.

A következőkben meg akarjuk állapítani, milyen állást kell elfoglalni az egyénnek a társadalmi szükségletekkel és válságokkal szemben. Nincs most arról szó, hogy mire képesek egyes kivételes emberek, akiket hivatásuk minden gúny dacára teljes önfeláldozásra sarkal. Csak arról akarunk beszélni, amit az átlagembertől el lehet várni és amit a finomabb lelkiismeretesség követel.

A mai társadalmi kérdés veleje, ellentétben más korokéval az, hogy a társadalmi szervezetnek nemcsak egy helyén történt fönnakadás. Társadalmunk nagy

ipari átalakulásai következtében a munkástömegek szociális erejük és jelentőségük tudatára jutottak ; nem akarnak többé a magántőke alkalmazottai lenni, hanem egy olyan társadalmi elhelyezkedést akarnak létesíteni, melyben maga a társadalom a termelőfolyamat tőkése és vezetője.

Itt nem akarjuk vizsgálat alá venni azokat a nemzetgazdasági indítványokat és programmokat, melyekkel egyesek és pártok a szociális kérdést meg akarják oldani. Azonban elvileg mindenesetre tisztában kell lennünk azzal, hogy visszahozhatatlanul elmúlt az az idő, amidőn a durvább munkához szükséges munkaerőket egyszerűen a rabszolgaság, ajobbágyság vagy a gazdasági szükség nyomása biztosította. A kultúrfejlődés olyan fokra hágott, hogy e kényszereszközök már nem elegendők a szellemi és kézi tevékenység közti munkamegosztásra. Ha tehát unalmas, piszkos vagy durva munka számára készséges munkaerőket akarunk, nem marad hátra más, mint nagyobb ellenértéket adni, anyagi kárpótlás és emberséges bánás alakjában. Ez nem «humanitási mámor», hanem elkerülhetetlen alkalmazkodás az új időkhöz és a megváltozott új állapotokhoz. Nemde csak akkor beszélünk humanitási mámorról, ha mások életének megkönnyítéséről van szó, ellenben saját kényelmünk fokozásában telhetetlenebbek vagyunk, mint valaha ? S nemde csak mások emancipáló törekvései ellen kelünk ki ; de magunk saját egyéni szabadságaink megvédése és kitágítása dolgában érzékenyebbek vagyunk, mint valaha ? Különben akár akarjuk, akár akár nem, itt ténnyel állunk szemben ; azzal számolni kell. Egy milliókból álló fölvilágosult és öntudatos tömeg követel itt mindhangosabban alapos változásokat, épen kultúránk nemes nagy elveire való hivatkozással.

Csak az elvakultak felelhetnek e követelésekre azzal, hogy úri morált hirdetnek — azokat a milliókat már csak magasabb kulturával, nem pedig előjogok hangoztatásával lehet a társadalmi szervezetbe való beilleszkedésre bírni. Azonkívül ma már az úri morál technikai és gazdasági lehetetlenséggé vált, mert a modern technikában az erők egyre bonyolódottabb kapcsolódása és összefüggése összeférhetetlen a szolgasággal és csak a munkások tisztességes kezelése mellett állhat fönn.

A szociális kérdés mindenkinek szól. Nemcsak azért, mert életünk alapjait érinti, hanem azért is, mert nem lehet közömbös előttünk, hogyan élnek azok, akik értünk dolgoznak. Lehet beszélni «szociális kegyeletről», mely minden igazi lelki műveltségnek velejárója s melyet magunkban ébren kell tartani és ápolni, ha ugyan komolyan meg akarunk szabadulni azon naiv egoizmustól, mely a maga kényelmét és biztonságát gondtalan lelkiismeretlenséggel mások vérén és verejtékén építi föl.

Mit tehet már most a fiatal ember a fönt vázolt válság enyhítésére és megoldására? Hogyan jut helyes álláspontra az elhamarkodott állásfoglalás és a bárgyu közömbösség két szélsősége közt?

Mindenekelőtt biztos, hogy a mély komolyságnak, az élénk felelősségérzetnek, a tulajdon élettapasztalatai szerény értékelésének meg kell óvnia a fiatal embert attól, hogy ifjúságában akármilyen pártba álljon, vagy egyoldalú mozgalomhoz csatlakozzék. A «szocialista tanuló» ellenmondás ; mert a tudományosság alapkövetelménye a kérdések lelkiismeretes megvizsgálása ; és az a tanuló, aki egy párt mellett foglal állást, még mielőtt a problémákat minden oldalról megvizsgálhatta volna, ellentmondásba jön a tudományos kutatás főkövetelményével.

A szociális kérdés megoldásához kétségtelenül az az első és legfontosabb adalékunk, hogy viselkedésünkben új méltányosabb fölfogást juttassunk kifejezésre az emberi munkafölosztás tekintetében — még pedig azáltal, hogy az úgynevezett munkás és szolgáló osztályok tagjaival való érintkezésben letegyünk minden gőgről és úrhatnámságról. Ez nem azt jelenti, hogy ne követeljünk pontos és szolid munkát, hanem jelent olyan hangnemet és magatartást, amit nem lehet szavakkal meghatározni, amely a megváltozott társadalmi viszonyok tapintatos kiérzéséből és a munkás ember méltóságának őszinte tiszteletéből fakad. A durva és lélekölő munka birodalmából jött emberrel ép oly gondosan kell bánnunk, mint az úgynevezett magasabb munka képviselőjével. Sőt ez nem is elég. Csak akkor részesítjük őt igazi kártalanításban, ha különösebb bensőséget és kitüntető figyelmet tanusítunk iránta, épen mert munkája elzárja őt sok olyasmitől, ami az embert különben fölemeli az anyagiasság és mindennapiság körén. Hogy az ilyen bánásmód mindig teljes méltánylásra talál-e — az nem lényeges; itt egyszerűen az igazságosságról van szó. Különben az egyszerű embereknek tapasztalat szerint gyakran rendkívül finom érzékük van a felső körök belső műveltsége iránt és a humánus pózolást meg a demagóg toborzást meglepő határozottsággal meg tudják különböztetni az igazi szívjóságtól és embertisztelettől. Az olyan fiatal emberek, akik a szociális kérdést ebből a szempontból teljesen átgondolták, ha később vezető állásokba jutnak, nagy mértékben hozzájárulhatnak a válságok enyhítéséhez. Az osztályharc elkeseredettsége elsősorban nem is a nyomorúságos gazdasági állapotokból meríti táplálékát, hanem a gőgös úrhatnámságból és a magasabb osztályok képviselőinek pöffeszkedéséből,

8. Személyes szolgálatok elfogadása.

A fönti szempontok különösen jelentősek a kiszolgáltatással szemben való állásfoglalásunkra nézve. Sok uraság még ma sem adja meg a tapintatosság, a tisztelet, a gondoskodás teljes ellenértékét a személyes szolgálatért. A legtöbben még nem gondolták át az egész helyzetet összes súlyos követelményeivel együtt. Ők még nem értik, milyen szégyennel, sőt irtózattal fogadja a másoktól való kiszolgáltatást az, aki mély lelki szerénységben és bensőségben tudatára ébredt annak a nagy igazságnak, hogy Isten előtt mindnyájan egyenlők vagyunk ; s azért minden külső sliff dacára még mindig nagy naivsággal várják és fogadják, hogy mások szolgálják ki őket, és nem tudnak megszabadulni a lélekrontó úrhatnámságtól. Az ilyenek jólelkűségből vagy divatból olykor talán adják a humánust, de hiányzik náluk az az alapvető lelkület, amely egyedül képes a kiszolgálással járó megalázkodásnak élét venni, sőt azt lelki emelkedettséggé változtatni.

Sok embernek nagyon nehezére esik kiemelkedni privilégiumos önhittségéből ; a szolga és a rabszolga fogalmának azonossága évezredes szokások és intézmények következtében annyira belevéződött a lelkekbe, számtalan szokásban és nézetben olyan erős kifejezést nyert, hogy rendkívül nehéz különösen a felnőtt embernek ezen a téren valóban modern szellemben gondolkodni — hát még ebben a szellemben beszélni és cselekedni !

A következőkben néhány konkrét példát akarunk adni arra, hogy mit reformálhatna mindenki akár ma is saját magatartásán.

Nem rendkívül pongyola-e például a szolgákkal, pincérekkel és pincérnőkkel szemben való magatartá-

sunk? A megrendelés vagy parancsolás sokszor becsületsértő hanglejtése, a szolgálat hányaveti elfogadása, a segélynyújtás lovagiatlan hiánya az asztalrendezőkkel szemben — mindez alapjában véve még a jobbágyság korából való reminiszcenciákból táplálkozik. Az új szellemet épen a legkisebb szokások megreformálásában lehet leghamarább uralomra segíteni. Az egész szocialista irodalomban túlságosan kevés szó esik társadalmi műveltségünk ezen apróságairól. Pedig helyes megoldásukban több igazi «társadalmi bölcselet» fejthető ki, mint sok terjedelmes értekezésben. Figyeljünk csak meg például egy asztaltársaságot, ha a lány vagy pincér körülhordja az ételeket vagy elviszi a tányérokat. Mily flegmával engedik, hogy az alkalmazottak nagy fáradsággal, ágaskodva letegyenek és fölszedjenek külön minden egyes eszközt! Ezt a sajátságos agy- és izombénulást «a kiszolgáltatás ősrégi vas joga» okozza. Félünk, hogy nem tartanak egészen előkelőeknek, ha a kiszolgálásban egy kissé segítünk. No meg aztán Nietzsche megtiltotta az Übermenschnek az efféle dolgokat! Hogy festene, ha egyes öntudatos gondolkozó emberek elszánnák magukat arra, hogy az asztali etikett és a table d'hote-műveltség finomításának úttörőiként fognak föllépni? Nemcsak új gondolatokra van itt szükség, hanem új reflexmozgásokra is. Az asztali kiszolgálók készséges segítésére irányuló mozdulatoknak annyira automatikusokká kellene válniok, hogy egészen ösztönszerűen végezzük, a legélénkebb társalgás közepett is és anélkül, hogy önelégült arcot vágnánk hozzá. Lehet, hogy eleinte félreértenek bennünket. — «Az a szőke úr, úgy látszik, nem valami előkelő ember». — «Miért; talán goromba volt hozzád?» — «Nem az; hanem mindig segít, ha odateszem a tálat». Hát jó, ezt rakjuk zsebre és gondolkoz-

zunk azon, hogy az úgynevezett előkelő emberek sokszor micsoda furcsa fogalmakat terjesztenek föllépésükkel a finomságról. El kell következnie annak az időnek, mikor a kiszolgálókkal való lovagiatlan nemtörődést ép oly kevéssé fogják úri dolognak tartani, mint a fogak piszkálását az asztalnál.

Hogy gyakran mily nehéz érvényesíteni jobb meggyőződésünket az elmaradott társadalmi formákkal szemben, megvilágítja Stevenson angol költő egy naplójegyzetében. «Mikor a minap fogfájásom volt, durva voltam a szolgálóhoz, aki az asztalnál kiszolgált. Bizonyára nincs oly illetlen és visszataszító dolog, mint ha egy férfiú durva egy lánnyal szemben, aki hozzá még állását veszti, ha kellően válaszolni mer. Elhatároztam tehát, hogy bocsánatot kérek tőle. S ki hinné — csak négy nap mulva volt hozzá bátorságom, és akkor is annyira belépirultam és annyira elszégyeltem magam, mint egy gyerek. Miért? Talán durvaságom miatt? Szó sincs róla! Hanem mert bocsánatkérésem talán szokatlan volt és nevetségesnek tünt föl. Ez is egy botránkoztató kéz, melyet le kell vágni. Remélem, sohasem leszek többé ilyen gyáva és sohasem szégyenlem magamat, ha úri emberként viselkedem!»

Új gentleman-tipusra van szükségünk, aki a lovagiasság eszméjét a szolgákkal való érintkezésre is kiterjeszti és ez által maga is felsőbb nemesi rangra emelkedik. Hány fiatal embert találni, aki fölpattan, mint a szemüveges kigyó, ha egy fiatal hölgy lép a megtelt villanyosra, de nyugodtan ülve marad, ha egy megterhelt és fáradt cseléd száll be. S ugyanazok a fiatal emberek, akik valósággal rohannak egy hölgytől elvenni a legkisebb terhet is, nyugodtan ülve maradnak, ha a cseléd mind a két kezében asztali eszközökkel

az ajtó kinyitásával bajlódik. Talán eszükbe jut, hogy föl kellene ugrani; de az álszégyen helyükhöz szögezi őket. Hogyis lehetnénk egy cseléddel szemben lovagiasak! Pedig egyetlen ilyen lovagiassági cselekedet a házbeli fiúk részéről gyakran elegendő ahhoz, hogy a szolgálót kibékítse a szolgálat minden nehézségével. Mert az ilyen figyelmesség értésére adja, hogy női méltósága semmit sem veszt alárendelt helyzetében.

Ha a szolgáló a házi kisasszonnyal együtt teát szolgál föl a vendégeknek, a jóneveléssű fiatal emberek a kisasszony előtt illedelmesen fölemelkednek, hogy a kiszolgálást megkönnyítsék és megtiszteljék; a szolgáló előtt természetesen ülve maradnak. Aki fölállna, azt baráti kezek hamarosan visszarántanák: «Te, hisz ez a cseléd!» — Aki itt akar forradalmat csinálni, annak több bátorságra van szüksége, mintha a barrikádokra menne. Pedig ezekkel a kicsiségekkel kezdődik az új kor. Az ifjúnak ugyanazt a tiszteletet kellene tanusítani a cselédek iránt, mint hugát és ennek barátnői iránt. Fokozatok fölállítására itt nincs ok; sőt különösen is rászorulunk, hogy minden durvaságtól és nemtörődömségtől távol tartsuk magunkat.

A szociális műveltséghez kétségtelenül az is hozzátartozik, hogy megérezzük, mennyire nem finom, nem uri dolog túlságosan igénybe venni mások szolgálatát. Mikor egyszer Lincoln elnök saját kezével tisztította a csizmáit, egy külföldi csodálkozva kérdezte: «Micsoda? A saját csizmáját tisztítja?» Az elnök úgy tett, mintha nem is értette volna meg a kérdést és azt felelte: «Hát kinek a csizmáit tisztítanám?» Kulturánk némely mélyen gyökerező nézetének és szokásának kell betudni azt a leírhatatlan gyerekességet, melyet a magasabb társadalmi osztályok egyes tagjai a személyes

szolgálatok elfogadásában és követelésében tanusítanak. Az e körökhöz tartozó emberek el sem tudják képzelni, hogy a munkafelosztás és előkelőség lehetséges e kiszolgálások nélkül is, és hogy ezeknek elfogadása által akárhányan egyenest parazitákká alacsonyítják le magukat. Nem tudnának-e az igazán előkelők az előkelők között odahatni, hogy ebben a tekintetben a *noblesse*-nek egy magasabb tipusa jusson általános elismerésre?

E nagyjelentőségű kicsinységek közé tartozik az is, hogy a kisembert pontosan fizessük. A mesterembert nem fizetni — ezt víg múzsafiak különösen szellemes dolognak tartják. Pedig ebben a viselkedésben kifejezésre jut a keserű munka végzetes és jellemrontó nembecsülése és bizonyos úri elbizakodottság, melyet a munkásosztályok elkeseredéssel és megvetéssel viszonoznak. Ugyancsak nem előkelő dolog pénzeért váratni a szegény embert, akinek nincs nyilt lapja a leszámítolóbanknál. «Szociális életünk egyik legnagyobb baja — mondja Hilty —, hogy az egyetemi évek alatt gyakran még a legműveltebbekben is az egész életre megsérül az igazi előkelőség, mellyel az adósságcsinálás összeférhetetlen».

9. Kötelességeink a munkásmozgalommal szemben.

Ami már most az ifjú állásfoglalását illeti a munkásmozgalommal szemben, az egyetemes műveltség követelményének kellene tartanunk, hogy épen fiatal éveinkben, midőn egész világfelfogásunk kialakul, komolyan keressük az alkalmat arra, hogy a társadalmi állapotokat forrásaiknál ismerjük meg. Mindenekelőtt jobban

kellene közelednünk a munkásosztályokhoz azáltal, hogy gyűléseiket fölkeressük és a gondolkozó munkásokkal személyes érintkezésbe lépünk. Arnold Toynbee tanítványa, Canon Barnett, egyszer odakiáltotta az angol diákoknak:

«Ha törődtök a szegényekkel, ha részvéttel vagytok a munkás iránt, a küzdelmei iránt, miért nem jöttök és éltek köztük? — nem mint előkelők, akik leereszkednek az alacsonyabbakhoz, nem mint tiszták, kik az elesetteken segíteni akarnak, nem mint finomabb élet képviselői, kik ízlést akarnak terjeszteni, hanem egyszerűen mint szomszédok, mint barátok és polgártársak!»

Az angol és az amerikai ifjúság ezt a fölhivást a legnagyobb mértékben elfogadta. Ezek a körök egyenest a teljes műveltség követelményének tekintik, hogy valaki néhány hónapig mint rezidens valamelyik settlement-ben tartózkodjék, vagy legalább hetenként néhány szabad estéjét az ottani szociális munkának szentelje. Sőt Amerikában a nőhallgatóknak minden nagyobb városban saját college settlement-jük van, melyeket volt egyetemi hallgatónők pénzén tartanak fönn. Newyorkban a Columbia University diákjainak saját University-settlement-jük van. Ezek a telepek nemcsak hogy mindennemű szociális segítő-tevékenységre nyujtanak alkalmat, hanem mindenekelőtt az úri és a munkásosztály közti érintkezést is megalapozzák. Lehetővé teszik a diákoknak, hogy résztvegyenek a munkások kisebb-nagyobb gyűlésein, hogy ők maguk tartsanak kisebb szakfölolvasásokat és így megtanulják, hogyan kell gondolataikat egyszerűen és érthetően kifejezni. Az itt nyert benyomások természetesen mély hatással vannak egész gondolkozásukra, megszabadítják őket az absztrakcióktól és általában egész tudományos munkálkodásukat élénkebb vonatkozásba hoz-

zák a való élettel anélkül, hogy aztán a lapos hasznosság szolgálatába állnának.

Aki csak egy társadalmi osztályt ismer, az az életnek is csak egy oldalát ismeri. Épen azért nagyon ajánlatos, hogy diákjaink mintegy könyvtudományuk ellensúlyozására szabad idejük egy részét a szegényügyben vagy a serdületlenek gondozásában való közreműködésnek szenteljék. Az itt szerezhető benyomások jelentős alkotóelemei az élethivatásra való komoly előkészületnek. Meg azután az egyes úgy dolgozik a leghatékonyabban a társadalmi kérdés megoldásán, ha úrrá lesz saját előítéletei és osztályérdekei fölött és nyugodt fölvilágosítása által másokat is megszabadít e bajtól. Az ilynemű fölvilágosítás a munkásosztályok jogosult önsegítő mozgalmának útjából elhárítja a legsúlyosabb és legelkeserítőbb akadályt és új szellemet önt belé. Sok jogászon, teológuson, tanítón és tudóson, sajnos, egész életén keresztül meglátszik, hogy sohasem volt igazi érintkezése a nép életével és ezáltal gondolkodásában a való élet igen fontos nagy része nem jutkat szóhoz.

A szociális művelődés mindezen alkalmai veszélyt is rejtenek, különösen a hevülékeny fiatal emberek számára. A fiatal ember t. i. könnyen egyoldalú részvétre gerjed s előbbi osztályálláspontját csak más osztályállásponttal cseréli föl. Ezért nagyon fontos, hogy fiatal embereink a másik felet is meghallgassák, különösen, ha az a szándékuk, hogy valaha résztvegyenek a társadalmi reform munkájában.

Sok szociális idealistának halvány sejteme sincs a gazdasági élet borzasztó nehézségeiről; folyton a kapitalizmus ellen és a «társadalmiasítás» mellett beszélnek anélkül, hogy világos fogalmuk volna a jelenlegi nemzet-

gazdaság természetéről és annak szövevényes szerkezetéről. A jövő társadalmi újítójának nemcsak az egyetemeken és a könyvtárakban kellene búvárkodnia, hanem legalább egy-két esztendőre el kellene szegődnie valamely nagy vállalathoz, vagy legalább is ideje egy részét e «terra incognitá»-ban való tájékozódásra kellene fordítania. A szocialisták és a szociologusok is sokkal kevesebb mosdatlanságot írnának és beszélnének össze, ha helyesebb fogalmuk volna arról a rendkívüli munkáról, amit a captains of industry, az iparkapitányok végeznek; ha jobban ismernék a tőke és a tartalékok tényleges rendeltetését és működését, az egyesnek messzeágazó függését és megkötöttségét, valamint a magánkezdeményezés és a tömeglustaság lélektanát. Lehet, hogy e benyomások ellenére is bízni fognak a legmesszebbmenő változások lehetőségében, és dolgozni fognak értük, — de majd más hangon, más érvekkel és a szerves módszer alapján teszik azt. De minden esetre tűrhetetlen helyzet, hogy akik fenekestől meg akarnak mindent változtatni, úgyszólván nem is ismerik azt az üzemet, amelyen változtatni akarnak.

A lányoknak is nagyon hasznos, ha a merő esztétikai világfelfogás ellensúlyozására alaposan beletekintenek az élet sötét oldalaiba is. Nem is maradhat el a felemelő hatás, ha olyan benyomásokat szereznek, minőkről lady Dilke beszél: «Az alsó osztályokban ezer meg ezer nagyon szegény nő akad, akik emésztő munkában, mindig a lét peremén, az élet minden örömétől és szépségétől távol, mégis végig tisztán és becsületesen élnek; ezek előtt a porban fekvők előtt térdet kellene hajtanunk». Aztán meg, ha a jövendő háziasszony jobban ismeri a modern társadalmi mozgalom lélek-

tanát, a cselédkérdést is magasabb szempontból fogja megitélni és a háztartási munkában jobban meg fogja találni a kellő hangot.

10. A társadalmi tevékenység veszedelmei.

A társadalmi tevékenységnek természetesen megvannak a maga veszedelmei is. Egész életalakításunkat külsőségessé teheti s különféle rendetlen és romboló hajlandóságoknak adhat táplálékot . Ezt szem előtt kell tartanunk, hogy magunkat is, másokat is megóvhassunk.

Ilyen veszedelem mindenek előtt az, hogy az egész társadalmi tevékenység merő sporttá, társadalmi divattá és szórakozássá válhatik, mélyebb részvét és komolyabb önmegtagadás nélkül. Már pedig ilyen mélységesen komoly dolgokkal játékot űzni — ez valósággal a jellemrontás iskolája. Az ilyen szellemben folytatott társadalmi tevékenység eredménye aztán nem más, mint a felelősségérzet teljes enyészete ; tehát épen az ellenkezője annak, amit el akarunk érni. Vizsgálja meg hát mindenki, hogy társadalmi tevékenysége nem rekedt-e meg a tökéletlenség e szellemében? Jobb az embernek akármily csekély kötelezettségnek a legszűkebb körben teljes alapossággal megfelelni, mint mindenféle felületes vagy külsőséges foglalkozásban tékozolni énjét. Épen a társadalmi segélynyujtás tiszteletreméltó művére egész különös értelemben vonatkoznak ezek a szavak: «Der Ernst, der heilige, er macht allein das Leben des Lebens wert — «Egyedül a szent komolyság teszi az életet értékessé!»

A szociális munkának egy másik veszedelme az az önelégültség és hiúság, amely különösen az eredmények-

ben gazdag nyilvános társadalmi tevékenységnek nyomában jár. Tehát épen az, amit ezen odaadás által le kellene győzni, t. i. a nyilt és titkos önimádás hatalmába keríti az egész lelki életet, és a másokért való gondoskodást csak arra használja, hogy fokozza vele a saját énje értékéről és fontosságáról táplált érzelmeket. Itt aztán látni, mily nehéz az embernek igazán szociálisnak lenni ; mennyi eszközt talál énünk arra, hogy minden tettünkkel saját tetszésvágya és nagyzási hóbortja céljaira éljen vissza, és mennyi éberségre meg belső tisztulásra van szükségünk, hogy e visszaélésnek véget vessünk. Hisz minden tevékenység már magában is fölkelti az ember önérzetét és önélvezését. Jótékonyságunk ezért sokszor belső pusztulásunk kezdetét jelenti — ha nem maradunk meg az alázatosságban és az önismeretben, amely nélkül nincs alázat, és az Isten-ismerésben, amely nélkül önismeretünk mindig rövidlátó marad.

Sok vallás hirdette a jótékonyságot, de csak a kereszténység mondotta az embernek : «Ne tudja jobb kezed, mit művel a bal.» Van valami ,ami szükségesebb a szorgoskodó tevékenységnél: t. i. a benső́séges lelkület és ennek növelése — csak *ennek* tiszta mélységeiből fakad igazi tevékenység. Aki jótékonyságában még gőgön és öntetszelgésen kapja rajta magát, az inkább hagyja félbe a jótékonyságot és szerezze meg a lélek egyszerűségét a legalacsonyabb és legaprólékosabb szolgálatok lelkiismeretes elvégzése által : ebből több társadalmi műveltség fakad, mint a fölfújt jótékonyságból.

Végül még egy figyelmeztető szót a társadalmi tevékenység utolsó veszedelméről. Sok fiatalember szűkebb otthona körében nem tud eleget tenni kötelezettségeinek és aztán filantróp munkásságban keres boldogulást e tehetetlensége ellenében. Nem lehet eléggé

hangsúlyozni, hogy aki kifelé ható műveltségterjesztő tényező akar lenni, annak mindenekelőtt a mindennapi családi együttélés legközelebbi és gyakran igen nehéz vonatkozásaiban kell a társadalmi kérdést megoldania. Az igazi filantrópia abban áll, hogy saját otthonunkban kevesebb kiszolgálást követelünk, hogy nagyobb szolgálatkészséget és türelmet tanusítunk saját családunk tagjai iránt, nagyobb figyelemre törekszünk a nyugalomra és kiméletre szorulókkal szemben saját házunkban, és keményebben lépünk föl saját antiszociális vágyainkkal és kívánságainkkal szemben. Csak aki egyszerre elképedve veszi észre, hogy mennyire mély önkultuszban leledzik még, csak az ragadta meg gyökerénél a szociális kérdést, csak az biztosította magát az ellen, hogy pusztán a hiúság, szórakozás vagy önbódítás vezérelje a szegények városrészeiben. Azok az áldozatok, melyek nem egészen egyéni önmegtagadásból fakadnak, mélyebb érték nélkül valók, úgy ránk, mint másokra nézve.

Az itt vázolt veszedelmek megmutatják, mily szükséges az, hogy társadalmi tevékenységet célzó törekvéseinket kimélyítsük, egyre inkább kívülről befelé irányítsuk s mély erkölcsi föltételeit világosan kiemeljük. Előbb a lelki «társadalmi művelődés» eszményét kell a legnagyobb következetességgel kidolgozni és nevelés tárgyává tenni, s csak azután lehet szó olyan kifelé ható társadalmi tevékenységről, mely jellemünkre és a társadalomra egyaránt áldást hozó.

11. Társadalmi reform és önreform.

Korunk materializmusa abban is megnyilvánul, hogy a nagy társadalmi bajokat elsősorban külső átala-

kításokkal akarjuk meggyógyítani és nem látjuk be, hogy mindenekelőtt a társadalmi ellenségeskedést, a kiméletlen kapzsiságot, a merev önfejűséget kell az egész vonalon visszaszorítani — sőt csak így szabadul föl egyáltalában a nagy reformokhoz való készséges akarat. A nagy társadalmi zavarok mindig mély szellemi és erkölcsi zavarokra utalnak, és csak abban a mértékben tünhetnek el, amint ezek a mélyebben fekvő okok megszünnek. Meg azután semmisem vezeti annyira félre az embereket, mintha a fejükbe veszik, hogy «az arany átka» bizonyos külső intézményekhez tapad és ezekkel együtt majd eltünik. Holott a valóságban ezen átok oka saját lélekbeli arany-éhségünk, amely új társadalmi viszonyok között új módokat fog találni a kielégülésre, s így más formában újjászüli a nép nyomorúságát és a régi zsarnokságot.

Az aranyszomj azonban csak egy szimptomája a múló dolgokhoz való ragaszkodásnak, melyeknek élvezetéhez az arany látszik legbiztosabb eszköznek. Azért a társadalmi inség főokának, a görcsös önzésnek megszüntetésére csak egy mód van : *az embereket a mulandó dolgokról az örökkévalókra kell irányítani.* Az a legfontosabb reformmunka, hogy erkölcsileg megszabadítsuk saját magunkat is a szociális nyomor eme főokától. A társadalmi inséggel való foglalkozás csak akkor termékenyíti meg szellemünket, ha figyelmünket nemcsak az idegen bűnökre irányítja, hanem önismeretre is segít ; vagyis ha saját lelkünkben kutatjuk föl az arany átkának gyökereit, és ha szégyelni kezdjük a külső javak szolgálatát. Carlyle azt mondja valahol : «Hogy másokat meg tudsz-e reformálni, nem biztos ; egy embert azonban biztosan megreformálhatsz : saját magadat !» Némely újító egész életében mást sem tesz, mint hogy foly-

ton másoknak veti szemükre nyakasságukat és szívtelenségüket és szidalmakkal akarja őket áldozatokra bírni; azt ellenben észre sem veszi, hogy az áldozat szelleme előtte is egészen ismeretlen valami és csak más formában szolgálja teljesen ugyanazt a hideg önzést, melyről másokat vádol.

Bizonyára szükségünk van külső reformmunkára is, de ha ezt alá nem rendeljük a főcélnak, a belső reformnak és az ő inspirációinak, akkor egész tevékenységünk danaidák munkája lesz: feneketlen hordóba vizet hordunk.

Aki nem tartja folyton szem előtt ezeket az ősi igazságokat, az mindig abban a veszedelemben forog, hogy mint társadalmi újító keresztülvisz külső reformokat, de mindig a mélyebb igazságosság és lelkiismetesség sérelmével. Az meg fog feledkezni arról, hogy még programmjának és kritikájának hangjában is alá kell rendelnie a külső reformot a lelki műveltség követelményeinek. Mit ér a legserényebb építés, ha egyidejűleg aláássuk az alapokat!

J. M. Sailer egyszer «Az ifjú újító és az agg bölcsesség» címen a következő megszívlelésre méltó szavakat mondotta:

Az ujító: Kár, hogy nekünk újítóknak annyira meg van kötve a kezünk arra, hogy jót tehessünk az egyházakban és az államokban.

A bölcsesség: Van egy jó, amiben senkisem kötheti meg a kezedet, hacsak magad nem kötöd meg. Tégy csak *te* jót, a többi azután majd megjön magától is.

Az újító: De hát hidegvérrel és tétlenül nézzem, hogy a sötétség, az őrület és az önkény mint zsarnokoskodnak a világon? holott a bölcsességnek, a világosságnak és az igazságosságnak kellenne uralkodnia?

A bölcsesség: Ha a sötétséget, őrületet és önkényt le akarod győzni, legalább a legkezdetén kezdd.

Az újító: Hát kezdhetem-e másutt ?

A bölcsesség: Eddig mindig a végén kezdted. Világosságot akartál magad körül, belsődben pedig mély éjszakát öleltél. Tégy róla, hogy mielőbb benned keljen föl a nap és emelkedjék delelőre. Ha azután téged eltöltött világossággal, melegséggel, termékenységgel, akkor kívüled is támad majd melegség, világosság és termékenység.

Erre az újító visszavonult kunyhójába és először a saját belsejében reformált ; azután pedig kunyhójában. Egy év mulva kunyhója nappá vált és világosság, melegség és áldás áradt belőle a környékre és az egész országra.»

A gyöngék védelme.

1. Természetes kiválasztás és humanitás.

A gyöngék megvédése amaz erkölcsi követelmények közé tartozik, melyeket napjainkban különböző szempontokból hevesen kikezdenek.

Egész sereg biologus azt állította, hogy a gyöngékről való gondoskodás a faj elsatnyulására vezet, mert megakasztja azt a természetes tisztulási folyamatot, amely mindenütt kiküszöböli a nem-alkalmasat és összhangban tartja a fajt az élet feltételeivel. Nietzsche azt mondja : «A könyörületesség életben tartja azt, ami kihalásra van itélve ; és így a korcsok sokasága következtében magának az életnek nagyon különös külsőt ad.» Kulturtörténeti szempontból pedig azt mondja : «A kulturát egyedül az erős egyéniségek teremtik meg és tartják fönn. Tehát a kultura érdekében módot kell adni az erőseknek a korlátlan önkifejtőzésre : a gyöngék lássák céljukat abban, hogy eme szükségnek önként föláldozzák létüket és fölhasználásra engedik át magukat ahelyett, hogy a nyomorúságukért való gondoskodást

tennék az élet főfeladatává, és a gyöngék kimélésének követelése által útját állnák az erősek teljes erőkifejtésének. A természet a gyöngét föláldozza az erős kedvéért; a kereszténység ellenben az erőset áldozta föl a gyöngéknek. Ezáltal a gyöngék kerülnek a kultúra központjába s az eget és földet megtöltik nyomorúságukkal.»

Ezért Nietzsche szerint az igazi kultúra nevében szükség van az összes értékek és egyúttal nevelési eszményeink átértékelésére. A hagyományos lelkiismeret szerinte nem egyéb, mint a hátramaradottak és a gyöngék fölkelése, kiknek nagy számuk miatt sikerült nyomorúságukat a jó és rossz legfőbb mértékévé tenni: a nagy tömeg-szuggesztió által az erősek lelkiismeretét is szolgájává tette. Tehát meg kell semmisíteni ezt e lelkiismeretet. Az erősekbe pedig ismét a kiméletlen hatalom lelkiismeretét kell belenevelni. Ez a jövő — a «gyermekországa.»

Vegyük szemügyre a biologiai érveket. Más helyen már röviden megfeleltünk rájuk, amikor kiemeltük, hogy az alkalmatlanok otromba kiválasztását (Darwin natural selection-jét) az emberi társadalomban más elv helyettesíti, amely sokkal több sikerrel viszi végbe az embernek a természethez való alkalmazkodását, sőt az embert a természet urává teszi: ez az előrelátás, a megismerés, a technika és a kölcsönös segítés elve. *A természethez való alkalmazkodásnak ezek az új módszerei*, (melyek egyúttal az élet véletlen föltételeitől való megszabadulás módszerei is) teljességgel a *társadalmi szervezet* finomságán és erősségén alapulnak. Ez pedig ismét az *erkölcsi műveltségen* fordul, mindenekelőtt a részvéten, az áldozatkészségen és az igazságosságon. Ez ok miatt a gyöngékről való gondoskodás szoros összefüggésben

van az emberi létküzdelem szükségleteivel. A gyöngék ápolása a legjobb nevelő eszköz a társadalmi művelődésre, az önzés legyőzésére, a mások életével való törődésre, egyszóval mindarra, amit részvétnek, szolidaritásnak és segítségnek nevezünk.

A kulturéletben az erősek a «nem alkalmazkodók», ha nem vették volt ki részüket ebből a nevelésből és önnevelésből.

Akik tehát a nyomorékok, siketnémák, vakok, hülyék stb. ápolását mint céltalan szentimentalizmust elitélik, teljesen figyelmen kívül hagyják, hogy ami gondoskodást és lemondást szerencsétlenek ápolására szentelünk, abból az egész emberi együttélésre bőséges szeretet áramlik; viszont e korcsok egyszerű ellökése annyira eltompítaná és eldurvítaná érzésünket, hogy az egészségesek is az emberiség alsóbb fokára sülyednének ; nem is szólva azokról a következtetésekről, melyek az ilyen elvekből folynak. Ha e következtetéseket is tekintetbe akarjuk venni, szinte önkéntelenül fölkinálkozik a kérdés : miért ne ölhetnők meg akkor idejekorán az erkölcsi korcsokat is, akik maguknak és másoknak hasonlíthatatlanul nagyobb terhére vannak, mint a fizikai nyomorékok ; s egyáltalában hol volna a kitaszítás és a kiválasztás határa ? Ki szabná meg, hogy mi az egészséges és mi az abnormis? Végezetül azt is teljesen elfelejtik, hogy mindaz, amit egészségügyi és pedagógiai tekintetben a gyöngékért teszünk, az úgynevezett erőseknek és egészségeseknek is javára válik ; amennyiben a valóságban bizonyos tekintetben minden erős és egészséges is a gyöngék és korcsok közé tartozik. Például a tüdővészesekről való gondoskodás rendkívüli mértékben előmozdította az egészségesek életföltételeinek megtisztítását is ; a gyönge tehetségűekről való pedagogiai gon-

doskodásnak egész pedagógiánk mélyítésére a legértékesebb adalékokat köszönhetjük.

Ha ilyen szempontból tekintjük a hagyományos erkölcs modern kritikáját, újra meg újra tapasztalnunk kell, hogy rendkívüli könnyelműséggel, minden lélek- és életismeret nélkül egészen egyoldalú és külsőséges vizsgálódások alapján mondanak ki ítéleteket.

A fönt kifejtett szempontok érvényesek a «Nietzsche-problémára» is, melyhez a következő megjegyzéseket akarjuk fűzni.

2. A Nietzsche-féle átértékelés.

> «A jó és egészséges arisztokráciánál pedig az a leglényegesebb, hogy... nyugodt lelkiismerettel fogadja egy csomó ember feláldozását, kiket az ő érdekében tökéletlen emberekké, rabszolgákká és eszközökké kellett lealacsonyítani.»

«Én ajándékoztam meg a világot a legmélyebb könyvvel» — mondja Nietzsche az ő Zarathustrájáról.

Ki az az ember, aki ilyet merészel mondani egy könyvről, mely mindazt elveti, amit minden korok és népek legnagyobb személyiségei igaznak és szentnek hittek? Mire alapítja ezt a hitét?

Az emberiség mindezideig csak azokat ismerte el vezetőinek és törvényhozóinak, akik nemcsak gondolkodás és következtetés útján ismerték a valóságot, hanem mélységes, gazdag lelkülettel át is élték, sőt átszenvedték; akik tulajdon belsejükben ismerték az emberi ellentétek, szükségletek és sorsok egész sokféleségét és akik gondolkodásukban és elmélkedésükben tapasztalásból indultak ki.

Már most hogy felel meg Nietzsche szellemi fölkészültsége az illetékesség ezen legfőbb mértékének? Igaz, napjainkban már alig szokás fölvetni az illetékesség kérdését ; de ez legjobban mutatja, hogy a magát reálisnak nevező korunk az emberi dolgok megitélésében mennyire nem reális. Pedig Nietzsche gondolatműve megitélésénél épen ez a döntő szempont, hogy csupán csak *gondolati mű*, és nem életmű ; egy zárkózott, erőszakolt munkában elkinzott, agyoncsigázott tudósnak agyszöktetése, aki nem ismerte az életet, és aki épen azért vágyódott a korlátlan vasakarat és a nagy szenvedélyek után, mert ő maga ezeknek az erőknek hijával volt — de ezért nem is tudott róluk életrevaló gondolatokat mondani. Talán épen azért űzött Nietzsche olyan vakmerő gyilkos játékot a korlátlan kiméletlenség eszméjével, mert saját lelkéből teljesen hiányoztak az erőszakos erők. Ezt akkor látjuk legvilágosabban, ha Goethehez mérjük, aki Faustjában szintén az Übermensch problémájával küzd : ám Goethe gondolatai e problémáról az életből fakadtak őbenne magában is volt valami az Übermensch féktelen szenvedélyességéből ; a való embereken szerzett beható tapasztalatokból jutott rá, hogy az előkelő ember nem gázolhat keresztül mások életén anélkül, hogy keserves élmények ne adnák ajkára a kínzó élettagadás szavát : «Bár sohasem születtem volna !» A nagy részvét elválaszthatatlan a nagy egyéniségtől : A kicsiny és gyönge ember minden erejét a maga számára használja el, nincs fölöslege arra, hogy mások életét is átélje. Minél gazdagabb azonban a lélek, annál bensőségesebben és gazdagabban szövődik össze embertársaival és áramlik át minden teremtménybe. A részvét a gazdagságból ered és gazdaggá tesz. Az alsórendű emberre pedig az a szó áll, amit Faust vág Mephisto fejéhez : «Du grinsest

gelassen über das Schiksal von Tausenden hinweg — Nyugodtan elvigyorogsz ezrek sorsa fölött.»

Nietzschét megcáfolni nem nehéz dolog.Sokkal jelentősebb megérteni, hogyan juthatott ez az alapjában véve finom, nemeslelkű ember ilyen következtetésekre? Jól tesszük, ha fölvetjük ezt a kérdést is : vajjon nincs-e a korunkról mondott kritikájában igazság is, melyből indítást meríthetnénk önvizsgálatra és helyes életirányításra?

Nietzsche mindenekelőtt az ellen foglal állást, amit föntebb úgy neveztünk, hogy «a társadalom túltengő hatalma az egyes fölött». Nem arról a túltengő hatalomról van itt szó, melynél fogva a társadalom tényleg belenyúl az egyén szentélyébe, hanem arról, amely egyes-egyedül az egyén gyávaságán, önállótlanságán és társas ösztöneinek vak túltengésén alapul. Nietzsche nem egészen alaptalanul azt állítja, hogy a modern ember erkölcsiségének jó része nem a jellemen alapuló személyes önelhatározásból fakad ; hanem sokan egyszerűen azért erkölcsösek, mert félnek azoktól, akik belátnak az ablakukon és félnek a közvéleménytől, úgy, hogy szerinte a renaissance félelemnélküli erkölcstelenségében voltaképen több erő rejlett, mint a modern állampolgár erkölcsösségében. Az ilyen megfigyelésekbe és elmélkedésekbe kell elmélyednünk, ha igazságosak akarunk lenni amaz indítékok iránt, melyek Nietzschét az erkölcs ellen harcra birták. Ő tulajdonképen csak azon erkölcsiség ellen küzd, mely a csordaérzelmek hatalmán alapul. Kemény és szúrós kritikájával rákényszerít, hogy cselekvésünk legmélyebb okait élesebb vizsgálatnak vessük alá. Különösen világosan látta meg azokat a veszedelmeket,

melyekkel a társadalom az ingatag és bizonytalan akaratot fenyegeti ; ismerte a valódi énnek azt a gondos leplezését, azt a szolgalelkűséget, mely folyton a mások keze legyintését lesi, azt a kényuralmat, melyet a legtöbb emberre a szomszédja gyakorol. És tévedésének az a veleje, hogy az egész hagyományos morálban nem lát mást, mint az egyesnek a tömeg igényei alá való rendelését. Igy összes megfigyeléseit e kemény mondásban foglalja össze : «Gemeinschaft macht gemein : a közösség közönségessé, alávalóvá teszi az embert». Ez bizonyára egyoldalú itélet ; de nagyon is igaznak fogjuk találni, mihelyt elgondoljuk, mi vár a jellem és szilárd célok nélküli emberekre a közösségben. Bármilyen állást foglalunk is el Nietzschével szemben, arra megtanít bennünket, hogy gondos vigyázattal védekezzünk a közös élet veszélyeivel szemben, melyek különösen a társas hajlamú és szeretetre méltó emberekre különösen végzetesekké lehetnek.

De Nietzsche az igazán személyes élethez vezető utakról és módokról hamis, absztrakt tanítást adott s ezáltal sok embert elvont a valódi szellemi művelődéstől és őket az énimádás pusztaságába vezette. Azt ugyanis világosan látta, hogy az embernek mekkora szellemi erőre van szüksége, ha benső károsodás nélkül akar élni az emberi társadalomban, de nem látta, hogy magasabb szellemi erőinek fejlesztése végett mennyire rá van szorulva a közösségre.

Aki azonban megszabadult a társadalmi függés azon fajától, melynek fősajátsága a hiúság, a becsvágy, a társadalmi elszigelelődéstől és száműzéstől való félelem, más szóval a felszabadult ember veszedelem nélkül visszatérhet a közösségbe. És csak most fakadnak számára a társadalmi viszonyból a legnagyobb áldások.

Az a szeretet, önmegtagadás, lovagias segítés, melyet most felszabadult lelkéből gyakorol, megmenti őt természetének másik nagy szolgaságából, t. i. az önzés zsarnokságából, mely az érzéseket nyughatatlanságba kergeti, a lelket pedig fonák és beteges ötletek meg szeszélyek maratékává teszi.

Ebben az értelemben és ezen a magaslaton a közösség már nem teszi közönségessé az embert, hanem megszabadítja a saját természetében gyökerező közönséges elemtől, amely mindig borzasztó veszedelmet jelent azok számára, akik magukra maradva külön fülkébe vonulnak a saját nyomorúságos énjükkel.

Nietzsche azt akarja, hogy a nagy emberek keménységre kényszerítsék magukat avégből, hogy a kicsinyességet jobban távol tarthassák maguktól; hogy megőrizhessék «a távolság páthoszát» és a tömeget a kellő korlátok közé szoríthassák. Ez megint egészen élhetetlen elvont gondolat. Mert az igazán nagy emberek épen az által keltik fel másokban felsőbbségük érzését, hogy hire sincs bennük a közönséges ember otromba, megváltatlan önérvényesülési ösztönének és durva eszközeinek, hanem inkább magukat áldozzák föl, semhogy másokat letaposnának és feláldoznának. Krisztus épen az által keltette az emberekben azt a meggyőződést, hogy mérhetetlen magasságban van az emberiség fölött, hogy kivette Péter kezéből az üldözők ellen kirántott kardot.

Fra Angelico-nak van egy festménye: Krisztus bekötött szemmel ül trónusán, kezében a földteke és a kormánypálca; mindkét oldalról pedig durva alakok pökdösik és ütik-verik. — Krisztus uralkodik, ha

pökdösik is. Épen azzal mutatja meg uralmát, hogy egy tekintettel, egy szóval, egy gondolatnak még az árnyékával sem válik közönségessé. Ez a vonás jellemzi azokat is, akik kiemelkednek a még fel nem szabadultak és meg nem tisztultak tömegéből. Nietzsche Übermensche ellenben épen azért kerül ismét vissza a csordához, mert a brutális erőszakosság szinvonalára száll.

Aki azon panaszkodik, hogy napjainkban túlságosan előtérbe tolakodnak az átlagemberek, ne higyje, hogy az arcátlanokat kődobálással és rugdosással vissza lehet üzni korlátaik közé. Ha a demokrácia kihágásokat enged meg magának, ez annak a biztos jele, hogy már nem áll vele szemben igazi arisztokrácia, igazi szellemi nagyság, hanem csak előkelően öltözött csőcselék. Az igazi előkelőség pillanatra vereséget szenvedhet ugyan, de idővel mégis legyőzi a világot és erősebb, mint a hatalmaskodó akarat — mint a «Wille zur Macht». Ki a nagyobb és halhatatlanabb hódító: Nagy Sándor, Caesar, Napoleon-e vagy pedig Jézus Krisztus?

«Az erősnek gyakran titokzatos segítséget nyújt a gyönge», — mondja a költő. Ha az erős kímélettel van a gyönge iránt, ezáltal kiszabadul ösztönei és szenvedélyei zsarnokságából. S ebben áll a titokzatos segítség. Aki, mint Nietzsche, csak kívülről, vánnyadt értelemmel tekinti az erősnek a gyönge érdekében gyakorolt önmegtagadását, az soha sem fog rájönni, miért jelent minden áldozat föltámadást. Mert csak az tudja, aki bensőleg átéli, hogy egy tett, amely kívülről tekintve merő erőpazarlásnak, veszteségnek és áldozatnak látszik, mégis mérhetetlenül növelheti életünket és erőnket.

Nietzsche csak az erősek adományát látja — nem veszi észre a gyöngék viszonzását, s azért a való élettől elvonatkozó okoskodása folyamán arra a következtetésre kellett jutnia, hogy összes erkölcsi eszményeinknek ez a veleje: A gyöngék megrabolják az erőst. Holott a valóságban azok az eszmények arra szolgálnak, hogy az erőseket kiemeljék gyöngeségükből és magasabb természetük teljes birtokába juttassák.

Minden bizonnyal «énné» kell lennünk és énünket érvényesítenünk kell! De igazi énünk birtokába csak áldozatok árán juthatunk; és ez a föláldozott én csak a külső énünk, melynek ingerületei és vágyai megakadályoztak bennünket abban, hogy eljuthassunk a mélyebb énünkhöz és hozzá hivek maradhassunk. *A szeretet nincs ellentétben a valódi önérvényesítéssel.* Ellenkezőleg: személyiségünk kifejezésében és érvényesítésében épen az az életfelfogás gátol, amely mindenféle nagyhangú szólammal föl akar menteni a kimélet és szeretet alól, mert ez a fölmentvény a legrövidebb uton egész valónkat aláveti alsóbb énünknek, mely csak azt lesi, hogy szeszélyei és szenvedélyei előtt ledőljenek a korlátok.

Hogy a fiatal ember biztosan és gyökeresen átessék Nietzschének és imádóinak kápráztató ötletein, annak egyedüli módja az őszinte önismeret. Aki irgalmatlanul leleplezi saját magát, annak elmegy a kedve az önimádástól; az csalhatatlanul tudni fogja, milyen uton kell haladnia, ha felül akar emelkedni önmagán.

Nietzsche bizonyára nem akarta fölszabadítani az ember alacsony természetét. Határozottan ezt mondotta: «Tüskesövényt óhajtok kunyhóm elé, hogy a barmok be ne törhessenek».

Azonban az alsórendű hatalmak benne vannak magában az emberben, a legnagyobbikban is, s nem kívülről törnek rá kunyhójára. Azért mindenkinek, még a legnagyobbnak is szüksége van az önmegtagadás tüskesövényére, hogy távoltarthassa magától a közönségest, és igazi műveltség fellegvárává lehessen. Sőt erős ösztöneik és szenvedélyeik miatt gyakran a legnagyobbaknak van erre legnagyobb szükségük; mert különben mélyebben elfajulnak, mint a kevésbbé tehetségesek. Nietzsche bizonyára nem akart aljasságot; de a valóságban nincsen ember, aki követhetné a tanácsait anélkül, hogy tönkre ne menne. És ez jellemzi az összes modern világnézet-újítókat. Lelküket mélyen befolyásolja még a hagyományos szellemi nemesség, nem tűznek elénk alacsony célokat, sőt minden eddig elért lelki nagyságot felül akarnak múlni — de filozofiájuk nem egészséges önismeretből és becsületes valóságérzékből fakad, hanem absztrakciókból táplálkozik, s ezért összes tanácsaik és tanításaik épen ellenkezőjére vezetnek mindannak, amit ők maguk is legjobb óráikban akartak.

A faji kérdés.

Ujabb időben az emberi fajok ismét élénk tudatára ébredtek a köztük fönnforgó mély különbségeknek. Sőt még külön fajfilozófia is keletkezett, mely bizonyos fajoknak kulturai felsőbbséget tulajdonít, viszont más fajoktól minden magasabb fejlődési képességet elvitat.

E kérdésekkel szemben elfoglalt álláspontunk szintén erősen befolyásolhatja embertársainkkal szemben való személyes magatartásunkat. Ezért nagyon szükséges, hogy most, mikor a külömböző fajokhoz

tartozó emberek egyéni érintkezése folyton növekvőben van, néhány szempontot állítsunk föl a faji kérdésre vonatkozólag. E könyv keretében természetesen csak nehány egészen általános utalásról lehet szó, melyeknek az a célja, hogy a fajok kölcsönös viszonyát kiemeljék a merő ellenszenv és az önhitt követelődzés birodalmából és a fajok közti érintkezést a személyes művelődés egyik föladatává avassák.

Akadnak írók, akik az emberi lélek mélyebb ismerete nélkül, elméleti egyoldalúsággal évszázadok egész kulturmunkáját *egyetlen* faj képességeire akarják visszavezetni. S akadnak ismét más, nem kevésbbé egyoldalú szerzők, akik a problémát úgy akarják egyszerűsíteni, hogy a faji képességeket és ezeknek a történelemre gyakorolt hatását csaknem teljesen tagadják.

Kétségkívül igaz, hogy a faji képességek különbözők ; de téves és végzetes az a vélemény, hogy egyetlen egy faj, pl. a germán vagy szláv egyesítené magában a kultura összes alaperőit és ezért úgy a maga, mint az általános kultura érdekében az a kötelessége, hogy tisztán tartsa magát és kivessen magából minden idegen befolyást.

Ellenkezőleg a faji különbségek közelebbi megvizsgálása arra a megismerésre vezet, hogy minden faj életképtelenné lesz, mihelyt elfelejti, mennyit köszönhet más fajoknak, mihelyt saját félségét valami befejezett egésznek tartja és nem látja, mennyire rászorul, hogy egyoldalúságát kiegészítse és kiegyenlítse más fajokkal való együttmunkálkodásban. *A szerénység nemcsak minden igazi műveltségnek, hanem minden szellemi és erkölcsi egészségnek, minden igazi haladásnak is alapja.* Csak az fog növekedni, aki tudja, hogy még

kiegészítésre szorul. Az alázatosság az erősek erénye. Nem egyéb ez, mint az a tudat, hogy öntökéletesedésünk számtalan föladat megoldásával jár. Az önhitt kevélység pedig nem egyéb, mint megrekedés; és amely faj azt képzeli, hogy minden jó sajátmagából eredt és minden rossz kívülről származott be, az már kulturális léte legsúlyosabb válságát éli. Mert az emberi társadalomnak a legmagasabb alkotásokhoz épúgy, mint a legkezdetlegesebb gazdasági munkához mindenütt a legkülömbözőbb kulturelemek együttműködésére van szüksége, amely elemek mindegyike elégtelen volna önmagában: a tetterő és a szemlélődés, az önállóság és a hagyományok tisztelete, a szilárd formák iránti érzék és a szabadságvágy, az individualizmus és a szociális alárendelés, éles ész és élénk részvét egyaránt szükséges itt.

Ezek az ellentétek azonban soha sincsenek meg mind egy fajban; csak a fajok kölcsönös kiegészítése és együttműködése által egyenlíthetők ki némileg. A germánok pl. belső érintkezésbe léptek a rómaiak forma-adó elemével (latin nyelv, egyházi intézmények, római jog, olasz művészet, francia művelődési befolyások), és azzal ösztönszerűleg kiegyenlíteni törekedtek egyoldalú képességeiket. Még pedig anélkül, hogy elvesztették volna saját mivoltukat — az erős egyéniség nem fél az idegen befolyásoktól, sőt gyarapodik az idegen hatások földolgozása által, és az idegen kulturelemek fölszívásával hatalmasan megnöveli életképességét.

Egyes modern írók az *árja fajt* hirdették minden kultura forrásának és a szemita befolyást hamisításnak és a sülyedés okának bélyegezték. De az árjának az ő tagadhatatlanul gazdag értelmi és művészi tehetségei-

vel föltétlen szüksége volt arra, hogy kiegészüljön a zsidó faj hatalmas erkölcsi energiájával, az igazságosságért hevülő szenvedélyével, rendkívüli szellemi koncentráló képességével. Hogy az antik világ belepusztult a görög szabadszelleműsködésbe, szofisztikába és a római hatalomimádásba, hogy az indus árjaság valóságellenes spekulációkban elsülyedt, a legjobban bizonyítja, milyen szükség volt arra, hogy a zsidó géniusz kiegyenlítse az árja tehetség egyoldalúságait és veszélyeit. Hol lennének a Nyugat nemzetei ama hatalmas szemita kulturelem nélkül, amely a vallásos nevelés révén századokon keresztül hatott lelkületükre. S hol lennének Krisztus egyenisége nélkül, amely felül áll minden emberi egyoldalúságon és amely egyesíti magában az emberi lélek összes elemeit: a szemlélődést és akaratot, a tetterőt és szeretetet, a megóvást és megújítást. Krisztus mindezeket az elemeket a legmélyebb egységbe fűzte s az embereknek a lelki tökéletesség eszményét adta, amely mindig kiemelte őket természeti képességeik és környezetük szűk korlátai közül.

Ha a sikerekben gazdag fajok magukat a kultura egyedüli kiváltságos hordozóinak tekintik, elfelejtik, hogy az az embertipus, amely a jelenlegi életföltételek között oly nagy politikai sikereket tud felmutatni, még egyáltalán nem bizonyította be, hogy a *mélyebb szociális és pedagógiai föltételeknek is* meg tud felelni külső és belső (lelki) kulturájában egyaránt. A külső gyarmatosításban például ma a germán fajok látszólag túlszárnyalják a latinokat; de még egyáltalán nincs eldöntve, hogy a latin vagy a szláv fajok nem képesek-e jobban asszimilálni és nevelni a fejletlen fajokat, mint a germán. Mindenesetre bizonyos, hogy a germán fajok teljesítő

képességére nem szakadhatott volna nagyobb veszedelem, mint egyes faj-teoretikusok tanításai, melyek önelégültségbe és nagyzási hóbortba kergetik e fajokat és ezáltal útját vágják annak, hogy erkölcsi és szellemi képességeiket alaposan kiegészítsék és kimélyítsék.

A germán faj számára épen nagy képességei egyúttal nagy veszedelmet jelentenek, ha *ki nem egyenlíti azokat az ellenkező lelki tulajdonságok tudatos nevelésével; már pedig e kiegészítés alapja a szerénység.*

Valóban egyes fajoknak, mint egyedüli kulturatermő tényezőknek dicsőítése csak annak a jele, hogy korunkban hiányzik a mélyebb lelki műveltség. Különben szerényebbek volnánk: élénken éreznők, mily egyoldaluak természeti tehetségeink, és magunk törekednénk idegen elemek útján az önkiegészülésre. Hisz bármely nép igazán nagy embereiből épen azért árad soha nem enyésző művelő erő, mert nemzeti sajátosságaik dacára is felülemelkedtek nemzeti egyoldalúságukon, és így nevelők és szabadítók lettek minden faj számára és a korlátolt önhittségből igazi emberiességre vezetnek bennünket.

Aki nem ismeri a faji kulturán fölülemelkedő művelődési eszményt, az természetesen mindig csak gőggel és megvetéssel tekint le a más fajhoz tartozókra. Közvetlen büntetése az lesz, hogy egyre mélyebben belerögződik egyoldalúságába, és soha sem fogja kifejthetni azt az igaz emberi eszményt, amelynek megvalósítására egyedül a saját faját tartja képesnek.

E megállapítások a félművelt és műveletlen fajokhoz való viszonyunkra is vonatkoznak. Nem tudjuk, hogy ezek a fajok még milyen vonásokkal gazdagítják valaha a kulturát. Még ha egyesek közülük nem is képesek minden irányú kifejlődésre, mégis már most

olyan tulajdonságokat árulnak el, melyek az egyoldaluan értelmi kulturában sajnos elvesztek; pedig nagyobb szükség van rájuk, mint minden tudományra és technikára. Egy amerikai lelkész egyszer bizonyos megvetéssel jelentette ki, hogy a négerek jobban imponálnának neki, ha nagyobb bátorságot tanusítanának a fegyveres ellenállásban. Erre egy néger pedagógus ezt felelte neki: «Jobb szeretném, ha egész fajom a mexicói-öbölbe fulladna bele, mint ha erőszakkal viszonozná az erőszakot... Milton az ő vakságában több világosságot hozott a földre, mint az összes ágyúk együttvéve». S ezt egy négertől kell hallania egy fehérnek!

A kinaiakról az ő jó és rossz tulajdonságaik egy alapos ismerője azt mondotta: «A lélek halhatatlanságának egyik főérvéül mindig azt hozták föl, hogy a lélek főtulajdonságainak nincs ez életben elég terük a kifejlődésre. Ha ez így van, nem szabad-e azt következtetnünk, hogy a kinai faj utolérhetetlen türelmének magasabb célja van, mint csak az, hogy a mindennapi élet rettenetes szomorúságát viselje? Ha a történelemnek az a tanulsága, hogy a deréké a győzelem, akkor az ilyen kitartó fajra, amely még hozzá nagyszerű életerővel is rendelkezik, bizonyára nagy jövő vár.»

Ha némely fajok eddig nem tudtak emelkedni más fajok vezetése nélkül, még nincs jogunk azt következtetni, hogy egyáltalán nem képesek a fejlődésre. Ha beleilleszkednek a fajok nagy együttműködésébe, ha ezáltal oltalmat nyernek természeti tehetségük bizonyos hiányai ellen, akkor sajátos vonásaik megtermékenyülhetnek és jótékonyan kifejtőzhetnek. Nem egyedül az úgynevezett vezetőképesség dönti el az emberi kultúra értékét. Van a szerény szolgálásnak is egy faja,

amely épen a kicsinyben való nagyság által válik az életben erkölcsi erővé.

A műveletlen fajokkal váló bánásmódunkban mindig szem előtt kellene tartanunk Marcus Aurelius mondását: «Az elkövetett jogtalanság visszaszáll az elkövetőre, mert roszabbá teszi őt.» Egy angol gyarmatpolitikus egyszer azt mondotta: «A fehérekkel tartok a feketékkel szemben, és a feketékkel az alligátorokkal szemben.» Elfelejtette, hogy csak akkor tart valaki igazán a fehérekkel, ha mindig szembehelyezkedik velük, amikor szabadjára eresztik durva ösztöneiket. A feketék védelme egyúttal a fehéreket is megvédi a velük született vadság ellen: Mert minden vadság, amelyet elkövetünk, vadakká tesz magunkat is és megbénítja leghatalmasabb gyarmatosító erőinket. Ezt az igazságot az összes nevelő és gyarmatosító fajoknak szem előtt kellene tartaniok, ha nem rablógazdaságot és látszólagos eredményeket vadásznak, hanem maradandó kulturmunkát akarnak véghez vinni.

A nőkérdés.

1. Jelszavak.

Abban a nagy szellemi és szociális mozgalomban, amely a modern női világot áthatja, kétségtelenül sok maradandó értékű indíték és gondolat szerepel. Azonban az érvényesülésért küzdő törekvések tarka sokaságában nagyon nehéz az igazán egészséges gondolatokat szabatosan különválasztani a túlzásoktól és tévedésektől. Pedig ez úgy a nő mint a férfi személyes életalakítására rendkívül fontos. Mert ez az egész mozgalom rendkívüli propagandájával belehatol mindkét

nem legszemélyesebb elhatározásaiba és életalakításába, megvitatja a pályaválasztás, a nevelés, a családi élet összes alapvető kérdéseit és kényszerít, hogy e kérdésekkel szemben vallott állásfoglalásunkat alaposan megvizsgáljuk, tisztázzuk és megszilárdítsuk. A női mozgalom agitációs jellege sajnos, azt eredményezte, hogy akárhányszor előzetesen fölül nem vizsgált és meg nem tisztult alapfogalmakkal dolgoznak. Igy például beszélnek a műveltségről és a személyiségről a nélkül, hogy e dolgokról mélyebb fogalmuk volna. Ez a felületes gondolkozás sok nőt arra vezet, hogy nem tisztult jelszavak és egészen külsőséges szempontok szerint rendezze be életét.

2. A nőkérdés keletkezése és mibenléte.

A nőkérdés keletkezésének és mibenlétének áttekintését megnehezíti az a körülmény, hogy az egész probléma tárgyalásában összezavarnak muló és örökérvényű szempontokat meg elemeket. Egy határozott irányú történeti fejlődés következtében a nő összes élet- és tevékenység-föltételei gyökeres változáson mentek keresztül. A nő egyszerre csak azon vette magát észre, hogy a régi rendből ki van emelve és egészen új követelményekkel áll szemben: Ez adta meg a lökést arra, hogy a nők új, gyökeres vizsgálat alá vegyék társadalmi helyzetüket és ennek következményeképen megállapítsák jogaikat és kötelességeiket.

A döntő történelmi lökést megadta az ipar fejlődése, amely a gazdasági termelést lépésről-lépésre kiszorította a családból és a kézművesekhez, majd a gyárakba tette át, és így a nőt azon dilemma elé állította hogy vagy folytatja eddigi foglalkozását és szintén elhagyja családját, vagy pedig munka és kenyér nélkül

marad. Minél jobban belátták a nők e kényszerhelyzet hatása alatt, hogy mennyi szellemi, erkölcsi és szociális nyomorral jár a megfelelő munkakör hiánya, annál erősebben kivánták a férfi hivatását, műveltségét, szabadságát. Ezzel szemben a férfiak most azt a kérdést vetették föl, vajjon ezen egyenjogúsítás által a nő nem veszti-e el női sajátosságát, amelyek a kultúra és a család számára egyaránt nélkülözhetetlenek: A nő a családba való és nem a férfiak életpályáira! A nők erre azt felelték: Legalább is rossz tréfa a nőknek a családot ajánlani, mikor a gazdasági viszonyok és más életkörülmények a nők felét könyörtelenül kizárják a háztartásból és kenyérkeresetre utalják. Meg azután — mondották — a családi otthon dicsőítése mögött a nőnek meglehetősen alacsony értékelése lappang: a nőt nem tekinti személynek, hanem merő nemi lénynek, minden szellemi rendeltetés és méltóság nélkül.[1]

[1] Az anyaság *egyoldalú* dicsőítésének pendant-jaként sok nő ép oly rövidlátóan kezdte túlbecsülni a férfiúi életpályákat. Ezt az egyoldalúságot különben nemcsak férfiak képviselik, hanem nők is, akik úgy magasztalják az anyaságot, mintha ez volna a nő felsőbb tehetségeinek kifejtésére az egyedüli mód. Pedig kétségtelenül helytelen dolog az egyéniség legmagasabb tökéletesedését ily nagy mértékben hozzákötni egy természeti hivatás teljesítéséhez és ezáltal külső eshetőségektől tenni függővé. Ezzel szemben egészen nyugodtan állíthatjuk, hogy az a nő, aki az anyaságra szorul, hogy lelki tökéletesedéshez jusson, az az anyaságban sem fog teljes benső szabadságra szert tenni, hanem azt a merőben természeti anyaságot fogja magában kifejleszteni, amely kimerül a családi önzésben, amely a jellemet meg a szeretetet korlátozza és gátolja — nemhogy előmozdítaná és megtisztítaná. A nő természetes rendeltetésén kívül van egy egész sereg olyan pálya, amelyek a tapasztalat szerint lehetővé teszik a nő egyéniségének legszebb virágzását, s amelyek talán mélyebb anyaságot fejlesztenek, mint aminőt ébreszt a természetes anyaság, amelynek végre is csak saját «testével és vérével» van dolga.

Ezt a balhitet szerintük csak olyan önálló és kenyérkereső nők változtathatják meg, akik munkájukkal és életükkel példában tesznek bizonyságot, hogy a nő egyáltalán nem rabszolgája természetes rendeltetésének. S hogy a nők behatolnak a férfiak életpályáira, ezáltal nemcsak nem teszik tönkre női mivoltukat, hanem ellenkezőleg, szélesebb körű hatékonyságot biztosítanak neki. Hiszen a nő családi tevékenysége csak nyerhet, ha magasabb lelki műveltséggel és teljesebb önállósággal rendelkezik.

A női munkainség tehát fölveti az összes nagy női kérdéseket. Mennyiben lehet már most elfogadni a nők követeléseit? Miben van elvitathatatlanul igazuk és miben túloznak?

3. A nőmozgalom jogosultsága.

Mindenek előtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy vajjon a nők a fönt vázolt követeléseik jogosultságát mily mértékben vezethetik le a fejlődés örök vagy kortörténeti szükségleteiből. Midőn a kereszténység a lelkek üdvét állította az élettevékenység középpontjába, az egyéni lelkiismeretet tette az életalakítás alapjává és az ember szellemi rendeltetését fölébe helyezte a merőben természetes céloknak. Ezáltal a leghatékonyabb erőket hozta működésbe arra nézve, hogy az egyén fölszabaduljon minden merőben emberi gyámkodás és a nyers fajszolgálás alól. Mint valami lassan ható, de el nem pusztítható erjesztő észrevétlenül megváltoztatta a századok folyamán a társadalom összes ellenszegülő rétegeit, és most végre eljutott a nő életföltételeihez is, hogy a társadalmi formákat és kereteket itt is összhangba hozza mélyebb igazságaival. Egyes nagy, erős nők az elmult

századokban is diadalmasan és híven követték szellemi rendeltetésüket. Most azonban már arról van szó, *hogy a gyöngéknek is lehetővé tegyük az önállóságot, és hogy az a vult keretek helyesbítése* valamint a férfi kiváltságainak megszüntetése által oltalomba vegyük a női méltóságot.

Ezt a fejlődést támogatják kortörténeti szükségletek is. Minél bonyolultabbá válik az egész társadalom együttműködése, annál több egyéni kezdeményezést és felelősséget kell kifejleszteni az egyesben. Minden gyámkodás az egyéni erő megbénítását jelenti. Csak a szabad egyéniség tud szellemileg és erkölcsileg helytállani a magasabb szociális szolgálatban. A munkás emberi méltóságának tiszteletbentartása gazdaságilag is alapvető föltétele az intenzivebb termelésnek. «Az a kicsinység, amit én helyesen viszek végbe — mondja Wilhelm Meister — képe annak a nagynak, amit helyesen visz végbe a világ.» Ám, hogy minden kicsinyt helyesen és a naggyal való összefüggésben tudjunk végbevinni, szellemünkben ott kell lenni az egész tervnek : magasabb műveltségre és önálló tájékozódásra kellett szert tennünk. Tehát a jogok, a műveltség és az érdekek kiterjesztése még nem menekülés a kicsi elől, hanem csak módot ád a kicsinyt a nagynak szellemében vinni véghez. *A legkisebb tevékenységeknek ez a belekapcsolása az egészbe* — ez tulajdonképen a szociális gondolat veleje. Még a legcsekélyebb tevékenység is olyan távolbahatást fejt ki, oly sokszerű vonatkozásban áll az élet egészével, hogy csak akkor hathat áldásosan, ha a legnagyobb szempontok szerint visszük véghez. Így ölelkezik az emancipáció és a társadalmi tevékenység.

Ez a megfontolás a nő családi kötelességeire is érvényes. Hogyan fog egy kiskorú ember másokat nagykorú-

ságra nevelni? És hogyan készíthetnénk elő gyermekeket a világ és az élet számára, ha egyiket sem ismerjük? Amerikában gyakran látni, ami Európában ebben a formában még igen ritka, hogy az anya bizalmas barátságban van a felnőtt fiával. Micsoda megbecsülhetetlenül értékes egy ifjúra nézve e válságos éveiben egy érett nővel való ilynemű bizalmasság. Ez azonban csak ott lehetséges, ahol a nő a férfival teljes egyenrangúságra nevelődik, ahol a férj a legnagyobb nőtisztelet példáját nyujtja a gyermekeknek, ahol a nő a férfival szellemileg is lépést tud tartani. Nálunk sajnos, egészen mindennapi jelenség, hogy a férfi már az úgynevezett kamaszévekben emancipálja magát az anyai befolyás alól és vak ösztönnel jár a saját útján, ezzel a mondással ajkán: «Ah, hisz' a mama ehhez nem ért!» Mily fontos tehát, hogy a mama «értsen hozzá»! Idézzük ugyan Schillert: «Selbst die Kirche, die göttlich geborene, Höheres kennt sie nicht, als die Mutter mit ihrem Sohn — még az Egyház, az Isten e szülöttje sem ismer fölségesebbet, mint az anyát fiával!» De még egyáltalán nem vagyunk tisztában azzal, hogy az anya legszebb és legmaradandóbb viszonya fiához attól függ, hogy a nő föl tud-e emelkedni a teljes, önálló szellemi egyéniség magaslatára. Ily bensőséges összefüggés van a nők joga és az anyák kötelessége között!

Hogy a nő fölszabaduljon mindenemű gyámkodás alól, még más tekintetben is nagyon fontos: A nőnek legsajátabb sajátossága, amely a férfi lelkületének kiegészítésére és a műveltség gazdagítására annyira szükséges, csak a teljes egyenjogúság és önállóság légkörében fejlődhetik ki és szilárdulhat meg teljesen akadálytalanul. A gyámkodás e külön jelleg meghamisításával jár. A női jelleg legerőszakosabb paralizálása ép

onnan ered, hogy ma még igen sok nő szellemileg a férfiaktól vett kölcsönből él ; t. i. sok nő nem bízik hozzá, hogy az alapvető életelvek kialakításában joga van a saját bensejében hangzó szózatra hallgatni. Ennek következtében a férfiak is elesnek saját egyoldalúságuk kiigazítójától — nincs meg a két világ kellő egyesülése és kiegészülése.

Ennyit a nők magasabb önállóságra és magasabb műveltségre irányuló törekvésének általános művelődési és társadalmi jelentőségéről.

Mint már jeleztük, e törekvés elsősorban arra irányul, hogy a férfi életpályái megnyiljanak a nők előtt is, és arra, hogy a nő helyzete a házasságon belül is megváltozzék. Ami már most mindenekelőtt a nők kenyérkereső pályáit illeti, itt némely pályát illetőleg meglehet valakinek a külön véleménye. Azt azonban mindenkinek meg kell engednie, hogy a hajadonnak és a munka nélkül álló nőnek lehetővé kell tenni a renszeres, hivatásos életet ; annál is inkább, mivel itt régi női jogok visszahódításáról van szó, amelyeket az ipar fejlődésével járó munkafölosztás rabolt el a nőktől. Könnyű belátni, hogy a rendszeres intenziv munka, az állandó élethivatás az egész jelleméletre nézve férfiúnak és nőnek egyaránt nélkülözhetetlen. John Stuart Mill «A nő jobbágyságáról» szóló művében joggal hivja föl a figyelmet arra, hogy nemcsak a családtalan nő áll munka nélkül, hanem sok nemes női erő hever parlagon olyanoknál is, akik elvégezték a gyermeknemzés és nevelés művét, s most többé-kevésbbé tétlenségre vannak kárhoztatva. Negyvenes-ötvenes években élő nőkről van itt szó, akik a családban szerzett életismeretüket és vezérlő képességüket alkalmas tanulmányok segitségével széles rétegekben értékesithetnék . . . Nem beszélünk itt arról,

hogy a társadalom mennyire rászorul az ily segítő munkára, hanem arról a szomorú és céltalan életről, amelyre az ilyen nők sokszor kárhoztatva vannak, mert nincs terük szerzett képességeik kifejtésére.

Ami már most a nőemancipáció gondolatának a házas viszonyra való alkalmazását illeti, kétségtelen, hogy széles körökben még most is jogosultak azok a vádak, amelyeket valamikor John Stuart Mill föntemlített művében a férfiak ellen intézett. Azt mondja, hogy a nő helyzete a házasságban a gyámkodás szellemének és az erősebb jogának utolsó menedéke a modern társadalomban. Sőt minélinkább korlátokba szorítjuk a társadalmi életben az úri morált, annál több férfiú tesz majd kisérletet arra, hogy a családi körben élje ki hatalmi ösztöneit. Az ilyenek határtalan kiméletlenséggel és gyerekes önzéssel terpeszkednek el otthon, és nagy kegyesen köszönet nélkül fogadnak el mindennemű önfeláldozást. Az ilyen férfiakat rögtön meg lehet ismerni a mélyebb lovagiasság és az önuralom fatális hiányáról, egész föllépésük kifent bajuszú rátartiságáról, ami az igazi műveltségnek teljes ellentéte. A műveletlen férfiúság ilyen megnyilatkozása nyilván mutaja, hogy mekkora áldás a férfi lelki műveltségére is, ha a nők teljes egyenjogúságra és a teljes személyes méltóság magaslatára emelkednek. A költő mondja: Lass niemand Sklave sein, sonst wirst du's selbst — ne engedd, hogy bárki is rabszolgád legyen, mert különben magad is azzá lész!» Ez különösen a házastársak viszonyára áll. Amely férfiú ragaszkodik ahhoz a fölfogáshoz, hogy neki a házasságban különös kiváltságai vannak vágyai, szükségletei és szeszélyei tekintetében, aki a kiszolgálást valami magától értetődő dolognak tekinti, az a férfiú elveszti férfiúi méltóságát;

mivel ez épen az önmagunk iránti szigorúságban és a gyöngébbekkel szemben való éber gondoskodásban nyilvánul. Az igazi férfiúnak ezért szent háborút kellene hirdetnie minden nyilvános és rejtett férfikiváltság ellen; férfiasságát *azzal fogja megmutatni, hogy kiváltságokat adományoz, nem pedig azzal, hogy elfogad.* A magaelhagyás mindig azon áll legádázabb bosszút, aki elköveti: alsó ösztönei akadálytalanul burjánzanak minden irányban és elfojtják magasabb természetét. Igy bosszúlja meg magát minden jobbágyság a földön. Amely férfi a női kiskorúságnak csak árnyékát is tűri, magamagát fosztja meg a lelki tökéletesség legnagyobb áldásaitól és a magasabb nevelődéstől.

Anglia művelt családjaiban a nő a parancsoló a házban. Németországban és Svájcban a férfi a központ. De senki sem állíthatja, hogy ez a parancsnoki állás hasznára válnék a férfi magasabb műveltségének, és még soha sem hallotta senki, hogy az angol férfiú veszítene lovagias magatartása által férfiúságából, avagy hogy az angol nő a neki kijáró tisztelet következtében nőietlenné lett volna. Ellenkezőleg: a nő, ha érzi külső méltósága és egyenjogúsága teljességét, legbiztosabban fog szert tenni arra a szolgáló alázatosságra és bölcs engedékenységre, amely legszebben fejezi ki a női természetet, amelyet akkor veszt el legkönnyebben a nő, ha neveletlen férfiakkal kell küzdenie legelemibb jogaiért.

Mill egyszer annak a nézetének adott kifejezést, hogy az emberiség társadalmi újjászületése mindaddig nem következhetik be, amíg csak a legalapvetőbb társadalmi viszony, a férfi és nő viszonya a teljes jogosság alapjára nem helyezkedik, és a férfi meg nem szokja, hogy egy vele egyenlő műveltségű és jogú nőre irá-

nyítsa legerősebb rokonszenvét. Kétségtelen is, hogy ha egy viszonyban még az erősebb joga van érvényben, az a viszony romboló hatással lesz az egész jellemre és ez uton a társadalmi élet összes vonatkozásaira. A férfi kiváltságos helyzete a házasságban a férfi akaratosságának a melegháza és ezáltal minden magasabb társadalmi rend kerékkötője.[1] Valódi közösség csak ott létesül, ahol két egyenjogú akarat lesz eggyé. S minél szabadabban fejlődhetnek ki a két fél jellegzetes sajátságai, minél jobban biztosítva van személyes rendeltetésük, annál értékesebb és magasabb tökéletességet fejt ki a kettő közössége. A mások jogának önkéntes tiszteletben tartása minden társadalmi művelődés alapja, és első sorban a házasság lehetne ennek legelőkelőbb nevelőintézete. Már Euripides drámájában, «A trójai nők»-ben is e szavakkal jellemzi egy nő ezt a kölcsönös alárendelést: «Tudtam, miben győzött ő, miben én».

E felfogás legfontosabb és elutasíthatatlan következménye az, hogy elvi következetességgel küzdeni kell a nők gyámságban tartása ellen. Ebben a meggyőződésben találkozniok kellene a női felsőbb tanulmányok, a női választójog és más női mozgalmak védőinek és ellenzőinek. Lehet valaki mindezen újítások legszenvedélyesebb ellensége, veszedelemnek tarthatja azokat a nőiességre, a családra és a kulturára, de elvben

[1] Ez a hatás csak a mélyebb családi közösségben egyenlítődik ki, és pedig azáltal, hogy a férfi önként meghajol egy magasabb hatalom előtt és helyzetét nem egyéni kiváltságnak, hanem egy felsőbb létrend követelte szerepnek tekinti. Azonban a családi életnek vallási beilleszkedése közepett is akárhányszor még nagyon sok a régi pogány úrhatnámság és harcos önkény. Ezeket csak úgy lehet kiirtani, ha jogban és erkölcsben egyaránt töröljük a férfi összes kiváltságait.

ugyanakkor mégis tiltakozhatik minden gyámkodó törekvés ellen is. Amit ellenvetésekkel nem lehet megakadályozni, azt csak a gyakorlat viheti ad absurdum.

A következő szakaszban néhány ellenvetést akarunk megokolni a nő-mozgalom bizonyos törekvéseivel szemben. Ki akarjuk mutatni, hogy a nő-mozgalom nem nagyon gyökeresen, hanem nagyon kevéssé akar újítani; hogy a nők nagyon is hamar megelégszenek, mikor beérik azzal, hogy a férfiak életpályáiban és műveltségében mint egyenlő joguak vehessenek részt. Hátha az volna a nő legsajátosabb és legjelentősebb emancipációja, hogy érett és öntudatos nőiességgel tiltakozik az egész modern munka- s műveltségüzem ellen? Nem ez által hatolna-e be igazán a nő a férfi életpályáiba, míg minden más mozgalomban végelemzésben mégis csak a férfiúi életpályák hatolnak bele a nők világába? Ha a nők föltétlenül elfogadják a férfi szakmunkás és tudományos kulturáját, ez nem jelenti-e ismét csak a férfi gyámkodásának és szuggesztiv erejének diadalát? Hátha a nő legnagyobb szolgasága épen akkor kezdődik, ha egyszerűen csak belehelyezkedik a férfi civilizációjába? S végül, ha a szabaddá tett nő mélyebben vizsgálja meg valódi erejét, nem fogja-e, nem kell-e az előtte megnyiló terület legnagyobb részét ismét önkéntesen visszaadnia?

4. A női életpályák és a női műveltség.[1]

Az utóbbi évtizedekben a nők megpróbálkoztak több férfi-életpályával. De ez súlyos csalódással járt. A modern munkaüzem ugyanis útját állja, hogy az

[1] A következőkben a szerző felhasználta *Christentum und Klassenkampf*. Zürich, 1908. című művének néhány fejtegetését.

ember embertársával és a természettel valóban eleven vonatkozásba lépjen. Az egyes ember egy láncszem a nagy fejlettségű technikában, bürokráciában vagy tudományban, és munkaköre messze eltereli a közvetlen szeretettől és tapasztalattól. A nőt pedig természete nem elvont, hanem konkrét munkára vonzza, arra, amit Ruskin «a végtelenül változatos és végtelenül sokféleképen alkalmazkodó segítségnyújtás» szellemének mond. Azért egész erejét arra kellene összpontosítania, hogy azokat a hivatásokat képezze ki és emelje a legnagyobb tökéletességre, amelyek úgyszólván kitágított anyaságot és testvériséget képviselnek, aminők a személyes kiszolgálás, a háztartás, a nevelés, az ápolás, általában a szellemi, társadalmi vagy erkölcsi segítségnyújtás hivatásai.

E hivatások közül újabb időben épen a háztartási hivatást becsülik legkevesebbre ; megvetéssel beszélnek portörlésről, harisnyafoltozásról stb. Ezzel bizonyára megbélyegzik a sok házban divó sürgő-forgó semmittevést, de nem veszik figyelembe, hogy a valódi, a teljes házi tevékenység, ha csak teljes akarattal, szívvel-lélekkel ragadja meg és tanulmányozza az ember, olyan életföladat, mely az ember összes tehetségeit munkára hívja és mindenesetre sokkal több lelki művelő erőt tartalmaz, mint bármelyik tudós hivatás.

A legtöbb ember abban a téves hiszemben van, hogy egy hivatás annál hatékonyabban műveli a lelket, minél több időt és erőt irányít a szellemi tárgyakra. Valójában épen azokban a hivatásokban van a legnagyobb nevelő erő, amelyek a szellemet absztrakt világából leszállítják és arra irányítják, hogy teljes lélekjelenléttel hassa át az ember konkrét tevékenységeit. Ebben az értelemben ajánlotta már Pestalozzi

is a házi kézimunkát, mint lélekjelenlétre és megfontoltságra nevelő eszközt. Minden kézimunka egyúttal szellemi munka is, ha szellemi erők vezetik és őrzik. *Az igazi műveltség lélekjelenlét*, és azért mindaz, ami a szellemet arra neveli, hogy teendőink fölött őrködjék és azokba lelket öntsön, nagyfokú művelő hatást fejt ki.

Elég rámutatni arra, hogy mily mély nevelő erőt hoz működésbe mindenekelőtt *a személyes kiszolgálás és gondoskodás*; mily türelemre, tapintatra, részvétre és önmegtagadásra van annak szüksége, aki eleget akar tenni a legkülönbözőbb egyéni igényeknek; és mily alkalom kínálkozik itt az ember- és életismeret gyarapítására.

E nem épen modern igazsággal kapcsolatban még arra akarjuk nyomatékosan fölhívni a figyelmet, hogy a szolgáló szeretet a valódi bölcseségre is sokkal biztosabban elvezet, mint minden pusztán absztrakt gondolkozás és kutatás. Ha a szeretetre neveljük magunkat, nyughatatlan önzésünk és nyakasságunk ellen dolgozunk, önuralmunkat fejlesztjük, és ez csodálatosan szabadító meg éltető erőt önt egész gondolkozásunkba is, amennyiben kiszabadítja gondolkozásunkat korlátolt énünk, vágyaink és szenvedélyeink zsarnokságából. *Szeretet nélkül mindig rövidlátó marad az ember gondolkozása.* Sőt szeretet nélkül az ember nem is tud magasabb szempontokra emelkedni, mert nem tud saját magán és szükségletein felülemelkedni és tovább látni; csak azt ismeri, amihez érdeke füződik, sőt saját magát sem ismerheti meg igazában, mert az önmegismerés önmegtagadással jár. Egyedül a szeretet teszi gondolkozásunkat egyetemessé és képessé arra, hogy behatoljon az emberi életföltételek és szükségletek változatosságába. Azonban aki nem nevelődött szeretetre, annak egész

gondolatmunkája mindig többé-kevésbbé az önzés és a szűkkeblűség elmélete, vagy egyoldalú és élhetetlen elvonások kifejezése lesz. Innen ered az a nagy szellemi érettség sok nő gondolkozásában, akik a személyes szolgálat közepett alkották meg gondolataikat és gondolkozva szolgáltak. S innen az a nagyfokú szellemi éretlenség sok férfiúnál, akik a tudomány magaslatain állnak ugyan, de az igazi bölcseség kérdéseiről úgy gondolkoznak és úgy beszélnek, mint valami nagy gyerek.

Ki nem érezte valaha annak a nagy erkölcsi hatalomnak igézetét, amelyet oly nők árasztanak, akik a naponkénti önlegyőzés és a mindenbe lelket öntő gondoskodás iskolájában valóban nagystilű életalakításra és életcélra tudtak szert tenni?

«Az ember fia nem azért jött, hogy kiszolgáltassa magát, hanem hogy szolgáljon». Jézus Krisztus e szavai, melyeket a lábmosáskor mondott, mélyen belevilágítanak a mi kérdésünkbe: *A legmagasabb erő szolgáló formában közeledik az emberhez*, és megmutatja neki, hogy csak szolgáló formában juthat a magasságba.

5. A háztartási hivatás.

A következőkben a háztartási hivatás némely kilátását akarjuk szóvá tenni.

Vegyük először szemügyre a legegyszerűbb fokot: a családban kisegítő lány hivatását. A társadalmi kérdésről kifejtett szempontok értelmében előbb-utóbb meg fogjuk érni, hogy az úgynevezett jobb családokból való lányok visszavándorolnak a személyes szolgálat szférájába — még pedig a durva munkák növekvő technikai megkönnyítésével, valamint a munkások

üdülési viszonyainak javulásával karöltve. Amerikában már látni e fejlődés kezdeteit. Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy a mindent centralizáló technika meg fogja szüntetni az egyes háztartásokat és nagy társasházakat fog helyükbe állítani. A lehető legnagyobb költségmegtakarítás határt ér, mihelyt magasabb javakat érint. A nagyban való termelés sohasem fogja pótolni az egyéni szükségletekhez alkalmazkodó, gondoskodó szeretetet. Már a folyton növekvő élelmiszerhamisítás is kétségtelenül arra fog vezetni, hogy az egyéni háztartás visszahódítson olyan területeket is, amelyeket ma már átengedtünk az iparnak. Ezért az úgynevezett házimunka kora egyáltalán nem járt le; bizonyos területeken centralizációnak ád ugyan helyt, más téren azonban annál erősebben föléled ismét, ha mindjárt nagyobb követelményeket fog is támasztani a munkások és kisegítők technikai kiképzése, erkölcsi nevelése és szellemi mozgékonysága tekintetében.

A nők föladata, hogy ezeket a szükségleteket megértsék és a nők munkás-kiképzését ez irányban kimélyítsék és szellemibb fölfogás alapján új munkaerőket toborozzanak a házi hivatás számára. Miért ne alakulhatna a «Vörös-kereszt-testvérek szövetkezetének» mintájára a «házi munka testvéreinek» egy szövetkezete is, mely minden tagjától megkövetelné a háztartásban való magasabb iskolázottságot, és ennek fejében megfelelő fizetést és méltányos munkaföltételeket biztosítana számára?

Azokon kívül, akikre nézve az ilyen szolgálat létkérdés, ma számos olyan úrilány akad, akik nincsenek ugyan kenyérkeresetre szorulva, de akik fájdalmasan érzik, mily üres és nyomorúságos a sürgölődő semmittevés, a játszadozó tevékenység és a féltudás,

akik világosan látják annak a jelentőségét, hogy bizonyos téren szigorú, rendes munkát végezzenek és tökéletes szakismeretre tegyenek szert. Mily megváltás volna az ily lányokra, ha a szokásos művelődésesdi, a sportüzelmek, vagy akár az akadémiai tanulmányok helyett is valóban alaposan és szakszerüen (esetleg külföldi összehasonlító tanulmány segítségével) kiképeznék magukat a háztartásban, és azután a szülői házon kívül, mint a háziasszony támaszai, mint nevelőnők, vagy akár mint mindeneslányok is gyakorlati szolgálatot teljesítenének — ha t. i. otthon kevés a munka és könnyen nélkülözhetők. Még az utóbbi esetben is lehetne középutat találni: félnapig segíthetnének idegen háztartásokban, ahol a háziasszonyt betegség, túlterheltség vagy a kenyérkereset távoltartja a háztartástól. Az ilyen házakban rendet tartani, a gyermekeket közreműködésre nevelni, egészségről, tisztaságról és ízlésről gondoskodni — mily alkalom kinálkozik itt gazdag és konkrét munkára, mily alkalom a valódi emberismeret kibővítésére, új viszonyokban való tájékozódásra és az emberekkel való bánásmód gyakorlására! Mily áldást terjesztenek az ilyen önkéntesek, akik különben sok szabad idejük miatt csak jellemük károsodását látják!

Hilty az ő «Új levelei»-ben egy fiatal lánynak ezirányban a következőket ajánlja: «Ha kegyed például csak egyszer napjában, vagy akár csak egynéhányszor hetenkint valami szegényebb, több gyermekes családhoz járna és kissé körülnézne, hogy megy ott az emberek sora, és a súlyos teherrel rakott asszonynak akár takarítással, akár a gyermekek mulattatásával vagy tanításával kezére járna, több megelégedést találna, mintha sorra járná az összes hangversenyeket

és szellemes előadásokat. Ismertem egy leányt az alsó néposztályokból, aki életében soha sem volt rendes szolgálatban, de mindig kész volt arra, hogy szerény bérért erejéhez mérten kisegítőnek menjen a házakhoz. Egy kis körben végül mindenki tudomást szerzett arról, hogy az a lány napokra, vagy akár hetekre is kapható bármiféle szolgálatra és hogy mindenütt a legnagyobb odaadással és gonddal dolgozik. És ezt az igénytelen lányt, aki életében talán soha sem gondolt szerelemre és házasságra és még kevésbbé bármiféle «élvezetre», egy hosszú és hasznos szolgálatban eltöltött élet után jobban megsiratták, mint a vidék legelőkelőbb személyiségeit».

A nő házi hivatásának manap divatos lebecsülése kétségtelenül szorosan összefügg azzal a helytelen fogalommal, melyet korunk a műveltségről és a személyi kulturáról táplál. Elvesztettük érzékünket a legegyszerűbb lélektani igazságok iránt. Csupán absztrakcióktól nincs már sejtelmünk arról, mily mértékben képes a jellemmel, szellemmel és szeretettel vezetett háztartás foglalkoztatni és kifejleszteni összes magasabb lelki erőinket.

Háztartási iskoláink a legjobb uton vannak, hogy egész nevelői tevékenységük alapjává ezt az igazságot tegyék; hogy úgyszólván *az alkalmazott szeretet iskolájává* fejlődjenek. Ilyenformán majd meg fogják mutatni, hogy a konyha, a gyermekszoba, a lakás, a családi asztal föladataiból kiindulva akármilyen messzire el lehet hatolni a szaktudományokba és a filozófiába; sőt aki így tesz, abban az egyebütt meg nem szerezhető kedvezményben is részesül, hogy minden tudását közvetlenül összekapcsolja az élettel. Hogy kémiai, fizikai, higiéniai, dietetikai és bizonyos alapvető (különösen

az idegbetegségekre vonatkozó) orvosi ismeretek a házvezetésben nagyon hasznosak, már eleve is világos. A családi kérdés közvetlenül elvezet a társadalmi kérdéshez, a gyermeknevelés a pedagógiához és a pszichologiához, erkölcsi és vallási problémákhoz. Emellett a lehető legszélesebb körű gyakorlati képzettségre lehet szert tenni: elkelnek itt kurzusok az otthoni betegápolásban, a kertészetben s a tágabb értelemben vett kézi ügyességekben. Ezek a gyakorlati kurzusok ismét előmozdítják az elméleti kiképzést. Ez a «házi tanulmány» elvezet az esztétikához is: neveli az izlést valódi művészeti és valódi iparművészeti termékek tanulmányozása útján. A legfontosabb azonban mindig az marad, hogy a nők tanulmány és lelki emelkedés útján Márta szellemét kiegészítsék Mária szellemével. Föl kell emelkedniök az élet legmagasabb javaihoz és onnan nézni az életet. Egyre világosabban kell látniok, hogy homokra épít, aki elhanyagolja a lélek üdvét vagy mellékes dolgoknak rendeli alá. Meg kell érteniök, hogy a legelőkelőbb egészségápolás a lélekápolás; hogy a takarékosság irgalom és szeretet nélkül átokká teszi a pénzt; hogy a merő rend szellem nélkül megcsontosodottságra vezet; hogy a fényűzés és az esztétika ép úgy okozhat belső durvulást, mint a durva és csupasz anyagiasság kultusza. Mi sem fontosabb a valódi háztartási tudományban, mint mindig szem előtt tartani, hogy mélyebb szellemi műveltség és szellemi eszmélés nélkül minden háztartási ügyesség a szellemi halált szolgálja: a gazdálkodás a kapzsiságot, a higiéné az elpuhulást, a főzőművészet az élvezetvágyat, a rend az önzést, a szabóskodás a hiúságot, a nevelés a látszatot és valamennyi együttvéve az összes érdekeltek eldurvulását és ellenségeskedését.

A házias hivatás mellett,[1] melynek nevelő hatását egyre jobban lehet biztosítani és kimélyíteni és amelyet szellemileg határtalanul ki lehet tágítani, még egy egész sereg más hivatás kínálkozik, amelyek különösen illenek a nő tehetségeihez s amelyeket szintén jobban ki lehet építeni és szellemmel tölteni meg. Ezek a legtágabb értelemben vett ápoló és nevelő hivatások. Ide tartozik az orvosi hivatás, a betegápolás, az árvákról és szegényekről való gondoskodás és általában a nevelő hivatás összes ágai, első sorban természetesen a jellemnevelés.

6. Az ápolói hivatás.

A betegápolást is Márta-szolgálatból egyre inkább Mária-szolgálattá kellene avatni. A betegápolás összes szellemi felelősségeit és alkalmait újra mélyebben át kellene gondolni, és meg kellene világítani, micsoda áldást áraszt magára a betegápolóra ; így aztán a betegápolást még jobban összhangba lehetne hozni az ember szellemi és lelki szükségleteivel. A modern lelki gyógykezelés szempontjaival és tapasztalataival kapcsolatban alaposan szemügyre kellene venni, hogy az ápoló és az ő egész egyénisége milyen hatással van a betegre, és ezeket a megfigyeléseket az ápoló önnevelésének, sőt

[1] Svájcban például egy igen szép jövővel kecsegtető új női hivatás tör utat ; a női egyesületektől alapított alkoholmentes vendéglőkben és szanatóriumokban. Ezeket művelt nők vezetik; a kiszolgálást és kezelést csak nők végzik, a borravaló egészen száműzve van. Mindez az egész kiszolgálásnak bizonyos házias jelleget biztosít. Itt a női erőnek kellő közepéből, a házias gondoskodásból és a házias kedvességből indul ki egy támadás az alkohol-üzelmek és a pincérnői intézmény ellen — bizonyára nagy jövővel kecsegtető hódítás a nő hivatásköre számára !

szellemi műveltsége kitágításának tárgyává kellene tennie. — Az egyesnek nem kell mindig megvárni a nagy reformokat, amelyek beleállítják a kényelmes vágányba, és előírják minden kötelességét: mindenki már ma megreformálhatja hivatását, ha munkájába lelket önt és megfinomítja felelősségérzetét. A bensőséges és szellemmel eltöltött betegápolás kétségtelenül a legelőkelőbb emberi hivatás, mert a legelőkelőbb emberi tulajdonságokat szólítja sorompóba. A kórházak a vigasz és önzetlenség főiskolái. És valójában hol megy végbe az egyéniségnek amaz emberfölötti kitágítása, melyet az elvakított ember az önzés útjain keres — ha nem az irgalmasság álmatlan éjszakáin? Akik ezt a szolgálatot igazán Mária szellemében végzik és mindig újból kimélyítik, azokra áll az a szó, amelyet Tennyson intézett a legnemesebb nőkhöz: : «Csak közönséges agyag és közönséges föld, azonban Isten alakította ki, és az angyalok könnyeikkel szelídítették a nő tökéletes formájává».

Aki szem előtt tartja, mit kell a betegápolónak kicsinyben és nagyban tennie, mennyi segítő és gyógyító erő árad ki még szavak nélkül is az igazán magamagától megszabadult és a fensőbb világban gyökerezett személyiségből, az érzi, hogy bizony még csak a legkezdetén vagyunk a valódi betegápolásnak. A renaissance nagy pedagogusáról, Vittorino da Feltréről mondják, hogy puszta arckifejezése is gyógyított. Épen a gyermekkórházban például nagyon sok eddig parlagon heverő alkalom kínálkozik még a lélekerősítő befolyásra.

Az igazi ápolónőnek bele kell mélyednie a testvéri segélynyujtás gondolatába; azt teljes lélekkel meg kell ragadnia és végig kell gondolnia, mielőtt igazi ápoló-

testvérré lehetne. Nemcsak a beteggel szemben való magatartását, hanem összes többi vonatkozásait is át kell itatnia a segítő türelem és az önzetlen ápolás szellemével. Minden szó, amit bárhol kiejt, hozzátartozik a betegápoláshoz ; minden magaelhagyás és önmegtagadás nyomot hagy arckifejezésén, befolyással van hangjára, szellemi erejének kifejlődésére és egyáltalán ápolótevékenységének mélyebb eredményére is. Az a mód, ahogyan az orvosokkal szemben viselkedik : telve szerénységgel és egyúttal érinthetetlen méltósággal, nemcsak a neveletlen és öntetszelgő fiatalemberekre van nagy nevelőhatással, hanem egyúttal ápolói hivatására is előkészíti és gyakorolja ; mert a lelkierő gyarapodása sugárzó energia : Irgalmas testvérnek lenni az összes házbeliekre nézve, az érzékenyek, izgatottak, féktelenek, gondatlanok és uralomravágyók számára, itt megnyugtatni, kímélni, ott megszégyeníteni, tűrni és téríteni — ez a tökéletes testvériség és a tökéletes ápolói hivatás. A szeretet tengere kimeríthetetlen — «a szeretet soha sem szünik meg.» S ki ne akarná inkább befejezett egészre tenni rá életét, mint félbenmaradt munkára ?

A betegápolás szervezését illetőleg még azt akarjuk megjegyezni, hogy a betegápolás élethivatása mellett a mostaninál sokkal több alkalmat kellene nyújtani a szabadabb betegápolásra ; annál inkább, mert különben is mindig nagy hiány van hivatásos testvérekben, különösen a szegényebb kerületekben. Fiatal leányoknak, kik ezen a téren bizonyos képzettséget nyertek, de azután visszatértek a szülői házba, föl kellene ajánlaniok szolgálataikat akár fizetett, akár ingyenes betegápolásra, órákra, napokra vagy akár hetekre is hivatásos szervezetekben. Különben miért ne tölthetnék diákleányok is alkalomadtán szünidejük egy részét ideg-

gyógyító intézetekben, mint önkéntes ápolók; különösen, ha egyébként is mellékkeresetre vannak utalva ?

7. A nevelői hivatás.

A tanítói hivatás újabb időben egyre kevesebb vonzó erővel hat a nőkre, mert úgy az előkészülés, mint maga a hivatás gyakorlása túl van tömve elvont, tudományos anyaggal. Valaha a házi nevelés sokkal inkább az ember egész nevelésének középpontjában állott, mint ma. Ezáltal aztán tág teret nyitott a női tevékenység számára. Ma az absztrakt észnevelés veszi igénybe a serdülőknek csaknem minden erejét, és ezért az egész nevelésben túlsúlyba jutott a férfiú értelmi befolyása. A modern intellektuális iskolába nagy számmal bevonultak ugyan a női tanerők is ; de mindezideig egyszerüen elfogadták a férfiak nevelési céljait és eszközeit, és nem tettek komoly kisérletet arra, hogy érvényre emeljenek egy — hogy úgy mondjuk — *női pedagógiát, mely hivatva volna kiegyenlíteni a férfiúi nevelési célok és utak egyoldalúságait.* Pedig a nőnek épen ezt az ellensúlyozást kellene pedagógiai tevékenysége igazi föladatául tekintenie. Neki a tudásra való neveléssel szemben a szeretetre való nevelést kellene képviselnie és ebben a szellemben ujító erővel kellene belenyúlnia az egész nevelésügybe. A berlini Pestalozzi-Froebel-intézet például a háztartásból, gyermekápolásból, óvodáskodásból kiindulva az egész leánynevelést munkára való nevelésként fogja föl, szoros kapcsolatba hozza a szolgáló tevékenységgel és a való élettel. Igy a konkrét nőiség középpontjából kiindulva, ez az intézet új utakat mutat a pedagógiának arra, hogyan lehet a tudományos müveltséget kapcsolatba hozni az élettel.

Igy a nőknek általában egységes és öntudatos mozgalmat kellene indítaniok a férfiúi értelem egyoldalú pedagógiai uralma ellen. Az első teendő volna itt a női továbbképző és háztartási iskolák módszerét a fenti értelemben technikai, erkölcsi és pedagógiai tekintetben tökéletesíteni. Ez egyúttal több szülőt birna arra, hogy az ilyen intézetekbe adja leányát magasabb műveltsége befejezése végett. Innen aztán a fiúnevelésbe is behatolnának a munkára-nevelés módszerei, sőt még a szélesebb körű tudásnak összekapcsolása is a konkrét munkacélokkal elsősorban különösen a gyakorlati életpályákra nevelő iskolákban (a falusi továbbképző oktatás például a kertészethez kapcsolódhatnék.)

Sőt még a mai absztrakt, intellektuális iskola keretében is sok alkalom kínálkozik a mélyebb lélekneveléshez és a gyakorlati útmutatásokra. Ismét a női tanerők föladata lesz az egész iskolai üzembe ilyen etikai szellemet vinni bele és azt ápolni. Minél inkább tud a tanítónő a lélekre és a jellemre hatni és minden tananyagot a lelkiismeretnevelés szolgálatába állítani, annál jobban megóvja saját magát is az absztrakt iskola-üzemmel mindig együttjáró lelki kiszáradástól.

Ezzel kapcsolatosan küzdeni kellene azon végzetes balitélet ellen is, hogy az egyetemi képzettség egyértelmű a «magasabb tanítónői» képesítéssel. Az egyetemi tanulmányok kétségtelenül nélkülözhetetlenek egyes szakok magasabb fokai számára és már az állami követelések miatt is elkerülhetetlenek. De ne ringassuk magunkat illuziókba: az igazi nevelő-művészetet itt nem lehet megtanulni; ellenkezőleg: a huzamos elvont tanulás kiöli azt a képességet, melynél fogva hatni tudnánk az ifjúságra, megfoszt az előadás tehetségétől, távol sodor a való élettől és már csak ezáltal is gyöngíti a pedagógus-

nak azt a végtelenül fontos képességét, hogy a termékenyt a terméketlentől, a fontost a mellékestől el tudja választani és mindenütt kenyeret tudjon adni kövek helyett.

Az igazi magasabb pedagógiai képességet olyan kurzusokon és olyan intézetekben lehet megszerezni, melyek a tudást és a való életet szorosan összekötik, mint a föntemlítettPestalozzi-Froebel-féle intézet; és meg lehet szerezni mindenütt ott, ahol az igazi ember- és életismeret forrása csörgedez: mindenekelőtt a vallásos irodalomból és a nagy kötlők műveiből, azután az eleven nevelőművészet nagy klasszikusainak figyelmes olvasásából — végezetül pedig meg lehet szerezni, ha iskolán kívül is élénk érintkezést tartunk fönn a gyermekekkel, amit nők könnyebben elérhetnek, mint a férfiak. Minél több alkalma van valakinek az életben lelkét a lényeges dolgokra koncentrálni, minél nagyobb haladást tesz a szeretetben, minél jobban megtanulja konkrét módon megfigyelni és fölfogni a valóságot, annál nagyobb lesz a pedagógiai ereje és képessége. Törekedjenek a nők arra, hogy ilyen értelemben fogják föl pedagógiai hivatásukat; és azután szervezzék mintaszerű intézményekbe és alkotásokba, hogy onnan újító erő áradjon az egész nevelésügyre. Hiába — hogy miben van az igazi művelő érték, az iránt a nőnek van mélyebb érzéke; és jaj neki, jaj a kulturának, ha ez az érzéke elveszti önbizalmát és a merőben tudományos kultúra szellemének engedi át az uralmat!

A nő legfontosabb és legreményteljesebb pedagógiai föladatai közé az tartozik elsősorban, hogy résztvegyen az árvák és általában az elhagyottak intézményes gondozásában. Ebben a tekintetben az amerikaiak mintaszerű intézményeket alkottak. Ott mindinkább

tért hódít az a szokás, hogy érett, művelt nőket megbíznak a *probation-officer* (hivatalos pártfogó)[1] tisztével, aki mintegy pedagógiai gyámságot gyakorol a fiatalkorú bűnösök fölött. Megbeszéli velük ügyeiket, felügyel rájuk, ellenőrzi munkásságukat, illetőleg iskolalátogatásukat és ezáltal évenként számos neveletlen és meggondolatlan fiút és leányt ment meg az elzülléstől. E hivatásnak pedagógiai és lelkipásztori kiépítése, különösen ha kellő kapcsolatba lép a szülőkkel, a tanítókkal és a bíróságokkal, valamint más, a gyermekvédelemre és az ifjak megmentésére alakult intézményekkel, nyilván óriási jelentőségű s valóban a «kiterjesztett anyaság» körébe vágó dolog. Ide tartozik az a törekvés is, amely a női fogházakban nőket akar alkalmazni a magasabb szolgálatok teljesítésére ; amint ezt újabban az illető vezető körök maguk is sürgős szükségnek mondották.

8. A nő társadalmi tevékenysége.

Az eddig említett tevékenységek közül akárhány már ebbe a körbe tartozik. Nemcsak arról van itt szó, hogy a nő hivatásszerűen vagy önkéntesként vegyen részt a szegényügy igazán humánus kiépítésében és mindennemű karitativ segély-nyújtásban, hanem itt vannak a munkások fogyasztási szövetkezetei és mindazok a törekvések, melyek az úgynevezett szociális settlementekben nyertek szervezetet. A társadalom segítő akciójának e szilárd középpontjai arra jók, hogy kibővítsék a nő házi és pedagógiai tevékenységét, és kulturtényezővé tegyék őt a szegények negyedeiben, a fölfelé törekvő néposztályok közepett. Sehol se lehet úgy

[1] Lásd *Farkas Edith :* A hivatalos pártfogó (A fordító jegyzete.)

tanulmányozni azt, amit Ruskin «a királynő kertjének» nevez, mint az ilyen női társadalmi tevékenység birodalmában: itt lehet látni, micsoda királyi hatalom az igazi női méltóság, amely egyedül a legmagasabb értelemben vett erkölcsi hatalmon alapul, amely ennek az erkölcsi hatalomnak legmélyebb mivoltát oly tökéletes módon juttatja kifejezésre, aminőre a férfiú és a kényszeruralom sohasem képes és amely hasonlíthatatlan kulturerőt képvisel. Mily nőiesek és mily értékesek például azok a szavak, melyeket egy ilyen nő, a chikágói Hullhouse-settlement tapasztalt elnöke mondott az osztályharc taktikájáról:

«Összes tapasztalataink egyértelmű tanusága ez: Művelődésünknek egyetlen egy kérdése sem annyira egyszerű, hogy feszültségeit meg lehet oldani azzal, hogy bátran közbevágunk. Gyerekes fölfogás azt hinni, hogy a jó és a rossz két nagy seregben vonulnak föl egymás ellen, és hogy nem kell mást tennünk, mint az igazak seregéhez csatlakozni és vitézül harcolni. Az élet arra tanít, hogy a jog és a jogtalanság nagyon is össze van zagyválva és hogy a legnagyobb jogtalanság rendesen bennünk van, a mi saját indítékainkban. Legszebb győzelmeinket akkor vívjuk ki, amikor legkevésbbé bizunk önmagunkban.»

Régi szó a nő ajkán: «Nicht mitzuhassen, mitzulieben bin ich da — szeretetre termettem, nem gyülöletre». *Ez* minden női társadalmi munka vezérszava s ez az a szó, melynek a nőt vissza kellene tartani attól, hogy pártküzdelmekbe vesse magát. «Az emberiség méltósága a ti kezetekbe van letéve — őrizzétek meg!»

9. A nő kultúrmissiója.

Eddigi fejtegetéseink eredménye ez: az igazi nőemancipáció nem abban áll, hogy a nő egyszerüen bele sorakozzék a férfi műveltségi rendjébe. Ellenkezőleg:

összes erői teljes kifejlődését s ennélfogva a legnagyobb hatalmat és szabadságot csak úgy éri el, ha legsajátosabb képességeiből, legtermészetesebb hatásköréből kiindulva új élethivatásokat szervez, ha egész művelődésének, tanulásának és munkálkodásának központjába azt a tényezőt állítja, amelyben a férfi mindig a gyöngébb nem marad: *a magafeledő önzetlen szeretetet.* Bizonyára tanulnia kell a férfitól, de csak azért, hogy gyöngeségét kiegészítse, nem pedig azért, hogy erejét feláldozza. A férfiúval szemben csak úgy juthat igazi és állandó önállóságra, ha óvja, kiműveli és tevékenységben kifejti neme sajátos értékeit.

Comte Ágost a társadalom újjászervezésére vonatkozó tervezetében kimondotta azt a gondolatot, hogy az érzelmes nemnek magasabb értelemben vezetni és inspirálni kellene a tetterős nemet — ennek fejében azonban a nőnek az élet külső dolgaiban a férfiú vezetésére kellene hagyatkoznia. Ez a külső alárendeltség Comte szerint azért olyan fontos, mert a politikai tevékenységgel járó szenvedélyek és napi érdekek megrabolják a lelkiismeret azon nyugalmát és biztosságát, mely egyedül tudja fönntartani az emberiség legmagasabb javait. Hasonló fölfogáson alapul Goethe Faustjának második része: Faust mint örökké lótó-futó mérnök — *ez* sehogy sem tekinthető a nagy kérdés megoldásának. A világtörténelem legnagyobb gazságait magasra törő és kiméletlen kultur-pionérek követték el. Az emberi kultúra csak akkor nyer szilárd talajt, ha az értelem tudománya szövetségre lép a részvét nagy tudományával és az akarat technikája a szeretet technikájával. Ezért nőnek-férfinak és a kultúrának egyaránt érdeke, hogy a nő lehetőleg óva maradjon a tulajdonképeni férfimunkától és hogy sajátos jellegét lehetőség szerint kifejtse és szellemivé tegye olyan hiva-

tások útján, melyek a női erő legnehezebb és leggondosabb alkalmazását követelik. A jövőben egyre jobban tért hódít majd az a belátás, hogy végelemzésben minden mélyebb kulturkérdés pedagogiai kérdés, az ember kezelésének, lélekvezetésének, erkölcsi technikájának kérdése, nem pedig főként a politikai és gazdasági technikának problémája. És ezzel a fejlődéssel lépést fog tartani az a meggyőződés is, hogy elkerülhetetlenül szükséges a férfiúi és a női tevékenységnek ez a megosztása és kölcsönös kiegészülése.

A politikai gondolkozásnak egyik alaptévedése az a hiedelem, hogy a választójog, melyből a nőt semmi esetre sem gyámkodással kellene kizárni akarni, majd meghozza a közélet kérdéseire való befolyását is. Micsoda hatalmas befolyása volt Szienai sz. Katalinnak kora politikai történetére, és pedig milyen erők által? Csakis a legteljesebb nőiesség zseniális ereje által, mely keresztül látott a közönséges politikai élet kérész bölcsességén, és szilárd fensőbb szempontból hatott a cselekvő tényezőkre ! S csakis a valóban nőies hivatási tevékenységben megérlelt és átszellemült nőiesség szilárd alapján fog a nő tartós hatással befolyni a nyilvános életre. A kultúra fordulói nem a parlamentben dőlnek el. Az ott elhangzó beszédekben, érvelésekben és ellenérvelésekben csak az tör kifejezésre, ami a néplélek mélyében már régen el van döntve. *A közvélemény csöndes irányítása, az anyaiság és testvériesség megtestesítése nagyszabású karitativ tevékenységben, az a szellemi propaganda, ami innen kiindul az életbe s minden kultúrmunkának új mértéket szab — ez az a láthatatlan felsőház, amely a férfiúi úttörő munka alsó háza fölött fog állni.* Ha azonban a nő belemegy a pártpolitikába, állandóan az a veszély fenyegeti, hogy az alsó nőiesség elfojtja az örök nőiességet.

Goethe Iphigeniája fölséges szimboluma a nő kulturmissiójának, legérettebb megtestesítése a nő igazi emancipációjának : a nő csak úgy küzdheti ki szabadságát a bárgyú nőiesség ellenében, ha az örök nőiesség papnője lesz ; s csak úgy védi meg szabadságát a férfi ellenében, ha a világ hatalmi harcának és ravaszságának szennyes érintései közepett érinthetetlen tisztasággal, hősi következetességgel mindenütt az emberiség nagy politikáját képviseli.

10. A fölöslegestől való emancipáció.

Ma inkább mint valaha szükségünk van ellensúlyra a férfiúi aktivitás egyoldalú tipusával szemben. Szükségünk van a nőre, aki a hivatási életben is mindenütt home-ot (otthont) teremt, amennyiben a kulturmunkát mindenütt kívülről befelé irányítja. Szükségünk van a férfi világias nyughatatlanságával szemben arra, amit Goethe *a nő szent nyugalmának* mondott, és ami csak amaz összeszedettség mélységéből fakad, melyben a lélek a lehető legnagyobb bensőséggel csak a lényegesre és a fontosra irányul.

Ha a nő nagy elszántsággal ezt a lényeget, a belső kultúra nagy feladatait fogja meg, ha ráteszi a lelkét, hogy visszahódítsa ezt az ősjogát, hatalmas erőt folyósít, mely kulturánkban a fölöslegesnek lélekrontó hatalmát ismét háttérbe szorítani segít és így a férfiúnak is újból több tért nyit lelke gondozására.

Mi az élet alapkérdéseiben elvesztettük a fő és a mellékes dolgok különbsége iránti érzékünket — azért nem vagyunk már képesek arra, hogy az igazán éltető elemeket megkülönböztessük a fölösleges ballaszttól.

Ha az ember lelkileg szervezett az «egy szükséges»

értelmében, akkor könnyű szerrel szervezni fogja az élet összes mellékes dolgait és megtakarít rengeteg időt meg erőt.

A műveltség az a művészet, mely megtanít az életben megkülönböztetni a fődolgot a mellékestől, és a jellem az az erő, amely ezt a tudást az életalakításban kifejezésre juttatni képesít.

A nőknek szükségük van Assisi szent Ferenc szellemére, a *povertà* szellemére. Ez a povertà szent Ferenc szemében a fölöslegesnek elszánt elvetése. Az anyagi szegénység neki csak szimbolum volt arra, hogy a szellem és a szív megszabadul a túlságosan soknak átkától.

11. Konfliktusok.

Ez a könyv csak annyiban tárgyalja a kulturkérdéseket, amennyiben az egyéni életalakítással összefüggnek és bizonytalanságokat meg válságokat szülhetnek. E tekintetben az előző fejtegetések nyomán fölkínálkozik a kérdés : Mit kell tenni annak a leánynak vagy asszonynak, aki tudatára ébredt magasabb méltóságának és hivatottságának, de hozzátartozói megakadályozták abban, hogy életét új meggyőződése szerint alakítsa.

Itt valóban csak azt lehet mondani : Ha a lehető legszebb elvekkel rendelkezel is, szereteted azonban nincs, olyan lettél, mint a zengő érc és pengő cimbalom. Ha a nő az ő kulturmissiójának világosabb és szilárdabb meggyőződésére virradt, arról úgy kell bizonyságot tennie, hogy a szabadulás eszközei összhangban legyenek a céllal és róla tanuskodjanak. Nem förgetegnek kell itt támadnia, hanem ragyogó napköltét várunk. Aki le akarja rázni a kiskorúságot, annak érettséget kell tanusítania. *Az érettség* azonban *nagylelkűség és türelem.* Ha a

nő ki akarja vívni méltóságát és önállóságát, akkor mélyebb nőiességét mindenekelőtt az akadályok és félreértések elleni küzdelem módjában kell kifejezésre juttatnia: s a férfiú harcmodorával szemben törhetetlen következetességgel az örök nőiességet kell érvényesítenie. Ha egyszer hivatássá akarja fejleszteni legbensőbb női mivoltát, övéi körében kell elsősorban megmutatnia és kipróbálnia, hogy a gyógyító, segítő és nevelő erő többet ér, mint az az erő, mely sebeket üt és akadályokat gázol le. Ha ezt nem sikerülne megtennie a legszükebb életkörben sem, ez nem bizonyítaná-e, hogy a női elvnek egyáltalán nincs joga kulturmunkára?

A nőnek élő példával kell bizonyságot tennie, hogy az energiát egyesíteni lehet a szeretettel, sőt, hogy épen a legmagasabb és legtervszerűbb energia mindig szeretettel teljes. Könnyebb zúzni és sebezni, mint megnyerni és kiengesztelni. A gondoskodás több jellemerőt kiván, mint a kiméletlenség; a kegyelet nagyobb fegyelmet követel a beszédben és az arckifejezésben, mint a durva önbizalom; a nagylelkű és várakozó szívnemesség több belső erőt, érettebb meggyőződést kíván, mint a szenvedélyes izgágaság. Az élet bizony sok komoly alkalmat teremt, mikor a jellemes ember nem lehet meggyőződéséhez hűtlenné emberi szempontokból. A legmagasabb igazság iránti hűség szükségesebb és fontosabb, mint az emberek iránti engedelmesség és kímélet: mert hiszen az összes emberi kötelékeket is végelemzésben csak a magasabb engedelmesség védi meg. Ezért mondja Krisztus is: «Aki én érettem el nem hagyja atyját és anyját, nem méltó hozzám». A nyomaték ezen a szón van: «*én érettem*». Itt az embernek mélyebben meg kell magát vizsgálnia, vajjon nem hiúság, önzés, türelmetlenség, vagy szeretetlenség indítja-e az ilyen elhatáro-

zásra; meg kell vizsgálnunk, vajjon tényleg mindent megtettünk-e arra, hogy kegyeletes szerénységgel, szeretettel és tisztelettel enyhítsük szokatlan cselekvésünk és gondolkozásunk fullánkját. Aki úgy gondolja, hogy magasabb meggyőződésekért szállt síkra, oly rendkívüli mértékben ki van téve a gőgös elbizakodottság és dacos önhittség kisértéseinek, hogy csak a legnagyobb lelki megtisztítással és megalázkodással tudja megóvni szavát, hangját, arckifejezését a teljes elzülléstől.

Akik más szellemben keresnek szabadságot, azokra mindig áll a tragikus szó:

«Sie haben gehabt weder Glück, noch Stern,
Sie sind gestorben — verdorben.»[1]

A technikai kultúra veszedelmei.

Érettségizett ifjakhoz.

Ha olvassák kegyetek Prometheus mondáját, vajjon kinek a pártjára állanak? Zeushoz állnak-e, avagy Prometheushoz, aki tüzet hozott a halandóknak? Nem kétlem, hogy mind Prometheus pártjára szegődnek. Ifjúságunktól fogva megtanultuk, hogy aki belehozta életünkbe a tűz erejét, ha mindjárt Zeus engedelme nélkül tette is, megbocsájtjuk neki. Mert hiszen mihez kezdenénk tűz nélkül?

Kérdés már most: Mi értelme van akkor annak, hogy a titánt a Kaukázus sziklájához láncolták? S mit akar a keselyű, amely naponta szétmarcangolja a máját? Vajjon csak az istenek atyjának rengeteg harag-

[1] «Nem volt sem boldogságuk, sem csillagjuk — elzüllöttek, meghaltak.»

ját akarja ez kifejezni? S akkor újból felvetődik a kérdés: miért látott Zeus Prometheus tettében olyan óriási bűntényt?

Nos, a mondának mélyebb értelme van. Sokan tették már azt a megfigyelést, hogy a néplélek az ő költészetében és mondáiban nagyon melancholikusan, szinte búskomorsággal nézi az életet, és különösen a szomorú, könnyfakasztó motivumokat műveli; s azt gondolták, hogy ez onnan van, mert kedve telik a szentimentális hangulatban. Alkalmasint ez is közrejátszik olykor — a valóságban azonban onnan van a tragikumnak eme kedvelése, hogy a néplélek az ő megfigyeléseiben sokkal mélyebben és igazabban fogja föl az életet, mint az úgynevezett művelt ember, akinek sokféle tudása nem engedi, hogy az élet nagy vonásokban hasson lelkére. Emlékezzenek csak vissza, hogy a nép és a népköltészet a hősiesség minden tisztelete mellett is mily borzalommal és félelemmel van eltelve a titáni elbizakodottság iránt, melyben az ember hátat fordít az igazi alázatosságnak és önkorlátozásnak. Az antik költészetben sokszor a kórus fejezi ki ezt a hangulatot; a középkor Faust-mondájában hasonlóképen látjuk, hogy a hős félénk megcsodálásához mint járul hozzá érdekes vegyülésben az a biztos tudat, hogy a lázadó mégis csak a pokolé, hogy működése tragikus véget ér és kívül van az igazán teremtő élet birodalmán.

Ugyanez a magva a Prometheus-mondának is. A lélek mélységeiben Prometheus tette egészen másképen tükröződik, mint belsőnk azon területein, melyek a létharc pillanatnyi eredményei felé irányulnak, és a tevékeny élet legközelebbi szükségleteivel meg követelményeivel vannak eltelve. E csöndes mélységekben a lélek nem csak amaz erő- és élettöbbletnek jut tiszta

tudatára, mellyel a természet erőinek leigázói a társadalmat gyarapítják, hanem egyúttal mély borzadással sejti meg azt a mérhetetlen elbizakodottságot, mely az embert hatalma magaslatán megszállja, azt a korlátlan vágyódást, melyet az erők világa feletti uralom felszabadít. Miként hajdan az angol munkások a nagyipar nekilendülése korában megénekelték a gőzkirályt, aki rohanó vészként száguldva jön, keresztülgázol az összes életviszonyokon és végre az általános khaoszban megássa a maga sírját, úgy itt is a monda mintegy álomban megalkotta a titáni ember képét, aki ereje büszke tudatában az elemek fölötti uralomra tör, azonban magasabb világtörvények a sziklához láncolják őt; épen határtalan szabadsága következtében mélyebb értelemben ismét rabbá lesz, ismét az elemek uralma alá kerül; a marcangoló keselyű pedig saját telhetetlen vágyait jelenti. S a mindent-adó Pandora személyesíti azt az illuziót, mely elámítja a titáni embert, mintha t. i. az egyre szaporodó vágyak folytonos teljesülése isteni adomány, a magasabbra-emelkedés záloga volna, holott a valóságban a nyomorúságok rettentő seregét szabadítja rá a világra.

Most azt hihetnék kegyetek, hogy én teljesen Prometheus ellen foglalok állást, és tiltakozni fognak az ellen, — mert hát az elemek fölötti uralomból nemcsak bajok és nyomorúságok származtak. Ez igaz. De hiszen a monda nem is tagadja ezt. Csak abban lát borzasztót, hogy Prometheus a tüzet a Zeusz elleni dacos lázadásban szerezte meg. Az istenség itt a lelkiismeretnek és az önkorlátozásnak azt a magasabb rendjét képviseli, mely az egyestől az ösztönök és a kiméletlen önakarat föláldozását követeli. Hogy az embert mérhetetlen hatalom birtokába juttatja a ter-

mészetében rejlő titáni elem, a földi létre irányuló szellemi és szociális energia, és hogy mindez dacos elbizakodottságot, telhetetlen vágyódást kavar föl belsejében, — *ezt* a mély megfigyelést öltözteti a látnoki monda abba a jelenetbe, hogy az ember a tüzet a felsőbb igazságok elleni önhitt lázadásban hódítja meg. S épen ebből fejleszti ki a monda viziója a titán további tragikus sorsát: a földi javak fölötti hatalom az égi hatalmakkal szemben ápolt jámbor engedelmesség nélkül az embert teljesen az anyag fennhatósága alá igázza.

S most vegyük nyugodtan vizsgálat alá a jelenkor életét és lássuk meg a rengeteg gazdagság folytonos növekedését, az élvezetek egyre táguló világát, az uri morált, mely mindenhová odaterpeszkedik és az élvezés jogát oltárrá emeli — és aztán tegyünk kérdést: Nem *ez*-e a sziklához láncolt Prometheus, akit a saskeselyű marcangol?

«Nagyon is gazdagon ajándékoztad meg az emberiséget»,— mondja Aischylos «Leláncolt Prometheus»-ában Hephaistos, mikor a titánt a sziklához kovácsolja. Aischylos sem az istenek mindenható atyjának haragos szeszélyét látja a titán leláncolásában, hanem a civilizáció tragikus sorsát: az örök törvények szerint az elemek feletti hatalom mámora kiöli a halandó emberből az áldozatos lelkületet a láthatatlan hatalmakkal szemben, s ezzel végkép odaláncolja az anyaghoz.

De Aischylos a leláncoltnak megjósolja a megváltót, aki az istenséget ismét kiengeszteli a halandókkal; kilátásba helyezi az isteni hőst, akiben az erő egyesül az alázatossággal és az élet teljessége a lemondás akaratával. Ha az ember titáni esze eléggé megvergődött saját korlátoltságában, akkor magától is vágya kél megváltódni, és áhitattal meghajol a felsőbb

hatalmak előtt; vágya támad ismét alárendelődni a lélek ama szent hatalmai alá, melyeket az istenségbe vetett hit fejez ki.

Kevés mondának van oly mély jelentősége korunkra, mint a Prometheus-mondának. Mindnyájan bele vagyunk vonva a természet megfékezésének titáni munkájába, mindnyájan dolgozunk azon, hogy a föld és az élet erőit meghódítsuk az ember számára. Pandora mindnyájunknak odanyújtja szelencéjét az élvezetek mérhetetlen seregével és a jövő élvezeteiről való álmokkal. Mindnyájunkat fenyeget az a veszély, hogy elanyagiasodunk, amíg az anyag fölötti hatalomért küzdünk. És mindnyájunkat fenyeget az önző egyedüllét kietlen sziklája a legnagyobb gazdagság közepett is és fenyeget a vágyak keselyűje a szellemi kincsek nagy tengerében is.

Ezért merítsünk tanulságot abból a mély életismeretből, mely a Prometheus-mondában le van téve. Ne a titán dicsőítését lássuk ebben a mondában, hanem a mélyértelmű intést, mely az idők homályából és a derengő kultúra első hatalmas élményéből szól felénk: a titáni erő csak akkor emelheti az embert igazán az anyag fölé, ha a lelkiismerettel és a jámbor szerénységgel szövetkezik!

Önök talán azt fogják mondani: Nem akadnak-e most is és nem akadtak-e mindig tiszteletre méltó tudósok, akik mély szerénységben, egyéni életük föláldozásával, hűséges munkával csikarták ki a természettől titkait? Hol itt a Kaukázus sziklája, hol a saskeselyű?

Egészen helyes. És akadtak és akadnak ma is ezren, akik lemondva az egyéni élvezetről, nehéz, lemondásos munkában szervezték és vezették új utakra a gazda-

sági életet. De ez azt jelenti-e, hogy a mérhetetlen gazdagság, mely ezen ideális emberek működése következtében fölgyülemlett, valóban áldásos is az emberiségre és nem inkább óriási kisértés-e a gyakorlati materializmusra, arra, hogy a szellem elmerüljön az anyagias kultúra kényelmében? És ha a szellemi munka magaslatain az új tudást kereső küzdelem az önzetlen odaadás felséges példáit érleli is, ez azt jelenti-e, hogy ez a tudás az ő önhittségével, gőgösségre való kisértéseivel és új élvezeti források megnyitásával az emberiség széles rétegében valóban a kultúra forrása lesz? Ha a bányász élete kockáztatásával aranyat hoz fel a sötét tárnából, ez azt jelenti-e, hogy a fölhozott arany a lélek magasabb életét szolgálja? E kérdések maguk adják meg a feleletet. S nem látjuk-e, hogy napjainkban a kiméletlen élvezetvágy árja mind magasabbra emelkedik, belehatol a technikai tudományos tevékenységbe is és azt is belerántani igyekszik az egyre növekvő jellemtelenségbe? S nem látjuk-e, hogy az életnek ez az anyagias jellege, az élvezetnek a világnézete lassan-lassan mindenütt alacsonyabb indítékokat akar a régi ideális odaadás helyébe tenni?

Ilyen körülmények közt hogyan maradhatunk hivek a fensőbb élethez? fogják kegyetek kérdezni. Én azt felelem: Csak úgy, ha folyton szemmel tartják a veszedelem nagyságát, ha sohasem esnek a merő tudás és birás bálványimádásába, ha sohase feledkeznek meg a legfelsőbb, legfontosabb feladatról: a jellem megszilárdításáról.

Sohase mosolyogjanak az elmult századok ama nagyjain, akik fölséges törtetésükben önkéntes szegénység által akartak megszabadulni a kényelem és szükségletek sok cók-mókjától, aminek a vége oly

gyakran az erkölcsi halál; vagy pedig hősies önmegtagadással akarták legyőzni az illusiókat és a szenvedélyeket, melyek annyiszor csődbe juttatják legjobb elhatározásainkat.

Mindennapi életükben és szabad idejükben éljenek át valamit abból az önfegyelmezésből, békéből és alázatosságból, mely ama férfiak életét megmentette.

A merő testi sportolás mellett, melyet ma általában annyi élvezettel, fitogtatással és hiúsággal űznek, szabjanak maguk elé mindennap valami lemondást, tevékeny szeretetet és mértékletességet, és higyjék meg: Ha ezt a harcot önmagukkal szemben föl nem veszik és kiméletlenül nem folytatják, sohasem nyerik el az igazán szabad férfiak koszorúját.

Befejezés.

Vallás és jellem.

A multban el sem lehetett volna gondolni, hogy valaki az életirányításról és jellemképzésről könyvet írhatott volna anélkül, hogy ne Istennel kezdje és ne Istennel végezze. Ma azonban minden néposztályban számosan akadnak olyanok, akiket nevelésük, olvasmányaik, a kor szelleme és saját szellemi fejlődésük annyira elidegenített a vallástól, hogy a vallás nyelvén már egyáltalán nem lehet szólni erkölcsi erőikhez. Hogy tehát az ilyen körökhöz is hozzáférkőzzék, a jelen könyv csaknem kizárólag olyan gondolatokra és érzelmekre hivatkozik, melyek a szabadgondolkozóhoz époly közel állanak, mint a hivőhöz. Azonban a szerző tartozik saját meggyőződésének azzal, hogy befejezésül egy szót szól-

jon arról, mennyire jelentős a vallás épen a jellemnevelésre nézve. Annál is inkább, mivel az utóbbi időkben gyakran tapasztalni, hogy vallási elvek nélkül nevelkedett fiatalembereket a merő társadalmi erkölcs nem képes hosszú időre kielégíteni.

A jóra való haljamoknak fensőbb értelmezésre és kielégítésekre van szükségük, hogy helyt tudjank állni a szenvedélyek hatalmával és az önzés gravitációjával szemben. Itt látni, mennyire igaz, amit szent Pál apostol mondott *legjobb törekvéseinknek is elégtelen voltáról.* Ezt minden önmagával komolyan küzdő ember újból és újból igazolva fogja látni. Bensőnkben ott vannak ugyan a «magasbra vivó szenvedelmek», azonban lényünk ezen jobb része híjával van a tisztaságnak és a világító határozottságnak. A küzdő ember itt tiszta ideálok és példák után vágyódik ; épen a legjobb és legerőteljesebb fiatal lelkek áhítják a tisztán szellemi hitet, a tökéletesség birodalmát, ahol teljes egésszé vált, ami itt lent csak töredék. Nemcsak halandó szivünkben él az otthon vágya és szükséglete, hogy törekvéseink, szeretetünk középpont és kiinduló pont nélkül ne maradjanak — szellemi életünk is áhítja a vágyódások nyugvópontját, az élet ősforrásával való kapcsolatot. Az emberi lélek legmélyebb tapasztalataiból fakad szent Ágostonnak az a vallomása, hogy «szivünk nyughatatlanul hányódik ide-oda, míg meg nem találta nyugalmát Istenben».

Korunkban egyre több fiatalember vallja meg magának titokban, hogy a modern fölvilágosítás e szükségletek számára mégis csak köveket adott kenyér helyett, és azonfelül gyökeres kijózanodással, szívszorongva állapítják meg, hogy az örök igazságok szilárd hite nélkül egyáltalán nem tudjuk magunkat komolyan

nevelni ; mert az egyéni vélemények kaoszában egyáltalán nem fejlődhetik többé nagy és hódító meggyőződés.

Merő hipotézisekért senki sem hajlandó áldozatot hozni. «Und ein Gott, ein heiliger Wille lebt, wie auch der menschliche wanke — él az isteni, a szent akarat, akármint inog is az emberi !» Csak a szent, örök szilárdság tudja az ingadozó és támolygó teremtményt jellemmé nevelni ; nem pedig a «független »erkölcsiség, mely csak a változó egyénre, ennek szegényes élettapasztalatára és annyiszor megzavart gondolkozására támaszkodik, s ennek következtében ma már minden képzelhető divatot és irányzatot hozott létre, és kénytelen folyton «átértékeléseket» végezni és egy «új» erkölcs helyett folyton a «legújabb» után kapkodni.

Itt azonban a legjobb és legderekabb fiatalemberek közül sokan fölvetik ezt a kérdést : Nem kell-e vallási szükségleteinkben is önmegtartóztatást tanusítani ? Követhetjük-e ösztökélését és szabad-e álmoknak hódolni, melyeket értelmi lelkiismeretünk elitélt ? Erre azt feleljük:Tisztelet a tudománynak ; de ez legkevésbbé sem illetékes arra, hogy tagadásba vegye az embernek szellemi eredetéről és rendeltetéséről vallott meggyőződést.

A tudomány megmutatja nekünk, hogy szellemi tevékenységeink az érzékek e világában szorosan hozzá van kötve agyunk állapotához ; de ezzel még hírül sem bizonyította be, hogy a szellem csak az anyag tevékenysége. Csak azt az egyszerű igazságot világította meg, hogy a szellemnek az anyagra való ráhatása bizonyos közvetítő szervekhez van kötve ; de a szellemi élet természetéről és kapcsolatáról a természettudomány semmitsem mondhat. Ezt újabban lelkiismeretes ter-

mészettudósok maguk is kifejezetten hangoztatták. Szellemi természetünk tényeibe nem a külső természetről szóló tudomány ad igazi betekintést, hanem csak az önismeret és az öntökéletesítés. Aki komolyan gyakorolja szellemét a szenvedélyek és testi állapotok leigázásában, annak új hite kél a szellemi világ valóságáról. S ebben a hitében megerősíti, megvilágosítja az a tény, hogy minden kor legnagyobb és leggazdagabb lelkei, akik egész életükön át a belső élet tényeire voltak beállítva, akik a szellemi életet kiváló teljességgel és erővel hordták keblükben — mindezek a szellem mivoltáról mégis csak megbizhatóbb dolgokat tudnak mondani, mint a külső kozmosz összes vizsgálói, akiket épen foglalkozásuk nagy mértékben elterel a belső élettől. Ezen alapvető igazságokra nézve fönnáll egy *consensus sapientium*, közmegegyezés azok részéről, akik nem csupán gondolkoztak, hanem mélyen át is éltek és átszenvedtek mindent és erre alapították bölcsességüket. Ezen egybehangzó megegyezésen erősítse magát mindenki, akit felületes szofisták vagy elvont elméletieskedők kétkedővé tettek saját belső élete legmélyebb tanulságaival szemben.

A vallás ellen mindig csak azok küzdöttek, akik elvesztették a mélyebb valóság iránti érzéküket. Minéljobban megismeri az ember önmagát, az életet és az embereket, annál jobban meg fogja érteni a vallás szellemét és értelmét. Henry Stanley élete végén ezeket mondja önéletrajzában: «Csak a vallásos meggyőződés segítségével tudunk valódi és gyökeres haladást elérni. A vallás ad testet, velőt és erőt; nélküle az úgynevezett haladásnak sem tartalma, sem tartama nincs. Az Istenben való hit nélkül a bizonytalanság tengerén hányódunk. Mert mi a mi földünk a végtelen térben terjesz-

kedő világok egyeteméhez képest! Azonban túl a végtelenség óriási távlatain, amiknek csak elenyésző töredékébe hatol a legbölcsebb ember gondolata is, ott uralkodik és él a mindenható Isten, őhozzája fordulok, a legmagasabb erő forásához . . .»[1]

[1] A szerzőtől itt megjelölt irányban tovább vezetnek többek közt: *Weisz:* Der ganze Mensch, *Egger:* A keresztény apa, A keresztény anya, *Faber:* Spirituel conferences, *Gillet:* La virilité chrétienne, *Schütz:* Katolikus erkölcstan stb. (A fordító jegyzete.)

Nihil obstat. *Dr. Josephus Trikál,* censor dioecesanus. Nr. 8722. Imprimatur. Strigonii, die 19. Dec. 1912. *Ludovicus Rajner,* episcopus, vicarius generalis.

TARTALOM.

Oldal

Előszó ... 3

Bevezetés.

1. A modern célnélküliség ... 5
2. Életirányítás ... 7

I. Személyes életkérdések.

Jellem és sors.

1. Vizsgálatok ... 10
2. Akadályok ... 12
3. Betegvigasztaló ... 14
4. Öngyilkosság ... 16

Az akarat nevelése.

1. Akaraterő ... 19
2. Az állhatatosság gyakorlása ... 21
3. Az akaratgyöngeség gyógyítása ... 24
4. Időlopás ... 25
5. Pontosság ... 27
6. Feledékenység ... 30
7. Az ellenállás gyakorlása ... 32
8. Megfontoltság ... 35
9. A hallgatás iskolája ... 37
10. A táplálkozási ösztön fékentartása ... 40
11. Magasabb fegyelem ... 44
12. Cselekvő és fékező energia ... 46
13. Energia és szeretet ... 46
14. Ifjúság — alkohol — jellem ... 51
15. «Fenékig üríteni az élet serlegét» ... 54

Az emberekkel való érintkezés.

1. A részvét mint ismeretforrás ... 57

Oldal

2. Az emberekkel való érintkezés kétféle módja ... 62
3. A párbaj ... 64
4. Külső szokások ... 67
5. Igazlelkűség ... 72
6. Realizmus ... 78

Személyiség és társas közösség.

1. Függés ... 82
2. Szabadságharc ... 86
3. Társaságkedvelés ... 89
4. Önállóság ... 92

A családi élet etikája.

1. Családi élet és személyiség ... 94
2. «Meg nem értve» ... 96
3. Családi önzés ... 97
4. Terheltség ... 99
5. Őseink tisztelete ... 101
6. Idegen bűnök ... 102

Az ember és a pénz.

1. Pénz és szellem ... 104
2. A számvetés művészete ... 108
3. Jótékonyság ... 111
4. Gyámság ... 113

Hivatás és jellem.

1. Mit jelent «élethivatásunkra előkészülni»? ... 115
2. Vezető állások ... 118
3. «Magasabb hivatalnokok» ... 123
4. A kereskedői pálya ... 125
   a) Gazdálkodás és erkölcsi törvény ... 125
   b) Koncentráció ... 127
   c) Alkalmazottak és inasok ... 128
   d) Kicsinységek ... 132
   e) Megbizhatóság ... 133
5. A politikai pálya ... 135
6. A nevelői hivatás ... 141
7. A hivatás megszentelése ... 147

Fiatal emberek és fiatal leányok.

1. Koncentráció vagy szélforgácsolás? ... 149
2. Felelősség ... 152
3. Barátság ... 157

Oldal

4. «Szabad erkölcsök» ... 158
5. Az ízlés nevelése ... 164
6. Szép arcok ... 167
7. Ki az igazi úri ember ... 168
8. A férfiú lovagiassága a kenyérkereső nővel szemben 169

A nemi kérdés.

1. Természeturalom és önuralom ... 173
2. Nemi erkölcs és egészség ... 175
3. A gyatrák diktatúrája ... 179
4. Szabad szerelem ... 181
5. Az egyéniség kialakítása ... 184
6. Női becsület ... 186
7. Hűség ... 188
8. Önnevelés ... 194
9. A meztelenség kultusza ... 196
10. Félvilágiak ... 203
11. Megóvás ... 206
12. Tisztaság ... 209
13. Testi életrend ... 210
14. Olvasmányok ... 212
15. Természet és szellem ... 213
16. Lovagiasság ... 216
17. Jellem ... 218
18. Prostitúció ... 220
19. «Az isten és a bajadér» ... 221
20. Szűziesség ... 222
21. Korai házasság ... 223
22. Az igazi barát ... 224
23. A kamaszévek ... 226

Lelkiismereti kérdések.

1. Élettragikum és lelkiismeret ... 231
2. Kivételes egyéniségek és kivételes erkölcs ... 233
3. Mások bűnei ... 235
4. Bűn és engesztelés ... 237

II. Kulturkérdések és életalakítás.

Szociális kultúra.

1. A szociális gondolat ... 240

Oldal

2. Caritas ... 245
3. Társadalmi formák ... 250
4. Emberevők ... 255
5. Fejedelmi férfiú ... 256
6. Politikai erkölcsök ... 258
7. A társadalmi kérdés és a műveltek ... 262
8. Személyes szolgálatok elfogadása ... 266
9. Kötelességeink a munkásmozgalommal szemben ... 270
10. A társadalmi tevékenység veszedelmei ... 274
11. Társadalmi reform és önreform ... 276

A gyöngék védelme.

1. Természetes hivatás és humanitás ... 279
2. A Nietzsche-féle átértékelés ... 282

A faji kérdés ... 289

A nőkérdés.

1. Jelszavak ... 295
2. A nőkérdés keletkezése és mibenléte ... 296
3. A nőmozgalom josultsága ... 298
4. A női életpályák és a női műveltség ... 305
5. A háztartási hivatás ... 308
6. Az ápolói hivatás ... 313
7. A nevelői hivatás ... 316
8. A nő társadalmi tevékenysége ... 319
9. A nő kultúrmissiója ... 320
10. A fölöslegestől való emancipáció ... 323
11. Konfliktusok ... 324

A technikai kultúra veszedelmei ... 326

Befejezés.

Vallás és jellem ... 332

A Szociális Missziótársulat intézményei:

A Szociális Szeminárium.

Társulatunk ezen legfontosabb intézménye Budapesten van, az I. ker., Krisztina-körút 125. szám alatt saját házunkban. Központi fekvése (a villanyos mentén, egészen közel az alagúthoz, propellerhez s omnibusz-állomáshoz), valamint csendes, régi kertje megadják kis szemináriumunknak úgy a közlekedést, mint a nyugalmat.

A Szociális Szeminárium célja a társulat tagjait kiképezni. Jelöltnőink itt élnek közös életet, itt tanulnak s innen járnak ki a különböző szociális gyakorlatokra (a patronageokba, otthonokba, irodáinkba, egyesületeinkbe, a fogházakba, gyermekbiróságokhoz stb.), hogy mesternőik vezetése mellett megszerezzék maguknak az annyira szükséges *gyakorlatot. Szociális hivatalok betöltésére ugyanis csak gyakorlott és tanult emberek alkalmasak.* Aki pl. «Probation Officer» vagy szegénygyám, vagy munkástitkárnő akar lenni, annak ismernie kell a szegény nép egész helyzetét, lakás- és munkaviszonyait, annak a nép nyelvén kell beszélni tudni s végül annak bizonyos elméleti készültséggel is kell birnia.

Ezek elérésére segíti a tagokat a Szoc. Szeminárium.

A Szociális Szemináriumba csakis az elnökség engedélyével lehet betekinteni. Bővebb felvilágosítást szivesen nyújt az elnökség a Nővédelmi Hivatalban (telefon 39—01.) IV. ker., Ferenciek-tere 7., II. lépcső, I. em.

A Nővédelmi Hivatal.

Budapest, IV., Ferenciek-tere 7., II. lépcső, I. em.

Az egymással kapcsolatban levő, de önálló egyesületek mindinkább szükségét érezték megfelelő irodai helyiségnek, hol nemcsak irásbeli ügyeiket bonyolítják le, de ahol a személyes érintkezés is a legkönnyebben történhetik és az egyesületek közt is erősödik az összetartó kapocs. Minthogy azonban erre az anyagi áldozatra egyik egyesület sem volt képes s azt még a Nővédő Egyesület előirányzata sem engedte meg, a Szociális Missziótársulat elnöksége áthatva

ennek szükséges voltától, évi 2800 K-nyi áldozattal bérbevette a IV., Ferenciek-tere 7., II. lépcső, I. em. 3. sz. alatt levő 5 szobás és a megfelelő mellékhelyiségekkel biró lakást, melyet felajánlolt az irodákat nélkülöző egyesületeknek, azzal, hogy a többi folyó kiadást minden egyesület maga fedezi. De valamennyiök érdekét nemcsak irodával, hanem tagjaink *szakértő munkájával* is reméljük előmozditani.

Nővédelmi Hivatalunkban a következő társegyesületekkel dolgozunk együtt:

1. az Orsz. Kath. *Nővédő-Egyesülettel,*
2. kath. egyetemi hallgatónők *Szent Margit-Körével,*
3. az Orsz. Kath. *Patronage-Egyesülettel,*
4. az Orsz. Kath. *Leányszövetséggel,*
5. a Kath. *Munkásnőegyesülettel,*
6. a Magyar Kath. *Tanítónők Egyesületével* (alakulóban) és
7. a *Szegénygyügyi Tanácsadó*-val.

Mindegyik egyesületnek megvan *a maga* vezetősége és hivatalos órája. *Ide kell fordulni az összes személyes megkeresésekkel,* akár az elnökséget, akár az intézményeket illetőleg. *Általános* hivatalos óra hétköznapon délelőtt 10—12-ig. Telefon 39—01. A közelebbi felvilágositásokért tessék ide fordulni.

A «Bethánia-Gyermekotthon».

A «Bethánia-Gyermekotthon»-ba 40 ártatlan és elhagyatott iskolás leánykát vettünk föl azért, hogy őket az elhanyagolás veszedelmeitől megóvjuk.

Ez a ház Budapesten a Krisztinavárosban van, I. kerület, Németvölgyi-út 49. szám alatt.

Ezen intézetünk 7 társulati tag vezetése alatt áll s annyiban szintén újabb jelenség az egyesületi téren, amennyiben Magyarországon még egy oly praeventiv jellegű gyermekotthon nincsen, melyben a gyermekek *teljesen bennlaknak ugyan, iskolába azonban kijárnak.*

A «Bethánia-Szeretetház» Szikszón.

Ide tartozik:

1. *A Reformatorium,* azaz javító-nevelőintézetünk, melyben 65 állami (a züllésnek indult) serdülő leányt nevelünk.
2. *A helybeli kath. elemi iskolánk* 131 gyermekkel.
3. *A patronázs* 50 védenccel. (Közelebbit lásd a Szociális Missziótársulat ismertető füzetében, irta Farkas Edith. Ara 1 K. Kapható a Nővédelmi Hivatalban, IV., Ferenciek-tere 7.)

A Reformatorium növendékei közül majdnem mindegyiküknek akadt már dolga a rendőrséggel.

A Reformatoriumban nem elég csupán nevelni, hanem gyógyitani, javitani, tanitani kell ezeket az életük kezdetén

elbukott fiatal teremtéseket, hogy az intézet elhagyása után becsületes tagjai legyenek a társadalomnak. A Szociális Missziótársulat azzal a meggyőződéssel vállalkozik erre, hogy vallás nélkül javítónevelés elképzelhetetlen. A szikszói Reformatorium kápolnájának oltárképén ábrázolt Jó Pásztor mindennek a központja. A természetfölötti eszközök mellett Fr.W. Foerster és Lindsay nagy gyógypedagógusok szellemében a legmodernebb alapelveket alkalmazzák, melyek a merev intézeti fegyelembe ébresztő és éltető elemként a növendékek saját initiativáját állítják be és az eddig rossz irányban használt energiájukat nemesítő közhasznú tevékenységre indítják. Ez részben megbeszélés alakjában ethikai leckék alapján, részben a növendékek körében létesített kis egyesületek meghonosítása által történik, mely a növendékekre nézve tiszta örömök és értékes gyakorlatok forrása. Nem kevesebb, mint négy egyesület áll fenn, melyekhez a növendékek saját választásuk szerint csatlakozhatnak. Így megalakult köztük a Mentő-, Állatvédő-, Torna- és Dalegyesület.

A mentőegyesület növendéktagjai az intézet betegszobájában és Szikszó katholikus és protestáns szegényházában teljesítenek szamaritánus szolgálatot. A felügyelet ugyan a nővéreké, de az egyesületet növendékek igazgatják.

Mindegyik egyesületnek megvan a maga alapszabálya, előljárója, jelvénye, szabályszerű időközökben összejövetelek tart, és hogy milyen mély hatással van a növendékekre ez az öntevékenység, bizonyítja az, hogy két növendék két különálló kis egyesület alakítására kért engedélyt, melyeknek célja a lélek mélyén átérzett vallásos élet ápolása és életüknek szabad akaratából folyó és elhatározással való őszinte megjavítása.

A növendékek jövőjét szem előtt tartva az intézeti nevelésnek főcélja, hogy a növendékek jövőjét biztosítja, ez okból alapító elnöknőnek legfőbb óhaja az, hogy Reformatoriumunkkal kapcsolatban kórházat vezethessünk, hol a növendékek magukat erre a közhasznú hivatásra előkészíthetnék. Ugyancsak szükségesnek tartaná az intézettel kapcsolatban különböző iparvállalatok létesítését. Ezek lennének feltételei és biztosítéka annak, hogy a növendékek nagy része a társadalomnak hasznos és boldog tagjává válik.

Addig is, míg a további fejlődés ezt lehetségessé teszi, a leányok túlnyomó többségét cseléd minőségben helyezzük el.

Azt azonban mindenkor erősen kell hangsúlyoznunk, hogy az intézet a nevelésnek csak egy részét végezheti el, a befejezettséget mindig az a környezet adja, melybe a kihelyezett kerül s így a társadalom együttműködése és az ő részéről nevelési irányunk megértése nélkül munkánk nagy része elveszett.

Szeretetszövetség.

A Szeretetszövetség mindazoknak nagy egységbe vont csoportja, akik a Missziótársulat céljaiért lelkesednek, azt magukévá teszik s ánnak elérésében a társulatot esetleg munkával vagy szabályos, időnkint tetszésszerinti összeggel támogatják, mely havonkinti 20—30—40 fillértől kezdődhetik. Eszerint a tagok rendes és adakozó tagok. Rendes tagok, kik havi 1 koronát vagy ennél nagyobb összeget fizetnek, az adakozó tagok ennél kevesebb tetszésszerinti összeget.

A nemes ügynek juttatott ezen áldozat ellenértéke gyanánt kapják az összes tagok lánglelkű püspökelnökünknek számukra írt havonkinti körleveit, mely minden esztendő végén bekötve, mint örökbecsű mű gyarapítja minden tag könyvtárának értékeit, a rendes tagok emellett időnkint egy-egy irodalmi értékű Értesítőt is kapnak.

A tagdijakat intézményeinek fenntartására fordítjuk, melyek költségeiket saját csekély jövedelmükből fedezni nem képesek.

Az irodalmi bizottság kiadványai:

Farkas Edith: *A Szociális Missziótársulat rövid ismertetése.* Ára ... 1 K

Foerster Fr. W.: *Az Élet művészete.* Fordította a Szociális Missziótársulat irodalmi bizottsága. Ára ... 3 «

Farkas Edith: *Probation Officer. — Hivatolos Pártfogó.* Ára ... 1 «

I. Értesítő. Foerster Fr. W. életrajzával. Ára ... 1 «

II. Értesítő. Dr. Prohászka püspök úr konferenciájával és Foerster Fr. W.-nek 1911. év májusában tartott pedagógiai értekezésével. Ára ... 1 «

(Sajtó alatt van:

Fassbender *Volkspflege und Laienapos olat.* Fordította gróf Zichy Rafaelné.)